

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 2

e-ISSN 2602-229X

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

Yıl/Year: 2021 Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 2

İndeks ve Platformlar

Index and Platforms

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Clarivate publons
Analytics

MLA
International
Bibliography

ASOS
indeks

ScienceGate

EE
Central and Eastern European Online Library

Crossref

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Email: alinterisosyalbilimler@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/alinterisosbil>

ASOBİD/AJOSS

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda iki sayı yayımlanır.

Alinteri Journal of Social Science (AJOSS) is an international peer-reviewed journal and published twice a year.

ALINTERİ

Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences
ASOBİD/AJOSS

E-ISSN: 2602-229X

Baş Editör/Editor-in-Chief

Yahya YEŞİLYURT
(National Defence University/Turkey)

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Erkam TEMİR
(Kastamonu University/Turkey)

Yabancı Dil Editörü/Language Editor

Muhammet Sinan ALPSOY
(Kastamonu University/Turkey)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes University/Turkey)
Evren KÜÇÜK (Kastamonu University/Turkey)
Fırat YALDIZ (Kastamonu University/Turkey)
Hossein SHEIBAN (Stockholm University/Sweden)
İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa University/Turkey)
Metin ÜNVER (Istanbul University/Turkey)
Recep GÜLMEZ (Binali Yıldırım University/Turkey)
Ryan Michael GUNDERSON (Miami University/United States)
Songül ALŞAN (Binali Yıldırım University/Turkey)
Stephen R. GOODWIN (Emory University/United States)

Bilim ve Danışma Kurulu/Science and Advisory Board

Abdulrahim HUSAYN (American University/Lebanon)
Bereket KARİBAYEV (National University/Kazakhstan)
Elvira LATİFOVA (State University/Azerbaijan)
Evangelia BALTA (NHRF/Greece)
Geza DAVID (Eötvös Lorand University/Hungary)
Glenn W. MUSCHERT (Miami University/United States)
Gültekin YILDIZ (National Defence University/Turkey)
Haldun EROĞLU (Ankara University/Turkey)
İsa BLUMI (Stockholm University/Sweden)
İsmet TÜRKMEN (Gaziosmanpaşa University/Turkey)
Jamil Poladkhan HASANLI (State University/Azerbaijan)
Jansaya JABİNA (International Relations Univ/Kazakhstan)
Mihai RETEGAN (Universitatea din Bucureşti/Romania)
Nenad MOAČANIN (Academy of Sciences/Croatia)
Neşe ÖZDEN (Ankara University/Turkey)
Refik TURAN (Gazi University/Turkey)
Salih TUNÇ (Akdeniz University/Turkey)

Sekreteryas/Secretariat

Abdullah KARAGÖZ
Oğuzhan AKSU

Kapak Tasarım/Cover Design

M. Çağrı YILMAZ
Köksal BİLİRDÖNMEZ

Hakem Kurulu/Referee Board

Abdülkadir GÜL (Erzincan University/Turkey)
Abdulrahim ABU HUSAYN (American University of Beirut/Lebanon)
Ahmet TOKSOY (Adnan Menderes University/Turkey)
Andrey V. KOROTAYEV (State University/Russia)
Beishenbek TOGTOGULOV (Kastamonu University/Turkey)
Bereket KARİBAYEV (Al/Farabi Kazakh National University/Kazakhstan)
Elvira Mahammadgizi LATİFOVA (Baku State University/Azerbaijan)
Erol TURAN (Kastamonu University/Turkey)
Esat AKTAŞ (Bayburt University/Turkey)
Evangelia BALTA (National Hellenic Research Foundation/Greece)
Evren KÜÇÜK (Kastamonu University/Turkey)
Fatma ŞİMŞEK (Akdeniz University/Turkey)
Geza David (Eötvös Lorand University/Hungary)
Glenn W. MUSCHERT (Miami University/ABD)
Güven DİNÇ (Akdeniz University/Turkey)
Hasan GEYİKOĞLU (Ataturk University/Turkey)
Hidayet KARA (Alparslan University/Turkey)
Hossein SHEIBAN (Stockholm University/Sweden)
İbrahim AYKUN (Gaziosmanpaşa University/Turkey)
Isa BLUMI (Stockholm University/Sweden)
İsmet TÜRKMEN (Gaziosmanpaşa University/Turkey)
Jamil Poladkhan HASANLI (Baku State University/Azerbaijan)
Jansaya JABİNA (University of IR and World Languages/Kazakhstan)
Kader POLAT (Erzincan University/Turkey)
M. Sait DİLEK (Ataturk University/Turkey)
M. Serhat YILMAZ (Kastamonu University/Turkey)
Mevlüt YÜKSEL (Ataturk University/Turkey)
Mihai RETEGAN (Universitatea din Bucureşti/Romania)
Muhammet GÜÇLÜ (Akdeniz University/Turkey)
Murat FİDAN (Kastamonu University/Turkey)
Murat HANİLÇE (Gaziosmanpaşa University/Turkey)
Mustafa ORAL (Aksaray University/Turkey)
N. Fahri TAŞ (Erzincan University/Turkey)
Najat SAYEM KHALİL (IRCICA/Turkey)
Nenad MOAČANIN (The Croatian Academy of Sciences and Arts/Croatia)
Oktay KIZILKAYA (Kafkas University/Turkey)
Osman EMİR (Karadeniz Technical University/Turkey)
Recep ÇELİK (Yalova University/Turkey)
Ryan Michael GUNDERSON (Miami University/ABD)
Savaş EĞİLMEZ (Ataturk University/Turkey)
Sedat BİNGÖL (Anadolu University/Turkey)
Songül ALŞAN (Erzincan University/Turkey)
Stephen R. GOODWIN (Yeditepe University/Turkey)
Suwaibah QADRİ (University of Karachi/Pakistan)
Süleyman ÇİĞDEM (Ataturk University/Turkey)
Ufuk ERDEM (Ardahan University/Turkey)
Ümit KILIÇ (Ataturk University/Turkey)
Vedat KARADENİZ (Erzincan University/Turkey)
Venera İSTAYEVA (University of IR and World Languages/Kazakhstan)
Yasemin AKTAŞ (Bayburt University/Turkey)
Yasin TOPALOĞLU (Ataturk University/Turkey)

YAYIN İLKELERİ

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanır. Ana dili Türkçe olan dergiye İngilizce makaleler de kabul edilmektedir. Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi; Tarih, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi disiplinlerinde bilimsel konu ve sorunları araştıran bir dergidir. Özgün nitelikli uluslararası ve ulusal araştırma makaleleri yayımlamayı amaç edinmiş **hakemli ve akademik** bir dergidir.

Dergi amacına uygun gönderilecek aday makalenin başka bir dergi veya kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Makalelerinin yayınlanmasını isteyen yazarlar dergipark.gov.tr adresine kayıt olup sisteme makalelerini yüklemeleri gerekmektedir. Online olarak başvurusu yapılmayan hiçbir makale dikkate alınmayacaktır. Makale metni, derginin internet sitesindeki Yazım Kurallarında belirtilen şartlara uygun olarak yazılmalıdır. Makaleye ait görsel öğeler var ise bunlar metinden bağımsız, .jpeg veya tiff formatında olmalı ve çözünürlüğünün 300 dpi'den az olmamalıdır. Makalede özet bulunmalı ve özetten en az 150, en fazla 200 kelime kullanılmalıdır. Özetten çalışmanın sonucundan ziyade bu çalışmaya neden ihtiyaç duyulduğu ve çalışmanın hedefi hakkında bilgi verilmelidir. Kaynak taraması, yöntem, bulgulara da özetten değinilebilir. En az 4, en fazla 6 anahtar kelime kullanılmalıdır. Türkçe kaleme alınan makalenin özeti Türkçe ve İngilizce olmalıdır. Türkçe haricindeki makalelerin özeti ise yazım dili ve Türkçe yazılmalıdır.

Makaleler dipnot dahil en fazla 8000 kelime olmalıdır. Kitap incelemeleri 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Vaka raporları veya analizler dipnot dahil en fazla 5000 kelime olmalıdır.

Dipnotlar metinde parantez içinde verilmeli, kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalıdır. Metinde kullanılan kaynaklar; yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa numarası şeklinde kısaltılmış olarak verilmeli, bir defa kullanılan yayınlar için de aynı kurala uyulması gerekmektedir. Yazar gerekli gördüğü hallerde sayfa altı numaralı dipnotta kullanabilir.

Yayımlanmak üzere gönderilen her makale, baş editör ve dergi yardımcı editörleri tarafından incelenmektedir. Makale editörleri tarafından önerilen iki hakem tarafından değerlendirilmekte ve yayım konusundaki kesin sonuç baş editör tarafından verilerek yazara üç ay içinde bildirilmektedir. Aday makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına yayım kurulu nihai karar vericidir. Makalenin yayım sırasına alınabilmesi için her iki hakemden olumlu görüş alınması şartına haiz olması gerekmektedir. Hakemlerden birisi yayınlanamaz kararı verdiğinde, üçüncü bir hakeme gönderme durumu editör kurulunun takdirine bırakılır. Hakem değerlendirmelerinde araştırmalara ilişkin ham veriler hakemler tarafından talep edildiğinde yazar bu verileri hakemlerle paylaşmak zorundadır. Yazar, gerektiğinde makalenin yayınlanmasından sonra da bu verileri sağlamakla yükümlüdür. Düzeltme gereken makaleler yazarlarına gerekli düzeltmeleri yapmaları için iade edilir. 1 ay içerisinde düzeltilmesi yapılmayan makaleler yayım aşamasına alınmaz ve sorumluluk yazarına aittir. Yazılar, yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmezler.

Dergimiz ortak yazarlı makale kabul etmektedir. Ancak sayısı üçü geçemez. Ortak yazarlı makalede katkı oranı en yüksek olan yazar ilk sırada yer alır. Diğer isimler katkı oranına göre sıralanır. Yüksek Lisans ve doktora tezlerinden üretilen makaleler ayrı bir ibare ile belirtilmeli ve danışmanından onay yazısıyla sunulmalıdır.

Kongre, sempozyum, çalıştay, vb. gibi yerlerde sunulmuş bildiriler değerlendirilmek üzere dergimize kabul edilmektedir. Ancak yazar başlığın sonuna koyacağı sembol dipnotla bu hususa açıklık getirmelidir. Bu çalışmanın mükerrer olması yahut bildiri kitapçığında da basılması tamamen yazar sorumluluğundadır.

Makalelerdeki fikir ve sonuçlar yazarın şahsi görüşü olup, doğrudan veya dolaylı olarak *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi* görüşü niteliği taşımaz. Yazarlar, yayıma kabul edilen yazılarının yayım/telif haklarını dergiye devretmiş sayılırlar. Dergide yayımlanan

yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Tamamen yahut kısmen kopyalanması yasaktır. Dergide yayınlanan tüm makalelere açık erişim sağlanmaktadır.

Dergimize gönderilen makaleler iThenticate İntihal Programı ile tarandıktan sonra değerlendirme aşamasına geçilmektedir. Yapılan intihal analizinde %15'i geçen makaleler düzeltilmesi amacıyla yazara raporla birlikte geri gönderilir. Düzeltmeler için bir aylık süre tanınır. Bu düzeltmeler verilen süre içinde yapılmadığı takdirde çalışma reddedilir. İntihal programına kaynakça olmadan makale yüklenir. %15'lik birimde pay oranlarının dağılımı esastır.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Çift Kör İnceleme ve Değerlendirme Süreci

Çift kör inceleme, bilimsel yayınların en yüksek kalitede yayınlanması için uygulanan bir yöntemdir. Bu yöntem, bilimsel çalışmaların objektif bir değerlendirmesinin temelini oluşturur ve birçok bilimsel dergi tarafından tercih edilir.

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'nin yayın kalitesinde hakem görüşlerinin belirleyici bir yeri vardır.

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi, tüm çalışmaların değerlendirme sürecinde hem hakem hem de yazar kimliklerinin birbirlerinden gizlendiği anlamına gelen çift kör değerlendirme yöntemini kullanır. Bu nedenle yazarlardan makaleleri sisteme yüklerken isimlerini silmeleri istenir.

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen tüm çalışmalar aşağıdaki adımlara göre çift kör inceleme yöntemi ile değerlendirilir.

1. İlk Değerlendirme Süreci

Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen çalışmalar önce editör tarafından değerlendirilir. Bu aşamada derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmayan, dil yönünden zayıf olan ve İngilizce anlatım kuralları bilimsel olarak kritik hatalar içeren, orijinal değeri olmayan ve yayın politikalarını karşılayamayan çalışmalar reddedilir. Reddedilen çalışmaların yazarlarına makale gönderim tarihinden itibaren en geç bir ay içinde haber verilecektir. Uygun çalışmalar, çalışmanın ön değerlendirme için ilgili olduğu alan editörüne gönderilir.

2. Ön Değerlendirme Süreci

Ön değerlendirme sürecinde alan editörleri, dergi yayın politikaları, çalışmanın kapsamı ve özgünlüğü açısından çalışmaları, giriş ve literatürü, yöntemleri, bulguları, sonuçları, değerlendirme ve tartışma bölümlerini detaylı olarak inceler. Bu inceleme sonucunda uygun olmayan çalışma en geç dört hafta içinde alan editörünün değerlendirme raporu ile birlikte yazara iade edilir. Dergiye uygun olan çalışmalar hakem sürecine geçirilir.

3. Hakem Süreci

Çalışmalar içeriklerine ve hakemlerin uzmanlığına göre hakemlere gönderilir. Çalışmayı inceleyen alan editörü, uzmanlık alanlarına göre Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi Danışma Kurulu'ndan veya hakem havuzundan çalışma alanına uygun en az iki hakem önerir.

Editörler, alan editöründen gelen hakem önerilerini değerlendirir ve çalışmalar hakemlere sunulur. Hakemler, değerlendirdikleri çalışma ile ilgili herhangi bir süreci veya belgeyi paylaşmayacaklarını garanti etmekle yükümlüdür.

4. Hakem Değerlendirme Süreci

Değerlendirme süreci için hakeme verilen süre 15 gündür. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerileri, yazarlar tarafından "düzeltme talimatı" na göre 1 ay içinde tamamlanmalıdır. Hakemler düzeltmeleri yeniden gözden geçirerek çalışmanın uygunluğuna karar verebilir ve ayrıca gerekirse birden fazla düzeltme talep edebilir.

Hakem Raporları

Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların orijinalliğine, kullanılan yönteme, etik kurallara uygunluğuna, bulgu ve sonuçların tutarlı sunumuna ve literatür incelemesine dayanmaktadır.

Bu inceleme aşağıdaki unsurlara dayanmaktadır:

1. Giriş ve Literatür: Değerlendirme raporu, çalışmada ele alınan problemin sunumunu ve amacını, konunun önemini, ilgili literatürün kapsamını, çalışmanın güncelliğini ve zgnlğni içerir.

2. Metodoloji: Değerlendirme raporu, kullanılan yöntemin uygunluğu, araştırma grubunun seçimi ve özellikleri, geçerlilik ve güvenilirliği ile veri toplama ve analiz sürecine ilişkin bilgileri içerir.

3. Bulgular: Değerlendirme raporu, yöntem çerçevesinde elde edilen bulguların sunumu, analiz yöntemlerinin doğruluğu, araştırmanın amaçları ve bulguların tutarlılığı, gerekli tabloların sunumu ile birlikte şekillere ilişkin görüşleri ve kullanılan testlerin kavramsal değerlendirmesini içerir.

4. Değerlendirme ve tartişma: Değerlendirme raporu, bulguların araştırma soruları ve hipotezlere uygunluğu, genelleştirilebilirlik ve uygulanabilirliğe dayalı konu hakkındaki görüşü içerir.

5. Sonuç ve neriler: Değerlendirme raporu, literatüre katkıları, ileride yapılacak çalışmalar ve alandaki uygulamalara yönelik nerileri içerir.

6. Biçim ve anlatım: Değerlendirme raporu, başlığın içeriğe uygunluğunu, çalışmada İngilizce'nin uygun kullanımını, çalışmanın dili ve APA kurallarına göre atıf ve referansları içerir.

7. Genel değerlendirme: Değerlendirme raporu, çalışmanın bir bütün olarak gerçekliği, literatüre katkısı ve alandaki uygulamalar hakkında grş ierir.

PUBLICATION GUIDELINES

Alnteri Journal of Social Sciences is published twice in a year. Journal in English and Turkish languages are accepted to the Journal whose maternal language is Turkish. Alnteri Journal of Social Sciences is a journal which search scientific topics and problems in history, international relations, sociology and politics. Moreover, it is an **international and peer reviewed** journal which has the aim to publish unique qualified international and national research journals.

It is required that candidate article which will be send appropriate to the aim of journal should not be published or applied for publication in other journals or books. The authors who want their articles to be published should first register to the dergipark.gov.tr address and then should upload their articles. The applications which are not online will not be considered and accepted. The article should be written according to the Spelling Rules in the website of the journal. If there are visual items in the text, these should be independent from the text, be in .jpeg or .tiff format and its resolution should not be less than 300dpi. There should be an abstract in the article and the abstract should be minimum 150 words and maximum 200 words. The abstract should not give information about the conclusion of the research but rather it is give information about the reasons behind this research and about the objectives of the research. Literature review, method and findings can be explained in the abstract. At least 4, at most 6 key words should be used. Abstracts of articles in Turkish should be in both Turkish and English. Abstracts of other articles in languages other than Turkish should be in their maternal language and in Turkish.

Articles should be at most 8.000 words including the footnote. Book reviews should be between 1500-2000 words. Case reports or analyses should be at most 5000 words including the footnote.

Footnotes should be supplied in parenthesis, references should be at the end of the article. The references used in article should be in the form of author's surname, publication date, page number as an abbreviation, it is necessary to follow the same rules for the publications which used for once. Author can use footnote at the end of the paper if it is necessary.

Each article that sent to be published are examined by the editor-in-chief and the chief editors and are directed to the field editors. Article are examined by two arbitrators who will chosen by the chief editors out of 5 arbitrators who are recommended by field editors and the final decision about publication is made by the chief editor and notified to the author within 3 months. Editorial board is the ultimate decision maker for the publication of a candidate article. For an article to be ordered as a publication, it is necessary to get favorable opinion from at least one arbitrators. If one of the arbitrators reject the publication of the article, the article can be sent to third arbitrator. However, this decision will be made by the editor. Articles which needs proofreading can be returned to the authors for making corrections if it is necessary. Articles whose corrections not made within one month are not taken for publication stage and the responsibility belongs to the author. Articles are not given back whether they are published or not.

Our journal accepts co-authored articles. However, their number cannot exceed three. In the co-authored article, the author with the highest contribution rate takes the first place. Other names are listed according to their contribution rate. Articles produced from master's and doctoral theses should be indicated with a separate phrase and submitted with a letter of approval from the advisor.

Congress, symposium, workshop, etc. The papers presented in such places are accepted to our journal for evaluation. However, the author should clarify this issue with a footnote to be placed at the end of the title. It is the author's responsibility to have this work duplicate or to publish it in the proceedings booklet.

The ideas and results in the articles are the opinion of the author, therefore directly or indirectly, they are holding qualification as the opinion of **Alinteri Journal of Social Sciences**. It is counted that authors transferred the copyrights of their articles to the journal. Articles that published in the journal can be quoted by giving the references. Copying is forbidden neither completely nor partially.

After the articles sent to our journal are scanned with the iThenticate Plagiarism Program, the evaluation phase is started. Articles that exceed 15% in the plagiarism analysis are sent back to the author with the report for correction. One month is given for corrections. If these corrections are not made within the given time, the work is rejected. The article is uploaded to the plagiarism program without a bibliography. Distribution of share rates is essential in 15% unit.

PEER REVIEW PROCESS

Double-Blind Peer Review and Evaluation Process

Double-Blind Peer Review is a method applied for publishing scientific publications with the highest quality. This method forms the basis of an objective evaluation of scientific studies and is preferred by many scientific journals.

The views of referees have a decisive place in the publication quality of Alinteri Journal of Social Sciences.

Alinteri Journal of Social Sciences uses the double-blind peer review method, which means that both the reviewer and author identities are concealed from the reviewers, and vice versa, throughout the review process, in the evaluation process of all studies. For this

reason, the authors are asked to erase their names while uploading the articles to the system.

All the studies sent to Alinteri Journal of Social Sciences are evaluated by double-blind peer review method according to the following steps.

1. Initial Evaluation Process

The studies submitted to Alinteri Journal of Social Sciences are first evaluated by the editor. At this stage, studies that are not in line with the aim and scope of the journal, are weak in terms of language and narrative rules in English contain scientifically critical mistakes, are not original worthy and cannot meet publication policies are rejected. Authors of rejected studies will be notified within one month at the latest from the date of submission. Eligible studies are sent to the field editor to which the study is relevant for pre-evaluation.

2. Pre-Evaluation Process

In the pre-evaluation process, the field editors examine the studies, introduction and literature, methods, findings, results, evaluation and discussion sections in detail in terms of journal publication policies, scope and authenticity of study. Study which is not suitable as a result of this examination is returned to the author with the field editor's evaluation report within four weeks at the latest. The studies which are suitable for the journal are passed to the referee process.

3. Referee Process

The studies are sent to the referees according to their content and the expertise of the referees. The field editor examining the study may propose at least two referees from the pool of Alinteri Journal of Social Sciences Advisory Board or referee pool according to their field of expertise or may propose a new referee appropriate to the field of study.

The editors evaluate the referee's suggestions coming from the field editor and the studies are submitted to the referees. Referees are obliged to guarantee that they will not share any process or document about the study they are evaluating.

4. Referee Evaluation Process

The period given to the referee for the evaluation process is 15 days. Proposals for corrections from referees or editors must be completed by the authors within 1 month according to the "correction instruction".

Referees can decide on the suitability of the study by reviewing the corrections and may also request multiple corrections if necessary.

Referee Reports

Referee evaluations are based in general on the originality of the studies, the method used, the conformity with the ethical rules, the consistent presentation of the findings and results, and the examination of the literature.

This review is based on the following elements:

1. Introduction and Literature: The evaluation report contains the presentation and purpose of the problem addressed in the study, the importance of the topic, the scope of the relevant literature, the timeliness and the originality of the study.

2. Methodology: The evaluation report includes information on the suitability of the method used, the choice and characteristics of the research group, validity and reliability, as well as on the data collection and analysis process.

3. Findings: The evaluation report includes opinions on the presentation of the findings obtained in the frame of the method, the correctness of the analysis methods, the aims of the research and the consistency of the findings, the presentation of the required tables, figures and images and the conceptual evaluation of the tests used.

4. Evaluation and discussion: The evaluation report includes the opinion on the subject based on findings, relevance to research questions and hypotheses, generalizability and applicability.

5. Conclusion and suggestions: The evaluation report contains the opinion on the contributions to the literature, future studies and recommendations for the applications in the area.

6. Style and narration: The evaluation report includes compatibility of the headline with the content, appropriate use of English in the study, refers and references in accordance with the language of the study and APA rules.

7. Overall evaluation: The evaluation report contains opinion on the authenticity of the study as a whole, its contribution to the educational literature and the applications in the area.

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Ayşe Beyza ERCAN

YUAN HANEDANLIĞI'NDA BİLİM VE KÜLTÜR

Science and Culture in the Yuan Dynasty

(97-110)

Şeyda BELHAN

1980 ASKERİ DARBESİ SONRASINDA İKTİDARA GELEN ANAVATAN PARTİSİ

İCRAATLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Coming to Power After the 1980 Military Coup Homeland Party an Assessmen on its Activities

(111-123)

Hayrettin PINAR

YENİ OSMANLILAR İLE BÂBİÂLİ İLİŞKİLERİNE İKTİDARIN GÖZÜ İLE BAKMAK

A Look at the Relationship Between the Young Ottomans and the Sublime Porte through the

Lences of the Authority

(125-137)

Muhsin SOYUDOĞAN

CEBELÜLERİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ ÜZERİNE

On the Social Origins of Cebelus

(139-169)

Alkan BAYRAKTAR - Serkan İLDEN

TOPLUMSAL BİR BAŞKALDIRI OLARAK BRİSTOL KENTİ MURALLARI

Murals of the City of Bristol as a Social Revolution

(171-194)

Ahmet TOKSOY

ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI VE TÜRK HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

Historical Geography of Erzincan and Its Entry into Turkish Domination

(195-217)

Derleme Makaleler/Review Articles

İrfan AKPINAR

BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE DİN SOSYOLOJİSİ İLİŞKİSİ

Relationship Between Sociology of Knowledge and Sociology of Religion

(219-232)

Vaka Takdimi/Case Reports

Esin YÜZBAŞI

1967 YILI PERŞEMBE ÖĞRETMEN OKULU MEZUNU ÖĞRETMEN HASAN TOPUZ'UN

ÖĞRETMEN OKULU ANILARI VE İLK MESLEK DENEYİMLERİ

Teacher School Memories and First Professional Experiences of Teacher Hasan Topuz Who

Graduated Perşembe Teacher School in 1967

(233-250)

Kitabiyat/Book Reviews

Esra ÜÇTEPE

Nicholas J. Spykman, Coğrafya ve Dış Politika - Kenar Kuşak Teorisi, Çeviren: Alperen Kürşad Zengin, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020, 282 Sayfa, ISBN: 9786052127599
(251-254)

Oğuzhan GÜRSOY

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği, Çeviren: Yüksel Taşkın, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, 629 sayfa, ISBN: 9786050969009
(255-260)

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

YUAN HANEDANLIĞI'NDA BİLİM VE KÜLTÜR

Science and Culture in the Yuan Dynasty

Ayşe Beyza ERCAN*

Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ardahan, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 01.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.07.2021

Ö Z

Yaklaşık bir asır Çin coğrafyasına hükmeden Yuan Hanedanlığı ya da bir diğer bilinen adıyla Kubilay Hanlığı döneminde idarî ve sosyal alanlarda çeşitli reformlar yapılmıştır. Kubilay Han tarafından fethedilen Çin'de etnik unsurlarının çeşitliliği sayesinde bilimsel faaliyetleri yürütebilecek insan gücünün olması bu reformların başarılı olmasını sağlamıştır. Böylece, Kubilay Han döneminde eğitim, kültür, çeviri ve bilim alanlarında dikkat çekici ilerlemeler kaydedilmiştir. Başkent Hanbalık'ta Müslüman ve Çinli bilim insanları tarafından yönetilen rasathânenin ve iki farklı astronomi bürosunun kurulması bu dönemin gelişmelerine bir örnektir. Kubilay Han'ın yapmış olduğu reformlar ile bilim ve kültür alanındaki gelişmelere desteği devlet nezdinde kısa sürede meyvesini vermeye başlamıştır. Böylece Yuan Hanedanlığı birçok alanda diğer Moğol ulus devletlerinden farklı olmayı başarmıştır. Çalışmada, bu dönemde Moğol tarihi açısından yapılan ilk yenilikler ve Yuan Hanedanlığı'ndaki bilimsel ve kültürel çalışmalar anlatılacaktır. Ayrıca, İran Moğolları ile Çin Moğolları arasındaki kültürel etkileşim ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Astronomi, Kubilay Han, Matematik, Tıp, Yuan Hanedanlığı.

ABSTRACT

Various reforms were made in administrative and social areas in the Yuan Dynasty, or the Kublai Khanate, which ruled China for nearly a century. Thanks to the ethnic diversity that existed in China at the time, there was sufficient human capital to carry out scientific activities which enabled Kublai Khan to ensure the success of his reforms. Remarkable advances were thus made in the fields of education, culture, translation and science during the Kublai Khan period. Examples in this progressive period include the establishment of an observatory and two different astronomy offices run by Muslim and Chinese scientists in the capital, Khanbalik. Kublai Khan's reforms and state-sponsored support for developments in the field of science and culture began to bear fruit in a short period of time. Therefore, this new innovative state structure of the Yuan Dynasty managed to be different from other Mongolian nations in different areas of Eurasia. From the perspective of Mongolian history, this study will throw light on the early innovations made and the scientific and cultural studies, which was done in the Yuan Dynasty during this period. In addition to this, the cultural interaction between the Iranian Mongols and the Chinese Mongols will be examined.

Keywords: Astronomy, Kublai Khan, Math, Medicine, Yuan Dynasty.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Ercan, A. B. (2021). Yuan Hanedanlığı'nda Bilim ve Kültür. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 97-110.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.930608>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: aysebeyzaercan@ardahan.edu.tr

GİRİŞ

Orta çağ dünyasına damgasını vuran siyasi yapılardan biri olan Moğol İmparatorluğu, 1206 senesinde Cengiz Han'ın Büyük Kurultay'ı toplamasının ardından kurulmuştur. Büyük Kurultay'da Cengiz Han'ın yapmış olduğu düzenlemelerle bir imparatorluk haline dönüşen bu yeni siyasi yapılanma kısa zaman içerisinde dünyanın en önemli gücü haline gelmiştir. Çin'in Moğollar tarafından fethi de ilk olarak Cengiz Han döneminde gerçekleşmiştir.

Cengiz Han, vefatından önce topraklarını dört oğlu arasında bölüştürmüştür. Büyük oğlu Cuci kendisinden önce vefat ettiği için Cuci'nin oğlu Batu Han komutasında Deşt-i Kıpçak coğrafyasında Altın Ordu Hanlığı kurulmuştur. Cengiz Han'ın ölümünden sonra bir diğer oğlu Ögedey ise tahtın yeni sahibi olmuştur. Ögedey, 1229 Ekim ayında düzenlenen kurultay sonucunda tahta çıktığında ilk olarak Kin Devleti'ne karşı bir sefer hazırlığı kararı almıştır. 1231 senesinde de Kubilay'ın babası ve Ögedey'in küçük kardeşi Tuluy'un gayretleriyle Kin Devleti'ne son verilmiştir. Ögedey'in vefatından sonra ise eşi Törekene/Töregene Hatun 1241-1246 seneleri arasında Büyük Moğol Hanlığı için naiplik görevini üstlenmiştir. Törekene Hatun'dan sonra toplanan kurultay neticesinde Göyük Han tahta oturmuştur (Kemaloğlu, 2016: s. 39-43).

Göyük Han'dan sonra ise, Cuciogulları'nın desteğiyle Mengü Kağan 1251 Temmuz ayı başlarında Moğol İmparatorluğu'nun Büyük Hanı ilan edilmiştir (el-Ömeri, 1941: s. 395; Kamalov, 2003: s. 32). Tahta geçtikten sonra da merkezî otoriteyi güçlendirmek, aynı zamanda doğuda ve batıda sınırları genişletebilmek gayesiyle kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülagü'yü ise Yakındoğu'ya göndermiştir (Yuvalı, 1998: s. 473; Schamiloğlu, 2002: s. 416; Kazvinî, 2018: s. 477).

Mengü Kağan tahta geçtiğinde imparatorluk genelinde ilk olarak yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu yeni düzenlemelerle ağırlıklı olarak vergilerin toplanması ve tüccarlar ile ilgili meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Halkı yağmalayan askerlere karşı ciddi tedbirler alınmıştır. Göyük Han'ın görevlendirdiği kişiler Mengü Kağan döneminde de görevlendirilmişlerdir. Bu kişilerden, Emir Yalvaç'ı Çin'e, Mesud Bey'i Türkistan'a, Emir Argun'u ise İran'a görevlendirmiştir. 1252-1259 seneleri arasında hâkimiyeti altında bulunan İran, Afganistan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, Orta Asya ve Kuzey Çin dâhil olmak üzere Moğol İmparatorluğu'nun nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Çin'in nüfus sayımı 1252 yılında tamamlanmıştır (Atwood: 2004: s. 78).¹

YÖNTEM

Bütün olarak Moğol tarihine bakıldığında Yuan Hanedanlığı'nın yeterince çalışılmadığı göze çarpacaktır. Bu sebepten bu çalışmamızın amacı, az da olsa Çin'deki Moğol İmparatorluğu'nun kültürel tarihine katkı sağlayabilmektedir. Bu sebeple çalışmada, Yuan Hanedanlığı'ndaki bilimsel ve kültürel gelişmeler ana hatlarıyla analitik bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Sosyal bilimler araştırmalarında başlıca kullanılan iki metot vardır. Bunlardan birincisi "niteliksel metot (*qualitative method*)" ikincisi ise "niceliksel metot (*quantitative method*)"dur. Niceliksel metotta sayısal ve istatistikî veriler kullanılır. Örneğin; tarihi demografi çalışmaları niceliksel metoda örnektir. Bu

¹ Çin'de ilk nüfus sayımı Cengiz Han'ın Çin'i fethinden sonra yapılmıştır. Daha sonra 1235 senesinde yapılmış, ardından da Mengü Kağan döneminde yapılmıştır. Bkz: Atwood, 2004: 78.

yüzden, alan yazında şimdiye kadar ihmal edildiğini tespit ettiğimiz bu tarihsel sosyal araştırmamız boyunca sosyal bilimler araştırma metotlarından olan “niteliksel araştırma metodu” uygulanmıştır. Çalışmamızı niteliksel araştırma metodu ile şekillendirmemizin sebebi konumuzun sayısal verilere değil niteliksel verilere dayanmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, çalışmamızı yaparken izlediğimiz sistematik yöntem sırasıyla;

1. Kaynak tarama (Ana kaynaklar ve bilimsel alan yazın, ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar).
2. Bulduğumuz kaynakları sınıflandırma.
3. Kaynakları tahlil etme.
4. Kaynakları çalışma esnasında kullanırken eleştirel bir bakış açısı ile analiz ederek doğruluğunun tespiti.
5. Çalışma sonucunda kullandığımız tüm kaynakların sentezlenmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

KUBİLAY HAN’IN TAHTA ÇIKIŞI VE YUAN HANEDANLIĞI’NIN KURULUŞU

13. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın sonuna kadar Çin’i iki hanedan yönetmiştir. Bunlardan bir tanesi Cengiz Han’ın torunu olan Kubilay Han’ın kurduğu Yuan Hanedanlığı’dır. Bir diğeri ise, 1368 senesinde zeki ama aynı zamanda acımasız Zhu Yuanzhang tarafından kurulan Ming Hanedanlığı’dır (Brook, 2010: s. 1).

Kubilay Han yukarıda da ifade edildiği üzere Mengü Kağan döneminde Çin’i fethetmek için görevlendirilmiştir. Kubilay Han’ın buradaki başarıları sonucunda kendisine Çin’in bazı bölgelerinin idaresi verilmiştir. Kısa bir süre sonra, Ho-nan bölgesi de Mengü Kağan tarafından Kubilay Han’a verilmiş, bunu Kansu’da yukarı Wei’de Kong-Çang vilayeti izlemiştir. 1258 senesinde yapılan kurultayda Mengü Kağan da Song Hanedanlığı üzerine yapılacak sefere katılma kararı almıştır. Ancak sefer sırasında ölümü ile birlikte Kubilay Han da Song Hanedanlığı ile barış yaparak Moğolistan’a dönmüştür (Prazniak ve Özgüdenli, 2019: s. 88).

1259 yılında Songlar üzerine yapılan sefer sırasında ölen Büyük Han Mengü’nün yerine geçecek kağanın tayini meselesi bu dönem için önem arz etmektedir. Mengü Kağan’ın ölümü üzerine Çin seferinden dönen kardeşi Kubilay Han tahta çıkmak istemiştir. Cucioğulları’ndan Berke Han’da, Kubilay Han’a karşı en küçük kardeş Arık Buka’yı desteklemiştir. Arık Buka merkez Karakurum’da bulunduğu için burada tahta oturmuştur. Ancak, Çağatay Hanlığı’ndan Algu’nun da desteğini kazanan Kubilay Han Kuzey Çin’de tahta çıkmıştır (Kafalı, 2005: s. 49). Bu durumda, Berke Han ile yeni Büyük Kağan Kubilay’ın aralarının açılmasına sebebiyet vermiştir (el-Mufaddal, 1941: s. 321; Kafalı, 1976: s. 55-56). Toluy ailesine mensup iki kardeş arasında meydana gelen bu olaylar Moğolların merkezî otoritesini oldukça zayıflatmıştır. Böylece, Mengü Kağan devrinde ikinci derecede rol oynayan Çağatay ve Ögedey aileleri, karışıklıklardan yararlanarak eski uluslarını elde etmişlerdir. Bunun sonucunda; Cucioğulları Maverainnehir’deki tüm nüfusunu kaybetmiş, askeri birliklerini ve memurlarını geri çekmek durumunda kalmıştır. Kardeşler arasında sürüp giden bu taht mücadelesinin son galibi ise 1261 yılında Kubilay Han olmuştur. Kubilay, Moğol İmparatorluğu’nun

merkezî olan Karakurum'u kendi başkenti olan Kuzey Çin'e yani Hanbalık (Pekin)'a taşımıştır (Yakubovskiy, 1976: s. 64-65; Kazvinî, 2018: s. 477). Bu sayede Hanbalık 1264²-1368 yılları arasında Moğol İmparatorluğu'nun yeni başkenti olmuştur (Barthold, 1993: s. 898; Taşağıl, 1997: s. 524). Tüm bu olaylar imparatorluğun dağılmasına ve şube Moğol Devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına sebebiyet vermiştir. Kubilay Han'ın merkezî Hanbalık'a taşınması merkezden çok uzaklaşmasına sebep olmuş, bu durum da büyük imparatorluğu yönetebilmesini imkânsız hale getirmiştir. Cengiz Han'ın oğulları arasında paylaştığı diğer topraklarda var olan uluslar da merkezden tamamen kopmaya başlamışlardır. Bu gelişmeyi Kubilay Han'ın ilk reform hareketlerinden biri olarak sayabilmemiz mümkündür.

Ulusların bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Kubilay'ın Çin'de kurmuş olduğu devlet Yuan Hanlığı/Hanedanlığı olarak anılmaya başlanmıştır. Ulusların merkezî imparatorluktan ayrılmalarıyla birlikte, diğer Moğol uluslarının ve dolayısıyla Kubilay Han'ın faaliyet alanları da bu şekilde belirlenmiştir. Örneğin, Altın Orda Balkanlar ve Rusya ekseninde hareket ederken aynı zamanda bir diğer Moğol ulusu olan İlhanlılarla Güney Kafkasya coğrafyası üzerinde mücadele içerisindeydi. İlhanlılar İran, Güney Kafkasya ve Anadolu coğrafyasında etkilerini sürdürürlerken Kubilay Han'ın topraklarını genişletmesi için ise yalnızca Uzak Doğu coğrafyası kalmıştır. O da siyasi yönünü Kore ve Japonya'ya doğru çevirmiştir. 1268 ve 1271 senelerinde Kubilay öncelikle Japonya ile diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Önce, elçiler aracılığıyla Moğol hâkimiyetini kabul etmelerini istemiş, 1274 ve 1281 senelerine gelindiğinde ise adaya çıkartma yapmıştır. Fakat, Moğollar denizcilikte iyi olmamalarından ötürü büyük bir yenilgi almışlardır. Kubilay'ın Japonya çıkartmasındaki bu başarısızlığı Hülagü'nün 1260 senesinde ki Ayn-ı Calut mağlubiyeti ile birlikte Moğol İmparatorluğu'nun en büyük askeri başarısızlığı olarak sayılmaktadır (Kemaloğlu, 2016: s. 47).

KUBİLAY HAN'IN YUAN HANEDANLIĞI'NDA YAPTIĞI ÇEŞİTLİ DÜZENLEMELER

Çin'in tarihi boyunca Çin'in tamamına hükmetmeyi başaran ilk yabancı hükümdar olarak Kubilay Han 1260 senesinden itibaren idarî ve kültürel teşkilatlanmada yeni düzenlemeler yapmıştır (Prazniak ve Özgüdenli, 2019: s. 88). Ögedey Han ve Mengü Kağan dönemlerinde Moğol İmparatorluğu için çeşitli reform hareketleri yapılmış olsa da Kubilay Han'ın reform hareketleri seleflerine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık, Kubilay Han'ın genç yaşta Çin'e yapmış olduğu seferler sonucunda etrafında Çinli bilim insanlarını toplamasından ileri gelmektedir. Bu Çinli bilim insanları Kubilay Han'ın yeni devletini kurmasının akabinde yapmış olduğu düzenlemelerde kendisine yardım etmişlerdir (Ha, 2018: s. 153-156). Özellikle kamusal alanlarda yaptığı düzenlemeler ve memurların eğitim seviyelerini yükseltmesi Kubilay Han'ın kurmuş olduğu bu yeni siyasi yapının başarılı ve uzun ömürlü olmasına sebebiyet vermiştir. Kubilay Han döneminden önce de bölgede bulunan farklı etnik gruplar özellikle Kubilay Han dönemiyle birlikte daha da çeşitlenmiştir. Kubilay Han'ın askeri başarılarının yanı sıra ticari faaliyetleri de arttırması bu coğrafyanın birçok konuda gelişmesini ve ilerlemesini sağlamıştır.

² 1266 senesinde başkent Hanbalık olmuştur, bilgi için bkz: Yavuzcan, 2021: 96.

Moğollar ilk başlarda sadece askeri alanlarda söz sahibi olmuşken, onların altında bulunan Çinli yetkililer ise sivil hükümeti yönetmişlerdir. Yönetimle halk arasındaki dil farklılığı da bu dönemde etkili iletişimi engellemiştir. Bu sebepten ötürü, Kubilay Han Çinli yetkililerle doğrudan iletişime geçmemiştir. Hatta aynı dili konuşamamanın sonucunda Moğolların emrinde hizmet etmeyi kabul eden Çinlilerin sayısı azalmıştır. Bunun nedeni Song Hanedanlığına nazaran Yuan Hanedanlığı'nda önemli görevlere getirilmemeleri olmuştur. Yeni hanedanlığın başlangıcında kurulan ve yüksek mevkilere erişimi belirleyen sosyal hiyerarşide Moğollar en üstte yer almışken, bir alt tabakada ise Çinli olmayanlar yani Müslümanlar yer almıştır. Çinliler ise sosyal tabakanın en alt katmanında kendilerine yer bulmuşlardır (Cahill, 1976: s. 6, 15; Rossabi, 1981: s. 258).

Kubilay Hanlığının çatısı altında, Uygur Türklerinin de önemli görevler üstlendiklerini belirtmemiz gerekmektedir. Kubilay Han döneminde Baş Vezir olarak görev yapan Lien Şi-şen, maliyeden sorumlu Ahmed Fenakati, eğitim ve din işlerinden sorumlu Argun Salı başta olmak üzere neredeyse imparatorluğun tüm kademelerinde Uygur Türkleri önemli görevlere getirilmişlerdir. Birçok alanda Uygur Türklerinin yeteneklerinden faydalanılmıştır. Yuan Hanedanlığı döneminde yapılan imar faaliyetlerine de katkıları olan Uygur Türklerinden bir kısmı özellikle Kubilay'ın Kore'yi fethetmesinin akabinde göç ettirilerek Yuan Hanedanlığı'na olan hizmetlerini Kore'de devam ettirmişlerdir (İnayet, 2008: s. 144-145).

Şekil 1. Yuan Hanedanlığı'nda önem sırasına göre sosyal hiyerarşi piramiti.³

Özellikle, İran tarafından bu bölgeye göç ettirilen Müslümanlar ve bölgede hâlihazırda bulunan Uygurlar hem yönetim kademelerinde önemli mevkilere yükselmişler hem de bilimsel alanlarda önemli buluşlar gerçekleştirmişlerdir. Yukarıdaki piramit sosyal hiyerarşideki önem ve konumlarına göre sıralanmış olsa da var olan etnik çeşitlilik bakımından önem arz etmektedir. Sosyal hiyerarşi piramiti, Yuan Hanedanlığı'nda askeri teşkilat, devlet teşkilatı ve kültürel çalışmalarda kendisini aynı sıralama ile göstermiştir. Yani, Moğollar ve Müslümanlar hanedanlığın her alanında Kuzey ve Güney Çinlilere göre daha önemli görevleri üstlenmişler ve daha önemli mevkilere getirilmişlerdir.

³ Sosyal hiyerarşi piramiti tarafımızca hazırlanmıştır.

Moğol ulus devletleri kuruldukları coğrafyaların gerekliliklerine göre idari ve kültürel teşkilatlanmalarında bütüncül bir yapılanma içerisinde olamamışlardır. Bundan dolayı, Çin sahasına hükmeden Kubilay Han'da burada Çin kültürünün etkisi altında kalmıştır. Devlet teşkilatlanmasında yapmış olduğu yenilikler ağırlıklı olarak Çin tarzı örnek alınarak geliştirilmiştir.

Yuan Hanedanlığı çatısı altında Kubilay Han'ın yapmış olduğu düzenlemeler pek çok farklı idare sistemi ve kültürel unsurun harmanı olmuştur. Mezkiir dönemin devlet teşkilatlanmasını üç önemli kurum oluşturmuştur. Bunlardan birincisi Genel Sekreterlik (*Zhongshusheng*), ikincisi Askerî İşler Dairesi (*Shumiyuan*) ve sonuncusu Yazıcılar ve Tarihçiler Dairesi (*Yushitai*) olarak yapılanmıştır. Bu dairelerden konumuzu ihtiva eden, Yazıcılar ve Tarihçiler Dairesi, İmparatorun buyruklarının yerine getirilip getirilmediğinin kontrolünü sağlamakla görevlendirilmiştir (Yavuzcan, 2021: s. 85). Bunun dışında, 1263 senesinde Hanlin Akademisi - Devlet Tarih Akademisi (*Hanlingoshi-yuan*) kurulmuştur (Gulzhan vd., 2014: s. 26). Kubilay Han'ın hizmetinde Savaş Bürosu'nda üst düzey görevde bulunan Zhao Mengfu dönemin önde gelen ressamlarından biri olduğu gibi âlim kimliği ile tanınmıştır. Zhao Mengfu, Hanlin Akademisi'nde eğitimci görevi de üstlenmiştir (Yavuzcan, 2021: s. 106).

Kubilay Han'ın hızla idarî, malî, sağlık, kültür ve bilim alanlarında kurmuş olduğu kurumlarda çalışan memurlara görevleri karşılığı maaş tahsis edilmiştir. Maaşlar, Çin yetkililer tarafından düşük olması ve eşit olmaması sebebiyle sürekli eleştirilmiştir. 1285 senesinde Kubilay Han bu eleştirileri dikkate alarak maaşların yükseltilmesi adına reform girişiminde bulunmuştur. Hatta kısa bir süre içerisinde de artan enflasyon sebebiyle mevcut maaşların yeterli olmadığını söyleyerek tüm memurların maaşlarını yüzde 50 oranında arttırma kararı almıştır (Ha, 2018: s. 156).

Kubilay'ın 1264 senesinde yapmış olduğu devlet teşkilatlanması düzenlemelerinde Ahmed Fenakati maliyeden sorumlu tutulmuştur. Ahmed Fenakati göreve ilk başladığında Konfüçyüs'ün fikirlerine sempati duyan Çinli yetkililere karşı düşmanca bir tavra bürünmüştür (Atwood, 2004: s. 4). Anlaşılacağı üzere, Kubilay Han öncelikle bölgede yerleşik olan ve çok ilgi duyulan Konfüçyüs fikir akımı ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Fakat Müslümanların önemli görevlere terfi ettirilmesi Çinlileri rahatsız etmiştir. Çin coğrafyası Kubilay Han'ın hâkimiyetine girmeden önce devlet görevlerine yapılacak atamalar esnasında sınav uygulaması yapılmaktaydı. Bu sınavlarda ise, Konfüçyüs'ün fikirleri üzerine aday memurlara çeşitli sorular yöneltilmekteydi. Ancak Kubilay Han, Konfüçyüs'ün fikirlerine güven duymadığından ötürü Çinli danışmanların karşı duruşuna rağmen sınavla memur olma sistemini ilga etmiştir (Yavuzcan, 2021: s. 90). 1289 senesinde kamu kurumlarında çalışan görevlilere dil öğretimi verilmeye başlanmış, hanedanlıkta Çince ve Moğolcanın yanı sıra Farsça da resmî dil haline getirilmiştir. Hatta 1289 senesinde Farsçanın öğretildiği İslam Devlet Üniversitesi kurulmuş ve bu kurum bünyesinde birçok önemli eserin çevirisi yapılmıştır (Gulzhan vd., 2014: s. 26).

Yuan Hanedanlığı dönemini, Çin ve Avrupa arasındaki temasların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Çünkü bu süreçte Moğol kontrolü, doğuda Sarı Deniz'den batıda Karadeniz'e kadar Asya'nın kalbine doğru genişlemiştir. Fikirler, buluşlar, yenilikler ve teknoloji, Orta Asya'daki ticaret yolları

aracılığı ile aktarılmıştır (Joseph, 2011: s. 196-197). Kubilay Han döneminde Avrupa ile Çin arasında kültürel bir transfere sebep olan bu buluşlar Batı dünyasına taşınmıştır. Aynı şekilde, Çin'de gelişen oyun kartları, damgalar ve mühürler İranlı ressamı etkilemiş ve bunlar Çin'den İran ve Orta Asya'ya getirilmiştir (Rossabi, 2014: s. 280). Moğolların hâkimiyeti döneminde yaşanan bu inovatif gelişmeler Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlamış ve Yuan Hanedanlığı'nın ekonomik olarak güçlenmesine sebep olmuştur.

YUAN HANEDANLIĞI'NDAKİ BİLİMSEL VE KÜLTÜREL GELİŞMELER

Kubilay Han Kuzey Çin'in hâkimiyetini sağlayarak devlet teşkilatında çeşitli reformlar yapmış, yapmaya devam etmekteydi. Ancak, Song Hanedanlığı'nın bulunduğu Güney Çin'i fethetme arzusu yukarıda da anlatıldığı üzere uzun süreden beri var olmuştur. Hiç şüphesiz ki askeri teknolojideki ilerlemeler ilk olarak bu süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır. Song Hanedanlığı'nı ele geçirmek için Kubilay Han'ın donanma tesis etmesi gerekmiştir. Bunun için de kısa sürede gemi inşasına başlanılmıştır. İnşa edilen donanma İran'daki İlhânlılara yardım etmek amacıyla da aktif olarak kullanılmaya çalışılmıştır (Atık, 2021: s. 32). Bu gemiler on üç su geçirmez bölme, yüz elliden fazla kişiden oluşan bir mürettebata ve Müslüman dünyasında da bilinmesine rağmen Avrupa'da henüz nadir görülen sert bir dümene sahip olarak dizayn edilmiştir (Nicolle, 1990: s. 83). Uygur kökenli Arık Kaya, Song seferinde önemli bir bölge olan Xiangyanfu şehrinin kuşatması esnasında savaş aletlerinin yetersiz kalmasından ötürü Kubilay Han'dan mühendis görevlendirmesini istemiştir. Kubilay Han da bunun üzerine kardeşi Hülagü Han'a haber göndermiştir. Hülagü Han, İsmail ve Alaeddin isimli mühendisleri görevlendirmiş ve bu iki Müslüman mühendis daha önce bir örneğine rastlanmamış büyüklük ve kuvvette mancıklar yapmışlardır. Xiangyanfu kuşatması da bu şekilde başarıya ulaşmıştır (Yavuzcan, 2021: s. 64).

Yuan Hanedanlığı dönemi matematik alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle, Yuan dönemindeki matematikçiler tarafından polinom cebirinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Hatta Çin'in en büyük matematikçilerinden bazıları Yuan döneminde var olmuşlardır. 1247'de Qin Jiushao, *Shu Shu Jiu Zhang* (Dokuz Matematik Bölümü) isimli eserini yazmıştır. Bu çalışmada Qin Jiushao, tüm derecede denklemlerin sayısal çözümünü açıklamıştır. 1261 ile 1275 yılları arasında Yang Hu'nin denklemlerle ilgili çalışmaları yine bu süreçte oldukça ses getirmiştir. Bu büyük matematikçiler listesindeki en önemli isim ise, Çin cebirini şimdiye kadar ulaşılabilir en yüksek düzeye çıkararak Zhu Shijie'dir. 1299 yılında yazdığı, *Suan Xu Ji Meng* (Matematiksel Çalışmalara Giriş) ve 1303 yılında yazmış olduğu *Si Yuan Yu Jian* (Dört Elementin Değerli Aynası) eserleriyle 350 yıl önce Pascal üçgeninin bir diyagramını oluşturmuştur. Matematikçi Zhu Shijie (1249-1314), modern matrislere eşdeğer bir dikdörtgen katsayı dizisi kullanarak dört bilinmeyenli eş zamanlı denklemleri çözmüştür (Joseph, 2011: s. 196).

Yuan Hanedanlığı'nda matematik, astronomi ve takvim alanında bir diğer önemli isim ise, Guo Shoujing'dir. Guo, matematik bilgisini takvim yapımında kullanmış ayrıca küresel trigonometri üzerine Çin'de çalışan ilk matematikçilerden biri olmayı başarmıştır. Kubilay Han, askeri faaliyetlerine devam ederken bir yandan da bilimsel faaliyetler konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu süreçte ilk bilimsel ve kültürel reform

adımlarından biri yeni bir takvimin oluşturulması konusu olmuştur. Bunun nedeni ise, Kubilay Han'ın şu anda yeni rejimin eskisinin yerini nasıl aldığını vurgulamak için yeni bir takvim getirmenin siyasi faydaları olacağını düşünmesinden ileri gelmiştir. Takvimi yapacak kişi seçiminde Guo Shoujing uygun bulunmuş ve bu konudaki fikirleri sorulduğunda Guo'nun verdiği cevap "...temel yöntem astronomik değişimler alanında gözlem ve testler yapmak" olmuştur. Guo'dan, Wang Xun'la birlikte, gerekli araştırmalarını yürütmesi ve yeni takvimi hazırlaması için özel bir büro kurması istenmiştir. Guo'nun bu konudaki ilk girişimi, doğru verilerin toplanabilmesi için on yedi tane yeni astronomik alet inşa etmek olmuştur. Bu on yedi astronomi icadından on üçü Kubilay'ın başkenti Hanbalık'taki (bugün Pekin, Çin kaynaklarında ise Dadu – Ta-tu) bir gözlemevinde kurulmuş, diğer dördü ise farklı yerlerde gözlem yapabilen ve taşınabilir özellikteki aletlerden oluşmuştur. Tüm bunların dışında rasathâne kurumunun oluşturulması da bu dönemin bir diğer önemli gelişmelerinden biri olmuştur. 1279 senesinde Hanbalık'ta 1227'den beri var olan rasathânenin kuzeyinde yeni bir gözlemevi inşa edilmiştir. Binanın yapımına 1279 Mart ayında başlanmış ve ilk olarak Guo'nun arkadaşı Zhang Wengian bu yeni kurulan rasathâneye müdür olarak atanmıştır. Guo buradaki çalışmaları yürüttüğü esnada küresel trigonometri alanına da çeşitli formüller oluşturarak ilerleme kaydetmeye devam etmiştir. Guo takvim konusundaki çalışmalarını 1280 senesinde tamamlamıştır. Kubilay Han'ın da onayıyla aynı yıl içerisinde bu yeni takvim ülkenin tamamında uygulanmaya başlanmıştır. Guo'nun hazırlamış olduğu bu takvim aynı topraklarda 364 sene daha kullanılmaya devam edilmiştir. Guo Shoujing'in arkadaşı Zhang Wengian 1283 senesinde öldüğünde Guo matematik ve astronomi başdanışmanı olarak bu rasathâneye ve ek olarak Su İşleri Bürosu'na müdür olarak atanmıştır. Su İşleri Bürosu'na atandığında rasathânedeki çalışmaların yanı sıra kanal sistemleri üzerinde de çalışmaya devam etmiştir (O'Connor ve Robertson, 2003).

Yuan bilim ve teknolojisine Müslümanların katkıları yadsınamayacak düzeyde olup bu dönemde özellikle İran Moğolları ile yoğun etkileşim söz konusudur. İranlı âlim ve filozof Nasîruddin Tûsî 1258 civarında inşa edilen Azerbaycan Merâga'daki gözlemevinde, yeni astronomik aletler icat etmiş ve önemli keşifler yapmıştır (Rossabi, 1981: 286). Nasîruddin Tûsî'nin rasathânesinde çok sayıda önemli âlim çalışmalarını yürütmekteydi. Bu âlimlerden bir tanesi de Çin'den gönderilen Fau Mun Ji isimli bir bilim insanı olmuştur (Şirinov, 2012: s. 439). Çince kaynaktan da kayıtlı olduğu üzere Kubilay Han'ın isteği doğrultusunda 1267'de, İranlı gökbilimci Cemaleddin İran'da gerçekleşen bu keşifleri tanıtmak için Çin'e gelmiştir. Cemaleddin yanında hediye olarak silahlı bir küre, güneş saati, usturlap, gök küresinin diyagramlarını ve yeni oluşturulmuş bir takvim getirmiştir (Rossabi, 1981: s. 286; Bir ve Kaçar, 2012: s. 196; Yunli, 2014: s. 45). 1271⁴ senesinde ise Kubilay Han'ın emriyle Çin astronomi bürosuna (*Sitian jian*) paralel olarak İslam Astronomi Bürosu (*Huihui sitian jian*) kurulması istenmiştir. Bu büro İran'dan gelen gökbilimci Cemaleddin tarafından Hanbalık sınırları içerisinde kurulmuştur (Dalen, 2007: s. 1262). Çin Astronomi Bürosu ile kıyaslandığında daha küçük bir büro olan İslam Astronomi Bürosu büyük ölçüde Çin Bürosu üzerinden modellenmiştir. İslam Astronomi

⁴ Astronomi konusunda çalışmalarıyla bilinen Yunli'ye göre bu büro Cemaleddin'in Çin'e geldiği 1267 senesinde kurulmuştur. Yunli, Çin Astronomi Bürosu ile İslam Astronomi Bürosu'nu ikili sistem olarak tanımlamıştır. Hatta 1267 senesinde Kubilay Han'ın başkenti Hanbalık'a taşınmasından sonra da bu iki büronun Yuan Hanedanlığı'nın bürokratik yapısı içerisinde değişmeden tutulduğunu belirtmiştir. Bunun dışında İslam Astronomi Bürosu ile Çin Astronomi Bürosunun personel istihdam tablosu için bkz: Yunli, 2014: s. 45-49.

Bürosu görev açısından takvim yapımı, astronomik gözlem, zaman hesaplama ve kehanetlerden sorumlu tutulmuştur. Muhtemelen, iki paralel enstitü arasındaki en önemli fark, izledikleri gelenek olmuştur. Çin Astronomi Bürosu, köklü Çin geleneğine bağlı kalırken, İslam Astronomi Bürosu'nda ise İslami sistem benimsenmiştir. Örneğin takvim yapımında İslam Bürosu, ülkedeki Müslüman nüfus için bir İslam almanağını derlemekten sorumluyken, Çin Bürosu ise Çin geleneğine göre çeşitli Çin almanaklarını hazırlamakla görevlendirilmiştir (Yunli, 2014: s. 45).

Moğollar aynı zamanda Çinli, Koreli, Tibetli, Hint, Uygur, Müslüman ve Nesturî Hristiyanlar gibi kendilerine ait bir tıbbi sistem geliştiren Avrasya halklarından biri olmuşlardır. Bu sebepten bu dönemde tıp alanında da çeşitli çalışmaları görmek mümkündür. Tıp genel olarak Moğollar tarafından oldukça önem verilen bir alan olmuş ve doktorlar vergiden muaf tutulmuşlardır. Doktorlar çeşitli ayrıcalıklara sahip olmuşlar, hatta yeni bölgelerin fethi esnasında esir alınmamışlar ve savaşlardan kurtulanlar arasında yer almışlardır. Örneğin, Cengiz Han'ın doktoru Liu Zhonglu isimli bir Çinlidir. 1262 senesinde ise Kubilay Han, Çin tarzı tıbbi hizmet sistemi ve bu sistemin izleneceği bir hastane kurmuştur. Çin'de ise, geleneksel Moğol yiyeceklerinin sağlıklı olduğu ve hastalar için iyileştirici olduğuna inanılmaktadır. Uygur Türkü Hu Shui (Qusqi) tarafından 1330 senesinde yazılan 'yemek kitabı'nda yiyecekler besleyici niteliklerine göre "kırmızı yiyecekler" ve "beyaz yiyecekler" şeklinde sınıflandırılmış; kitapta et, fermente edilmiş kısırak sütü gibi birçok yiyeceğin tüketilmesi önerilmiştir. Yine çeşitli hastalıkların tedavisi için sıcak taşların ve hayvan derilerinin kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, 1269 senesinde Kubilay Han gut hastalığından ötürü tedavi amacıyla büyük bir balığın derisinin yüzülmesi sonucu hazırlanan botları giyerek iyileşmeye çalışmıştır (Atwood, 2004: s. 344-346). Moğollar aracılığıyla, Çin'deki tıbbi uygulamalar imparatorluğun diğer bölgelerine de yayılmıştır. Akupunktur, yaki, nabız teşhisi ve çeşitli bitkisel ilaçlar ve iksirler gibi Çin tıbbi teknikleri batıya, Orta Doğu'ya ve imparatorluğun geri kalanına aktarılmıştır. İlhanlılardan Argun Han ve Gazan Han da tıbbi desteğe ihtiyaç duyduklarında yenilikçi Çin tıbbının tekniklerinin uygulanmasını tercih etmişlerdir (Allsen, 2001: s. 143). Reşîdüddîn Fazlullah'ın "Çinli bilgelerin, doktorların, gök bilimcilerin ve edebiyatçıların başarıları tarif edilemez çünkü bu başarılar bizim tarafımızdan bilinmeyen gözden kaçan şeylerdir" ifadeleri Çin'deki yenilikçi gelişmelerin İlhanlıları birçok alanda etkilediğini göstermektedir (Lo, Berlekamp ve Wangs, 2015: s. 85).

Çeşitli sebeplerle 1127 senesinden itibaren Kuzey Çin ve Güney Çin halklarının göç hareketleri ülke genelinde etnik ve kültürel manada homojenlik oluşturmuştur. Genellikle siyasi sebeplerle meydana gelen bu göçler Çin edebiyatının gelişiminde de etkili olmuştur. Bu etkilerden ilki, çeşitli etnik grupların göç sebebiyle kaynaşmasından ötürü ortak bir konuşma dilini doğurması ve bu ortak dilin daha sonra ulusal bir dilin temelini oluşturmasıdır. İkincisi ise, geleneksel kültürün merkezinin güneye doğru kaymasıyla, eski edebiyatın saygınlığının Kuzey'de azalmaya başlamasıdır. Böylece, Güney'in tersine Yuan Hanedanı yönetimindeki Kuzey Çin'de alışılmadık dışında edebi faaliyetler için eşsiz bir ortam oluşmuştur. Örneğin, tiyatro yazımında kayda değer eserler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bilhassa, Yuan Hanedanlığı döneminde Hint ve İran modellerinin mevcudiyeti tiyatro yazım alanını geliştirmiştir. 1234-1368 yılları arasında ise, 1.700'den fazla müzik oyunu yazılmış ve sahnelenmiştir. Yine bahsi geçen bu

dönemde yazılan şiir, kısa hikâye ve romanların varlığı da bilinmektedir (Nienhauser, 2019; Yavuzcan, 2021: s. 108).

Aynı şekilde, Kubilay idaresindeki Yuan Hanedanlığında sanat alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İlgili yerde isimden bahsedilen ressam ve Hanlin akademisinde görevli Zhao Mengfu'nun eşi Guan Daosheng, bu dönemin en meşhur kadın ressamı olarak bilinmektedir. Aynı şekilde şair kimliği ile de bilinen Guan Daosheng'in resimlerinde bambu, orkide ve çiçek açmış ağaç çizimleri ön plandadır. 1261 senesinde Kubilay Han'ın emriyle üç binden fazla mücevher sanatçısı ve hakkâk Hanbalık'a getirilmiş ve onlara bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır. Kubilay Han döneminde zanaatkarlar için her zanaat dalının ayrı dairesinin olduğu bir idarî teşkilat da tesis edilmiştir. 1279'da Kubilay Han'ın oğlu Jingim'in portresini tamamlayan Li Guandao bu dönemin en önemli ressamlarından bir diğeri olup eserinin çok beğenilmesinden ötürü saray ressamı görevine getirilmiştir. (Yavuzcan, 2021: s. 107-109).

Şekil 2. Ch'ien Hsüan'ın "Wang Hsi-chih Kazları İzliyor" isimli tablosu (Cahill, 1976: s. 7).

Yuan Hanedanlığı döneminde resim sanatında renkli ve yarı tonlamalı (gri ve siyah) resimler ağırlıklıdır. 1279'da Song Hanedanlığının düşmesi ve ardından Yuan Hanedanlığının Moğollar tarafından kurulmasının neden olduğu göç hareketleri ile birçok saray ve edebiyat sanatçısı sosyal hayattan çekilmek zorunda kalmıştır. Zaten, bu dönemki sanatçıların resimleri incelendiğinde çoğu sanatçının sosyal hayattan çekilerek doğaya yani manzara resimlerine sığındığı rahatlıkla fark edilecektir. Çünkü bu dönemin resimlerine ağırlıklı olarak kuşlar, bambu ağaçları başta olmak üzere erik ağaçları, çiçekler, orkideler, dağ manzaraları, nehir ve göller yani peyzaj resimleri konu olmuştur.⁵

⁵ Yuan Hanedanlığı'nı kapsayan dönemde çizilmiş ve günümüze ulaşan toplam 94 tane resmin listesi, bu resimleri ve ressamları, hangi senelerde çizildikleri, tablo boyutları ve hangi müzelerde sergilendikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Cahill, 1976.

Color Plate 1. Chao Meng-fu: "River Village: The Pleasures of Fishing." Fan-shaped album leaf, ink and colors on silk, 21.9 x 29.8 cm. Collection of C. C. Wang, New York.

Şekil 3. Chao Meng-fu'nun "Nehir Köyü: Balık Tutma Keyifleri" isimli tablosu (Cahill, 1976: s. 8).

Kubilay Han, tüm bunların dışında alfabe ile ilgili de girişim de bulunmuştur. Evrensel bir alfabe hayal eden Kubilay Han, Phags-pa isimli bir kişiyi alfabe oluşturması için görevlendirmiştir. 1269 senesinde Tibet alfabesinden esinlenerek kare şeklinde bir yazı stili kullanılarak tamamlanan bu alfabenin resmî işlerde kullanılması istenmiştir. Ancak halkın tamamına bu alfabenin öğretilmesi konusunda çaba harcanmamasından ve bu yeni alfabenin Uygur alfabesinden daha kolay olmamasından ötürü bu alfabe tutulmamıştır (Yavuzcan, 2021: s. 105-106). Yine de bu dönemde kitap basımı konusunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Çin'de var olan matbaa Uygur ve Tibetliler aracılığıyla Moğollara aktarılmış ve Yuan Hanedanlığı döneminde de korunmuştur. Bu dönemde kitap basımında birçok önemli gelişme kaydedilmiştir. Bu alanda Ögedey Han'ın eşi Töregene Hatun için kaleme alınmış iki dilli Çince ve Moğolca yazıt bu dönemde basılan ilk eserlerden biridir. Bunların dışında, Yeh-lü Ch'u-t'ai'nin önerisi üzerine 1236'da Edebiyat Bürosu kurulmuştur. Bu büro 1266'da Hanbalık'a nakledilmiş ve ertesi yıl adı değiştirilerek Hung-Wen Akademisi olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu kurum, Yuan'da ki en büyük devlet matbaalarından biri haline gelmiştir. Hacimleri büyük kitapların basıldığı bu matbaa kitapların basım alanları ve içerikleri bakımından çeşitlilik arz etmiştir. Bahsi geçen bu dönemde edebi, tıbbi, dini ve tarihi çok sayıda metin basılmıştır (Allsen, 2001: s. 181-182). Kitap basımı konusunda Kubilay Han finansal destek vermiş, onun yönetiminde basılı metin sayısı arttığı gibi kitaplara erişim kolaylaşmış ve bu topraklarda okuryazarlık oranı da bu sebeplerden ötürü ilerleyen süreçlerde artış göstermiştir (Yavuzcan, 2021: s. 106).

Baskı teknolojisi alanında da bu dönemde dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. Yuan'm öncülleri olan Song (960-1279) ve Kin (1115-1234) hanedanları döneminde kâğıt paraların resmî para birimi olarak kullanılmasından ötürü kâğıt para kullanımı Çin tarihi için büyük bir yenilik olmamıştır (Vogel, 2013: s. 89). Ancak, Moğol siyasi ve iktisadi tarihi açısından önemli bir gelişme olan Yuan'm kâğıt parası 1260 senesinde düzenlenmeye tabii tutulmuş, 1275 senesinde *Jiaochao* ismiyle basılmıştır. *Jiaochao*, dut

ağaçlarının kabuğundan yapılmıştır (Allsen, 2001: 183; Vogel, 2013: s. 92). Bu kâğıt parayla, imparatorluk döneminin başından beri Çin ekonomisinin temelini oluşturan bronz nakit para geleneğinden kesin bir kopuş gerçekleşmiştir. Moğol tarihi açısından ise bu yeni para yalnızca Çin topraklarında kullanılmamış, diğer Moğol uluslarına da taşınmış olduğu için önem arz etmektedir. Bu kâğıt paranın yapılmasının amacı, imparatorluğun tamamında standart bir para oluşturmaktır (Vogel, 2013: s. 92). Dikdörtgen şeklindeki bu paraların üzerinde hem hazırlayan memurun mührü hem de Kubilay Han'ın mührü bulunmuş ve imparatorluğun her bir yanında geçerli olmuştur. Kâğıt paraların eskiyip yıpranması halinde ise cüzi bir miktar değer kaybı yaşansa da yetkili memurlar tarafından Jiaochaoların yenisiyle değiştirilmiştir. Hatta Marco Polo, Kubilay'ın darphanelerinde basılan paralar için "simyacılara aradığı sırrın burada olduğunu söyleyebilirim, çünkü burada para yaratmanın yolu biliniyor" diye yazmıştır (Yavuzcan, 2021: s. 92-93).

SONUÇ

Kubilay Han Çin'e yönünü çevirip fetih hareketlerinde bulduktan sonra oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur. Bu geniş coğrafyayı elinde uzun süre tutabilmesi için istikrarlı bir yönetim tarzı oluşturması gerekmiştir. Bunun için de bir dizi düzenlemeler ve reformlar geliştirmiştir. Hiç şüphesiz ki, köklü bir geçmişe sahip Çin tarihinin küçük bir parçası olabilecek Yuan Hanedanlığı dönemi, Moğol tarihi açısından bakıldığında oldukça önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Kubilay Han'ın devlet teşkilatlanmasında yapmış olduğu gerekli düzenlemeler etkilerini kısa zamanda göstermiş ve bu şekilde kültürel ve sosyal açıdan da bu reformlar sonuçlarını vermeye başlamıştır. Bu dönemde, tıp, astronomi, mühendislik ve teknoloji alanlarındaki projeler ve girişimler hem teşvik edilmiş hem de finanse edilmiştir. Böylece, Kubilay Han'ın yapmış olduğu bu düzenlemelerle birlikte Moğollar göçebe ve savaşçı bir yaşam tarzından ziyade yerleşik ve düzenli bir yapıya bürünmüşlerdir. Bu süreçte, akraba iki ulus olan Yuan Hanedanlığı ve İlhanlı Devleti arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin yanı sıra bilimsel ve kültürel açıdan kayda değer bir etkileşim ve bilgi transferinin gerçekleştiğini de söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, tüm bunların dışında sorulması gereken önemli bir soru vardır. Neden Yuan Hanedanlığı diğer Moğol şube devletleri ile kıyaslandığında bilimsel ve kültürel alanda daha gelişmiş bir topluluk olmuştur? Bu soruya birkaç yanıt verebilmemiz mümkündür. Bunlardan bir tanesi şüphesiz Çin'in köklü bir geçmişe sahip olmasından ileri gelmektedir. Bir diğeri ise, idari ve maliye teşkilatlarında Çin modelini temel alarak yeni kurumlar oluşturan Kubilay Han'ın Çinlileri yönetim sınıfından uzakta tutmak istemiş olmasıdır. Böylece, Çinliler edebiyat, resim, tiyatro gibi sanatsal alanlara yönelmişlerdir. Bu durum da kültürel gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca, nüfusun etnik çeşitliliği ve nüfusun yoğunluğu bilimsel çalışmaların yapılmasına katkı sağlamıştır. Bunun dışında Kubilay Han'ın kültürel ve bilimsel gelişmeleri her türlü teşviki de bu sorunun cevaplarından bir diğeri'dir. Tüm bunlara ek olarak bu dönemde Çin'e ulaşımın diğer bölgelerle kıyaslandığında nispeten daha kolay olması çok sayıda tüccarın Çin'e gelmesine ve Çin'i tanınmasına olanak sağlamıştır. Bu durum da, Çin'in ekonomisini geliştirdiği gibi Çin'deki bilimsel ve kültürel çalışmaların Çin dışına çıkmasını sağlamıştır. Bu şekilde, Çin'deki diğer hanedanlıklarla kıyaslandığında Yuan Hanedanlığı siyasi olarak kısa süre varlığını sürdürmüş olsa da daha zengin bir devlet yapısı olmayı da başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Allsen, T. T. (2001), *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. UK: Cambridge University Press.
- Atik, K. (2021), Moğolların Güneydoğu Asya Devletleri ile Siyaseti. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 20-34.
- Atwood, C. P. (2004), *Encyclopedia Mongolia and the Mongol Empire*. USA: Facts on File, Inc.
- Barthold, W. (1993), Khanbalık. *The Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, 898-899.
- Bir, A., ve Kaçar, M. (2012), Usturlap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 195-198.
- Brook, T. (2010), *The Troubled Empire China in the Yuan and Ming Dynasties*. London: The Belknap Press of Harvard University.
- Cahill, J. (1976), *Hills Beyond a River Chinese Painting of the Yüan Dynasty 1279-1368*. New York, Tokyo: Weatherhill.
- Dalen, B.V. (2007), Zhamaluding: Jamāl al-Dīn Muḥammad ibn Ṭāhir ibn Muḥammad al-Zaydī al-Bukhārī. *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*. (edt. Thomas Hockey et al.), New York: Springer, 1262–1263.
- El- Mufaddal. (1941), Emehcüssedid. *Altınordu Devleti Tarihine Dair Metinler*. (edt. W. De. Tiesenhausen), İstanbul: Maarif Matbaası, 320-349.
- El- Ömeri. (1941), Mesalikülebsar. *Altınordu Devleti Tarihine Dair Metinler*. (edt. W. De. Tiesenhausen), İstanbul: Maarif Matbaası, 361-400.
- Gulzhan, B., Tolkyin, M., ve Raikhan, S. (2014), Kublai Khan's Role in the Cultural Development of the Yuan Empire, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 122, 24-28.
- Ha, Y. (2018), Emoluments, Institutions, and the Failure of Bureaucratic Reform in the Yuan Dynasty. *International Journal of Asian Studies*, 15(2), 153-193.
- İnayet, A. (2008), Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri (T'ang ve Yuan Hanedanlığı Dönemi Örneği), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 141-147.
- Joseph, G. G. (2011), *The Crest of the Peacock Non- European Roots of Mathematics*. USA: Princeton University Press.
- Kafalı, M. (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kafalı, M. (2005), *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kamalov, İ. (2003), *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kemaloğlu, İ. (2016), Büyük Moğol İmparatorluğu. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. (edt. Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları, 29- 67.

- Lo, V., Berlekamp, P., ve Wang, Y. (2015), Administering Art, History, and Science in the Mongol Empire: Rashid al-Din and Bolad Chengxiang. *Pearls on String: Artists, Patrons, and Poets at the Great Islamic Courts*. (edt. Amy Landau), Seattle: Walters Art Museum and University of Washington Press, 67-99.
- Müstevfi-yi Kazvinî, H. (2018), *Târih-i Güzide*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nicolle, D. (1990), *The Mongol Warlords: Genghis Khan, Kublai Khan, Hülegü, Tamerlane*. Sausalito, New York: Firebird Books.
- Nienhauser, W. H. (2019), *Chinese literature*, <https://www.britannica.com/art/Chinese-literature>, Erişim Tarihi: 23.04.2021.
- O'Connor, J. J., ve Robertson, E. F. (2003), *Guo Shoujing*, https://mathshistory.st-andrews.ac.uk/Biographies/Guo_Shoujing/, Erişim Tarihi: 24.04.2021.
- Prazniak, R., ve Özgüdenli O. G. (2019), Kubilay Kağan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (edt. Roxann Prazniak ve Osman Gazi Özgüdenli), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 88-89.
- Rossabi, M. (1981), The Muslims in the Early Yüan Dynasty. *China Under Mongol Rule*. (edt. John D. Langlois), Princeton: Princeton University Press, 257-294.
- Rossabi, M. (2014), *From Yuan to Modern China and Mongolia*. Leiden: Brill.
- Schamiloğlu, U. (2002), Altın Ordu. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 412-428.
- Şirinov, A. (2012), Tûsî, Nasîrüddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 437-442.
- Taşoğlı, A. (1997), Hanbalık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 524-525.
- Vogel, H. U. (2013), *Marco Polo was in China: New Evidence from Currencies, Salts and Revenues*. Leiden: Brill.
- Yakubovskiy, A. Y. (1976), *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. Hasan Eren,) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yavuzcan, G. (2021), *Kubilay Han Nesillerin Atası*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yunli, S. (2014), Islamic Astronomy in the Service of Yuan and Ming Monarchs, *Suhayl International Journal for the History of the Exact and Natural Sciences in Islamic Civilisation*, 13, 41-61.
- Yuvalı, A. (1998), Hülâgû. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 473-475.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

1980 ASKERİ DARBESİ SONRASINDA İKTİDARA GELEN ANAVATAN PARTİSİ İCRAATLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Coming to Power After the 1980 Military Coup Homeland Party an Assessment on its Activities

Şeyda BELHAN*

Buca Halk Eğitim Merkezi, İzmir, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 31.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.11.2021

ÖZ

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında İktidara gelen ANAP sivil iktidarı ve bu iktidarın demokrasiye katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır. ANAP'ın kurucusu Özal'ın aktif siyasete atıldığı ilk yıllarda, Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ile ılımlı ve uyumlu bir tavır sergilediği gözlenmiştir. ANAP iktidarının ilk yıllarında, Hükümet Kararnameleri, Çankaya Köşkünde Başbakanlığa hiç sorulmadan değiştirildiği ve Özal'ın bu müdahalelere sesini çıkarmadığı ve sabırlı davrandığı görülmüştür. 1984 yılının sonlarına doğru, önce ekonomik, sonra siyasal konularda Çankaya'ya "hükümetin takdir" açıkça bildirilmeye yani iktidar olunmaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik Tedbir Kararları enflasyonu düşürememiş, aksine enflasyonun kronik hale gelmesine neden olmuştur. Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP iktidarının, seçim öncesinden itibaren savunduğu değişim, farklı siyaset ve yönetim anlayışını seçim sonrasında da devam ettirdiği görülmüştür. Dönemin anketlerine göre, 12 Eylül sonrasında politikacı imajının değiştiği, "dava adamlığı" yerine daha çok "iş bitiricilik" ve "icraatçılık" söylemlerinin ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu dönemde bireyci ve çıkarıcı davranışların egemen kılındığı gözlenmiştir. Sosyal nitelikli harcamaların bütçedeki payı azalmış dış borç ödemelerinin payı ise sürekli yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, ANAP iktidarı, ANAP'ın İcraatları, Siyasi Analiz.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the Motherland Party (ANAP) civil government that came to power after the September 12, 1980 coup and the contributions of this government to democracy. It has been observed that Özal, the founder of the ANAP government, displayed a moderate and harmonious attitude with the members of the National Security Council during the first years of active politics. In the early years of the ANAP government, it was observed that the Government Decrees were changed in the Çankaya Mansion without asking the Prime Ministry, and Özal did not speak up and behave patiently with these interventions. Towards the end of 1984, "the government's discretion" was clearly declared to Çankaya, first on economic and then on political issues, and the government began to be ruled. The Economic Precautionary Decisions of January 24, 1980 failed to reduce inflation, on the contrary, they caused inflation to become chronic. It has been observed that ANAP, led by Turgut Özal, has continued the change, different politics and management approach it has defended since before the election. According to the surveys of this period, it was determined that after September 12, the image of the politician changed, rather than the "case man", "practicality" and "executionism" came to the fore. In this period, it was observed that individualistic and self-interested behaviors were dominated. The share of social expenditures in the budget has decreased, while the share of external debt payments has increased continuously.

Keywords: Turgut Özal, ANAP Governments, Governmental Performance of ANAP, Political analysis.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Belhan, Ş. (2021). 1980 Askeri Darbesi Sonrasında İktidara Gelen Anavatan Partisi İcraatları Hakkında Bir Değerlendirme. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 111-123. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1016753>

GİRİŞ

12 Eylül askeri müdahalesinden bir süre sonra, eski siyasal partiler kapatılmış ve halkoylamasıyla kabul edilen 1982 Anayasası'yla “*yeni bir siyasal düzen*” getirilmesi amaçlanmıştır. Yeni bir siyasal düzen kurmak amacıyla, demokrasiye yeniden geçiş süreci içinde, 1983 yılı ilkbaharında yeni siyasal partiler kurulmuştur. Bunlardan, 12 Eylül'ün temsilcisi olduğunu söyleyen Milliyetçi Demokrasi Partisi, sosyal-demokrat nitelikte olduğunu savunan Halkçı Parti ile Anavatan Partisi, seçime katılmasına izin verilen üç parti olmuştur.

Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983'te, Adalet Partisi azınlık hükümeti sırasında alınan ve 12 Eylül döneminde de uygulaması sürdürülen 24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketini hazırlayan, 12 Eylül döneminde bir süre iktisadi işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal tarafından kurulmuştur.

Anavatan Partisi, Özal'ın çevresinde örgütlenmiş, büyük ölçüde kişiselleşmiş bir partidir. Bu nedenle, Türk Siyasi Tarihi'nin mihenk taşlarından biri olan Anavatan Partisi'nin kuruluşu ve ilk iktidar yılları, siyasi literatüre “*Özalizm*” olarak geçmiştir. Siyasal kadrosu önemli ölçüde, devlet ve özel kesim deneyimi sırasında Özal'la birlikte çalışmış teknokratlardan, Milli Selamet Partisi'nden, Milliyetçi Hareket Partisi'nden, Adalet Partisi'nden, hatta Cumhuriyet Halk Partisi'nden gelme, bir önceki dönemde fazla ön planda olmayan politikacılardan oluşmuştur. Anavatan Partisi, dört temel siyasal eğilimi birleştirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır.

Uzun ve sıkıntılı bir süreçten sonra, ANAP ve Özal, Milli Güvenlik Konseyi'nin veto barajını aşmıştır. Böylece 6 Kasım 1983 seçimlerine katılan ve kendine seçime katılan “*tek sivil parti*” görünümü veren Anavatan Partisi, seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 45'ini alarak tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

Türkiye'de daha önce “*Özal Dönemi*” gibi bir dönem yaşanmamıştır. Hakkında en çok kitap yazılan ve daha niceleri yazılacak olan bir dönemdir. Bu tespitlerden hareketle, bu çalışmanın amacı, konuyla ilgili yapılan araştırmalar ve birbirine benzeyen çalışmalardan biri olmak değildir. Aksine, aynı konuya sosyal, kültürel ve daha önemlisi Atatürk ilke ve inkılapları açısından yaklaşarak, yaşanan olayları Cumhuriyet tarihine katkıları ya da etkileri açısından analiz etmektir.

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 Darbesinden sonrasında İktidara gelen ANAP sivil iktidarı ve bu iktidarın demokrasiye katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; sosyal, kültürel ve Atatürk ilke ve inkılapları açısından, ANAP'ın kuruluş sürecinde, öncesinde ve sonrasında yaşanan olayların Cumhuriyet tarihine katkıları ve etkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın kapsamı, Anavatan Partisi'nin kuruluşu ve ideolojisi, 6 Kasım 1983 seçimleri ve Anavatan Partisi'nin İktidara gelişi, Anavatan Partisi'nin iktidarını pekiştirme süreci, icraatlarının analiz edilmesi ve değerlendirilmesi ile sınırlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın konusu ve kapsamı geçmişe dönük siyasi analiz ve değerlendirmedir. Bu nedenle veri toplama aracı olarak doküman toplama ve literatür tarama teknikleri kullanılmıştır. Gazete-dergi haberleri, gazete ve siyasi dergi makaleleri, siyaset ve siyasi biyografi konulu kitaplar ile

kayıtlı siyasi demeçler, parti ve hükümet programları toplanmış ve incelenmiştir. Toplanan belgeler ve literatür kaynakları üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Analiz bulguları, dönemseller temalar altında gruplandırılmış ve değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, politikaya siyasi geçmişi olmadığını iddia ederek giren ve 1980 sonrası dönemde, “*neo-liberalizm*”in Türkiye temsilcisi olan ANAP’ın iktidar olma süreci ve icraatları incelenmektedir. ANAP’ın kuruluşu, kurumsallaşması ve siyaset sahnesinde yerini alması değerlendirilmektedir. 6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçimleri ve ANAP’ın iktidara gelişi işlenmektedir. ANAP’ın iktidarını sağlamlaştırması ve icraatları analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise ulaşılan temel bulgular sunulmaktadır.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ, DEMOKRASİYE DÖNÜŞ VE YENİ SİYASİ DÖNEME GEÇİŞ SÜRECİ

12 Eylül Askeri Darbesinden sonra iktidarı elinde bulunduran Milli Güvenlik Konseyi yönetimi, siyasi parti liderleri ve önde gelen siyasi parti mensupları hakkında bir dizi cebri tedbirler uygulamıştır (Turgut, 1986:72). Örneğin, Türkeş ve Erbakan, İzmir Uzunada’ya gönderilirken, Ecevit ve Demirel Hamzakoy’a gönderilmiştir. Demirel ve Ecevit’in zorunlu ikametleri bir ay sürerken, haklarında ceza davası açılan öbür iki liderden Erbakan 1, Türkeş 4,5 yıl tutuklu kalmıştır. Hatta Milli Güvenlik Konseyi yönetimi, Demirel’i önce Pakistan’a, daha sonra bir Afrika ülkesine sürgüne göndermeyi düşünmüşse de daha sonra bu plânı uygulamaktan vazgeçmişlerdir. Liderler sürgüne götürülürken ve serbest bırakıldıklarında kendilerine siyasal demeç ve faaliyet yasağı da getirilmiştir. (Turgut, 1986:72). Bu sırada Özal’ın tutuklanması da düşünülmüş ancak, tutuklu bir kişiyle ekonominin yürütülemeyeceği düşünülerek vazgeçilmiştir (Arcayürek, 1986:399). Ayrıca siyasi liderlere çeşitli uyarı yazıları da tebliğ edilmiştir. Bunların ilkinde “*Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur*” cümlesi yer almış, aslında bunun bir “*yetki*” değil “*hak ya da özgürlük*” olduğu yadsınmıştır (Tanör, Boratav ve Aksin, 2000:28-29; Doğan, 1985:32).

12 Eylülde ülke yönetimine el koyan Milli Güvenlik Konseyi üyeleri 18 Eylül 1980’de, “*milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzeni*” vaadini içeren bir metinle ant içerek görevlerine başlamışlardır (Arcayürek, 1986:399). Milli Güvenlik Konseyi, yürütme işini bütünüyle yerine getiremeyeceği için Bakanlar Kurulu kurulmasına karar vermiş ve eski politikacılara hükümet kurma teklifi yapmıştır. Ancak eski politikacılar hükümeti kurmaya yanaşmayınca, emekli Oramiral Bülent Ulusu hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

27 kişilik hükümetin 9 üyesi, 12 Mart Rejimi dönemi ve sonrasında kurulan Nihat Erim, Ferit Melen-Naim Talu ve Sadi Irmak hükümetlerinde görev almış kişilerdir (Turgut, 1986:182). Bunlardan biri de 24 Ocak Kararlarının mimarlarından Turgut Özal’dır. Özal’dan yararlanmasını Evren’e, onu Elektrik Etüt’te çalıştığı günlerden tanıyan Vehbi Koç tavsiye etmiş, Özal daha sonra Başbakan Yardımcılığı görevine getirilmiştir. 30 Eylül 1980’de güvenoyu alan hükümet göreve başlamış, ancak Milli Güvenlik Konseyi hayat pahalılığı, sendikalar, dernek faaliyetlerinin izlenmesi gibi önemli gördüğü konularda yürütme yetkisini bizzat kullanmaktan da geri kalmamıştır.

Seçimle gelen merkezi organları dağıtan MGK, yerel yönetimleri de, 25 Eylül 1980 tarihli ve 2303 ve 2304 sayılı yasalarla yeniden düzenlemiştir. Bu kanunlar doğrultusunda, il genel meclisleri ile belediye meclisleri feshedilmiş, belediye başkanları görevden alınarak yerlerine yenileri atanmıştır. Yeni bir anayasa yapılıncaya kadar 7 maddeden oluşan Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, “*Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile*” yürürlüğe konmuştur. 2356 sayılı Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun’la, Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayıncaya kadar Milli Güvenlik Konseyi’nin görevine devam edeceği hükme bağlanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi ilk aylarda yoğun bir yasama faaliyetine girişmiştir. 5 kişilik yasama organı sayesinde, ilk altı ayda 123 ve 1981’in sonuna gelindiğinde 51’i yeni, toplam 268 adet yasa çıkarılmıştır. Yeni yasa ve yasa değişiklikleri arasında en dikkat çekici olanları, sıkıyönetim kanunu değişiklikleri, ceza yargılamasına ve ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin olanlardır¹.

Bu yeni dönemde, kamu özgürlükleri ve temel haklar kısıntıya uğratılmıştır. Basın özgürlüğü sansürle kısıtlanmış, toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlanmıştır. Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay Dışındaki tüm dernek ve sendikalar ile siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Dernek ve sendika faaliyetleri önemli kayıtlamalara tâbi tutulmuş, iş uyuşmazlıklarının çözümü Yüksek Hakem Kurulu’nun kararlarına bağlanmıştır. Yasama ve kişi dokunulmazlığı hakları önemli ölçüde zarar görmüş, 1964’ten beri uygulamadan düşmüş olan idam cezaları uygulanmaya başlamıştır. Gözaltı süresi 90 güne çıkarılmış, 3 yıldan az hapis cezaları için temyiz hakkı kaldırılmıştır. 10.000’in üzerinde kamu personeli, yargı kararı olmadan, bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere görevlerinden çıkarılmıştır (Belge, 1992:71-77, 87-94). Vatandaşlık Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, yurtdışına kaçan pek çok kişi vatandaşlık haklarını yitirmiş ve mal varlıklarına el konulmuştur.

Darbe sonrası politika sahasında meydana gelen değişimler şöyle özetlenebilir. 12 Eylül parti tabanlarını değiştirmiş ve 12 Eylül’e gelirken parti tabanları saygınlıklarını yitirmiştir. Darbe sonrası, politika gündemden düşmüş, politikacıların bir kısmı yargılanarak, tutuklanarak ve mahkûm edilerek politikacı tipi karalanmıştır. Bu durum insanları politikadan uzaklaştırmış, fiilen politika yapanları ise ürkütmüştür. Dolayısıyla, yeni partileşme döneminde eski olan her şey değiştirilmeye çalışılmıştır (Doğan, 1985:321-322). Ancak ne seçmenin ne de eski fikirlerin yerine yenisini koyamayacağını bilen Milli Güvenlik Konseyi, Türkiye’yi yeni fikirler üzerine oturtamamıştır (Arcayürek, 1986:144-145). Demokrasiye dönüş süreci ve sonrasında ortaya çıkan siyasal gelişmeler ve eski partilerin tekrar kurulması ile iktidara yeniden sahip olmaları, Milli Güvenlik Konseyi’nin Türkiye’yi yeni fikirler üzerine oturtmadığını göstermiştir (Doğan, 1985:235).

Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İdeolojisi

Özal, parti kurma fikrini kafasına koyduktan sonra yakın çevresine bir büro ayarlanması, çekirdek kadro oluşturulması ve propaganda ekibi seçilmesi için talimatlar vermiştir (Turgut, 1986:121). Kurucular kadrosunu büyük bir dikkatle oluşturan Özal, önce eskiden çalıştığı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kadrolarına, iş adamları-

¹ Yasalarla ilgili bilgi için bkz. Resmi Gazete, S: 17216, 10.01.1981; S: 17227, 21.01.1981; S: 17229, 23.01.1981; S: 17214, 08.01.1981; S: 17254, 17.02.1981; S: 17264, 27.02.1981 ve S: 17279, 14.03.1981.

yöneticilerine ve bankacılara el atmıştır. İş çevreleri ve bankacılarla Başbakan yardımcılığı sırasında çok sıkı ilişkileri olmuştur (Arcayürek, 2000:63). Tüm kuvvet komutanları, Evren ve MGK Genel Sekreteri ile görüşen Özal, parti kurması konusunda önceden onay almıştır (Doğan, 1985: 229). O günlerdeki kulis bilgilerine göre MGK sekreterliği Özal'ı da veto edileceklerin arasına koymuş, Evren'in istememesi üzerine sonradan listeden çıkarılmıştır (Turgut, 1986:142; Donat, 1987a; Donat, 1987b). Veto edilme riskinin ortadan kalkması Özal'ı oldukça rahatlatmış ve ANAP'ın kurulma sürecini hızlandırmıştır.

Propaganda tekniklerinden örgütlenmeye, hükümetteki icraatından muhalefet anlayışına kadar Türkiye'de daha önce görülmeyen pek çok yeniliğin öncülüğünü yapan Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983 günü Turgut Özal tarafından İçişleri Bakanlığı'na verilen kuruluş dilekçesi ile kurulmuştur. Partinin kurucuları, bürokrat, teknokrat ve işadamlarından oluşmuştur (Turgut, 1986: 140-141). Partiye "Anavatan" isminin seçilme sebebini Özal şöyle açıklamıştır:

"Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda da Türkiye'nin birleştirici hareketlere ve birleştirici sembollere ihtiyacı vardır. 1980'lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün sembolize edilmesi lâzımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan'dır (Doğan, 1985:154). Simdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır" (Doğan, 1985:332-333).

Felsefesinde kavga yerine hizmet yatmakta olan ANAP, kadroları ve düşünceleri itibarıyla genç, yenilikçi ve özgürlükçü bir partidir. ANAP'ın diğer siyasi partilerden farklı bir konum ve ideolojiye sahip olduğunu düşünen Mustafa Taşar'a göre, ANAP hiçbir siyasi partinin devamı olarak kurulmadığı gibi, değişik düşünce ve görüşleri, bir program ve çatı altında bir araya getirmesi açısından da Türk siyasi tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir (Taşar, 1994:7-8). Temel felsefesini hizmet etmeye adanmış Anavatan Partisi, değişik düşünce ve görüşteki insanları bir program ve çatı altında bir araya getirme vaadiyle ortaya çıkan tek siyasi parti olmaya çalışmıştır (ANAP, 1996:310-312). Bir başka ifadeyle, kendisine kitle partisi görüntüsü vermiştir.

12 Eylül öncesinde yer almayan bu yeni siyasi anlayış ve programla ortaya çıkan ANAP, o dönemde en çok ihtiyaç duyulan uzlaşmayı sağlamayı hedef göstermiş, bu yönüyle de askeri yönetimin desteğini kazanmıştır (ANAP, 2001a; ANAP, 1986:6-7; ANAP, 2001b:9; Ulagay, 1989:121). Milliyetçi, muhafazakâr, liberal, demokrat eğilimleri birleştirme politikası güden ANAP'ın bu propagandasının altında yatan gizli mesaj, Can Kozanoğlu'na göre; "lanetlenmiş eskilerin" yapamadığını yapmak ve "uzlaşmayı sağlamak"tır (Kozanoğlu, 2000:14).

6 Kasım 1983 Seçimleri ve Anavatan Partisi'nin İktidara Gelişi

Darbe sonrası demokrasiye yeniden dönüş sürecinde partiler kurulmaya başlanmış ve partilerin tüzükleri ve kurucuları, Milli Güvenlik Konseyi incelemesi ve onayına tabi tutulmuştur. 24 Ağustos 1983 günü Yüksek Seçim Kurulu seçime katılabilecek partileri açıklamıştır. Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), seçimlere katılma hakkını ilk kazanan parti olmuştur. Seçimlere katılma hakkını kazanan diğer iki parti ise Halkçı Parti (HP) ve ANAP olmuştur. Birbirinin rakibi olan üç partinin liderleri, askeri rejimle değişik ölçülerde işbirliği halinde bulunmuştur. ANAP'ı rakiplerinden ayıran en önemli özelliği,

bu partinin önceden belirlenmiş bir ekonomik programı (24 Ocak Kararları) hedeflerine ulaştırmak için kurulmuş olmasıydı.

MDP ve Turgut Sunalp askeri rejimin veliahdı olarak kabul ediliyordu. MDP, “Devlet Partisi” misyonuna sahipti. ANAP ise eskiden siyasete egemen olan dört siyasal eğilimi bir araya getirdiğini iddia ediyordu (Tanör vd. 2000:56). Umulanın aksine, Sosyal Demokrat Partinin (SODEP) seçimlere girmesine izin verilmemiştir. SODEP’in seçimlere sokulmama kararını Demirel şöyle değerlendirmiştir: “demokrasi açısından sol bir partinin seçimlere girmesi, sağda olsun, solda olsun demokrat oyları toplaması, ülkenin demokrasiye adım atması açısından faydalıdır” (Çavdar, 1996:273-277; Cemal, 1990:48-51).

Siyasetin finansmanı açısından, üç partiye de ekonomik yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlardan en az payı alan ise Halkçı Parti olmuştur. Tek şahıstan en çok 1 milyon lira bağış kabul edilmesi kuralından dolayı, toplu bağış yapanların kaydı tutulmamıştır. Seçim öncesinde, özellikle MDP ve ANAP’a yardım yağmıştır. İş çevreleri ise destekleyecekleri parti konusunda fikir ayrılığına düşmüştür (Doğan, 1985: 388-410). Bu çevrelerin bir kısmı her iki partiye (MDP ve ANAP), bir kısmı ise ANAP’a yardımda bulunmuştur.

6 Kasım seçimleri öncesinde ANAP için yürütülen reklam çalışmalarında bu konuda dünyada en çok gelişmiş ülke olan Amerika örnek alınmıştır. ANAP’ın reklam çalışmalarını yürüten Selim Ege, Kennedy ve Reagan’ın faaliyetlerini inceleyerek ekonomiye ağırlık verip televizyon konuşmaları üzerinde çok çalışmıştır (Çölaşan, 1987:130-138). “Enerji adamı” ve “halktan biri” olarak tanınan Demirel’e nazaran, Özal Yabancı Dil ve Bilgisayar bildiği için kamuoyunda çağdaş değerlere daha uygun bir lider imajı oluşturmuş, bu sırada MDP ve HP’nin sönük ve antipatik propagandalarından da olumlu yönde yararlanmış (Kozanoğlu, 2000:14-16). Diğer partiler, propagandalarının yaklaşık % 60 ile % 90’ını ANAP ve Özal’a ilişkin şikâyetlere ayırmış, yapmayı düşündükleri çalışmalardan çok az bahsetmişlerdir (Çölaşan, 1987).

1980’lerde toplumun iki şeye ihtiyacı vardı: Huzur ve güvenin sağlanması, aşırı fiyat artışları ve azgın enflasyonun dizginlenmesi. Bu gereksinimlerin farkında olan Özal da, 1983’te ANAP’ı kurarken “24 Ocak Kararlarının uzantısı olan bir ekonomik program ve “uzlaştırma birleştirme kaynaştırma” temalarını içeren propaganda çalışmalarıyla toplumdaki özlere cevap verme eğiliminde olmuştur (Ulagay, 1989:28). Enflasyonu indirme, orta direği güçlendirme, iş bitirici bir iktidar olma vaatleriyle halka hitap eden Özal, ekonomik, sosyal, kültürel zorluklara ve eksikliklere karşın; 1983’te, “ben size acı ilaç sunuyorum. Kemerleri sıkın diyorum. Refaha, ancak zor bir yoldan hep birlikte geçerek varabiliriz!” diyerek partisini iktidara taşıma propagandası yapmıştır (Özakman, 2003:132; ANAP, 2000:7).

Kitle psikolojisinden de iyi anlayan Özal, seçim meydanları dışında gittiği her yerde, gördüğü en ufak topluluğa bile hitap etmeden geçmemiştir. Önce adaylarını tek tek tanıtan Özal, halkla şakalaşp onlara fıkralar anlatarak her fırsatta halktan biri olduğu izlenimini oluşturmaya çalışmıştır. Kullanılan Amerikan tarzı, müthiş propaganda teknikleri ve hazırlanan videokasetleriyle binlerce köye ulaşılmış, bunun için “su gibi” para harcamaktan da çekinilmemiştir (Turgut, 1986:458). ANAP, halk karşısında “mazlum, garip bir parti” rolüne soyunarak sol kesimleri bile etkilemeyi bilmiştir (Doğan, 1985:411, 450). Bugün bakıldığında, “dört eğilimi birleştirme” hedefi olan

ANAP'ın bir sentez oluşturma yolunda biraz zorlandığı, bu söylemin zaman zaman sözde kaldığı görülmektedir. Adeta, "ANAP'ın tutkallı" bu düşünce olmuştur (Belge, 1992:195).

6 Kasım seçimleri, siyasi tarihimizde seçmenin en çok rağbet ettiği seçimlerden biri olması özelliğiyle de ayrı bir öneme sahiptir (Evren, 1992:377). 1982 Anayasa Referandumuna katılım oranına benzer bir oranın olduğu gözlenmiştir. Zira 1950-1980 yılları arasında sekiz kez yapılan milletvekili seçimlerine katılma oranı ortalama % 76 olurken, 1960-1980 yılları arasında yapılan yerel seçimlere katılma oranı ise % 66 civarında olmuştur. Cem Eroğul bu konuda, "...bizde seçmenin en aşağı dörtte biri, kendi haline bırakılırsa, olağan zamanlarda sandık başına gitmeyecektir. Oysa 1983 ile 1987 seçimlerinde, katılma oranı % 92'nin üzerinde olmuştur. Böyle bir katılmanın, ceza korkusuyla gerçekleşmiş, dolayısıyla demokratik değeri son derece tartışmalı, yapay bir katılma olduğu, aradaki oran farkından açıkça anlaşılmaktadır" yorumunu yapmaktadır (1991:210).

Yüksek Seçim Kurulu, 14.11.1983 günü 6 Kasım Seçimlerinin resmi sonuçlarını yayımlamıştır. Resmi sonuçlara göre % 45 oy alan ANAP, % 52'lik bir oranla mecliste temsil edilirken; % 30 oy alan HP, % 29 oranında; % 23 oy alan MDP ise % 17'lik oranda temsil olanağı bulmuştur. Hasan Cemal'e göre 6 Kasım'da ANAP'a oy veren seçmenlerin % 50'si AP'li, % 28'i CHP'li, % 15'i MSP'li, % 5'i ise MHP'lidir (1990:79).

Seçim zaferinin arkasından 8 Kasım'da Özal'ı makamında kabul eden Evren: "Sayın basın mensupları, hepinizin bildiği gibi 6 Kasım'da bütün milletin gözü önünde, hatta diyebilirim ki, dünyanın gözü önünde milletvekili seçimlerini gerçekleştirdik. Sizler de müşahede ettiniz ki, bu seçimler tam bir demokratik sistem içinde cereyan etmiş, hiç kimsenin söyleyecek bir sözü kalmamıştır" demiş ve koalisyona gerek bırakmayan bir tablonun ortaya çıkmasını, ANAP'ın tek başına iktidar olmasını sağlıklı bir gelişme olarak değerlendirmiştir (Turgut, 1986: 448-459; *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1983).

08.12.1983 tarihinde Özal yeni Bakanlar Kurulu'nu kurmakla görevlendirilmiş, 12.12.1983'te Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Evren'e sunmuş, ertesi gün Cumhurbaşkanı listeyi aynen onaylamıştır. Seçimlerden sonra Özal, defalarca Çankaya Köşkü'nü ziyaret etmiş, ancak bir ay sonra hükümeti kurma görevini alabilmiştir (Evren, 1991: 446; Tanör vd. 2000:58). Görevin Özal'a verilmesinin geciktirilmesi ANAP kulislerinde tedirginlik yaratmış, iktidarın ANAP'a verilmeyeceği ve milli koalisyon yapılacağına konuşulması kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştır. Tam bu sırada Evren'in Özal'ı Köşk'e çağırması merak uyandırmıştır. Köşk'e giden Özal'ın heyecanını yatıştırmaya çalışan Bedrettin Dalan, şu tavsiyelere bulunmuştur: "Söylentiler eğer doğruysa doğruysa yapılacak tek şey var. O da milletin egemenliği paylaşılmaz. İade edilecekse, bunun yeri Çankaya değil, halktır. Milli koalisyon önerilirse kesinlikle karşı çıkınız. Gerekirse partiyi kapatırız. Emaneti millete teslim ederiz. Milletvekilliğinden de istifa etmeniz gerekir" (Uncular, 1992:14).

12 Aralık 1983'te sunduğu Bakanlar Kurulu listesinin, Cumhurbaşkanı Evren tarafından 13 Aralık 1983'te onaylanması ile Özal, hükümetini kurma işini tamamlamıştır (*Cumhuriyet*, 13 Kasım 1983, 14 Kasım 1983; Hale, 1996:226-230). 13 Aralık 1983'te onaylanan 45. Cumhuriyet Hükümeti, 24 Aralık 1983'te TBMM'de 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oyla güvenoyu almıştır (Cemal, 1990:66-67). Yeni hükümetin ilk icraatı, Bakanlıkların Kuruluş Ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameler

çıkarak Bakanlıkları birleştirip sayılarını azaltmak olmuştur. Meclis Başkanlığına ve Bakanlıklara askeri rejime yakın olmayan isimler seçilerek yönetimin sivilleşmesi sağlanmıştır. “*Kambiyo Rejimi*” değiştirilmiş, “*Toplu Konut Ve Kamu Ortaklığı Müessesesi*” kurulmuştur. Kamu Ortaklığı Müessesesi sayesinde, Boğaz Köprüsü ve Keban Barajı’nın gelirleri satışa çıkarılmıştır.

Anavatan Partisi İktidarını Pekiştirmesi ve İcraatları

Bülent Daver, siyasi iktidar literatür bulgularına dayalı olarak Askeri yönetimin gölgesi altında kurulan Anavatan Partisi ve Özal’ın iktidarını pekiştirmesini şu şekilde açıklamaktadır: Bir iktidar partisinin amacı, münhasıran iktidarı ele geçirmektir (Daver, 1968:215). Her iktidar gibi, ANAP ve Özal da bu amaç doğrultusunda iktidarını sağlam bir zemine oturabilmek için son derece esnek bir tutum sergilemiştir.

Sunalp Paşa’ya göre sivil ve liberal bir imaj çizen Özal, “millet devlet için değil, devlet millet için vardır” söylemini sürekli kullanıyordu. Askerlerin, aksine Özal’ın yumuşak üslubu taraftar topluyordu. Özal, daha önce mahkemelik olduğu Cumhuriyet Gazetesini bile ziyaret edecek kadar esnek olabiliyordu. Özal, Evren’e karşı “*uslu çocuk*” rolünü sergiliyordu. ANAP ise eskinin devamı olmayan ve eskilerin üstesinden gelebilecek, 12 Eylül’ün istediği gibi bir parti imajı çiziyordu. Demirel’i saf dışı etme amacını belli etmeyen Özal, “*Abi*”siyle ilgili tek kötü söz söylemiyordu. Özellikle Demirel’in siyasetten uzak tutulacağı göz önünde bulunduruyordu. Özal, bir özel sohbet sırasında da “*Anayasanın geçici maddelerine güvenerek politikaya girdim; başka türlü giremezdim*” diyerek konuyla ilgili düşüncesini, açıkça ortaya koymuştur (Cemal, 1990:23-24). Tüm bunların yanında Özal, dış basını askeri yönetim üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıyordu. Avrupa Ekonomik Topluluğuna tam üyelik başvurusu yaparak, dış desteği sürekli hale getirmeye ve böylece siyasi yaşamı boyunca Batı’dan yana olduğunu gösteriyordu. Özetle, iktidara gidilen yolda iç ve dış destekler zamana yayılarak ustaca hareket edilmiştir.

ANAP’ın iktidarını pekiştirmesinin ve göstergelerinden biri de 25 Mart 1984 Yerel seçimleridir. “*Genel seçim rüzgârı ANAP yelkenini doldurmuşken*” çabucak seçime gidilmesini isteyen Özal, özellikle DYP’nin toparlanmasına fırsat vermeden sürpriz bir tarih belirlemek istemiştir. SODEP, DYP ve RP’nin yerel seçimlere girmesine çok da sıcak bakmayan Özal, içte ve dışta demokratik imajının zedelenmemesi için bunu bir zorunluluk olarak görmüştür. Bu partilerin seçimlere girmesine dair kanun çıkarılmadan önce “*PIAR*”a bir araştırma yaptıran Özal, muhtemel bir seçimde % 37,5 oy oranıyla birinci olacağını görüp rahatladıktan bir gün sonra, 5 Ocak 1984 Perşembe günü, SODEP, DYP ve RP’nin de seçimlere katılmalarını öngören yasa önerisini bir “*baskın havasında*” Meclis’ten geçirmiştir (Parla, 1995:141-144). Seçime giren yeni partiler, eski başkanlarının yasakları kalkıncaya kadar emanet usulüyle idare edilmiştir.

Seçimler 25 Mart 1984 günü yapılmıştır. Bu tarihte yapılan yerel seçimlerde, ANAP % 41,5 oy oranıyla 54 il ve 328 ilçe; SODEP % 22 oy oranıyla 8 il, 191 ilçe; DYP % 13,72 oy oranıyla 61 ilçe; HP % 8,5’lik oy oranıyla 28 ilçe; MDP % 7,87 oy oranıyla 3 il, 34 ilçe; RP % 4,73’lük oy oranıyla 2 il ve 6 ilçe almıştır. Seçim sonuçlarına göre, ANAP neredeyse yerel iktidarı tamamen ele geçirmiştir. Seçim sonucunun, aynı zamanda ANAP için güvenoyu niteliği taşıdığı haberlere konu olmuştur (Cumhuriyet, 26 Mart 1984). ANAP, yaptığı propagandalar sonunda “*ilk raundu*” kazanmanın keyfini

yaşamıştır. ANAP, hükümet olmanın sağladığı avantajları akılcıca kullanarak bu seçimden de zaferle çıkmıştır (Belge, 1992:189). Bu başarı sayesinde, belediyeler sahip oldukları kaynaklar ve yaptıkları faaliyetlerle ANAP'ı siyasette kökleştirmeye çalışacaklardır.

ANAP İktidarının icraat hedeflerinden ilki, enflasyonu tek haneli rakamlara indirmektir. Parti ve hükümet programlarında belirtilen hedeflere ancak bu ekonomik hedefe ulaşılması halinde varılabileceği öngörülüyordu (Ulagay, 1987:74-75). ANAP iktidarı döneminde dış kaynak ihtiyacını borçlanarak karşılayan Türkiye'nin dış borçları hızla artarken, faizleri yükselterek tasarrufları artırma planları tutmamış, vergi gelirleri de tüm çabalara rağmen artırılamayınca devlet büyük çapta iç borçlanmaya yönelmek zorunda kalmıştır. Sürekli zam yaparak kaynak yaratmaya çalışan KİT'ler de enflasyonu körüklemiştir. Her yılın başında % 25 olacağı duyurulan enflasyon oranı, 1984'te % 45-50, 1985'te ise % 40-45 dolayında gerçekleşmiştir (Ulagay, 1987:91-92).

Enflasyonu iki yıl içinde % 10'a indireceğini vaat ederek iktidara gelen ANAP, üç yıllık iktidarı sonunda umduğu başarıyı sağlayamamış ve tüketici fiyatlarındaki yıllık artışlar % 30 ve üzerinde gerçekleşmiştir. Ulagay'a (1987:142) göre enflasyon özelinde ekonomide istenilen başarının elde edilememesinin ortaya koyduğu gerçek şu olmuştur: *“Özal'ın Türkiye'deki enflasyona koyduğu teşhis büyük ölçüde yanlıştı. Bu nedenle uygulamaya çalıştığı tedavi çoğu kez tam olarak uygulanamıyor, tam olarak uygulanması halinde bile istenen sonuçları vermesi kuşkuyla görünüyordu”*.

Özal'ın uyguladığı ekonomi politikası değişik kesimlerce eleştirilecek ve bu konuda farklı yorumlar yapılacaktır. Ulagay'a göre, “sosyal adaletçi uygulama olarak sunulan yüksek faiz politikası, aslında sermaye kesimine ve bu kesim içinde de öncelikle ekonomiye katkısı sınırlı rantiyelere gelir aktarmak için kullanılan bir mekanizma olmuş, gelir dağılımındaki bozulmaya önemli katkıda bulunmuştur” (Ulagay, 1987:31, 246). Yine aynı yazara, “sosyal adaleti sağlamaktan uzak olarak uygulanan yüksek faiz politikasıyla, faiz pastasının aslan payını (yaklaşık % 60'mı) en fazla 1 milyon civarındaki büyük tasarruf sahipleri almıştır. Yaklaşık 7 milyon civarındaki küçük ve orta hesap sahibi ise, yılda ancak 100 bin lira dolayında faiz geliri elde etmiştir. Kısacası, bu politika sayesinde *“pastanın kremasını yiyenler”* büyük tasarruf sahipleri olmuştur. 1986 yılı fiyatlarıyla bankaların 1981'den 1986 yılı sonuna kadar ödedikleri toplam faizler 15 trilyon lira civarındadır. 100-110 bin dolayındaki büyük para (5 milyonun üzerinde) sahipleri ise bu gelirin yaklaşık % 20-21'ine yani 3 trilyon lirasına sahip olmuştur. Banka faizlerinin yanı sıra devletin, hazine bonoları, tahvilleri ve gelir ortaklığı senetlerine ödediği yüksek rakamlar da bu konuda hesaba katılmalıdır” diyerek görüşlerini açıklamıştır (Ulagay, 1987:165-168).

1980'lerdeki ekonomi uygulaması, “kemer sıkma ve serbestleşmeyi” esas almakla birlikte Özal'ın uyguladığı ekonomik sistem gerçekte Almanya'da Ludwig Erhard'in savunduğu “Vicdanlı Serbest Pazar Ekonomisi”nden başka bir şey değildir (Alkan, 2001:154-155). Bu sisteme göre devlet sosyal hizmetlere büyük önem verir, fakirin ve muhtacın yanındadır. Uygulamada ise teori ile pratik birbirine uymamıştır. Çalışma gelirlerinin milli gelirdeki payı 1979'da % 33'lerdeyken bu pay 1986'da % 17-18'lere gerilemiş, sermaye gelirlerinin payı ise % 43'ten % 64'e yükselmiştir. Diğer bir anlatımla

emek gelirleri ile sermaye gelirleri arasındaki fark 7 kattan 11 kata yükselmiştir (Merkez Bankası, 1986; Aktaran Ulagay, 1987:235; Kepenek ve Yentürk, 2000:203, 515).

24 Ocak Kararları, Askeri Yönetim ve Özal İktidarının ekonomi politikalarından birisi de yüksek oranlı devalüasyon yapılarak döviz gelirlerinin artırılmasıyla Türkiye'nin düzenli borç ödeyebilir bir ülke haline getirmektir. Bu amaç doğrultusunda sürekli devalüasyonla ihraç mallarının döviz cinsinden fiyatları azaltılarak ülke dışına satışı kolaylaştırılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000:205). Bu dönemde yapılan devalüasyonlar kısa süre için döviz girişini artırsa da, ülkenin ithalatı önemli ölçüde sınav ürünlerine dayalı olduğu için, ithalat mallarının fiyatındaki artış, maliyet artışına ve fiyatlara da yansımıştır. Sonuç olarak devalüasyon kendi amacını yok etmiş ya da kendi nedenini yeniden oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000:203, 505).

Hükümet programında ekonomi politikasına birinci sırada yer veren Özal, dış politikada da ağırlığı ekonomiye vermiştir. 1984'te yaptığı bir konuşmada Özal, ekonomik gücün bir ülkenin dış siyasetteki ağırlığı açısından önemini şöyle açıklamaktadır (Cemal, 1990:293)

“Ekonomisi dışarıya el açmayı icap ettiren bir ülkenin siyasi ağırlığı da olmayacağına inanıyoruz. Ekonomisi kuvvetlenen ülke, siyasi ağırlığa sahip olur. Bir ülkenin dış siyasetinde benim kanaatim, ekonomi yüzde 80 ağırlıktadır. Bütün ülkelerin, sefirleri, bakanları, başbakanları bugün artık mal satmak için uğraşıyorlar. Ve siyasi ağırlığı da buna göre ayarlıyorlar. Çoğunu gördüm, şu malı alm, şu işinizi kolaylaştıralım diyenler var. Onun için bu konularda gerçekçi olma mecburiyeti var. Siyaseti salonlarda güzel lâf etmek sekinde anlamıyorum ben. Hepsi karşılıklı menfaate dayanır. Tabi bu menfaatin içinde de ticari hususlar önem kazanıyor.” (Cemal, 1990:293)

Ekonomi esaslı dış politikada Özal, eli kolu uzun ABD ile hiçbir zaman sorun yaşamak istememiştir. Zira dünya banka sisteminin ağırlığı Amerika'dadır. İsrail Lobisinin ABD'deki ağırlığını bilen Özal, İsrail ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiyi de pencereyi hafif aralık bırakmak olarak tarif etmiştir. Yunanistan'la da barışçıl ilişkiler kurulmak istenmiştir. Başbakanlık makamına oturur oturmaz ilk işi, Dışişleri Bakanlığı'na bile bildirmeden, Yunanistan'a karşı uygulanan vizeyi tek taraflı kaldırmak olmuştur. Körfez (İran-İrak) Savaşı sırasında “aktif tarafsızlık” ve dostluk siyaseti izleyen Özal, Suriye için de benzer bir tutum izleyerek Suriye'yi son 30 yıldır ziyaret eden ilk Başbakan sıfatını almıştır. Özal'ın hedefi, Suriye'yle ekonomik ilişkileri geliştirerek arayı yumuşatmak ve PKK'nin bu ülkeden gördüğü desteği en aza indirmek, hatta sona erdirmektir. (Cemal, 1990:293):

Sovyetler Birliği'yle özellikle ekonomik ilişkileri daha iyiye götürmeyi isteyen Özal, doğal gaz alımıyla İran ve Irak petrolüne olan ihtiyacı dengelemiştir. Böylece Türkiye'nin manevra alanı da genişletilmiştir. 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğuna (AT) tam üyelik başvurusu yapan Özal, dış politikada Batıdan yana olduğunu göstermeye çalışmıştır. Özal, Türkiye'yi kendi içinde görmek istemeyen Avrupa Topluluğuna karşı tavır almamış aksine daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmalıydı çünkü bu onun için kredi ve yabancı sermaye demektir (Cemal, 1990:28). ABD ve AT'den sonra dış politikaya Uzakdoğu'da eklenmiştir. Japonya'nın ağırlığı olduğu Pasifik Havzası'nın 21. yüzyıldaki ekonomik ağırlığından yararlanılması da amaçlanmıştır.

Her ne kadar dört eğilimi birleştirme iddiasında olsa da, ANAP ile Askeri yönetimin kesiştiği noktalardan birisi de Türk-İslam sentezidir. ANAP iktidarı döneminde bu sentezi devletin resmi görüşü haline getirmeye çalışan dernekler ve birliklerle de karşılaşılmaktadır. Bu dönemde devlet kurumları ve kadroları ile bu yapılanmalar arasında dolaylı ve doğrudan ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Bu tip dernek ve birliklerden gelenler, ANAP aracılığıyla devlet kadrolarında kendilerine yer bulmaya başlamıştır. Muhafazakâr çevrelerin ANAP iktidarına yönelik sempatisi ve desteğinde gözle görülür oranda artış yaşandığı tespit edilmiştir (Cemal, 1990:17).

Özal İktidarı döneminde Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi çok fazla kullanılmıştır. KHK yetkisi ilk kez, 31.05.1972'de kullanılmıştır. Bu yetki ile 12 Eylül 1980 öncesindeki 9 yılda 34 adet KHK çıkartılmıştır. Üç yıllık askeri yönetim döneminde ise 91 adet KHK çıkarılmıştır. Buna karşılık 5 yıllık Özal iktidarı sırasında tam 161 adet KHK çıkarılmıştır. Yani toplam Kanun Hükmünde Kararnamelerin yaklaşık % 11.5'i 12 Eylül öncesinde; % 31.1'i 12 Eylül döneminde; % 56.2'si ise beş yıllık Özal iktidarı döneminde çıkarılmıştır. Özal Döneminde (1983-1989) 354 yasa çıkarıldığı dikkate alınır, yaklaşık 2 yasaya karşılık 1 KHK çıkarıldığı görülmektedir. Bu dönemde personel rejiminin tümü KHK'larla düzenlenmiştir. Bu KHK'lerden hiçbiri de TBMM'de ele alınmamıştır (Cemal, 1990:129).

SONUÇ

12 Eylül 1980'den itibaren Türkiye siyaseti her yönüyle farklı bir döneme girmiştir. Terörü önleyip ülkeyi eski huzurlu günlerine kavuşturma idealinde olan askerler, ülke yönetimine el koymuşlar ve üç yıllık bir iktidar sürecinin ardından yönetimi sivillere devretme kararı almışlardır. Bu karara bağlı olarak Demokrasiye dönüş çalışmaları başlamış ve seçimler yapılmıştır. Seçimler aracılığıyla sivil iktidarlar, devleti yönetmeye tekrar başlamıştır. Atatürk İlke Ve İnkılaplarını ve Atatürkçülüğü temel prensip kabul eden 12 Eylülü yapan askerlerin Turgut Özal'ı, önce Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı, ardından da Başbakan yaptıkları ya da bu görevlere gelmesinde etkili oldukları gözlenmiştir (Yetkin, 1997:232).

Turgut Özal liderliğindeki ANAP'm, seçim öncesinden itibaren savunduğu değişim, farklı siyaset ve yönetim anlayışını seçim sonrasında da devam ettirmiş; muhafazakâr, milliyetçi, sosyal adaletçi ve serbest piyasaya dayalı bir kimlik etrafında siyaset yaparak 1983 sonrası Türkiye'de yaşanan değişim ve gelişime büyük oranda katkıda bulunduğu görülmüştür. Merkez sağ partilerin sahip oldukları milliyetçi, muhafazakâr, demokrat ve liberal ideolojiye Anavatan Partisi'nin de sahip olduğu gözlenmiştir.

Özal, Teknisyen ya da Başbakan Yardımcısı olduğu dönemlerde ekonomi alanında istikrarı büyümenin önüne koymuştur (Ulagay, 1987:31, 246). İktidara gelirken temel hedefinin ekonomik sorunları ne pahasına olursa olsun çözmek olduğunu savunan Anavatan Partisi'nin, iktidara geldikten sonra da 24 Ocak Kararlarının devamı olan bir ekonomi siyaseti izlediği ancak, hedeflediği limitlere bir türlü yaklaşamadığı gözlenmiştir.

Askerlerin desteğini sağlayan Özal'm, özellikle aktif siyasete atıldığı ilk yıllarda, ılımlı ve uyumlu tavırlarıyla Evren'i memnun etmeye çalıştığı yönünde değerlendirme ve

tespitler yapılmıştır. Nitekim 1983 yılında Hasan Cemal'le görüşen bir ANAP'lının yorumları bu tespitleri doğrulamaktadır (1990:71-72): “1960 27 Mayıs'ını, 1971 12 Mart'ını biliyordu Özal. 1983'te seçim kazanmanın sarhoşluğunu yaşasaydı çok öteye gidemezdi. Köprüden kolay kolay geçemezdik. Sık sık “Hiçbir şeyi kavgayla halledemeyiz” derdi o günlerde.”

Özal'ı Özal yapan ve onun 1983'ten 1989'a kadar iktidarda kalmasını sağlayan en önemli nedenin; 1980'ler Türkiye'sindeki oluşumları, özlemleri, potansiyelleri, Türk toplumundaki eğilimleri, istekleri son derece doğru teşhis etmiş olmasıdır. Bu dönemde yapılan anketlerde, 12 Eylül sonrasında politikacı imajı değişerek, “dava adamlığından” daha çok “iş bitiricilik” ve “icraatçılık” yaklaşımlarının ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Faturalı yaşam, KDV, Köprü geliri satmak, Fak-Fuk Fon, GAP, Yap-İşlet-Devret uygulamaları ve sloganları kamuoyunda “yenilikçiliğin” simgeleri olarak belirmiş, “ekonomik sorunları çözecek adam, Turgut Özal'dır” görüntüsünün yerleştirilme çalışıldığı gözlenmiştir (Cemal, 1990:194).

Başarılı veya başarısız nasıl kabul edilirse edilsin Özal ve ANAP, Türkiye'nin bir dönemine mührünü vurmuştur. Askeri yönetimden sonra iktidara gelmesi sonucunda bir kısım sorunların yaşanmasına karşın Türkiye'nin ufkunun açmıştır. Anarşinin yaşanmadığı bu dönemde Türk insanı gerek ekonomi gerekse diğer alanlarda ilklerle karşılaşmıştır. Bir Turgut Özal icadı olan Yap-İşlet-Devret modeli, özelleştirme literatürüne Türkiye kaynaklı bir kavram olarak girmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Yazar tarafından 2005 yılında tamamlanan, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne sunulan ve kabul edilen “Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi” başlıklı yüksek Lisans Tezinden büyük ölçüde yararlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alkan, T. (2001), *Anavatan Partisinin Türkiye Vizyonu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- ANAP. (1986), *Anavatan Partisi. 2.Olağan Küçük Kongresi Faaliyet Raporu*. Ankara: ANAP Yayınları.
- ANAP. (1996), *1983'den 2000'li Yıllara Anavatan*. Ankara: ANAP Yayınları.
- ANAP. (2000), *İzmir İl Başkanlığı 8.Olağan Kongresi Faaliyet Raporu*. İzmir: ANAP İzmir İl Başkanlığı.
- ANAP. (2001a), *Anavatan Partisi 18.Yıl Özel Sayısı*. Ankara: ANAP Yayınları.
- ANAP. (2001b), *Anavatan Partisinin Türkiye Vizyonu*. Ankara: ANAP Yayınları.
- Arcayürek, C. (1986), *Cüneyt Arcayürek Açıkıyor - 10: Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980 - Eylül 1980)*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Arcayürek, C. (2000), *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Belge, M. (1992), *Anavatan Partisi ve Müttetikleri-Apolitik Bir Politik Parti, 12 yıl Sonra 12 Eylül içinde*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Cemal, H. (1990), *Özal Hikâyesi*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Kasım 1983.

- Cumhuriyet Gazetesi*. 14 Kasım 1983.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 26 Mart 1984.
- Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Kasım 1983.
- Çavdar, T. (1996), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çölaşan, E. (1987), *Selim Egeli'yle Röportaj, Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz İçinde*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Daver, B. (1968), *Siyasal Bilime Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Doğan, Y. (1985), *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Donat, Y. (1987a), *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Donat, Y. (1987b), *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3- Özal'lı Yıllar 1983-1987*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Eroğul, C. (1991), *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*. Ankara: İmge Yayınları.
- Evren, K. (1991), *Kenan Evren'in Anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Hale, W. (1996), *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Kepenek, Y., ve Yentürk, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Kongar, E. (1987), *12 Eylül ve Sonrası*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kozanoğlu, C. (2000), *Cilâlı İmaj Devri 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özakman, T. (2003), *19 Mayıs 1999 Atatürk Yeniden Samsun'da*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Özturanlı, M. İ. (1999), *Türkiye'de Laikliğin Serüveni*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Parla, T. (1995), *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B., Boratav, K., ve Akşin, S. (2000), *Türkiye Tarihi 5- Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem yayınları.
- Taşar, M. (1994), *ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar'ın Parti İçi Eğitim Çalışmalarında Yaptığı 21.10.1994 Tarihli Konuşma Metni*, www.anap.org.tr, Erişim Tarihi: 01.02.2005.
- Turgut, H. (1986), *12 Eylül Partileri*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Ulagay, O. (1987), *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Ulagay, O. (1989), *Özal'ı Aşmak İçin*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Uncular, B. (1992), *İşte Böyle bir Meclis 1983-1991*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1997), *Vatan Sağ Olsun*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

YENİ OSMANLILAR İLE BÂBİÂLİ İLİŞKİLERİNE İKTİDARIN GÖZÜ İLE BAKMAK

A Look at the Relationship Between the Young Ottomans and the Sublime Porte through the Lences of the Authority

Hayrettin PINAR*

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 24.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 04.11.2021

Ö Z

III. Selim'in ıslahat programı olan Nizâm-ı Cedid kısa süre sonra kesintiye uğrasa da devletin varlığına devam etmesi ile ıslahat yapılması arasındaki mecburiyet anlaşılmıştı. II. Mahmud ile birlikte ıslahat süreci daha geniş ve kapsayıcı bir içeriğe kavuştu ancak asıl Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin yönünü bir daha geri döndürülemez biçimde batıya çevirdi. Gerek II. Mahmud gerek Tanzimat reformcuları, devletin ıslahı ile modern bürokrasinin inşası arasındaki yakın ilişkiyi tespit etmekte gecikmediler. Bu kabulün sonucu olarak Tanzimat Dönemi ile birlikte Bâbîâli giderek önem kazandı. Hatta 1860'lı yıllara gelindiğinde iktidarın ana aktörü Bâbîâli haline gelmişti. Siyasetin veya iktidarın merkezinin saraydan sivil bürokrasiye doğru genişlemesine kamuoyunun yükselişi eşlik etti. Bu yeni siyasî yapı, Osmanlı tarihindeki ilk sivil muhalefet olarak nitelenebilecek Yeni Osmanlıları ortaya çıkardı. Yeni Osmanlılar özellikle Âli ve Fuad Paşa'yı oldukça sert biçimde eleştirdiler. Ancak Yeni Osmanlıların, Bâbîâli'nin icraatına yönelttiği eleştirilerin pek çoğu makul ve haklı olmaktan epeyce uzaktı. Bu denli ağır bir eleştiri repertuarının oluşmasında hiç şüphesiz muhalif olmanın sağladığı konfor da önemliydi. Âli ve Fuad Paşalar ise bütün icraatlarında devlet adamı olmanın sorumluluğu ile hareket etmek zorundaydı.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Bâbîâli, Âli Paşa, Fuad Paşa, Muhalefet, Yeni Osmanlılar.

ABSTRACT

Although the reform programme of Selim III, i.e. Nizâm-ı Cedid was interrupted in very short time the necessity of making reforms have been understood. The process of the reform has reached to an extended limits with the throne of Mahmud II. But the Period of Tanzimat has shown that the face of the Empire had to turn through the direction of the West. Both Mahmud II and the reformers of Tanzimat have closely realized that the inevitable relationship between the modernization of the Empire and the foundation of modern bureaucracy. As a result of this phenomenon the Sublime Porte has been a very influential actor in Ottoman politics and the political power has passed from the corridors of the Palace to the offices of the Sublime Porte. The Young Ottomans called as the first civil political actors in Ottoman History had begun to raise as the rival group against the power of the Sublime Porte. Especially the Young Ottomans opposed full hartedly the policies of Âli and Fuad Pashas. But their critics were not always rightful. That is to say the Young Ottomans enjoyed very much as being rivals although Âli and Fuad Pashas were under the burden of responsibility as the statesmen.

Keywords: Tanzimat, Sublime Porte, Âli Pasha, Fuad Pasha, Opposition, Young Ottomans.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Pınar, H. (2021). Yeni Osmanlılar ile Bâbîâli İlişkilerine İktidarın Gözü ile Bakmak. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 125-137.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1014079>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: hapinar@ogu.edu.tr

GİRİŞ

III. Selim'in başlattığı ve Nizâm-ı Cedîd olarak adlandırılan ıslahat programı kısa süre sonra kesintiye uğradı. Ancak devletin varlığını devam ettirmesi ile ıslahatın kaçınılmazlığı arasındaki ilişki, Nizâm-ı Cedîd yarıda kesilse de kesin olarak anlaşıldı. 19.yüzyıl, bu kabul edişin etkisi ile daha köklü reformların hayata geçirildiği dönem oldu. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile birlikte reform süreci, daha kapsayıcı ve neredeyse hayatın her alanını içine alan bir kimlik kazandı. Yeni ve modern bürokrasinin inşa edilmesi, belki de bütün reform öyküsünün en önemli özellikleri arasında yer alıyordu.

Batılı tarzda bürokratik bir sınıfın oluşturulması, yüzlerce yıldır alışılmış olan Osmanlı siyaset tarzını derinden sarstı ve ciddi bir değişime yol açtı. Bu yeni bürokrasinin üyeleri, nispeten saraydan bağımsız yeni bir iktidar odağını da temsil edeceklerdi. Bir başka ifade ile iktidarı yüzyıllar boyunca elinde tutan Osmanlı Sultanının karşısında ona alternatif bir grup oluşuyordu. Böylece siyasî alan yeni aktörlerin katılımı ile birlikte genişliyor ve iktidar mücadelesi de iki katmanlı bir yapıya dönüşüyordu. Bir yandan ıslahat projesinin yürütülmesi için vazgeçilmez olan bürokratik aygıt, kontrolü elinde tutmaya alışmış olan Saray ile mücadele ederken aynı zamanda kendi içinde de ciddi bir iktidar veya güç mücadelesi yürütmek zorunda kalıyordu.

Devleti yöneten kadronun kendi arasındaki iktidar mücadelesi, doğal olarak siyasete dâhil olan aktörlerin sayısının artmasını da beraberinde getirdi. Siyaset yapma tarzı, yeni dönemle birlikte daha seküler bir üsluba kavuştuğuça siyasî alanda boy gösterme iddiasında olanların sayısı da arttı. Bir başka deyişle devletin varlığını sürdürmesi için reform yapma mecburiyeti, bürokrasiye yeni imkânlar sunarken memur sınıfının dışında kalan siyaset heveslilerine de sahneye çıkma fırsatı doğuyordu. Dolayısıyla yeni dönemin ruhuna uygun biçimde bürokrasi saraya kafa tutarken siyasî alan genişledikçe kendi rakiplerinin doğmasına da tanıklık etmek zorunda kalıyordu. Böylece bürokrasi, saraya karşı mücadele ederek siyasetin alanını ve aktörlerini genişletip çoğalttığıça *efkâr-ı umumiyye* (kamuoyu)'nin doğuşuna da hizmet etmiş oluyordu.

Yüzlerce yıl boyunca siyaset etmenin saray ile *devletlül*erin kontrolünde gerçekleştiği hatırlandığında kamuoyunun ortaya çıkması, Osmanlı siyasî yapısında oldukça özgün bir değişimi tarif eder. Bu önemli gelişme ile 19.yüzyılın Osmanlı dünyasına kazandırdığı iletişim araçları arasında yakın bir ilişki vardı. Özellikle gazetenin başkent başta olmak üzere hemen bütün Osmanlı topraklarında dolaşıma çıkması, batıdaki kadar etkin olmasa da dünya işlerine ilgi duyan bir kitleyi hem oluşturuyor hem de ona hitap ediyordu. Hiç şüphesiz bu kitlenin merakını dindirme görevini üstlenen bazı isimlerin veya genel bir ifade ile aydınların ortaya çıkması da fazla uzun sürmedi. Tanzimat Dönemi'nde bu aydın grubu Yeni Osmanlılar olarak isimlendirilecekti. Yeni Osmanlıların ortaya çıkışı ile siyasete sarayın yanı sıra bürokrasinin de katılması arasında yakın bir ilişki vardı. Bürokrasinin veya Bâbâîli'nin yeni bir aktör olarak iktidar mücadelesine katılması, siyasetin aktörlerinin resmî düzeyde çoğalması demektir. Bu genişleme doğal olarak yalnızca memurlar sınıfı ile sınırlı kalamazdı ve bir adım sonra bu defa devlet dışı aktörler de mücadeleye katıldı. Yeni Osmanlıların bir bakıma sivil bir grup olarak iktidarın karşısında saf tutması, Avrupalı tarzda yeni bir siyasî rol dağılımını anlatmaktaydı.

Yeni Osmanlılar, 1860'lı yılların özellikle ikinci yarısı boyunca mevcut iktidara muhalefet etmeyi temel görev olarak seçtiler. Dolayısıyla bürokratik iktidarın sahipleri, bir yandan Bâbîâli içindeki meslektaşları ile uğraşırken aynı anda kamuoyunun itirazlarına da muhatap olmak zorunda kaldılar. Yeni Osmanlıların iktidara yönelik eleştirileri, batıdaki kadar enerjik ve kitlesel bir muhalefet zeminine dayanmıyordu. Ancak iktidarın bu aydın grubu tarafından sert biçimde eleştirilmesi, Osmanlı siyaseti açısından oldukça önemliydi. Nitekim 1860'lı yıllar boyunca Bâbîâli'yi kontrol altında tutan Âli ve Fuad Paşalar ile Yeni Osmanlılar arasındaki tansiyon giderek yükseldi.

Yeni Osmanlılar, iktidarı veya iktidarın iki önemli ismini neredeyse her konuda ağır biçimde eleştirmekten çekinmediler. Bu denli cesur bir eleştirel yaklaşım, Osmanlı siyasetinin reform çağının ruhuna uygun biçimde batı tarzına intibak etmeye başladığını gösterir. Ancak iktidarın yüzlerce yıllık birikimi bir kenara bırakarak yeni muhalefet grubuna karşı özgürlükçü bir tutum takındığı da düşünülmemelidir. Benzer şekilde Yeni Osmanlıların da her zaman haklı ve rasyonel bir muhalefet etme üslubuna sahip oldukları iddia edilemez. Buradan hareketle aşağıdaki satırlar boyunca iki temel tema tartışılacaktır. Öncelikle 19.yüzyıl Osmanlı siyasî gündeminin bir hayli karmaşık olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların, iktidara muhalefet ettiği her başlığı ele almak yazının sınırları açısından pek de mümkün olmayacaktır. Özellikle 1860'lı yılların ikinci yarısında artan muhalefetle eşanlı olarak bu dönemi etkileyen birkaç ana tema mercek altına alınacaktır. Yeni Osmanlıların bu temel konularda iktidara yönelttiği eleştiriler ve hatta suçlamaların sıhhatine yakından bakılarak haklılık payı değerlendirilecektir. Somut olaylar ve olgular üzerinden yapılacak olan bu değerlendirme, muhalefet kadar iktidarın gözü ile de bakmayı gerekli kılmaktadır. Bir başka ifade ile muhalif olmanın konforu ile iktidar olmanın sorumluluk ve ağırlığı arasındaki fark, Yeni Osmanlı iddialarına bakarken kullanılacak anahtar olacaktır. Yeni Osmanlıların eleştirilerinin hedefindeki iki isim, Âli ve Fuad Paşaların muhalefete yaklaşımları ise ikinci temayı oluşturacaktır. Burada her iki devlet adamının da Yeni Osmanlı grubunun üyelerine karşı aynı duygu ve düşüncelerle yaklaşmadığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bir başka ifade ile grubun üyeleri Paşalar açısından aynı değer ve anlamı ifade etmezler. Mesela Namık Kemal, nispeten daha hoşgörülü sözcükleri hak ederken Ziya Paşa'ya aynı muamele yapılmayacaktır. Kısacası iktidar sahipleri, Yeni Osmanlıların tamamına karşı ortak ve değişmez hislere sahip olmadıklarını anlatmaya çalışırken bu yöntemle grup dayanışmasını gevşetmeyi de hedefleyeceklerdir. Bu iki ana fikir ayrı ayrı ele alınmak yerine birbirleriyle yakından ilişkili oldukları hesaba katılarak entegre bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, 19.yüzyıl Osmanlı tarihinin ve özellikle Tanzimat Dönemi'nin hâlâ en canlı tartışma başlıkları arasında yer alan Yeni Osmanlı hareketini mercek altına almaktır. Ancak bugüne kadar yapılanlardan farklı olarak bu muhalefet hareketinin iddiaları, iktidarın bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece Yeni Osmanlıların, Bâbîâli ve 1860'lı yıllar boyunca onu kontrol eden Âli ve Fuad Paşa'ya yönelttikleri suçlamaların sıhhati de sorgulanmış olacaktır. Bu sorgulama, 19.yüzyıl Osmanlı siyasî gündeminin karmaşıklığı kabul edilerek Yeni Osmanlıların bütün itirazlarından daha çok döneme damga vuran birkaç temel mesele üzerinden gerçekleştirilecektir. Ayrıca hem iktidarın hem de grubun üyelerinin karşılıklı hislerinin

de mücadeleye etki ettiği hesaba katılarak özellikle Yeni Osmanlıların iddialarına katkı sağlayan kişisel duyguları da gözden kaçırılmayacaktır.

MUHALEFETİN KONFORU İKTİDARIN SORUMLULUĞUNA KARŞI

19.yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, hayli karmaşık bir siyasî gündemle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yüzyılın başlarından itibaren içerideki ve dışarıdaki olaylar, Osmanlı Devleti'ni yönetenleri bir hayli meşgul etmiştir. Özellikle imparatorluğu oluşturan unsurların hemen her talebinin batılı devletler tarafından desteklenmesi, olayların uluslararası boyut kazanması ile sonuçlanmıştır. Avrupa devletlerinin müdahaleleri ile sorunlar genel olarak diplomasinin çalışma alanına taşınmıştır. Avrupa devletleri, Osmanlı içişlerine karışmayı insanî müdahale olarak tarif etmişler ve gerekçesini de Osmanlıların gayrimüslim unsurlara katliam yaptığı şeklinde ağır bir iddiaya dayandırmışlardır. (Rodogno, 2012; 36-62)

Yeni Osmanlı muhalefetinin ortaya çıktığı 1860'lı yılların özellikle ikinci yarısı, yukarıda bahsedilen ağır gündemin 1866 yılında Girit'te çıkan isyanla daha da karmaşık bir hal almasına yol açtı. Yeni Osmanlılar ama özellikle Namık Kemal, iktidarın Girit konusunda doğru politikalar izlemediğini ileri sürerek ağır eleştirilerde bulundu. Namık Kemal'in, Girit konusundaki eleştirileri hem İstanbul'da olduğu dönemde hem de yurt dışına çıkmak zorunda kaldığı yıllar boyunca devam etti. Namık Kemal'in, iktidara yönelttiği eleştirilerin başında Girit'te yaşayan Müslümanlara yeterince ilgi gösterilmediği ve halkın ciddi sıkıntılarla boğuştuğu iddiası geliyordu. Bu sebeple *Tasvir-i Efkar* gazetesinde bir yardım kampanyası başlatmış ve kamuoyunun ilgisini konuya çekmeye çalışmıştı. (Kuntay, 1944; 59)

Namık Kemal'in, Girit hakkındaki iddialarına mesele ile yakından ilgilenen Âli Paşa, iktidarın sahibi olmaktan kaynaklanan bir sorumluluk düşüncesi ile karşılık verecekti. Paşa, bir gazetecinin asıl görevinin, tespit ettiği bir sorunla ilgili olarak konuyu devlet adamlarına iletmek olduğunu belirtiyordu. (Kuntay, 1944; 62) Bir başka ifade ile Namık Kemal iktidarı eleştirerek yukarıda çizilen çerçeve ile ilişkili biçimde siyasetin aktörlerinin çoğaldığını anlatıyordu. Âli Paşa'nın pek de ağır sayılmayacak uyarısına cevap verirken gazetecinin mensup olduğu milletin menfaatlerini gözetmeye hakkı olduğunu ayrıca bunun görevi de olduğunu belirtcekti. (Kuntay, 1944; 62) Âli Paşa'nın nispeten yumuşak sayılabilecek tondaki ikazına Namık Kemal, kamuoyunun bir temsilcisi olarak siyaset hakkında fikir beyan etmeye hakkı olduğu karşılığını vermişti. Bu iddialı cevap, Osmanlı siyasetinin genel olarak devlet kadrolarının tasarrufunda bulunduğu göz önüne alınırsa yeni dönemin özgünlüğünü göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Âli Paşa da küçüklerin cevabı eğer doğruysa büyükler tarafından hoş karşılanabilir diyerek (Kuntay, 1944; 62) siyaset yelpazesinin genişlediğini kısmen kabul ettiğini gösterecekti. Ancak büyük-küçük formülasyonu ile hem yaşa hem de rütbeye zımnen atıfta bulunması, geleneğin aniden yok olamayacağını ve eski ile yenin birlikteliğini açık hale getirmekteydi. Paşanın cevabı aynı zamanda Namık Kemal'e duyulan sempatinin de küçük bir işareti sayılmalıdır.

Girit konusundaki eleştirilerinin nispeten anlayışla karşılanması, Namık Kemal'e gösterilen özeni anlatır. Ancak hem Ziya Paşa hem de Namık Kemal, Hürriyet gazetesindeki yazılarında konuyu işlemeye devam edecektir. Âli Paşa'nın, Girit ile ilgili söylediklerinin hiçbirinin gerçekleşmediğini yazacaklardı. Ayrıca meselenin çözümü için

Bâbiâli'nin, Avrupa devletlerinin Yunanistan'a baskı yapmasını beklemekle tam bir zavallılık sergilediğini belirtirler. Olayların başından itibaren yapılan her şeyin yanlış olduğunu ve Âfi Paşa'nın bu durumdan utanması gerektiğini söyleyecek kadar da ileri gideceklerdi. (Topal, 2019 c. I.; 307-308)

Namık Kemal'in ve Ziya Paşa'nın, belki de Avrupa'da sürgünde olmanın da verdiği özgürlükle son derece ağır bir üslupla kaleme aldığı ve Hürriyet gazetesinde yayımlanan makaleleri dikkatle incelenmelidir. Buradaki temaya sadık kalarak Girit hakkında yazdıklarının sıhhati sorgulanmalıdır. İsyanın patlak verdiği 1866 yılından itibaren Bâbiâli'nin son derece hızlı hareket ettiği ve özellikle yukarıda bahsedilen ve 19.yüzyılda genel bir metod haline gelen Avrupa müdahalesini engellemek için ciddi çaba sarf edildiği açıktır. Nitekim an itibariyle bürokrasiyi mutlak biçimde kontrol eden Âfi ve Fuad Paşalar, olaya hızla intibak etmiş ve Âfi Paşa, adaya giderek Avrupa müdahalesini engellemek için gerekli reformlara başlamıştır. Kaldı ki devletin en temel hassasiyeti de sorunun diplomatik bir içerik kazanmadan çözüme ulaştırılması olmuştur. (BOA. İrade / Girit, 253, 15 Şevval 1283 / 20 Şubat 1867) Bâbiâli'nin çabaları özellikle İngiltere üzerinde etkili olmuş ve Lordlar Kamarası'nda konuşan Lord Arygil, Osmanlı Devleti'nin adada uyguladığı politikaların doğruluğunu ve isyandaki asıl sorumlunun Yunanistan olduğunu belirtmiştir. Özellikle Yunan gönüllülerinin isyana destek vermek üzere Atina'dan, Girit'e geldiklerini ve bu gelişmenin de isyanın uzamasına yol açtığını vurgulamıştır. Hatta Lord Arygil, Giritli Rumların şikâyetlerinin ciddiye alınmaması gerektiğini ve İngiltere açısından en doğru politikanın Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmek olduğunu da ilave etmiştir. (BOA. İrade / Girit, 256, 3 Zilkaade 1283 / 21 Mart 1867) Ayrıca Girit İsyanı'ndan yaklaşık beş yıl sonra vefat eden Âfi Paşa hakkında Londra'ya bilgi veren İngiltere elçisi Henry Elliot da Paşayı övgü dolu sözcüklerle anmış ve özellikle Girit konusunda yaptıklarını büyük başarı olarak tarif etmiştir. (NA. FO. 78 / 2177, 7 Eylül 1871)

Dönemin İngiltere elçisinin Paşanın ölümünün ardından söylediği övgü dolu cümleler bir yana gerçekten de Bâbiâli'nin, Girit İsyanı'na son vermek için büyük bir çaba harcadığı açıktır. Yunanistan'ın, Avrupa kamuoyunun desteğini almak amacıyla özellikle adada yaşayan ve isyanla birlikte göç etmek zorunda kalan Rum tebaa hakkında Bâbiâli oldukça titiz bir çalışma yürütmüştür. Mesela isyanın sebep olduğu asayişsizlikten dolayı evlerini terkeden ahalinin yeniden evlerine dönmesinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Hatta daha da ileri giderek isyana karıştığı halde af dileyen eşkıyanın da affedilmesinin devletin büyüklüğünü göstermesi açısından önemli olduğunu altı çizilmiştir. Bunların yanı sıra isyandan ötürü öksüz veya yetim kalan çocukların bakımına dikkat edilmesi gerektiği de özellikle belirtilmiştir. (BOA. İrade / Girit, 245, Ek 4, 11 Receb 1283 / 19 Kasım 1866) Nitekim evlerine dönmek isteyenlerin can ve mal güvenliğinin sağlanmasına yönelik İngiltere elçisi Henry Elliot'ın talebine Hariciye Nazırı Fuad Paşa, devletin bu konuda bütün çabayı gösterdiği cevabını vermiştir. Elliot, Fuad Paşa'nın bu konuda oldukça samimi davrandığını zira Bâbiâli'nin, en fazla çekindiği konunun, isyana Avrupa devletlerinin müdahalesi olduğunu belirtir. Ayrıca İngiliz elçi, adadan gelen haberlerin de Fuad Paşa'yı desteklediğini ve göç edenlerin evlerine dönmeye başladıklarını açıklar. (NA. FO. 78 / 2021, 12 Haziran 1868)

Osmanlı idaresi, adayı terk etmek zorunda kalan Rumların evlerine dönmeleri hakkında hayli hassas davrandığı gibi isyanı bastırmaya çalışırken de aynı hassasiyeti

devam ettirmiştir. Özellikle Yunanistan'ın aleyhte propagandasına izin vermemek için kadınlar, çocuklar ve yaşlıların askeri harekâttan etkilenmemesine dikkat edilmiştir. İngiltere elçisi Lord Lyons'un yazdıkları da bu gerçeği doğrulamaktadır. İstanbul'daki İngiltere temsilcisi, Girit'teki İngiltere konsolosu Ellis'ten mağaralarda isyancılar ile birlikte kadın, çocuk ve yaşlıların da bulunduğunu ve bunlara zarar verilmemesi gerektiğini belirten bir telgraf alır. Konuyu vakit kaybetmeden Âli Paşa'ya aktarır ve bu konuda hiçbir endişe duymaması gerektiğini, harekâtı yürüten Ömer Paşa'ya masum halka karşı hassas davranılması hakkında defalarca talimat gönderildiği cevabını alır. (NA. FO. 78 / 1962, 14 Temmuz 1867)

Gerek Bâbiâli'nin gerek Hariciye Nezareti'nin, Girit İsyanı'nı bastırmak için büyük bir çaba harcadığı açıktır. Özellikle Yunanistan'dan gelen ve isyana destek veren gönüllüler, meselenin hızla çözülmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Osmanlı idaresi bu temel sıkıntının farkında olduğunu, Yunan eşkıyası ve reisleri adada kaldıkça isyanın bittiğine yabancı devletleri ikna etmek mümkün değildir diyerek açıklamıştır. Bu gönüllülerin varlığından duyulan rahatsızlık ise isyan uzadıkça Avrupa'nın müdahale edebileceği endişesiyle yakından ilgilidir. (BOA. İrade / Girit, 248, Ek 3, 12 Ramazan 1283 / 18 Ocak 1867) Bâbiâli'nin endişesi pek de haksız sayılmaz. Zira Londra sefiri Kostaki Musurus Paşa, İngiliz Hariciye Nazırı ile görüştüğünü ve nazırın hem Fransa'nın hem de Rusya'nın, Girit'e özerklik vermek istediğini ve İngiltere'nin de mecburen bu talebe uymak zorunda kalacağını söylediğini aktarmıştır. (BOA. İrade / Girit, 248, Ek 1, 11 Ramazan 1283 / 17 Ocak 1867) Bu endişe sebebiyle gönüllülerin adayı terk etmeleri için Girit Valisi Mustafa Naili Paşa oldukça dikkatli davranmış ve Avrupa devletlerinin gemileri ile taşıma görevini yerine getirmelerine herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Hatta Paşaya göre bunların adadan ayrılmaya başlaması, Bâbiâli'nin kesin bir zafer kazandığı anlamına gelmektedir. (BOA. İrade / Girit, 249, 16 Ramazan 1283 / 22 Ocak 1867)

Mustafa Naili Paşa, Yunanistan'dan gelen gönüllülerin adaya terk etmeye başlamasını, Bâbiâli'nin zaferi olarak değerlendirse de Girit İsyanı yaklaşık iki yıl daha sürmüştür. İsyanın tam olarak bastırılmamasının altında yatan en mühim sebep, Atina üzerinden sürekli biçimde Girit'e gelen gönüllüler olmuştur. Bu akın durmadıkça ve Yunanistan diplomatik olarak yenilmedikçe isyanın bitmeyeceği kesin olarak anlaşılmıştır. Nihayet 1868 yılının sonuna doğru Bâbiâli, beş maddeden oluşan bir ultimato mla adadaki gönüllülerin çekilmemesi halinde savaştan başka seçenek kalmayacağını Yunanistan'a açıkça bildirmiştir. (NA. FO. 78 / 2024, 7 Aralık 1868) Bâbiâli'nin, isyana kesin olarak son verme isteği ile attığı bu cesur adımın, son derece rafine bir diplomatik süreç üzerine inşa edildiği açıktır. Fransa ve Rusya'nın, isyanın başından itibaren Rum tezlerine olan yakınlığına karşın İngiltere, Osmanlı Devleti'ni desteklemiş ve Osmanlı hariciyesi bu desteği kaybetmemeye özen göstermiştir. İngiltere'nin içten desteği, İstanbul'daki elçisi Elliot'ın sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Elliot'a göre; *Osmanlı Devleti'nin hâlâ hayatta olduğunu tüm dünyaya göstermesi için dördüncü sınıf bir devleti kendisine saygı duymaya mecbur edecek güçte olduğunu ispatlamasından daha doğal bir şey olamaz.* (Pınar, 2012; 144) Kaldı ki bütün Avrupa devletleri açıkça Yunanistan'ı ve Giritli isyancıları desteklese de Osmanlı askeri isyana büyük ölçüde son vererek gücünü tüm dünyaya göstermiştir. (NA. FO. 78 / 2024, 29 Kasım 1868)

İngiltere'nin desteği isyanın başından sonuna kadar değişmeden devam etmiştir. Hatta İstanbul'daki Rus elçisi İgnatiev, İngiltere'de hükümetin değiştiğini ve yeni başbakan Gladstone'ın, Osmanlı'ya destek vermeyeceğini söyleyerek Âli Paşa'yı kibarca tehdit etse de Bâbiâli tezlerinden ödün vermemiştir. (NA. FO. 881 / 1635, No. 16, 29 Kasım 1868) Bâbiâli'nin, savaşı da göze alarak sergilediği kararlı tutum sonucu Avrupa devletleri harekete geçmiş ve hem isyanı hem de Yunanistan'ın sebep olduğu sıkıntıyı çözüme kavuşturmak üzere Paris'te bir konferans toplanmasına karar vermiştir.

Konferans, 9 Ocak 1869 günü toplanır ve gündem, Bâbiâli'nin hayalinin de ötesinde yalnızca Yunanistan'ın yol açtığı sıkıntı ile sınırlı tutulur. İngiltere Hariciye Nazırı Clarendon, Paris'teki temsilcisine başka hiçbir konunun açılmaması gerektiğini özellikle belirtmiştir. (Pınar, 2012; 155) Nihayet konferans Bâbiâli'nin istediği gibi sonuçlanır ve Yunanistan'ın mağlubiyeti ile kapanır. 19.yüzyıldaki diğer diplomatik oturumlarla karşılaştırıldığında bu sonuç, Osmanlı Devleti açısından büyük bir zafer anlamına gelmektedir. (Pınar, 2012; 168) Bâbiâli'yi bu sonuca götüren en önemli etken ise en baştan itibaren sergilediği kararlı tutumu olmuştur. (NA. FO. 881 / 1646, 11 Şubat 1869) Özellikle Âli Paşa'nın, bu diplomatik başarıda en büyük pay sahibi olduğu açıktır. Mesela Fransa Hariciye Nazırı Moustiér, daha konferans toplanmadan *Âli Paşa'nın karakteri ortadadır ve kendisi her ne kadar temkinli bir insan olsa da tamamen Türk gururu ile doludur. Dolayısıyla aşağılanmaktansa onurlu bir zafer için her türlü sebat ve kararlılığı gösterecek bir kişiliğe sahiptir* diyecektir. (NA. FO. 881 / 1635, No. 13, 8 Aralık 1868) Nitekim Âli Paşa, konferansın ardından Avrupa başkentlerindeki Osmanlı temsilcilerine gönderdiği mektupta eşkıyalığın meslek haline geldiği devlet olarak nitelediği Yunanistan'a büyük bir ders verildiğini vurgulamıştır. (Davison, 1993; 1203)

Konferans, Bâbiâli'nin mutlak zaferi ile sonuçlansa da hem bu konuda hem de baştan itibaren Girit İsyanı'nda izlenen siyaset hakkında Yeni Osmanlılar ağır eleştirilerine devam ederler. Bu açık başarıya ve neredeyse bütün Avrupa devletlerinin bunu kabul etmesine karşın Yeni Osmanlılara göre konferans hezimetle sonuçlanmıştır. Çünkü konferansta Osmanlı Devleti'nin hukuku korunmamış ve Yunanistan gibi bir devlete taviz verilerek devletin ve milletin onuru ayaklar altına alınmıştır. (Topal, c.I, 2019; 443) Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi durum aslında tam aksine bir netice ile sonuçlanmıştır. Neredeyse bütün Avrupa devletleri, Bâbiâli'nin katı yaklaşımı karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Girit İsyanı ve Paris Konferansı hakkında Yeni Osmanlıların Bâbiâli'nin açık başarısına rağmen inatçı bir tutum sergileyerek Osmanlı idaresine muhalefet etmesi, öncelikle muhalif olmanın konforu ile ilgilidir. Ayrıca Yeni Osmanlıların genel olarak dönemin iki büyük devlet adamı Âli ve Fuad Paşa'ya duydukları şahsî husumeti de unutmamak gerekir. Mesela tedavi için Nice şehrine giden ve orada vefat eden Fuad Paşa'nın, Katolik ayini ile defnedilmesinin yerinde olacağını söylerler. Ruhunu teslim ederken yanında hiçbir Müslümanın bulunmadığını ve Fransızca konuşarak hayata veda ettiğini belirtirler. (Topal, c.I, 2019; 476) Âli Paşa'yı da babasının Mısır Çarşısı'nın kapısını açıp-kapatmakla görevli oluşundan hareketle *kapıcızâde* diyerek istihza le anarlar. Dolayısıyla Yeni Osmanlılar, bu iki isme karşı pek de sempatik hisler beslemezler. Ancak bu sübjektif yargıların ötesinde Bâbiâli ile Yeni Osmanlılar arasında özellikle Girit konusundaki anlaşmazlık, temel bir ideolojik farklılıktan da kaynaklanır.

Yeni Osmanlılar, Girit İsyanı başladığı andan itibaren meseleye daha çok İslâm üzerinden bakmış ve yazılarında çoğunlukla Müslüman nüfus ile ilgilenmişlerdir. Mesela Ali Suavi, *Muhbir* gazetesinde Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr'da yaptığına benzer şekilde bir yardım kampanyası başlatıyordu. Hatta Namık Kemal'den daha ileri giderek adaya gideceğini ve topladığı yardımları kendi elleriyle Müslümanlara dağıtacağını açıklıyordu. (Muhbir, Numro 24, 22 Şevval 1283 / 27 Şubat 1867) Ayrıca bir kadının 550 kuruş bağışladığını ve bunu da İslâm kardeşlerimizi unutmadık selamı ile birlikte adada yaşayan Müslüman kadınlara dağıtacağını da ilave ediyordu. (Muhbir, Numro 29, 28 Şevval 1283 / 05 Mart 1867) Gerek Namık Kemal'in gerek Ali Suavi'nin gazetelerinde yardım kampanyası düzenlemesi, yukarıda da belirtildiği gibi yeni dönemin genişleyen siyaset yelpazesi ile yakından ilgiliydi. Dolayısıyla siyasetin alanı genişledikçe aktörlerin sayısının çoğalması da kaçınılmazdı. Ancak bu gelişme, Bâbüâli'nin de yeni dönemle birlikte form değiştirdiği gerçeğini unutmadan analiz edilmek zorundadır. Özellikle Ali Suavi'nin gazetesinde sürekli yardımdan bahsetmesi, bürokrasinin, sarayın da önüne geçerek bütün siyasî alanı kuşatma isteği ve iddiasına açık bir meydan okumaydı. (Kuntay, 1946; 25) Zira yardım edilecekse yukarıda belirtildiği gibi bu devletin vazifesi olmalıydı.

Sivil aktörler veya Yeni Osmanlılar ile Bâbüâli arasında kamuoyunun huzurunda yaşanan bu gerilim, açık bir siyasî mücadeleydi. Ancak Bâbüâli'nin, hem Namık Kemal'in hem de Ali Suavi'nin yardım kampanyalarından rahatsız olması, siyaset mücadelesi kadar ideolojik ayrışmayla da ilgiliydi. Yeni Osmanlılar, özellikle Islahat Fermanı'nın (nispeten) Müslümanlar aleyhine yarattığı dezavantajı tasfiye etmek için merkezinde İslâm'ın olduğu bir siyasî söylemi gazete sütunlarına taşıyorlardı. Fakat Tanzimat Dönemi'ne yön veren ana fikrin *Osmanlıcılık* olduğu hatırlandığında, sürekli İslâm vurgusu, gayrimüslim unsuru devlete bağlamak iddiasındaki bu programı heba etmekle eşdeğer bir anlam taşıyordu. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların siyasî söylemlerinin ana fikrini İslâm'ın oluşturması, devletin Osmanlı üst kimliği inşa etmeye dönük çabasına inkâr edilemez bir tehdit anlamına geliyordu. Buradan hareketle Bâbüâli, bu açık ve tehlikeli meydan okumada alanı kendi lehine daraltmaktan başka çare bulamıyordu.

Kamuoyuna yön veren aktörlerle Bâbüâli arasında diyalektik bir ilişki şekilleniyordu. Siyasî alan sarayın egemenliğinden kurtuldukça Bâbüâli'nin kudreti de aynı nispette artıyordu. Ancak bürokrasinin iktidarı aynı zamanda resmî alanın dışında kalan siyaset meraklılarına da imkân ve fırsat sunuyordu. Fakat bu defa da Bâbüâli, iktidarı paylaşmak konusunda doğal bir kıskançlık sergiliyordu. Dolayısıyla 19.yüzyılın genel olarak Osmanlı Devleti adına ağır gündemlerle dolu olduğu düşünülürse muhalefet ile Bâbüâli'nin restleşeceği konu bulmak hiç de zor olmuyordu. Nitekim Girit İsyanı'nın nispeten sakinleşmesi ve Paris Konferansı ile birlikte Osmanlı lehine çözülmesinin hemen ardından dikkatler bu defa Mısır'a çevrildi.

19.yüzyılın ilk yarısında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, Sultan II. Mahmud'a isyan etmesi ve iki defa Osmanlı ordularını bozguna uğratması, devleti çöküşün eşiğine getirmişti. Osmanlı Devleti, erken bir çöküşten Avrupa'nın yardımı sayesinde kurtulmuş ancak Mehmed Ali Paşa'ya, Mısır'da *ursî* valilik vermek zorunda kalmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın yol açtığı tehdit kısmen ortadan kaldırılsa da Mısır'da babadan oğula geçen bir valilik sisteminin kabul edilmesi, iktidarın yekpare olduğu inancını alt üst etmişti. Zira bu durum, Osmanlı hanedanının dışında imparatorluk coğrafyasının en mühim toprakları

arasında yer alan Mısır'da bir başka hanedanın varlığını kabul etmek anlamına geliyordu. Dolayısıyla Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Avrupa yardımıyla bastırılrsa da Mısır, 19.yüzyıl boyunca Osmanlı siyasetinin değişmeyen gündemlerinden biri haline geldi. Ayrıca bölgenin bir İslâm toprağı olması, sorunu daha da ağır hale getirmekteydi. Zira Osmanlı Sultanı/Halifesi bir başka Müslüman idarecinin ırsî valiliğini tanyarak iktidarını paylaştığını (açıkça) onaylamış oluyordu.

Mısır'da oluşturulan bu yeni idarî yapının, 19.yüzyıl boyunca tahta çıkan Osmanlı padişahlarını ve merkezî bürokrasiyi rahatsız etmesi kaçınılmazdı. Nitekim Mehmed Ali tehlikesinin kısmen bitirilmesinden sonra sahneye bir süre sessizlik hâkim olsa da 1863 yılında İsmail Paşa'nın, Mısır valiliğine gelmesiyle birlikte sorun yeniden canlandı. İsmail Paşa, Mısır'ı, Osmanlı yönetiminden kopararak bağımsız bir ülke yapmak istiyordu. Bu hedefine ulaşmak için son derece dikkatli adımlar atıyor ve özellikle Avrupa devletlerinin desteğini almak için çaba sarf ediyordu. Fransa ve Rusya'nın, İsmail Paşa'ya verdiği desteğe, İngiltere'nin kararsız tutumu eşlik edince Mısır valisi harekete geçmeye karar verdi. Ayrıca Girit İsyanı da Osmanlı siyasetinin temel gündemi haline gelmiş ve Bâbüâli, neredeyse bütün dikkatini isyana vermişti. Hem Osmanlı siyasetinin hem de uluslararası konjonktürün sağladığı avantajla İsmail Paşa, harekete geçerek Bâbüâli üzerinde baskı kurmaya başladı. Henüz açıkça bağımsız bir Mısır istediğini dile getirmiyordu ancak kendisinin Mısır'ın asıl sahibi olduğunu ima eden sembolik bir arayış içine girmişti. Bu kaotik ortamın da baskısıyla İsmail Paşa, 1866 yılında Mısır veraset sistemini değiştiren ve yalnızca kendi soyundan olanların valilik koltuğuna oturmasını sağlayan fermanı almayı başardı. Yaklaşık bir yıl sonra 8 Haziran 1867 tarihinde de kendisini Mısır'ın içişlerinde tek söz sahibi yapan ve ülkenin sahibi olduğunu ima eden *Hıdivlik* unvanını içeren ferman verildi. Ferman, Mısır'da büyük bir coşku ve heyecan içinde halka duyuruldu. (Pınar, 2012; 38-39)

Hıdiv İsmail, özellikle ikinci fermanından sonra adeta bağımsız bir idareci gibi davranmaya başladı. Girit İsyanı'nın sağladığı avantajları da değerlendirerek askerî ve iktisadî konularda İstanbul'un otoritesini neredeyse yok sayan bir takım faaliyetlere kalkıştı. Gerek Âli Paşa gerek Fuad Paşa, bütün dikkatlerini Girit meselesine çevirmişken Hıdiv İsmail'in attığı cesur adımlara karşılık verecek fırsatı bulamamıştı. Ancak Paris Konferansı'nda, sorunun tamamen bitirilmesiyle bu defa Bâbüâli, Mısır'a yöneldi. 1869 yılında ilân edilen yeni bir fermanla Mısır'ın askerî ve iktisadî meselelerde İstanbul'a danışmadan hiçbir adım atamayacağı duyuruldu. Hıdiv İsmail, Bâbüâli'nin onayı olmadan ne ordusunu güçlendirmeye ne de Avrupa devletlerinden borç almaya kalkışabilecekti. (Pınar, 2012; 97-112) Bir başka ifade ile 1866 ve 1867 fermanları ile kendisini bağımsızlık sevdasına kapıran İsmail Paşa'ya, Mısır'ın sahibinin Osmanlı Sultanı olduğu hatırlatılıyor ve Bâbüâli'nin iktidarına meydan okuyamayacağı ihtar ediliyordu. Nihayet 1870 yılında İstanbul'a gelerek padişahın *eteğine yüz sürmek* zorunda bırakılan Hıdiv İsmail, hem Sultanın hem de Bâbüâli'nin bir süreden beri ihlâl ettiği otoritesine boyun eğdiğini gösteriyordu. Hatta Sadrazam Âli Paşa'nın, Bebek'teki yalısına giderek kendisinden bizzat özür diliyordu. (Pınar, 2012; 115-116)

Hıdiv İsmail'in, açıkça Osmanlı otoritesini kabul ettiğini söylemesine rağmen Yeni Osmanlılara göre Bâbüâli bu konuda da tamamen başarısız olmuştu. Çünkü 1869 fermanı ile 1866 ve 1867 yıllarında verilen fermanların içeriğinde hiçbir değişiklik yapılmamıştı. Kısacası İsmail'in oğulları hâlâ Mısır valiliğinin tek varisi idiler ve Hıdiv

unvanı da devam ediyordu. (Topal, c.II, 2019; 250-251) Ancak yukarıda vurgulandığı gibi Mehmed Ali Paşa'ya zaten daha önce ırsî valilik hakkı tanınmıştı. 1866 fermanı ile yapılan tek değişiklik, Mehmed Ali Paşa'nın diğer oğul veya torunlarının bu hakkı kaybetmesi ve yalnızca İsmail'in soyundan gelenlerin valilik makamına oturma hakkını elde etmesi olmuştu. Hıdivlik unvanı ise işlerinde uzun süreden beri bağımsız davranan Mısır valilerine ilave bir unvan vermekten başka bir şey değildi. Fakat Hıdiv'in elinden neredeyse bütün icrai yetkilerinin alınarak askerî ve ekonomik konularda İstanbul'a bağlı hale getirilmesi çok önemli bir ileri adım olmuştu. Ayrıca İstanbul'a gelerek padişaha bağlılığını bildirmesi de sembolik açıdan önemli bir gösteriydi. Bütün bu olumlu tablo muhalefeti tatmin etmeye yetmeyecekti. Zira Yeni Osmanlıların, özellikle Âli Paşa'ya duydukları kızgınlık, Paşanın, Hıdivden rüşvet aldığı iddiasıyla da yakından ilgiliydi. (Ayetullah, 1326; 17; Suavi, 1288; 1-2; Suavi, 1325; 5; Topal, c.II, 2019; 253)

Yeni Osmanlılar, bir muhalefet grubu olarak ortaya çıktıkları andan itibaren hem Âli Paşa'yı hem de Fuad Paşa'yı rüşvet aldıkları konusunda sık sık itham etmişlerdi. Özellikle Âli Paşa'nın bu konuda hayli becerikli olduğunu her fırsatta dile getirmişlerdi. Âli Paşa'nın, bu denli büyük miktarlarda rüşvet alması, doğal olarak malî açıdan epeyce zenginleşmiş bir sadrazam portresini düşündürüyor. Ancak Paşanın ölümünden sonra ailesinin içine düştüğü ekonomik sıkıntılar, Yeni Osmanlıların iddialarını da sorguya açık hale getiriyor. Mesela Paşanın ölümünden sonra ailesi, tüccar Bogos Bey'e babalarından kalan borcu ödemek için Tırhala'daki çiftliklerini satmak zorunda kalmıştır. (BOA. A.MKT.MHM. 446 / 61, 04 Zilhicce 1289 / 02 Şubat 1873; BOA. A.MKT.MHM. 447 / 83, 21 Zilhicce 1289 / 19 Şubat 1873) Benzer şekilde Paşanın oğulları Reşid ve Rıza Beyler ile kızı Selma Hanım, bir miktar gelir elde edebilmek amacıyla babalarından kalan bir evi Esmâ Sultan'a kiralamak istemişlerdir. (BOA. Y. PRK. SGE. 5 / 54) Ayrıca Âli Paşa'nın, uzun yıllar boyunca ikamet ettiği ve sağlığında İstanbul'un en önemli mekânları arasında yer alan Bebek'teki yalısı da II. Abdülhamid döneminde Cemile Sultan'ın kızına satılmak zorunda kalmıştır. (BOA. Y. PRK. BŞK. 27 / 78, 24 Safer 1310 / 16 Eylül 1892) Nihayet Paşanın ölümünün üzerinden daha iki yıl bile geçmeden kızı Suad Hanım'ın, Sultan Abdülaziz'e hitaben kaleme aldığı arzuhal, geride kalan ailesinin malî durumunun pek de parlak olmadığını şüpheye yer bırakmayacak biçimde ispat eder. Suad Hanım, babasından yüklü miktarda borç kaldığını; Tırhala'daki çiftliklerin yanı sıra Mercan'daki köşklarinin de satıldığını ama borcun tamamını ödemeye yetmediğini belirtir. Kendisinin tamamen muhtaç halde olduğunu belirten Suad Hanım, evinin ve ailesinin geleceğini hiç düşünmeden ömrünü devlet işlerine adayan birinin kızı olarak padişaktan kendisine bir maaş bağlamasını ister. (BOA. Y. EE. 91 / 30, 29 Zilhicce 1289 / 27 Şubat 1873)

Ölümünden sonra Âli Paşa'nın ailesinin içine düştüğü ve yukarıda kısaca özetlenen ekonomik tablo, aslında Yeni Osmanlı iddialarının pek de isabetli olmadığı düşüncesine yol açıyor. Âli ve Fuad Paşa'ya ama özellikle ilkinde duydukları nefret dolu hisler, grubun âdil olmayan yorumlarda bulunmasına sebep olmuş gibi görünmektedir. Ancak siyasî meselelerin ötesinde grubun bütün üyelerinin aynı davrandıkları ve iktidarın bu iki ismine karşı ortak hisler besledikleri de düşünülmemelidir. Mesela Yeni Osmanlıların en önemli iki siması Ziya Paşa ve Namık Kemal'in, mevcut siyasî durum ve aktörler hakkındaki kanaatleri oldukça farklıdır. Ziya Paşa'ya göre memleketin içinde bulunduğu durum vezirlerin kötü yönetimi ile yakından ilgilidir. Ancak Namık Kemal,

sorunun kişilerden daha çok sistemle ilgili olduğuna inanmaktadır. (Bilgegil, 1970; 130) Benzer şekilde Ali Suavi, daha radikal siyasî görüşlere sahipken grubun diğer üyeleri onun kadar ileri gitmeyi hayal etmezler.

Yeni Osmanlılar arasındaki gerek ideolojik gerek politik farklılıklar iktidarın daha rahat hareket ederek grubu ayrıştırmasına yardım etmiştir. Ancak Bâbüâli'nin, Yeni Osmanlıları bölmeye dönük girişimlerinin, siyasî bir muhtevaya sahip olduğu kadar şahsî hislerden beslendiği de unutulmamalıdır. Bir başka ifade ile Yeni Osmanlılar arasında, Âli ve Fuad Paşa'ya karşı hissedilenler nasıl aynı değil ise Paşalar da grubun bütün üyelerine karşı aynı duygu ve düşüncelere sahip değildir. Mesela Âli Paşa, Namık Kemal'i Yeni Osmanlılar arasındaki tek zeki insan olarak değerlendirir. Daha da ileri giderek onu iki defa cezalandırmak gerektiğini söyler. Yurt dışına kaçarak firarî durumuna düşmüştür. Fakat Âli Paşa'ya göre bundan daha önemlisi Namık Kemal, devletin kendisinden hizmet beklediği kıymetli bir isimdir. Dolayısıyla diğerlerine uyarak devlete olan hizmetini de yerine getirememiştir. (Kevkeb-i Şarkî, Nüsha 22, 07 Şevval 1286 / 09 Ocak 1870) Namık Kemal, sadrazam tarafından hoşgörülü cümlelerle anılırken Ziya Paşa aynı düşüncelerden nasiplenemez. Zira Ziya Paşa, bir memur olarak zor zamanlarda amirlerine itaat etmesi gerektiğini bildiği halde bunu yapmamıştır. (Kevkeb-i Şarkî, Nüsha 24, 10 Şevval 1286 / 12 Ocak 1870) Ali Suavi ise Paşanın gözünde *cehâlet*in simgesi olmaktan başka bir şey değildir. Özellikle ona seslenirken İslamî bir söyleme başvurur. Ali Suavi'nin, Avrupa'da İngiliz kıızıyla eğlendiğini ama kendisinin Ramazan Ayı boyunca annesinin kabri başında dua ettiğini belirtir. (Kevkeb-i Şarkî, Nüsha 22, 07 Şevval 1286 / 09 Ocak 1870) Suavi'ye din üzerinden verilen cevap, onun İslamcı bir politik söylemi (aşırı biçimde) öne çıkarması ile ilgili olmalıdır. Böylece Suavi'nin kamuoyu önünde prestijinin zayıflatılması hedeflenmiştir.

Sadrazamın bu ayrıştırma hamlesi, yukarıda bahsedilen ve grubun tek sesli olmayan yapısı ile yakından ilgilidir. Bu hareket kısa süre sonra sonuç verir ve Namık Kemal affedilerek yurda dönmesi sağlanır. Hatta Âli Paşa, kendisinden Fransa-Prusya Savaşı hakkında bir rapor hazırlamasını ister ve yazılan raporu övgüyle karşılar. (Kuntay, c.II, 1944; 58) Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi Paris'e kaçmak zorunda kalmıştı. Hariciye Nazırı Fuad Paşa, bu üç ismin dikkatle takip edilmesini Paris sefiri Mehmed Cemil Paşa'ya bildirmişti. (BOA. HR.SYS. 1798 / 67, Ek 1, 23 Mayıs 1867; BOA.HR.SYS. 1798 / 67, Ek 2, 29 Mayıs 1867) Namık Kemal'in, diğerleri ile birlikte yakından takip edilmesinin istendiği düşünüldüğünde İstanbul'a dönmeyi başaran ilk isim olması kendisine duyulan sevginin bir yansıması olmalıdır. Namık Kemal dışında kalan Yeni Osmanlıların yurda dönüşleri hayli geç olacaktır. Büyük bölümü Âli Paşa'nın vefatından sonra yurda dönmüş ancak Ali Suavi uzun süre Avrupa'da ikamet etmek zorunda kalmıştır.

Hem Yeni Osmanlılar hem de Bâbüâli'nin iki büyük ismi Âli ve Fuad Paşa, iktidar-muhalefet mücadelesinde ilkeler kadar şahsî hislerden de beslenmiştir. Ancak Yeni Osmanlılar, muhalif olmanın bütün konforu ile hareket ederken Paşaların iktidarın sorumluluğu ile davranmak zorunda kaldığı unutulmamalıdır. Yukarıda bahsedilen başlıkların hemen tamamında Yeni Osmanlıların pek de doğru tespitlerde bulunmadıkları açıktır. Nitekim Paşaların ölümünden sonra başta Namık Kemal olmak üzere bazı isimler pişmanlıklarını belirtmekte sakınca görmezler. Mesela Namık Kemal, adeta yaptığı haksızlıklar için af dilercesine Âli ve Fuad Paşa'nın karşılaştıkları her zorluğu aşmak için

büyük gayret gösterdiklerini ve çok yetenekli insanlar olduklarını belirtir. Ayrıca Kemal'e göre bu iki isim, hiçbir meselede devletin menfaatine aykırı davranmamıştır. (İbret, Numro 28, 08 Şaban 1289 / 11 Ekim 1872) Ebuzziya Tevfik ise daha samimî bir pişmanlık itirafında bulunur. Tevfik, *Âli Paşa'ya düşman olduklarını ancak artık izlediği siyasetin doğruluğu ve devletin menfaati için harcadığı çabayı takdir ve tasdik etmek zorunda olduklarını* vurguluyordu. (Mecmua-i Ebuzziya, Numro 37, 25 R. Evvel 1330 / 15 Mart 1912) İngiltere elçisi Henry Elliot ise Yeni Osmanlılardan biraz daha önce veya çok daha önce Paşaların değerini takdir etmişti. 6 Eylül 1871 günü saat 23.00'te Londra'ya çektiği telgrafta *Âli Paşa'nın öğleden sonra saat dört buçukta hayata veda ettiğini* belirtiyordu. (NA. FO. 78 / 2177, 6 Eylül 1871) Bu telgraftan yalnızca bir gün sonra başkentine gönderdiği raporda ise şunları yazacaktı: *...Türkiye'nin ve Avrupa'nın en önemli devlet adamlarından birinin vefat haberini vermek çok acıydı...Şu noktaya temas etmeliyim ki Türkiye'nin bugün karşı karşıya olduğu pek çok sorun onun vefatının ne büyük bir kayıp olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır...* (NA. FO. 78 / 2177, 7 Eylül 1871)

SONUÇ

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra özellikle Mustafa Reşid Paşa'nın çabaları ile modern bürokrasinin oluşumu yönünde ciddi adımlar atılmıştı. Mustafa Reşid Paşa, yeteneklerine güvendiği genç isimleri bürokrasiye kazandırmakta tereddüt etmedi. Nitekim kendisinden sonra Bâbüâli'nin kontrolünü ele geçirecek olan Âli ve Fuad Paşa'nın yetişmelerine büyük katkı sundu. Bürokrasi güç kazandıkça zamanla sarayın karşısında siyasî bir aktör olarak yerini almayı başardı. Özellikle 1861 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Bâbüâli neredeyse iktidarın tek sahibi konumuna yükseldi. Sivil bürokrasinin bu denli büyük bir güce ulaşmasında Âli ve Fuad Paşa'nın rolleri oldukça büyüktü. Ancak Bâbüâli'nin, sarayın iktidarını zayıflatarak bütün gücü kendinde toplaması doğal olarak hem memur sınıfının kendi içinde hem de memurlar ile sivil aktörler arasında yeni bir mücadelenin doğmasına yol açtı. Yeni Osmanlılar da reformlarla genişleyen bu siyasî alana dâhil olan siyasete meraklı kısmen sivil unsurlardı. Sivil bir muhalif grubun ortaya çıkması ile Osmanlı siyasetinin (nispeten) Avrupai tarzda bir görüntüye kavuştuğu zannedilse de aslında grubun muhalefeti, ilkeler kadar hislerden de ilham alıyordu.

Yukarıda sıralanan örneklerden de anlaşılacağı gibi Âli ve Fuad Paşa'ya duydukları kızgınlık hatta nefret, iktidarın hemen bütün icraatına karşı ön yargılı bir itirazı da beraberinde getirdi. Ancak itiraz ettikleri ve iktidarı başarısız buldukları konularda derin bir araştırma ve bilgi birikimi ile hareket etmekten uzak oldukları da açıktı. Kaldı ki Paşaların ölümünden sonra muhalefet ettikleri bütün başlıklarda yanıldıklarını itiraf etmekte gecikmediler. Dolayısıyla Yeni Osmanlılar, muhalif olmanın sağladığı bütün konforu sonuna kadar kullandıklarını da zımî olarak kabul etmek zorunda kaldılar. Bâbüâli'nin iki büyük ismi Âli ve Fuad Paşa'nın ise onların iddia ettiği gibi devletin ve memleketin menfaatine aykırı davranmadıkları Yeni Osmanlılar tarafından da anlaşıldı. Özellikle Âli Paşa'nın vefatından sonra yerine gelen Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın yaklaşık bir yıllık sadareti, hem Âli Paşa'nın hem de Fuad Paşa'nın değerinin daha iyi anlaşılmasını sağladı.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), A.MKT.MHM., 446 / 61, 447 / 83.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), HR.SYS., 1798 / 67.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), İrade / Girit, 245, 248, 249, 253, 256.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Y. EE., 91 / 30.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Y. PRK. BŞK., 27 / 78.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Y. PRK. SGE., 5 / 54.
- National Archives Foreign Office Documents (NA. FO.), 78 / 1962, 78 / 2021, 78 / 2024, 78 / 2177.

Yayınlanmış Kaynaklar

- National Archives Foreign Office Documents (NA. FO.), 881 / 1635, 881 / 1646.

Osmanlıca Süreli Yayınlar

- İbret, Numro 28, 08 Şaban 1289 / 11 Ekim 1872
- Kevkeb-i Şarkî, Nüsha 22, 07 Şevval 1286 / 09 Ocak 1870
- Kevkeb-i Şarkî, Nüsha 24, 10 Şevval 1286 / 12 Ocak 1870
- Mecmua-i Ebuzziya, Numro 37, 25 R. Evvel 1330 / 15 Mart 1912
- Muhbir, Numro 24, 22 Şevval 1283 / 27 Şubat 1867
- Muhbir, Numro 29, 28 Şevval 1283 / 05 Mart 1867

Yayınlanmış Eserler

- Ayetullah. (1326), *Merhum Ayetullah Efendi'nin Rüyası yâhud Sadrâzam Âli Paşa'nın Muhâkemesi*. İstanbul: Vezir Han'ında 48 Numaralı Matbaa.
- Bilgegil, M. K. (1970), *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Davison, R. (1993), *Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Crisis with Greece by the Rebellion in Crete of 1866-1869*. X. *Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Yayınları, 1195-1203.
- Kuntay, M. C. (1944), *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kuntay, M. C. (1946), *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Pınar, H. (2012), *Osmanlı-Yunan Krizi ve 1869 Paris Konferansı*, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 0(16), 133-172.
- Pınar, H. (2012), *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları: Bâbiâli ve Hıdiv İsmail*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Rodogno, D. (2012), *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*. New Jersey: Princeton University Press.
- Suavi, A. (1288), *Defter-i Âmâl-i Âli Paşa*. Paris.
- Suavi, A. (1325), *Âli Paşa'nın Siyaseti*. İstanbul: Artin ve Mahdumları Matbaası.
- Topal, A. E. (2019), *Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

CEBELÜLERİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ ÜZERİNE

On the Social Origins of Cebelus

Muhsin SOYUDOĞAN*

Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gaziantep, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 14.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 01.10.2021

Ö Z

Osmanlı timarlı ordusunun en önemli insan kaynaklarından biri olan cebelülerin kim oldukları tarihçiler tarafından çokça merak edilmişse de ortaya atılan görüşler genel anlamda birer varsayımdan öteye geçmemiştir. Bunun en önemli nedeni dönemin kayıtlarında onların toplumsal kökenlerini ortaya koyabilecek sistematik verilerin neredeyse yok denecek kadar az olmasıdır. Bu çalışma, Alman Seferi olarak bilinen 1532 yılında İspanya Kralı Şarlıken üzerine yapılan askerî harekât sırasında tutulan bir yoklama defterinden yararlanarak bu soruyu aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu defter, cebelülerin etnik kimlikleri ve memleket isimlerinin kaydedildiği günümüze ulaşmış birkaç mufassal yoklama defteri parçasının en kapsamlısı ve en eskisidir. Günümüze eksiksiz ve yekpare olarak ulaşamayan defterin bu araştırmada tespit edilen kısımları Topkapı Sarayı Arşivi kataloglarında birbirinden farklı isimlerle kaydedilmiş Rumeli sancaklarına ait 14 adet defter parçasından meydana gelmektedir. Söz konusu parçalar transkribe edilerek orijinal şekliyle yeniden bir araya getirilmeye çalışılıp analiz edilmiştir. Çalışmada bir taraftan cebelülerin etnik, dini ya da toplumsal statüleri anlaşılmasına çalışılırken; diğer taraftan, insanları cebelü konumuna getiren sosyoekonomik mekanizmalar irdelenmektedir. Böylelikle de timar sisteminin, daha genel bir anlamda devlet aygıtına dâhil olmanın, asimilasyoncu işlevi ortaya konmaktadır. Bu anlamıyla da çalışma, Balkanlarda İslamlaşma olgusunu anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1532 Alman Seferi, Cebelü, Gulam, Balkanlar.

ABSTRACT

Though historians a good many times asked about the social background of cebelus, who constituted one of the most important human resources for the timar army, in general sense the proposed arguments could not go beyond certain assumptions. The most important reason behind that is a lack of systematic data that can reveal their social origin. This study tries to elucidate this question by utilizing a roll-call ledger kept during the military campaign known as the German Expedition against Charles Quint, the King of Spain, in 1532. The ledger is the most comprehensive and the oldest of very few extant fragments of detailed roll-calls containing the ethnic identities of cebelus and the place where they were from. The ledger could not have survived neither as a whole nor as solid. The detected parts during this research are constituted by fourteen fragments all of which belong to sanjaks of Rumeli and were recorded under certain names in the catalogues of the Archive of Topkapı Palace. Mentioned fragments were analysed only after being transcribed and reunified as its original form. The study is on the one hand trying to understand the ethnic, religious or social status of the cebelus, on the other hand, examining the socio-economic mechanisms that forced people to be cebelu. Thus, the assimilationist function of the timar system, of being included in the state apparatus in a more general sense, is revealed. In this sense the study contributes to understand the phenomenon of Islamization in the Balkans.

Keywords: 1532 German Expedition, Cebelu, Gulam, The Balkans.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Soyudoğan, M. (2021). Cebelülerin Toplumsal Kökenleri Üzerine. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 139-169.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.971611>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: soyudogan@gmail.com

GİRİŞ

16. yüzyılda Osmanlı askeri gücünün en büyük bileşeni olan eyalet askeri, kendilerine *dirlik* denilen belli bir sosyoekonomik birimin vergi ya da ceza gelirlerinin tevcih edildiği zırlı süvari (*sipahi*) birliklerinden meydana gelmekteydi. 1530'lardaki mevcudunun yaklaşık olarak 29.000 olduğu tahmin edilen¹ *sipahilerin*, seferlere, *dirliklerinin* statü ve büyüklüğüne bağlı olarak değişen sayıda *cebelü* denilen zırlı süvariler ile *gulam* denilen hizmetkârlar (bu çalışmada ikisine birden *cebelü* denilecek) getirmeleri gerekiyordu.² Sayıları 60.000'i bulan bu kişilerin kim olduğu ya da nereden temin edildikleri birçok çalışmada yanıtlanmaya çalışılmışsa da şimdiye dek üzerinde uzlaşılmış bir fikir ortaya konmuş değildir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın öncülük ettiği bir görüşe göre *cebelü* birlikleri, *sipahilerin* satın aldığı ya da savaşlarda esir ettiği kölelerden meydana gelmekteydi.³ Herhangi bir kant ya da açıklama üzerinden temellendirilmemiş olan bu varsayım çok yüksek bir ihtimalle Osmanlıdaki *pençik* (*pençik*) uygulamasından ilham almaktadır. Söz konusu uygulama, İslam devlet geleneğinde savaş esirlerinin 1/5'inin *humus-ı şer'î* adı altında devlet payı olarak alıkonulmasına dayanmaktadır.⁴ Dolayısıyla, esirlerin geri kalan 4/5'inin savaşçılarda kaldığı anlamına gelir. Devletin (sultanın) payı kapıkulu olarak istihdam edildiğine göre, sipahilerin de kendi paylarını *cebelü* olarak kullandıkları düşünülebilir.

Ömer Lütfi Barkan, Uzunçarşılı'nın fikrini benimsemekle beraber *cebelü*lerin başka kaynaklardan da temin edilmiş olabileceğini vurgular.⁵ Bu kaynakların hangileri olabileceğini açıklığa kavuşturmasa da Barkan'ın, Mustafa Akdağ'ın alternatif olarak ortaya attığı ikinci bir görüşü hesaba kattığı bellidir. Akdağ'a göre *cebelü*ler kölelerden ziyade yerli halkın gözü pek gençlerinden oluşuyordu.⁶ Önceki görüş gibi varsayımdan öteye geçemeyen bu fikir Osmanlı'nın "Altın Çağı"nı idealize edilmiş bir *timar* ordusuyla özdeşleştiren klasik romantik bir bakışın devamı olarak addedilebilir.⁷ Bu görüş temelde,

¹ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılma Ait Bir Bütçe Örneği," in *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, ed. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000). ss.624-627.

² 16. yüzyılda dirlikler *timar*, *zeamet* ve *has* olmak üzere üç gruba (statü) ayrılmaktadır. Her bir dirlik tipinde oranlar farklı olsa da kabaca dirliğin (*timar*) her 3.000 akçesine bir *cebelü* getirmek gerekiyordu. Örnek vermek gerekirse, 3.000 akçe dirliği olan bir sipahinin bir *cebelü* yükümlülüğü bulunurken; 6.000 akçe geliri olan bir sipahinin iki; 9.000 akçe gelir olanın üç *cebelü* temin etmesi gerekirdi. Ancak dirliğin meblağı 3.000 akçeye bölündüğünde 1.000 akçeden 1.999 akçeye kadar bir kalan olması halinde, bu küsurat için bir de *gulam* ya da *oğlan* getirmeleri gerekiyordu. Örneğin 3.500 akçelik dirliği olan sipahinin bir *cebelü*; 4.000 akçe geliri olan sipahinin ise bir *cebelü* ve bir *gulam* getirmesi gerekirdi. Bu kanun için bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 2 (İstanbul: Fey Vakfı, 1990). s. 45. Bu yasa, minimum yükümlülüğü belirtmektedir. Dirlik sahipleri eğer isterlerse bu oranların çok üstünde adam temin edebilirlerdi.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011). s. 568; Halil İnalçık, "Djebeli," in *EF²* (Leiden: Brill, 1991). s. 529; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı," in *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 1999). s. 553.

⁴ "Pencik," in *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı).

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Timar," in *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980). s. 844.

⁶ Mustafa Akdağ'a göre "Timarlı sipahilerle onların *cebelü*leri bütün Türk halkından ve çoğunlukla Anadolu yiğitlerinden ("Rum yiğitlerinden" şeklinde geçer) sağlanmaktaydı". *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010). s. 444; Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluğu," *AÜDTCF Dergisi* III, no. 4 (1945). s. 429.

⁷ Bu anlamda Mustafa Akdağ'ın, 17. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı eserinde dirlik sahiplerini "din ve devlet uğruna can ve baş veren seçme, mümtaz, cesur, benzerlerinden üstün, itaatkâr ve boyun eğici" gibi vasıfları haiz

Osmanlı ordusunun iki ana bileşeni konumundaki *timarlı sipahilerin* Müslüman/Türklerden oluşan “yerliler”, *kapıkullarının* ise devşirmelerden oluşan “soysuzlar” olduğu ön kabulüne dayanmaktadır.⁸ *Timarlı* ordusuna atfedilen bu otantiklik, dirlik sahiplerinin beraberinde getirdiği adamların da aynı kaynaktan gelmesi gerektiği fikrini zorunlu kılmaktadır. Çünkü sistemin beslendiği esas kaynak bu adamların “taşıdığı ruh”tur.

Öbür taraftan Feridun Emecen, her ne kadar durumu Akdağ kadar romantize etmese de bazı ipuçlarından hareketle Akdağ’ın fikrine yakın durur. Emecen, bazı vergi mükellefi Müslüman köylülerin “*cebelü bennâk*” olarak kaydedilmesinden yola çıkarak, özellikle “*bennâk*” adı verilen “evli ve çok az toprağa sahip olan veya hiç toprağı bulunmayan kişiler”in *cebelü* olarak tercih edildiği sonucuna varır. Emecen ayrıca, savaşlarda kendini ispatlamış *cebelü*lerin dirlik edinme şansları daha fazla olduğundan sipahilerin seferlere *cebelü* olarak özellikle kendi oğulları veya yakınlarını götürdüğu tahmininde bulunur.⁹

Diğer bir tarihçi olan Pal Fodor ise, Emecen’in ikinci varsayımını kabul etmekle birlikte en azından Balkanlar’da, *cebelü*lerin önemli bir kısmının Hristiyan tebaa ve azat edilmiş kölelerden (*azedegân*) meydana geldiğini vurgular.¹⁰ Bu fikrini de bir Balkan sancağı olan Tırhala’nın 1455 yılına ait tahrir defterindeki birkaç nota dayandırır.¹¹ Böylelikle Fodor, hem kölelerin/savaş esirlerinin hem de Osmanlı tebaasının *cebelü* olabileceğini söylemekle iki zıt görüşü daha somut bir temelde birleştirirken; Osmanlı tebaasının Türk/Müslümanlarla özdeleştirmesine şerh düşer.

Konuya dair bu uzun sayılabilecek tartışmaya rağmen, tüm bu iddiaların *cebelü*leri doğrudan konu edinmeyen çalışmalarda bir-iki cümleyle geçiştirildiğini belirtmekte fayda var. *Cebelü*lerin toplumsal arka planının bu kadar afaki kalması dönemin kaynaklarında bu kişilere dair derli toplu bir bilginin olmayışından ileri gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bu askeri yapının güçlü olduğu 15-16. yüzyıllarda sistematik bir şekilde tutulmuş *mufassal*, *icmal*, *timar-ruznamçe*, *derdest*, *yoklama* gibi defterlerde dirlik sahiplerinin isimleri ve gelirlerini oluşturan sosyoekonomik kaynaklara dair önemli bilgiler mevcutken, onların yanlarında getirmeleri gereken *cebelü*leri

katışsız bir zümrenin mensupları olarak yansıtan Koçi Bey gibi kişilerin fikirlerinden etkilendiği söylenebilir. Karşılaştırma için bkz. Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, ed. Seda Çakmakcıoğlu (İstanbul: Kabalcı, 2007). s. 32-36.

⁸ Özellikle Mustafa Akdağ’ın çalışmasında aristokrat Türkler ve onlarla hareket eden halkın oluşturduğu “kamu leşkeri” (halk ordusu) ile devşirme ordusu karşıtlığı çok rahat fark edilebilmektedir.

⁹ Feridun M. Emecen, “Cebelü,” in *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1993). s. 189. Emecen’in altını çizdiği bu avantajasında babası dirlik sahibi olmayan ama seferlerde kendini ispatlayan bütün dirlik adayları için geçerlidir. Emecen’in vurgulamadığı başka bir faktör bu görüşü savunmak için daha anlaşılır olurdu. Kanuna göre dirlik sahiplerinin ölümleri ya da bir şekilde görevden çekilmeleri durumunda dirlik edinme hakkı onun çocuklarına hatta kardeşlerine geçirdi. Dolayısıyla, tecrübeli bir oğul ya da kardeşin dirlik sahibi olarak savaş meydanlarında boy göstermeden önce bu tarz bir talim sürecini geçirmiş olmaları gayet akla yatkın durmaktadır. Ancak kanun, bu kişilere tecrübeli olma şartı koşmamaktadır. Hatta, babaları öldüğünde bazıları çok küçük yaşta oldukları için, sefere katılacak yaşa gelinceye kadar yerlerine seferlere bir *cebelü* göndermeleri şartıyla kendilerine timar tevcih ediliyordu.

¹⁰ Pal Fodor, “Ottoman Warfare, 1300–1453,” in *The Cambridge History of Turkey, Vol 1: Byzantium to Turkey, 1071–1453*, ed. Kate Fleet (Cambridge: Cambridge University Press, 2009). ss. 201-2.

¹¹ Melek Delilbaşı and Muzaffer Arkan, *Hicri 859 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*, vol. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001). Bir örnekte (s. 121) dirlik sahibinin, ikisi Müslüman olmuş Balkan yerlisi, ikisi azat edilmiş eski köle olmak üzere dört *cebelü*sünün bilgileri bulunurken; diğer bir örnekte (s. 206) bir Gayrimüslim *cebelü*nün kaydı vardır. Bu notlar bir genelleme yapmak için yeterli olmamakla birlikte somut bir kanıt sunmaları dolayısıyla oldukça anlamlıdır.

tanımamıza olanak verecek sistematik kayıtlar nerdeyse yok denecek kadar azdır. Bu boşluğu doldurmak adına önemli bilgiler ihtiva eden, dirlik sahipleri ile onların adamlarını gösteren, günümüze ulaşabilmiş türünün birkaç örneğinden birisi, muhtemelen en eskisi ve en teferruatlısı olan bir yoklama defteri ise öyle anlaşılıyor ki daha önce ya fark edilmemiş ya da incelenmeye değer bulunmamıştır. Söz konusu defterin analizine dayanan bu çalışma, eyalet ordusunun en büyük kütesini oluşturan *cebelülerin* toplumsal kaynağını daha somut bir temelde aydınlatmaya çalışacaktır.

KAYNAK VE YÖNTEM

Bahsi geçen yoklama defteri, hepsi de Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan 14 adet¹² defter parçasından meydana gelmektedir. Öncelikle, birbirinden oldukça farklı içeriklerle kaydedilen bu parçaların aynı defterin parçaları olduğu sonucuna nasıl varıldığına açığa kavuşturulması, araştırma süreci ve bu süreç sonucunda elde edilen bulguların güvenilirliği konusunda kimi soru işaretlerini ortadan kaldıracaktır.

En başta tespit edilen defterin en büyük parçası olan TS.MA.d 2204 Rumeli Vilayeti'ndeki 17 sancağın (liva) bilgilerini ihtiva etmektedir. Sancaklar numaralandırılmış olduğundan defterdeki eksik kısımlar kolayca fark edilebilmektedir. 4 numarayla en küçük sıra sayısına sahip Karlılı ile 20 numaralı İlbasan livaları defterin en sonunda olup sadece ilk sayfaları mevcuttur. Defterde en başta kaydedilen Agriboz livasının numaralandırılmış ilk sayfası dâhil sancakbeyi adamlarını gösterir kısımlarının eksik olduğu, ayrıca bu sancakla Silistre ve Semendire sancaklarına ait kimi sayfaların birbirlerine karıştığı rahatlıkla fark edilebilmektedir. Bu da defterin parçalandığı, baştan ve sondan eksik olduğu, eldeki sayfaların da birleştirilirken yanlış ciltlendiğini göstermektedir. Buna dayanarak Karlılı'nin eksik olan kısmıyla birlikte baştan 3 livanın eksik olduğu çok rahatlıkla söylenebilirken, sondan İlbasan'la birlikte daha kaç sancağın eksik olduğunu kestirmek ise ek bir çabayı gerektirmektedir. Bu anlamda tesadüfen tespit edilen benzer bir muhtevaya sahip Bosna ve Trhala livalarına ait birkaç sayfalık bir parçanın (TS.MA.d 5532) her ne kadar aynı yoklamaya ait olduğu ilk etapta ispat edilemese de defterin kayıp parçalarının arşivde bir yerlerde olabileceği fikrini doğurmuştur. Buradan hareketle derinleştirilen araştırma neticesinde benzer muhtevaya sahip diğer 12 parça bulunmuştur. Bu parçalardaki verilerin esas parçanın kayıp kısımlarıyla birebir örtüşmesi parçaların aynı deftere ait olduğunu şüpheye yer vermeyecek şekilde göstermektedir. Özellikle bazı livaların numaralandırılmış olan ilk sayfalarının bulunan yeni parçalarda mevcut olması oldukça önemlidir. Nihayetinde tespit edilen en yüksek sıra numarası 26 olup Alacahisar livasına aittir. Ancak tüm parçalardan elde edilen liva sayısı 25'tir. Bu da en az bir livanın bilgisinin halen kayıp olduğunu göstermektedir. Eldeki verinin toplam verinin ne kadarı olduğuna dönük bir tahminde bulunmak için bu kayıp kısımların hangileri olduğunu tespit etmek önemli olacaktır.

Bu eksikliğin tespiti için öncelikle Rumeli Vilayeti'nin ne kadar livadan meydana geldiğini tespit etmek gerekmektedir. Fakat vilayetin sınırları her daim sabit

¹² TS.MA.d 2204; TS.MA.d 4175; TS.MA.d 4195; TS.MA.d 4199; TS.MA.d 4431; TS.MA.d 4755; TS.MA.d 4927; TS.MA.d 5531; TS.MA.d 5532; TS.MA.d 5535; TS.MA.d 6807; TS.MA.d 6811; TS.MA.d 7506; TS.MA.d 10645. Bu 14 parçanın dışında Maraş Sancağına ait TS.MA.d 8533 kodlu bir başka defter parçası da yine çok büyük bir ihtimale aynı yoklamaya aittir.

kalmadığından; iŖe, defterin tam olarak hangi tarihte yazılmıŖ olduğunun tespit edilmesiyle baŖlamak daha doğru olacaktır. Ancak ne yazık ki, eldeki hiçbir parçada herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. 1976 yılında kaleme aldığı bir makalesinde söz konusu defterin Bosna sancağına ait olan bir parçasını (TS.MA.d. 4175) yayımlayan Ahmed S. Alićić, parçanın 1526 yılında düzenlenmiŖ olan Mohaç seferi yoklamasına ait olduğunu ileri sürmüŖse de¹³ defterdeki muhtevanın tahrir kayıtlarıyla mukayese edilmesi, bu iddianın doğru olmadığını net bir Ŗekilde ortaya koymaya yetmektedir. Nitekim, yoklama defterindeki veriler 1520'lerin sonlarından baŖlayıp 1530'da tamamlanan tahrirlerin sonuçlarıyla uyuŖmaktadır.¹⁴ Daha da önemlisi, bu tahrirlerin sonucunda hazırlanan bazı icmal defterlerinde 1532 yılının baŖına kadar dirliklerde meydana gelen kimi güncellemelerin not edildiği; incelenen yoklama defterindeki verilerin de dirliklerin bu güncel halini yansıttığı anlaŖılmaktadır.¹⁵ O halde yoklamanın Mohaç Seferi'ne değil, 1532 ya da daha sonraki bir tarihte giriŖilen baŖka bir sefere ait olması gerekir.¹⁶ Bu anlamda Kanuni Sultan Süleyman'ın 5 Mayıs 1532 (19 Ramazan 938)¹⁷ tarihinden itibaren Kutsal Roma İmparatoru Ŗarlken üzerine giriŖtiđi *Alman Seferi* en muhtemel aday olarak durmaktadır.

Söz konusu Alman Seferi sırasında yaŖanan bazı olaylar bu çalıŖmada incelenen defterin bu seferin yoklaması olduğunu kesin bir biçimde ispatlamaktadır. Seferin Ruznamesi (günlüğü)¹⁸ sefer dönüŖünde padiŖahın 13 Rebiyülevvel 939 (23 Ekim 1532) tarihinde Sirem civarında bir yoklama yaptırdığını yazmaktadır. Ancak kanıtlar bu yoklamanın sefer dönüŖü değil sefere gidildiği bir zamanda tutulduğuna iŖaret etmektedir. Örneğin bazı sipahilerin kayıtlarının yanında hasta oldukları için Semendire ya da Belgrad'da kaldıkları notu düŖülmüŖtür.¹⁹ Bu notlar, ordunun Belgrad'ı geçtikten sonra yoklamaya tabi tutulduğuna iŖaret etmektedir. Sefer günlüğünden, padiŖahın Rumeli askeriyeye 7 Temmuz'da (23 Zilkade 938) Belgrad'ı geçip, Sirem Ovası'nda kamp kurduğunu, ertesi gün de Anadolu askerinin gelip kampa katıldığını ve ordunun burada 6 gün boyunca kaldığını öğreniyoruz. Bu kampta önemli bazı toplantılar ve planlamalar yapılırken, konumuz açasından önemli bir hadise gerçekteŖmiŖtir. BegŖehri eski sancakbeyi olan Karloğlu Sinan'ın iki oğlu ile bir sipahi, yolda yeniçerilerin koyunlarının

¹³ Ahmed S. Alićić, "Popis Bosanske Vojske Pred Bitku Na Mohaću 1526. Godine," *Prilozi za orijentalnu filologiju* 25 (1976).

¹⁴ Örneğin, TT.d. 171 (İzvornik); TT.d. 160 (Vidin); TT.d. 135 (Semendire); TT.d. 420 (Agriboz); TT.d. 108 (Tırhala) tahrir defterleriyle karŖılaŖtırılabilir. Bu defterler sadece tarih tespiti için değil, yoklama defterinde oluŖan deformasyonlar neticesinde silinen bazı bilgilerin anlaŖılması açasından da önemli olmuŖtur.

¹⁵ Buna dönük somut bir örnek vermek gerekirse, Agriboz livasında bulunan Cafer Kethüda isimli birisinin üzerine kayıtlı 50.609 akçe değerindeki zeamet 28 Cemaziyülevvel 938 (17 Ocak 1532) tarihinde yeni eklemelerle birlikte 60.609 akçe olmuŖtur. Bkz. TT.d. 420, s. 29. Söz konusu zeamet değerini bizim defterde de bu güncel haliyle kaydedilmiŖtir. Bkz. TS.MA.d. 2204, s. 1. Bunun dıŖında yoklama defterindeki bilgiler Tırhala sancağına ait 1530 tarihli TT.d. 108 icmal defterindeki kayıtlarla karŖılaŖtırılabilir.

¹⁶ Defterin bir sefer sırasında tutulan bir yoklama olduğuna Ŗüphe yoktur. Her livanın (sancağın) kayıtlarından sonra "*niyamedegân de sefer-i hümayun*" baŖlıđı altında sefere gelmeyenler kaydedilmiŖtir. Yine bazı dirlik sahiplerinin yanına düŖülen notlarda sefere katılmayanların mazeretleri not edilmiŖtir.

¹⁷ Hammer ve daha sonra aynı konuda yazan tarihçiler bunu 25 Nisan olarak vermektedir. Türk Tarih Kurumu'nun sitesindeki tarih çevrime kılavuzu da aynı tarihi vermektedir. 25 Nisan Jülyen takvimine göre dir. Oysa, bugün Gregoryen takvim kullanıldığından doğrusu 5 Mayıs olmalıdır. Bkz. Joseph von Hammer - Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, vol. 3 (İstanbul: Üçdal NaŖriyat-Sabah, 1994). s. 93.

¹⁸ Seferin günlüğü için bkz. Ibid. ss. 285-291; M. Akif Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29, no. 1 (2014). Celalezâde Salih Çelebi, *Târîh-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman [Kanunî Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi (1532)]* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016).

¹⁹ TS.MA.d. 2204, ss. 11b, 151b.

çaldıkları gerekçesiyle 12 Temmuz'da (28 Zilkade) bu kampta idam edilip başları ibretlik olsun diye sırkaların ucunda gezdirilmişti.²⁰ Yoklama defterinde, Tırhala sancağında "Kurd bin Sinan Beg-i Karlı" adlı bir sipahinin yanında "maktul" ibaresi bulunmaktadır.²¹ Bu kişi kuşkusuz günlükte zikredilen kişilerden birisidir. Dirlik sahipleri kendi adamlarıyla birlikte kaydedilirken Kurd'un *timarı* 7.572 akçe olmasına rağmen adamlarının isimleri kaydedilmemişti. *Timarın* bu şekilde kaydedilmesi, ibarenin yoklamadan sonraki bir zamanda konulmadığını, yoklamanın bu olaydan sonra alındığını göstermektedir.

Yoklamanın tarihinin tespiti için bir diğer önemli olay da bu sefer sırasında Kasım Bey adlı bir Osmanlı akıncı beyinin ölümüdür. Batıya giden ordu Viyana'ya epey yaklaşmasına rağmen güneye yönelerek dağlık bir alandan doğuya doğru gerisin geri dönüşe başladığı sırada, Kasım Bey'in komuta ettiği bir grup akıncı, yağma için ordudan ayrılarak başka bir yöne sapınca düşman pususuna düşmüş; böylece söz konusu komutan dâhil birçok kişi ölmüştü. Dönemin tarihçileri söz konusu kişinin akıncı beyi Mihaloğlu Mehmed Bey'in voyvodası olduğunu yazmaktadır.²² Mihaloğlu Mehmed yoklama defterinde Niğbolu sancakbeyi olan Mehmed'le aynı kişidir. Söz konusu kişinin adamları arasında iki tane Voyvoda Kasım olmasına rağmen listenin en başında kaydedilen Kasım bu olayda adı geçen kişi olmalıdır. Bu defterde kaydı olduğuna göre demek ki defter onun ölüm tarihinden önce tutulmuştur.

Bu iki olaydan yola çıkarak yoklamanın Sirem'de bulunan Ösek civarında yapıldığını söyleyebiliriz. Ordu 27 Temmuz günü bu menzile gelmiş burada da Rumeli *timarlı* ordusunun en son bölüğü olan Bosna sancağı askerleri orduya katılmıştır. Bosna sancakbeyi Hüsrev Bey defterde kayıtlı olduğuna göre yoklamanın bu aşamada ya da sonraki bir aşamada yapılmış olması gerekmektedir. Burada birkaç gün kalınmış olması, ayrıca burasının düşman topraklarına girmeden önceki son kamp yeri olması burayı yoklama için en uygun mekân yapmaktadır. Buna göre defterin tarihi 27-30 Temmuz tarihleri arasında olmalıdır.

Defterin tarihi tespit edildiğine göre, defterin kaybolan parçaları hakkında daha iyi bir fikir sahibi olunabilir. Bu yoklamadan yaklaşık bir yıl sonra tutulan bir kayıttaki Rumeli vilayetindeki sancaklar ve her bir sancakta ne kadar *timar* ve *zeamet* olduğu yazılmaktadır.²³ İki defter karşılaştırıldığında, 1532 sefer yoklamasında Prizrin livası ile İskenderiye, Vulçitrin ve Prizrin Eflaklarını gösterir iki bölümünü eksik olduğu görülmektedir. Bu iki bölüme ilk sayfası hariç gerisi eksik olan İlbasan Livası da eklenebilir. Bunun yanında, Paşa, Tırhala, Karlili, Bosna, Ağrıboz, Hersek, Çirmen, Kızılca Msellemleri ve Alacahisar livalarına ait bazı sayfaların da eksik olduğu tespit edilebilmektedir. Her bölümünü sonunda sancağa ait yekn hesaplamaları verildiğinden bazı livaların kayıp kısımlarını net bilebiliyoruz. Bu yekn kısmının kayıp olduğu sancaklar için 1533 defterindeki toplamları referans alınmıştır. Ancak 1533 defterinde

²⁰ Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi.", s. 177.

²¹ TS.MA.d. 10645, s. 25b.

²² Matrakçı Nasuh, *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)* (İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), s. 359; Davut Erkan, "Matrakçı Nasuh'un Süleyman-Nâmesi (1520-1537)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), s.181; İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi*, vol. 1 (İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 1968), s.91.

²³ TSA.MA.d. 734. Bu defter daha önce Barkan tarafından neşredilmiştir. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği," s. 674.

sancakbeylerine ait bilgiler mevcut olmadığı için, kimi sancakbeyinin eksik adamları için icmal defterlerindeki dirlik büyüklükleri üzerinden bazı hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 1. 1532 Alman Seferi Yoklamasının Özet Muhtevası

Sıra	Liva	Mevcut Sayfa	Dirlik Sahibi			Dirlik Sahibi Cebelüsü			Sancakbeyi	
			Mevcut	Gelmeyen	Toplam	Mevcut	Noksan ²⁴	Mevcut	Gelmeyen	Cebelü
(1)	Paşa	40	901/2.032	91/91	992/2.123	899/4.794	98/314	(1)		575/(643) ²⁵
2	Tırhala	44	776	4	780/912*	1.151/(1.353)	172	1		231
3	Bosna	57	540	217 ²⁶	757	1.446	2	1		991 ²⁷
4	Karlıili	15	126	7	133	211	20	1		93/139
5	Agriboz	17	175	28	203	350	40	1		139/312
6	Silistre	18	164	37	201	302	23	1		192
7	Ohri	29	359	40	399	364	67	1		200
8	Vulçitrin	22	276	17	293	329	61	1		114
9	Gelibolu	2	18	7	25	21	5		1	-(252)
10	Semendire	45	731	4	735	1.205	133	1		782
11	Niğbolu	27	323	16	339	830	65	1		408
12	Mora	60	716	122	838	878	370	1		256
13	Vidin	31	347	17	364	557	40	1		404
14	İskenderiye	23	213	25	238	316	69	1		272
15	Yanya	25	438	30	468	540	127	1		230
16	Köstendil	48	970	36	1.006	1.060	308	1		166
17	İzvornik	6	119	1	120	97	39		1	-(123)
18	Cingane	2	4		4	6	5	1		102
19	Avlonya	32	621	64	685	886	156	1		236
20	İlbasan	1			-124*	-(175)		1		49/(113)
(21)	Hersek & Eflakan	20	352(398)	48/48	400/446*	361/(457)	113	(1)		61/145
22	Vize	6	74	8	82	94	13	1		87
23	Çirmen	4	40/98	15/15	55/113	76/113	31/42		1	-(112)
(24)	Prizrin				-281*	-(396)		(1)		-(99)
(25)	Kızılca Müsellem	2	7	2	9	12	4	(1)		45/122
26	Alacahisar	21	394		394/691*	665/(1.166)	85	1		165
(27)	Eflakan				-77*	-(108)		(1)		-(45)
	Mevcut Toplam	597	8.684	836	9.520	12.656	2.046	19	3	5.798
	Tahmini Toplam		10.642	1.025	11.667	17.967	2.903	24	3	6.941

Boş sayfalar hariç 597 sayfadan oluşan defterde 27.999²⁸ kişiye dair bilgiler bulunmaktadır. Defterin tam olması halinde tahmini olarak 36.602 kişilik bir listenin olduğu hesaplanmıştır.²⁹ Bu da mevcut parçalardan elde edilen verinin esas bütünüdür.

²⁴ Kanuna göre sefere getirmeleri gereken sayıdan daha az *cebelü/gulam* getiren dirlik sahiplerinin yoklamada tespit edilen eksikliklerini ifade etmektedir.

²⁵ İbrahim Paşa'nın adamlarını gösteren ilk bir iki sayfa eksiktir. Yekûn toplamının olduğu yer yıprandığı için sadece baştaki 6 rakamı seçilmektedir. Demek ki Paşa'nın adamları 600 ile 699 kişi arasındadır. Normalde böyle bir durumda ortalama olarak 650 kişi kabul edilebilir. Ancak yaptığım hesaplamalar vezirler için gelirin ortalama 2.500 akçesine bir *cebelü* düştüğünü göstermektedir. Buna göre, İbrahim Paşa'nın TS.MA.d 544 defterinde belirtilen 1.606.259 akçeli geliri için 643 hesaplanır ki bu rakam zikredilen aralığın ortalarına yakın olması dolayısıyla anlamlıdır.

²⁶ Bosna livasını gösteren kısım sonradan eksik gibi durmaktadır. Burada sefere gelemeyen sipahilerin kaydı bulunmaktadır. Tüm sipahilerin toplamı TSA.MA.d. 734'deki toplamın üzerinde olduğu için bir eksiklik varsa bile bunun çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁷ Bosna Sancakbeyinin adamları defterde 1.040 olarak hesaplanmıştır. Ama defterdeki kayıtlı kişi sayısı 991'dir. Bu fark bazı sayfaların kayıp olduğunu düşündürse de bunu hesap hatası olarak kabul ediyoruz. Çünkü defterin kayıtlı göz önünde bulundurulduğunda, tek bir sayfanın bile kayıp olması yaklaşık 130 gibi bir fark yaratacağıdır. Oysa fark o kadar büyük değildir.

²⁸ Defterde yanlışlıkla iki kere yazılan dirliklerin düzeltilmesinden sonraki toplamdır. Yoksa defterde kayıtlı kişi sayısı daha fazladır.

²⁹ Eksik olan dirlik sahipleri ve onların adamlarının bir kısmı defterdeki yekûn hesaplarından temin edilmiştir. Geri kalanlar (* işaretiyle gösterilen) 1533 tarihli TS.MA.d 734 defterindeki dirlik sahipleri rakamları kullanılarak hesaplanmıştır. İlbasan sancakbeyinin eksik adamları defterdeki gelirlerine göre hesaplanırken, defterde olmayan Prizrin sancakbeyinin geliri için TT.d.92; Eflakan ve Kızılca Müsellem beyleri için TS.MA.d 8303 kullanılmıştır.

yaklaşık %76 gibi bir oranına tekabül ettiği anlamına gelmektedir ki bu, Rumeli vilayetinin *timarlı* ordusunun sağlıklı bir istatiksels analizini yapmak için gayet makul bir orandır. Ancak buna girişmeden önce defterdeki verinin doğasına yakından bakmak gerekir. Böylece defterin başta sorulan soruya sunacağı yanıtın sıhhati biraz daha net görülebilecektir.

Bir data setinin sıhhatini belirleyen en önemli faktör datanın güvenilirliğidir. Elbette diğer bazı belgelerle yapılan karşılaştırmalar ve bu sayede belli bir tarih belirleyebilmenin mümkün olması verinin bir gerçekliğe tekabül ettiğini kanıtlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, belgede kaydedilen kişilerin 1532’de sefere katılan gerçek kişiler olduğuna şüphe yok. Ancak her tür veride olabileceği gibi kaydı tutanın kasti çarpıtmaları ya da sehven yaptığı hataların olabileceği de akılda tutulmalıdır. Nitekim bu tarz hataların varlığını tespit edebiliyoruz. Aşağıda Kâtib Ahmed adlı kişinin aşağıdaki kaydında olduğu gibi kimi dirlikler birden fazla kez yazılmıştır. Aynı şekilde belli bir dirlik sahibine ait adamların da birden fazla kez yazıldığı örnekler mevcuttur.

Tablo 2. Agriboz Livasında İki Kere Kaydedilmiş Bir Dirlik³⁰

Timar-ı Kâtib Ahmed bin Hamza Subaşı	Timar-ı Kâtib Ahmed bin Hamza Subaşı
Karye-i Ayoyanıtabi-i Avlonar, hasıl: 7.650	Karye-i Ayoyanıtabi-i Avlonar, hasıl: 4.650
Cafer, Frenk, Gulam	Cafer, Frenk, Gulam
Musa, Arab, Gulam	Musa, Arab, Gulam

Normalde sağlıklı bir istatistiki analiz için elbette bu tarz tekrarların temizlenmesi gerekmektedir. Ancak yapılan diğer bazı tekrarlar bu örnekteki kadar basit durmamaktadır. Örneğin Paşa Livasına ait bir dirliğin tekrar yazılışında görüldüğü gibi hasılatı (gelir), dirliğin baş-köyünün bağlı olduğu nahıye ya da hatta *cebelüler* farklıymış gibi kaydedilmiştir.³¹ Bazı diğer örneklerin tespiti ise neredeyse imkânsıza yakındır. Örneğin Semendire sancakbeyinin adamlarını gösteren 782 kişilik listede art arda yazılan dokuz ismin bir başka sayfada aynı sırayla tekrarlandığı tespit edilmiştir.³² Bunların aynı kişiler olduğuna şüphe yok. Ancak bu durumun matematiksel zorluğuna kişileri tanıtan bilgilerin her iki listede farklı verilmesi de eklenince böyle bir tespitın ne kadar zor olacağı daha iyi anlaşılacaktır.

Bu tarz tekrarlar, defterin düzenleme biçimi ve yöntemi hakkında ipuçları vermektedir. Yukarıda örneği verilen Kâtib Ahmed’in yoklamada iki kere kaydedilmesi

Bunların yanında Rumeli eyaletinin tam potansiyelini görebilmek için Rumeli’de hasları olan ancak defterde olmayan vezir ve üst düzey bürokratları da hesaba katmak gerekir. Bu görevlilerin adamlarının sayısı (1.341 kişi), TS.MA.d 544 defterindeki gelirlere göre hesaplanmıştır. Bu hesaplara göre 1532 yılında Akdeniz ve Tuna nehrindeki donama hizmetiyle görevlendirildiklerinden bu seferde yer almayan Gelibolu, İzvornik ve Çirmen sancakbeylerinin adamları ile Rumeli’de hasları olan vezirler, kadiasker, defterdarların adamları dâhil Rumeli’nin *timarlı* ordusunun toplam mevcudu 37.943 kişi olup Almanya seferine katılanlar 35.085 kişidir. Eksiklerin de tamamlanması halinde ise Rumeli Ordusunun 1530’lardaki ideal büyüklüğü 40.846 kişi olarak hesaplanır.

³⁰ TSA.MA.d. 2204, ss.50, 52.

³¹ TSA.MA.d. 10645, s. 17’de kayıtlı aynı timarın iki farklı yazılışında görüldüğü gibi isimler dışında neredeyse diğer tüm bilgiler farklıdır.

Timar-ı Hüseyin bin Hasan, Karye-i Girçesiye tabi Selanik, hasıl: 3.959.

Cebelü: Hasan bin Bayezid; Şirmerd bin Abdullah; Karagöz bin Abdullah

Timar-ı Hüseyin bin Hasan, Karye-i Girçesiye tabi Timurhisarı, hasıl: 3.956.

Cebelü: Hasan, Selanik; Şirmerd, Selanik; Karagöz, Selanik

³² TS.MAD.2204, s. 38b, 39b.

esasnda icmal defterinde aynı kişinin iki kere yazılmasıyla alakalıdır.³³ Semendire sancakbeyinin adamlarından dokuz kişinin tekrarı ise yoklamanın temize çekildiğine yorulabilir. Nitekim sancaklar arası kayıt yöntemlerinin birbirinden farklı olması, her sancağın önce yoklanıp sonra tek defter olacak şekilde temize çekildiğini göstermektedir. Bu da demek oluyor ki, önce sancakların icmal defterlerindeki dirliklerin kayıtları çıkarılıp her dirlikteki *cebelüler* onların altına kaydedilmiş, sonra da tüm kayıtlar birleştirilmişti.

Eğer söz konusu tekrarlar kayıtlar kopyalanırken ortaya çıkan hatalarsa, nasıl oluyor da aynı kişiler ilk yazılışında bir özellikleriyle, ikinci yazılışlarında daha başka özellikleriyle kaydedilmişti? Örneğin bir kişi bir yerde etnik kökeniyle kayıtlıyken başka bir yerde sadece baba ismiyle ya da statüsüyle kayıtlı olabilmektedir. Bu farklılığının bir nedeni kişinin taşıdığı kimi statünün bazı toplumsal gruplarla özdeşleştirilmesiyle alakalı olabilir. Bu yüzden de kâtip, bir kaydı kopyalarken birinden diğerine çok rahatlıkla geçiş yapabilir. Örnek vermek gerekirse, eğer bütün Macarlar savaş esiri kölelerse, kâtip *cebelü* için köle ya da Macar yazabilir veyahut babası için Abdullah yazabilir. Bu türden anlamlı bir ilişkinin tespiti elbette kişilerin toplumsal arka planını anlamak açısından çok önemli olurdu. Diğer bir olasılık ise, esas kayıtlarda kişilerin birden fazla özelliği mevcutken temize çekerken kâtiplerin bu özellikleri daha aza düşürme isteğiyle alakalı olabilir. Nedeni ne olursa olsun, burada kişiler hakkında maksimum bilgiye ihtiyaç duyan bir araştırma için esas can alıcı soru neden çoğunlukla kişilere ait iki vasfın birden kullanılmadığıdır. Zira bu durum, araştırma açısından defterin en büyük zaafını oluşturmaktadır.

Kişiler hakkında bilgilerin sınırlı tutulmasının en temel nedeni her bir kişinin defterde kapladığı alanla alakalıdır. Genelde her bir kişi için en fazla üç satırlık bir alan ayrılmış, ancak iki satırlık bilgiyle iktifa edilmiştir. Bu sınırlandırma defterin optimal kullanımını için tercih edilmiş olabilir. Öbür taraftan, sefer esnasında yetkililer için mühim olan onların gerçekte kim olduğundan ziyade gerçek birer kişi olup olmadıkları ile onların oluşturduğu askeri kuvvetin büyüklüğu olacağından, bir hilenin önüne geçmek ya da gerçeğe vakıf olmak için gerekli en asgari bilgiyle yetinmek, kuşkusuz daha kısa sürede daha çok kişinin kaydedilmesi bakımından oldukça pratik bir yöntemdir. Tüm bu kaygıların bu araştırma açısından doğurduğu en mühim yöntemsel zorluk, kişiyi tanıtıcı her bir özelliğin sadece sınırlı sayıdaki örnek için kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin kiminin dinini biliyorken, etnik kökenini bilmiyoruz; babasının adını öğrenirken diğer ikisini kaybediyoruz. Bu nedenle de araştırmanın önündeki en temel problem eksik kalan verinin nasıl tamamlanacağı ve bu tekrarlanan verinin kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir.

Aslına bakılırsa, bu farklılıklar ve hatalar verinin istatistiki güvenilirliğini düşürse de veriyi daha iyi anlamak adına oldukça işlevseldir de. Birbirinin yerine ikame edilen kavramlar boşlukları doldurmak için kullanılacaktır. Öbür taraftan her ne kadar sayıları çok fazla olmasa da daha sağlıklı bir sonuç için, sağladıkları farklı bilgilerin muhafaza edilmesi kaydıyla, tekrar eden dirlikler istatistiki analize dâhil edilmeyeceklerdir. Ancak

³³ Buradaki kayıtlar dirliklerin kaydedildiği icmal defterindeki kayıtlarla karşılaştırıldığında, bu dirlik sahibinin iki yerde kaydı olduğu görülmektedir. Muhtemelen, yoklama defterindeki iki kaydı nedeni bundan ileri gelmektedir. Ayrıca ikinci kayıttaki dirlik miktarının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. O halde ilk kaydı analize dâhil etmemek gerekir. Aynı dirliğin TT.d. 420, ss.47, 129'daki kayıtlarıyla karşılaştırılabilir.

bu tekrarlar dirlik sahiplerinin adamlarıyla sınırlıysa bunların elenmesi çok doğru olmayacaktır. Zira iki dirliğin aynı olup olmadığını kanıtlamak iki kişinin aynı olup olmadığını kanıtlamaktan daha kolaydır. Yukarıda zikredilen dokuz kişinin art arda aynı şekilde verilmesi bir uç örnektir. Sayı düştükçe bunların birer tekrar olmaktan ziyade birer tesadüf olma olasılığı artmaktadır. Örneğin bolca kullanılan Mehmed ve Ali isminin art arda gelme olasılığı çok fazladır. Hatta bu tekrarların her birinde ilkinin Arnavut ikincisinin Bosnalı olarak kaydedilme olasılığı bile çok yüksektir.

Diğer bir yöntemsel zorluk verinin standart olmamasıyla alakalıdır. Her sancağın hatta aynı sancak içinde değişik türdeki dirliklerin kayıt yöntemi birbirinden farklılık arz ettiği için kavramları yerli yerine oturup, standartlaştırılmış bir veri elde etmek incelikli bir çabayı gerektirmektedir. Kayıtların her sancak için farklı titizlikte tutulması, genelin istatistiğinin belli bir sancağın istatistikleriyle karşılaştırılmasıyla daha iyi sonuçlar elde edilebileceği fikrini vermektedir. Örnek vermek gerekirse, bir sancakta kişilerin baba ismi daha fazla kaydedilirken diğer birinde statüleri daha çok kaydedilmiştir. Bazılarında kişilerin memleketleri, diğer bazılarında ise etnik kökenleri daha çok kaydedilmiştir. Bazı sancaklarda dirlik sahiplerinin adamları hiyerarşik örgütlenmeyi yansıtacak bir şekilde kaydedilirken, diğer bazılarında daha gelişigüzel kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla her bir örnek bir diğer örneği daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir ya da birbirini tamamlayabilir. Bu bağlamda parçaların (sancakların) birbirleriyle ya da bütünlükle karşılaştırılması kullanışlı bir yöntem olacaktır.

CEBELÜLERİN KÖKENİ

1532 Alman seferi yoklamasında *cebelü*lerin %41,3'ü (7.622 kişi) belli bir etnik grubun ismiyle; %33'ü (6.093) ise belli coğrafya ya da idari birim (memleket) ismiyle kaydedilmişlerdir. Bu ayırmadaki en büyük sorun, *cebelü*ler arasında en kalabalık grubu teşkil eden Bosnalı olmanın (3.258 kişi) bir etnik kimlik mi yoksa Bosna Sancağının sakini şeklinde mi ele alınması gerektiği konusunda ortaya çıkmaktadır. Burada izlenecek yöntem bunu etnik köken olarak kabul etmek şeklinde olacaktır. Bunun dışında isimlerinin yanında "Bosna" yerine Bosna sancağındaki bir nahiy/kaza ismi yazan 48 kişi ise memleketi bilinenler kategorisine dâhil edilmiştir. İkinci bir sorun ise bazı etnik grup adlarının isim yerine kullanılmasıdır. Örneğin 4 kişi herhangi bir isim yazılmadan Arnavud olarak bir memleket ismiyle birlikte kaydedilmiştir. Bunun benzeri bir şekilde bir kişi Arab ve bir kişi de Tatar şeklinde yazılmıştır. Muhtemelen bu kişiler için herhangi bir şahıs ismi yazılmaya gerek duyulmadan etnik kökenleri kaydedildi. Yine de bu istisnalar şahıs ismi olarak kabul edilip etnik kimlikleri bilinmeyenler olarak analize dâhil edildi.

Tablo 3. Etnik Kimliğiyle Kaydedilen *Cebelü*ler

Etnik Kimlik	Sayı	Genel %	Etnik Kimlikle Kaydedilenler içinde %
Bosna	3.258	17,7	42,7
Arnavud	1.726	9,4	22,6
Macar/Üngürüs/Hungar	552	3,0	7,2
Hırvat	482	2,6	6,3
Arab (Afrikalı)	393	2,1	5,2
Rum/Urum	333	1,8	4,4
Eflak/Ulah	248	1,3	3,3
Rus/Moskova	172	0,9	2,3
Serf	156	0,8	2,0
Çerkes	143	0,8	1,9
Türk/Türkmen/Yürük	39	0,2	0,5
Frenk-Efrenki-Efrenk	37	0,2	0,5
Bulgar	21	0,1	0,3
Nemçe/Alaman	18	0,1	0,2
Abaza	14	0,1	0,2
Tatar	6	0,0	0,1
Cüdi	5	0,0	0,1
Gürcü	5	0,0	0,1
Ermeni	4	0,0	0,1
Kürd	4	0,0	0,1
Çeh	3	0,0	0,0
Boğdan	2	0,0	0,0
Kızılbaş	1	0,0	0,0
Belli Olmayan	10.832	58,7	
Toplam	18.454	100,0	

Etnik kimliğiyle kaydedilenler arasında neredeyse %43 gibi bir orana tekabül eden Bosnalılar, Arnavutlarla birlikte %65 gibi bir oranı oluşturmaktadır. Devletin son dönemlerine kadar askeri sınıfın en önemli bileşenlerinden birisini oluşturan bu iki halk, merkezi ordu olan kapıkulları için en çok devşirilen grupların başında gelmekteydiler. Bu tablo söz konusu bu iki grubun aynı zamanda *timar* ordusunun da önemli bir bileşeni olduğunu ortaya sermektedir. Rumlar, Sırlar ve Eflakların bir kısmı Osmanlı tebaası olup *cebelü*ler arasında kaydolun diğer önemli Balkanlı etnik gruplardır. Diğer kalabalık gruplar olan Macarlar, Hırvatlar, Afrikalılar, Ruslar, Çerkesler ve Frenkler ise daha çok savaş esiri ya da köle pazarlarında alınan kölelerdi. Bu yüksek oranlara mukabil *cebelü*ler arasında Müslüman halkların temsili oldukça düşüktür. En kalabalık grubu oluşturan Türkler (Türk, Türkmen, Yürük) etnik kimliği kaydedilenler arasında sadece %0,5'lik küçük bir oranı oluşturmaktadırlar.

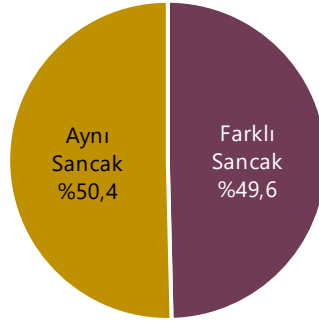
Kişilerin memleketleri kimi zaman bir eyalet ismiyle, kimi zaman bir sancak, kaza ya da nahiye hatta kale ismiyle belirtilmiştir. Bu kadar çok varyantın bir anlam taşıması için bunların yerinin tespit edilmesi gerekir. Bu yüzden bunlar buldukları sancaklarla tasnif edildi. Ancak burada başka bir sorun daha ortaya çıkmaktadır. Kimi yer isimleri o dönemde henüz Osmanlı'nın herhangi bir sancağına bağlı değildi. Örneğin Tuna nehrinin kuzey yakasına düşen daha sonra Budin ya da Temeşvar Beylerbeyliği altında örgütlenecek bazı yerlerde 1532'de henüz Osmanlı sancak idaresi teşkil edilmiş olmasına rağmen o yer isimleriyle kaydedilen *cebelü*ler bulunmaktadır.

Tablo 4. Memleket İsmiyle Kaydedilen *Cebelüler*

Sancak	Sayı	Genel %	Memleket İsmiyle Kaydedilenler içinde %
Paşa	1.397	7,6	22,9
Mora	552	3,0	9,1
Niğbolu	410	2,2	6,7
Alacahisar	407	2,2	6,7
Semendire	384	2,1	6,3
Yanya	356	1,9	5,8
Vidin	310	1,7	5,1
Köstendil	307	1,7	5,0
Tırhala	289	1,6	4,7
Hersek	227	1,2	3,7
Silistre	216	1,2	3,5
Ohri	162	0,9	2,7
İskenderiye	149	0,8	2,4
Vulçitrin	123	0,7	2,0
Agriboz	117	0,6	1,9
İzvornik	71	0,4	1,2
Çirmen	66	0,4	1,1
Avlonya	62	0,3	1,0
Vize	50	0,3	0,8
Bosna	48	0,3	0,8
Diğer	393	2,1	6,4
Belli Olmayan	12.358	67,0	
Grand Total	18.454	100,0	

Memleket olarak en çok kaydedilen 20 sancağın gösterildiği bu tabloda dikkat çekici bir nokta, bütün sancakların Rumeli tarafında olmasıdır. Aslına bakılırsa *cebelüler* genelde dirliklerin olduğu yere yakın bölgelerden geldikleri için Rumeli ordusunda Rumelililerin daha fazla *cebelü* hizmetinde bulunmaları anlaşılır bir şeydir. Nitekim, *cebelülerin* memleketi olarak belirtilen sancaklarla hizmetinde oldukları sipahilerin dirliklerinin buldukları sancaklar eşleştirildiğinde %50 civarının memleketlerindeki dirliklerde kayıtlı olduğu görülmektedir. Arnavud, Rum, Bulgar, Sırp gibi yerel etnik grupların da çoğunlukla yaşadıkları sancakta *cebelü* oldukları düşünöldüğünde bu oranın daha da yüksek olduğu görülecektir. Bu tablo, dirlik sahiplerinin *cebelü* ihtiyacının bir kısmını dirlikleri dâhilindeki köylü nüfustan temin ettiklerine yorulabilir. Ancak, veriler daha detaylı bilgi sunmadığı için kendi sancaklarında *cebelü* olanların ne kadarının hizmetinde buldukları sipahilerin dirliklerine ait köylerde yaşayan köylüler olduğunu tahmin etmek zordur. Yine de defterin onların dirlik sahipleriyle olan akrabalık bağına dönük sunduğu bazı bilgiler, bir fikir edinmek için yararlı olabilir. Fakat, çok az kişi için bu türden bir ilişkiyi ortaya koyabiliyoruz: Tüm *cebelüler* içinde 17 kişi kardeşlerinin, 64 kişi de babalarının hizmetinde kaydedilmişlerdir. Hepsinin akrabalıklarının not edilmediği varsayıldığında potansiyel baba-oğul ilişkisi için baba isimleriyle dirlik sahibinin isimleri örtüşenlere bakılabilir. Bu durumda olan kişi sayısı da 77'dir. Bu sayıya belki *cebelü* adı altında sefer sırası olan ortağın adı yazılan bazı *benevbet* (ortaklı) *timarlar* da dâhil edilebilir. Çünkü genelde bu tarz ortaklıklar iki ya da daha fazla kardeş arasında olmaktadır. Yani kardeş sayısını biraz daha fazla hesaplasak bile dirlik sahipleriyle

*cebelü*ler arasında en fazla %1 gibi bir soy ilişkisi iddia edilebilir ki bu, çok da kayda değer bir oran değildir.

şekil 1. *Cebelü*lerin Memleketleri ve Görev Yerleri

Bu dönemdeki etnik dağılımı gösteren Ömer Lütfi Barkan'ın çizdiği harita incelendiğinde, yukarıdaki listede olan sancaklar içinde Paşa livasının doğu bölgeleri hariç tüm sancaklarda Müslüman nüfusu Gayrimüslim nüfustan daha azdır.³⁴ Anadolu tarafında ise bunun tersi bir şekilde Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğunu varsayabiliriz. Dolayısıyla memleketleri buldukları coğrafi konuma göre Rumeli ve Anadolu (İstanbul dâhil) olarak iki bölge altında topladığımızda *cebelü*lerin toplumsal kökenine dönük bir fikir edinilebilir. Bu doğrultuda hareket edildiğinde *cebelü*lerin %97'sinin Rumeli, %3'ünün ise Anadolu tarafından geldikleri ortaya çıkmaktadır. Bütün etnik grupların eşit bir şekilde *cebelü* olabileceği varsayıldığında bu grafikten yola çıkarak *cebelü*lerin çok büyük bir kısmının Gayrimüslim kökenli olduğu iddia edilebilir. Öbür taraftan, Akdağ'ın iddiasından hareketle Rumeli'de yaşayanlar içinde Müslümanların ya da Türklerin bu konuda daha istekli olmuş olabilecekleri iddiası bu noktada bir karşıt argüman olarak öne sürülebilir elbette. Etnik kökene dönük bu görüşün çok da doğru olmadığını ortaya koymakla birlikte diğer bazı verilerle bu iddia daha farklı yönlerden sınanabilir.

CEBELÜLERİN DİNİ ARKA PLANI

1532 yoklamasında *cebelü*lerin mensubu oldukları dinler çoğunlukla kaydedilmemiştir. Bu konuda Semendire Livası bir istisna teşkil eder. Ancak bu sancakta da sadece %7,4'nün (133 Müslim, 15 Gayrimüslim) dini kaydedilmiştir. Buna neden gerek duyulduğu belli değildir. Kayıt görevlisinin mantığını çözmek çok yararlı olabilirdi ancak kayıtlarda buna imkân verecek belli bir sistematiklik yoktur. Bir mantık varsa bile istisnalar ya da yapılan bazı hatalar bir genelleme yapabilmek imkânını zora sokmaktadır. Örneğin, bazı dirliklerde Müslim olarak kaydedilenler dışında hepsi belli bir etnik kimlikle kaydedilmişlerdir. Bu kayıtlardan Müslüman kökenli kişileri esirlerden ve kölelerden ayırmak istedikleri anlaşılabilir. Ancak diğer kayıtlarda din; kişinin statüsüne, memleketine, baba ismine, hatta lakap ya da ikinci ismine alternatif olarak kaydedilmiştir. Aynı dirliğin iki farklı kaydında görüldüğü üzere bir kayıtta Müslim olarak yazılanlar diğer kayıtta Bosnalı, Zagralı (Paşa Livası) hatta *gulam* (köle)³⁵ olarak kaydedilmiştir.

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Bir İşkân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," in *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, ed. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000).

³⁵ Mehmed adlı sipahinin 5.288 akçelik timarı için bkz. TSA.MA.d. 2204, ss. 59b, 60. Burada bir yanlışlık yapılmışa benziyor. Zira bir Müslümanın köle olması toplumsal pratik açısından çok uygun durmamaktadır. Muhtemelen ikinci kayıtta Ahmed ve Mehmed adlı *cebelü*lerin yeri, dolayısıyla bilgileri, yanlışlıkla değiştirildi.

Kişilerin dinine dönük yeterli kayıtların olmaması isimler üzerinden bir analizi zorunlu kılmaktadır. Müslim ve Gayrimüslim isimler birbirinden ayırt edilebildiğinden en azından Müslüman olmayan askerler rahatlıkla görülebilir. %63'ünün Semendire sancağında kayıtlı olduğu Gayrimüslim isimler toplam isimler içinde ancak %1 gibi bir orana tekabül etmektedir. *Cebelü*lerin sayısı çok daha fazla olmasına karşın dirlik sahipleri arasında Gayrimüslimlerin oranı daha fazladır. Bunun birinci nedeni Gayrimüslim siphahilerin dirliklerinin büyük oranda *cebelü* ıkaramayacak kadar küçük olmasdır. İkinci bir neden ise bazı istisnalar dışında Müslüman dirlik sahiplerinin *cebelü*lerinin de Müslüman (isimli) olması gerektiğiyle alakalıdır.

Tablo 5. Cebelüler ve Dirlik Sahipleri Arasında Gayrimüslim ve Müslim İsim Dağılımı

	<i>Cebelü</i>		Dirlik Sahibi	
	Sayı	%	Sayı	%
Gayrimüslim	94	0,5	218	2,3
Müslim	18.333	99,5	9.321	97,7
Toplam	18.427	100	9.441	100

Görüldüğü gibi *cebelü*ler, %99'un üzerinde bir oranda Müslüman bir isimle kaydedilmişlerdir. Burada sorulması gereken soru bunlardan ne kadarının Gayrimüslim bir kökenden geldiğidir. Siphahiler arasında Gayrimüslim olup ihtida edenler için *nev-müslim* ya da *Müslim-i nov* (yeni Müslüman) tabiri fazlaca³⁶ kullanılmasına karşın *cebelü*ler arasında bir istisna³⁷ hariç bu tabir kullanılmamaktadır. Bunun temel sebebi öyle anlaşılıyordur ki, İslam hukukunda *ihitida* (mansızken ya da başka bir dine mensupken İslam'a geçmiş) ve *abd* (*gulam, kul, köle*) kavramlarının taşıdığı anlamla alakalıdır. Her ne kadar Osmanlı tarihçileri Müslüman adıyla kaydedilen her eski Gayrimüslim için kolaylıkla *ihitida* tabirini kullansalar da *ihitida* kavramı bir anlamda rızayı barındırmaktadır. Siphahiler bir *timar* almak için İslam dinine geçebilirlerdi ya da İslam'ı kabul ettikleri için ödül olarak dirlik alabilirlerdi. Ancak savaş esirleri, satın alınan köleler ve devşirmeler "*abd*" statüsünde oldukları için babalarının isminin "Allah'ın kölesi" anlamına gelen Abdullah olarak kaydedilmesi diğer İslam toplumlarında olduğu gibi 16. yüzyıl Osmanlısında da önemli bir adetti.³⁸ Kölenin rızası söz konusu olmadığından sahibinin inisiyatifine bağlı olarak ismi aynı kalabilir ya da değiştirilebilir, inancına müdahale edilebilir ya da serbest bırakılabilir. İsimlerin neredeyse tamamının Müslüman isimleriyle kaydedilmesi sahiplerin bu konuda çok da toleranslı olmadıklarını göstermektedir.³⁹

Tablo 6. Baba isimleri Abdullah olan Cebelü ve Dirlik Sahipleri

Baba Adı	<i>Cebelü</i>	Dirlik Sahibi	Toplam
Abdullah	1.603	43	1.646
Diğer İsimler	1.299	4.159	5.456

³⁶ 151 dirlik sahibi *nev-müslim* olarak kaydedilmiştir. Bu da dirlik sahiplerinin %1,7'sine karşılık gelmektedir.

³⁷ Hersek Livasında kayıtlı Yeniçeri İlyas'ın Kurd isimli adamı *Müslim-i Nov* şeklinde kaydedilmiştir. TSA.MA.d. 4755, s. 3b.

³⁸ Victor L. Mnage, "Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemmed II," in *Documents from Islamic Chanceries*, ed. Samuel M. Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1965). s. 112. Sadece baba ismi olarak değil şahıs ismi olarak kullanılan Abdullah da çoğunlukla kişinin Gayrimüslim kökenine işaret etmektedir. Bu defterde kullanılan Abdullah isminin en az %98 oranında Gayrimüslim kökene tekabül ettiğini hesaplayabiliyoruz.

³⁹ Gayrimüslim bir ada sahip olan *cebelü*lerin büyük bir çoğunluğu (%77) Gayrimüslim dirlik sahiplerinin adamlarıdır. İsmi Müslüman ismi olup babasının ismi Gayrimüslim olan *cebelü* ise 1 kişi olarak tespit edilmiştir.

Bilinmeyen	15.554	5.343	20.897
Toplam	18.454	9.545	27.999

Baba ismi Abdullah olan *cebelü*lerin baba ismi kayıtlı olanlar arasındaki oranı %55 iken; dirlik sahiplerinde bu oran %1'dir. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta etnik kimliği kayıtlı olanlardan sadece 18 kişi (2 Arab, 6 Arnavud, 7 Bosnalı, 1 Macar, 1 Rus ve 1 Tatar); memleketi belli olanlardan ise 262 kişinin baba ismi Abdullah olarak kaydedilmiştir. Demek oluyor ki Abdullah ismi daha çok etnik kökeni ya da memleketi kayıtlı olmayan 4.712 *cebelün*ün kökenine ışık tutmaktadır. Bu kategoride yer alıp baba adı Abdullah olan 1.366 kişinin oranı yaklaşık %29 olarak hesaplanır. Elbette Gayrimüslim kökenli *cebelü*lerin oranı bunun çok üzerindedir. Etnik kökeni ya da memleketi belli olanların baba isimlerinin kaydedilmemesi tamamıyla sancakların daha önce bahsedilen kaydedilme tekniğiyle alakalıdır.

Diğer önemli bir nokta, memleketleri belli olanlar içinde baba ismi olarak Abdullah'ın en çok Alacahisarlılar için kullanılmasıdır. Babası Abdullah olup memleketi belli olan 262 kişiden 177'si (%67,6) Alacahisarlıdır. Etnik kompozisyonuna bakıldığında Alacahisar'ı komşuları olan Vidin, Semendire gibi sancaklardan ayırarak çok da bir fark görünmüyor. Şöyle ki, bu sancakta diğerlerinden daha fazla oranda Gayrimüslimin yaşadığını ya da oraya daha fazla Gayrimüslim kölenin getirildiğini düşünmeye sevk edecek hiçbir durum yoktur. Bu farklılık tamamen Alacahisar sancağını kaydeden ekibin stiliyle alakalıdır. Kayıtları düzenleyenler hem Abdullahları daha özenli yazmış hem de Alacahisarlıları daha itinalı kaydetmişti. Alacahisar sancağı kayıtlarında baba ismi belli olan *cebelü*ler (546 kişi) içinde babası Abdullah olanların (328 kişi)⁴⁰ oranı %60,1'dir. Alacahisar'ı kaydeden memurun Abdullah'ları yazma konusunda daha titiz davrandığı düşünülürken *cebelü*ler içinde Gayrimüslim kökenlilerin oranının minimum %60 olması gerekir. Bu konuda titiz kaydedilen diğer bir sancak olan Köstendil'de de benzer bir oran çıkmaktadır. Söz konusu sancakta bu oran %58'dir.⁴¹ Bulunan bu oranları her zaman için asgari oranlar olarak kabul etmek gerekir çünkü, baba ismine alternatif başka kayıtların da onların Gayrimüslim kökenlerine işaret edebildiği hatırlanmalıdır. Örneğin etnik kimlikler üzerinden bir analiz yapıldığında Alacahisar'da %88,9 Gayrimüslim kökenli çıkarken; iki veri birleştirilerek hesaplandığında ise bu oranın %64,2 olduğu görülmektedir.

CEBELÜLERİN TOPLUMSAL STATÜLERİ

Kişinin toplumsal saygınlığı kişisel yetenek ve vasıflarla alakalı olabilir ama çoğunlukla kişinin içinde doğduğu sınıf, mensubu olduğu etnik grup ya da ait olduğu dini inanın bir göstergesidir. Diğer bir deyişle kişinin toplumsal statüsüne atfedilebilecek bir simge onun toplumsal arka planı ya da kökeni hakkında önemli ipuçları sunabilir. Örneğin Osmanlı toplumunda köle olmak çok büyük bir oranda kişinin Gayrimüslim kökenine işaret eder. Zira İslam iktidarında ümmetten olmayan yani Müslüman olmayan herkes

⁴⁰ Bu 328 kişinin 177'si Alacahisarlı, 65 ise başka memlekette adamları.

⁴¹ Okuyucu, burada Gayrimüslimlerin sayısını abartmak için en yoğun iki sancağı seçildiğini düşünebilir. Ancak bu data üzerine çalışanlar şunu rahatlıkla görecektir: Nasıl ki Semendire'de baba isimlerinin yerine daha çok etnik kökenleri ya da dini kimliklerinin kaydedilmesi tercih edilmişse, bu sancaklarda da daha çok baba isimleri tercih edilmiştir. Alacahisar sancağının bu konudaki diğer bir titiz noktası ise, kişinin bir özelliği yerine iki özelliğinin daha fazla kullanılmasıdır. Semendire'de sancağı belli olanların genelde baba ismi kaydedilmemişken, Alacahisar'da her ikisinin de kaydedilme oranı daha fazladır.

aslında potansiyel bir köledir. Buradan hareketle, defterde bir kısım *cebelünün* köle anlamına gelen *gulam*, *kul*, *abd*, *itk*, ya da *itk-ı abd* gibi vasıflarla kaydedilmesi araştırmaya temel olan sorunun yanıtı için önemli bir kanıt teşkil edebilir.⁴² Ancak Victor L. Ménage'ın devşirmeler üzerine ortaya koyduğu çalışmada haklı olarak belirttiği gibi, "kul" kavramının sözlük anlamı köle olsa da Osmanlıda "hizmetkâr" ya da "memur" gibi bir anlama gelecek şekilde kullanılmaktaydı.⁴³ Bu da kavramın askeri bir statüye karşılık geldiğini düşünmeye sevk eder. Sırf bu doğru olsa bile neden bu kavramın kullanıldığını; bu kavramın kişinin toplumsal konumu ya da kökenine işaret eden esas bağlamından ne kadar kopmuş olabileceğini sorgulamak konumuz açısından elzem olacaktır.

İncelenen defterin en önemli yanlarından biri "gulam" kavramının "ulufe" ya da "nöker" kavramıyla örtüşmeyecek şekilde kullanılmasıdır. Bazı *cebelüler* *gulam* olarak kaydedilirken diğer bazıları da *ulufeli* (*ulufei*) ya da *nöker* şeklinde kaydedilmişlerdir. Buradaki kavramsal tezatlığı, bu üç terimin aynı dirlik içinde kullanılma biçiminden anlayabiliyoruz. *Gulam*ların kaydedildiği bir dirlikte ya yalnızca *nöker*ler ya da yalnızca *ulufeliler* olabilir. Diğer bir deyişle *ulufeli* statüsünde olanlarla *nöker* statüsünde olanlar hiçbir zaman aynı dirlik içinde kaydedilmemişlerdir. Bu da ulufe ve *nöker*in birbirinin yerine kullanıldığını, *gulam*ın da bu ikisinden farklı anlama gelecek şekilde kullanıldığını göstermektedir. Zaten iki kere yazılan bir dirlik bunu şüpheye mahal vermeyecek şekilde kanıtlamaktadır.

Tablo 7. Niğbolu Sancağında Bir Çavuşun Dirliği ve Cebelülerinin Farklı İki Kaydı⁴⁴

Zeamet-i Ali Çavuş	Zeamet-i Ali Çavuş
An çavuşan-ı dergâh-ı âli	An çavuşan-ı dergâh-ı âli
Mehmed, <i>Gulam</i>	Mehmed, Bosna, <i>Gulam</i>
Hüsrev, <i>Gulam</i>	Hüsrev, Arnavud, <i>Gulam</i>
Ali, <i>Gulam</i>	Ali, Bosna, <i>Gulam</i>
Ahmed, <i>Gulam</i>	Ahmed, Macar, <i>Gulam</i>
Nasuh, <i>Nöker</i>	Nasuh, Ulufe
Hızır, <i>Nöker</i>	Hızır, Ulufe
Seydi, <i>Nöker</i>	Seydi, Ulufe
Ahmed, <i>Nöker</i>	Ahmed, Ulufe
Karagöz, <i>Nöker</i>	Karagöz, Ulufe

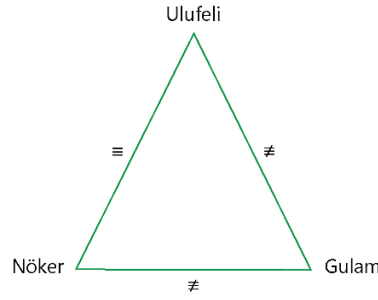
Buradaki esas soru anlamları birbirinden oldukça farklı olan kavramların birbirine karşıt ya da özdeş kullanılmasının nasıl izah edileceğidir. Örneğin, Moğolca kökenli bir terim olan *nöker* Osmanlı öncesi Moğol ya da Türk devletlerinde askeri bir sınıfa karşılık gelirken; buna mukabil kullanılan Arapça kökenli bir kelime olan *ulufe*, Osmanlı askeri terminolojisinde özellikle kapıkulu askerlerine üç ayda bir ödemesi yapılan bir tür günlük ücret anlamında kullanılıyordu. Bu iki terimi dışlayan *gulam* ise yine Arapça kökenli olup köle ya da hizmetkâr demek oluyordu. *Gulam* köle anlamına geldiği gibi özellikle kapıkulu birlikleri (sultanın özel birlikleri) için toplanan Gayrimüslim tebaanın çocukları için kullanılıyordu. Buradaki tuhaflık, normalde kapıkulları ulufe alırken bu defterde

⁴² En çok kullanılan kavram olduğu için makalede hepsinin yerine *gulam* kullanılacaktır.

⁴³ Victor L. Ménage, "Some Notes on the "Devshirme", " *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29, no. 1 (1966). s. 66.

⁴⁴ TS.MA.d. 2204, ss. 74-74b.

ulufeli olmanın *gulamlığı* dışlaması, öbür taraftan da *nökerin* de normalde geleneksel savaşçılara karşılık gelirken burada *ulufeli* olarak gösterilmesidir.

şekil 2. Ulufeliler, Nökerler ve Gulamların Kavramsal İlişkisini Gösterir Diyagram

Terimlerin bu şekilde kullanılması bazı mantıksal önermeler üzerinde düşünmemizi gerektirir. Birincisi, eğer *gulam* toplumsal bir statüye tekabül ediyorsa, *ulufeli* ve *nöker* olmanın da başka bir toplumsal statüye tekabül etmesi gerekir. İkincisi, eğer ulufe burada gerçekten askerlere verilen bir maaş türüyse, *gulamların* ya paralı olmadığı ya da ulufe dışında bir maaş aldıkları anlamına gelir. Üçüncüsü eğer *nöker* bir askeri statüye karşılık geliyorsa, *gulamların* da başka bir askeri statüye karşılık gelmesi gerekir. Son olarak eğer ulufe ve *nöker* özdeş bir şekilde kullanılıyorsa ya iki taraf tümünden ya da kısmi olarak özdeş olması gerekir. Bu önermeler beraberinde aynı zamanda yanıtlanması gereken bir dizi soru ortaya koymaktadır: Birincisi *nökerler* bir toplumsal statüye tekabül ediyorsa o zaman bu askerlerin toplumsal kökeni nedir? İkincisi, *gulamlar* ulufe almıyorlarsa bunlar nasıl geçiniyorlardı? Üçüncüsü, *gulam nökere* alternatif askeri bir statüye, bu statünün askeri organizasyon içindeki yeri nedir? Son olarak, eğer *nöker* ve *ulufeliler* özdeşse, tüm *ulufeli cebelüler nöker* miydi?⁴⁵

Defterdeki dikkat çekici bir ayrıntı hemen hemen tüm *nökerlerin* çavuşların adamı olarak kaydedilmesidir.⁴⁶ Her bir sancakbeyi ve daha üst rütbeli görevlinin emrinde bir ya da daha fazla çavuş bulunmasına rağmen *nöker* sahibi olan bütün çavuşların merkeze (*dergâh-ı âli*) bağlı görev yapan görevliler olması diğer bir dikkat çekici ayrıntıdır. Bu durumun bir tesadüf olmadığı, çavuşluğun özel bir görev olduğu, *nöker* kullanımının da daha ziyade çavuşluk rütbesinin taşıdığı özel bir anlamla alakalı olduğu bellidir. Bu iddiayı destekleyecek bir husus, bazı sancaklarda çavuş kayıtlarının bilhassa diğer zemet ve *timarlardan* farklı kaydedilmesidir. şöyle ki, sıradan *zemet* ve *timarlarda* dirlik sahiplerinin adamları ya *cebelü* ibaresi altında ya da hiçbir ibare konulmadan doğrudan isimleriyle kaydedilmişken; çavuş dirliklerinde bu kişiler ısrarla “*merdüman*” ya da “*hizmetkâran*” ibaresi altında kaydedilmişlerdir.⁴⁷ Bu şekildeki kullanım çavuşlarla üst düzey yöneticiler arasındaki bir ortak noktanın varlığını düşündürmektedir. Zira sancakbeylerinin maiyeti neredeyse her zaman “*merdüman*” ibaresi altında

⁴⁵ Bu soruyu tersinden sormuyoruz çünkü geniş bir kesim *ulufeli* olarak kayıtlıyken *nöker* sadece küçük bir grup için kullanılmıştı.

⁴⁶ Defterde toplamda 33 *nöker* kaydı vardır. 31 *nöker*, dirlikleri Avlonya, Köstendil ve Niğbolu sancaklarında olan 7 çavuşun üzerinde kaydedilmişken; geriye kalan 2 *nöker* Çirmen sancağında sahibinin biri kâtip birisi herhangi unvanı belli olmayan 2 dirlik sahibi üzerine kayıtlıdır. Son iki kişinin çavuş olarak kaydedilmemesi onların çavuş olmadıkları anlamına gelmezken; birisinin kâtip olarak kaydedilmesi, kâtiplerle çavuşları görev gereği bir paydada buluşturan ortak bir noktayla alakası olması da bir ihtimaldir. Her hâlükârda bu durumun Çirmen livasının kayıt tutma tekniğiyle alakası olduğu kesindir.

⁴⁷ Bosna sancağında neredeyse tüm dirliklerde *cebelü* yerine *merdüman* kavramı kullanılmıştır. Bu yönüyle de bir istisnadır.

kaydedilmiştir. Sancakbeyleri için bunun bir kural olması, maiyetlerinde sıradan savaşçılar (*cebeluler*) dışında çeşitli gevleri haiz kişilerin varlığıyla alakalı olsa gerek. Buradan yola çıkararak *nokerliğin* sıradan *cebelulerden* ayrı bir statu olduğu sonucuna varabiliriz. Eğer durum böyleyse bu farklılığın salt askeri bir gev farklılığıyla mı alakalı olduğu yoksa kişilerin toplumsal statüleriyle mi alakalı olduğunun sorgulanması gerekir.

Osmanlıların ilk döneminde *nokerler* nemli bir rol üstlenirken 1630'lara gelindiğinde bunların yerine sekban birliği kurulmuş olduğundan,⁴⁸ bu isim Osmanlı askeri teşkilatında neredeyse kaybolmuştu. Terim, bu dönemde daha ziyade Osmanlı idaresine 1514-16 yıllarında katılan bölgelerde,⁴⁹ özellikle de Kürtler arasında, sipahilerle onların çocuklarını kastedecek şekilde kullanılıyordu.⁵⁰ Bu ilişkiden yola çıkararak *nokerlerin* Anadolu'nun doğusundan gelen bir kısım asker olduğu, en azından bunların Müslüman kökenli oldukları iddia edilebilir belki. Ancak defterde bunu destekleyebilecek bir kanıt bulunmamaktadır. Zira hiçbir *nokerin* ne baba ismi ne etnik kimliği ne de geldiği memleket bellidir. *Nokerler* hakkında tek bildiğimiz şey olan isimleri ise onları diğer *cebelulerden* ayıracak bir noktaya işaret etmemektedir. Yine de söz konusu bölgelerdeki bu yaygın kullanımına rağmen defterdeki *noker* teriminin esasında bizzat Balkanlardaki *ma'zul* (belli bir dönemde dirliği olmayan/dirlik bekleyen) sipahi ve onların çocuklarına karşılık kullanıldığına dair çok daha mühim bir kanıt vardır. Rumeli Eyaleti, kanunnamesinde, dirlik bekleyen sipahilerin ve sipahi çocuklarının başka dirlik sipahilerine *noker* ya da *ulufeci* yazılmaması gerektiğini emretmektedir.⁵¹ Bu emirde *noker* ve *ulufeci* terimlerinin birlikte kullanılması bilhassa anlamlıdır. Emir özetle, bazı dirliksiz sipahilerin ya da sipahi çocuklarının dirlik sahibi birilerinin yanında ulufe karşılığında *cebelu* yazılmalarına izin verilmemesi; ancak *martolos*, *alay* ve *karavul* gibi hizmetlerde görev alabileceklerini bildirmektedir. Buradaki alay göreviyle avuşların sefer sırasında alayları belli bir düzende tutma vazifesinin⁵² kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre de defterde kayıtlı *nokerlerin* belli bir ücret karşılığında avuşların alay hizmetinde çalışan *ma'zul* sipahi ve onların çocukları olduğunu iddia edebiliriz. Tabii burada bir hususu hatırlatmakta yarar var. Söz konusu emir açıktır ki baba ya da kardeşlerinin emrinde *cebelu* olarak kaydedilenleri kapsamamaktadır. Zira bu türden kişilerin olduğuna yukarıda zaten değinilmişti.

⁴⁸ Zerrin Gnal, "Noker," in *TDV İslām Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007). s. 216.

⁴⁹ Noker terimin geçtiği birçok kanunnamede "*noker ve nokerzade sipahi ve sipahizade demek olur şarklu arasında*" gibi bir açıklama bulunmaktadır. Bu ibarenin geçtiği kanunnameler ve ilgili bölümler incelendiğinde Buradaki şarklı ifadesinin daha ziyade Kürtlere karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 5 (İstanbul: Fey Vakfı, 1992). "Bayburd Livası Kanunnamesi" (s. 509); "Bayburd Livası Kanunnamesi: Tafsil-i Cebelyan'ı Tife-i Ekrd" (s. 523); "Vilayet-i Çemişgezek Kanunnamesi" (s. 531). "Erzurum-Pasin Kanunnamesi", (s. 536). "Kemah Kanunnamesi", (s. 556). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 7 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994). "Harpurd Kanunnamesi", (s. 544). Bazı diğer belgelerde Ağrı, Ayntab, Basra ve şhrizor aşiret askerleri için kullanıldığı görülmektedir. Bkz. TS.MA.e 757-29; A.DVN.MHM.d. 1-1630; A.DVN.MHM.d. 5-65, 857. 1630 yıllarına ait bir kayıta ise Anadolu Eyaletinde sancakbeylerinin emrinde bir kısım *nokerin* olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Terimin ekseriyetle bu bölgede kullanılıyor olması Moğol İlhanlı Devletinin bir kalıtması olsa gerek. İlhanlılar nüfuz kaybedip Osmanlı kendi askeri teşkilatını iyice rafine ederken, 1514 yılında Osmanlı denetimine geçen bölgede Osmanlı için görece köhnemiş bir kavramın daha canlı bir şekilde kullanılıyor olması anlaşılır bir şeydir.

⁵¹ "Amma yoklanan ma'zller ve sipahi-zdeler kimesnenin nokeri veya ulufecisi kendi kolayında yriyenler olmamak gerekdir. Martoloslarda ve alaylarda ve karavullarda ve sir hizmetlerde mlzemetde olmak gerekdir." Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, vol. 6 (İstanbul: Fey Vakfı, 1993). s. 359.

⁵² mit Koç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde avuşluk Teşkilatı," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12, no. 2 (2002). s. 411.

Böylelikle, ulufenin kapıkullarının yanında *cebelülere* de verilen bir ücret olduğunu iddia etmiş olmakla kalmıyoruz; bütün *ulufelilerin* teknik olarak *nöker* olmadığını da söylemiş oluyoruz. O halde diğer *ulufeli* olanların kim olduğu henüz yanıt bulunmuş değildir. Dönemin ordusunu tanıtan Nicolae Jorga, 3 aylık peşin ödenen günlük 4 akçe tutarındaki ücretin “ayaktakımından” birçok insan için “büyük bir fırsat” olduğunu belirtmektedir. Jorga’ya göre buna rağbet o kadar çoktur ki, kadıaskerin gözetimindeki askere alma alanlarına birçok kişinin müracaat ettiğini, bu şekilde askere alınanların 40 bin kişilik bir askeri güç teşkil ettiğini belirtir.⁵³ Jorga, bu askeri birliği dirlik sahiplerinin oluşturduğu ordunun dışında sayar. Buna göre, ordudaki düzensiz birlikler 40 bin kişilik Rumeli ordusuna denk, 30 bin kişilik Anadolu ordusundan⁵⁴ fazladır ki, bu da çok makul durmamaktadır. Birincisi, bu kadar kalabalık bir düzensiz ordunun koordinasyonunun sağlanmasının güç olacağı muhakkaktır.⁵⁵ İkincisi, bu kadar düzensiz bir birliğin yaklaşık 14,5 milyon akçe tutan 3 aylık savaş masrafı döneminin en disiplinli askerlerinden olan 8 bin yeniçerinin yıllık ücretine denktir ki bu çok verimli bir uygulama olmazdı.⁵⁶ O halde bu *ulufeli* düzensiz ordunun aslında *ulufeli cebelülerle* aynı grup olduğunu varsaymak daha mantıklı olacaktır. Diğer bir deyişle, *ulufeli cebelülerin* önemli bir kısmının, kiralanan yoksul köylü ve kentliler, özgür olmuş ancak geçimlik bir yaşam kuramamış eski köleler, dervişler gibi maceraperestler, toplumda şu ya da bu nedenle dışlanmış kimi marjinaler olduğu söylenebilir.

Ulufelilerle gulamlar arasında belli bir ast-üst ilişkisi tespit edilememiştir. *Gulam*lar yüksek mevkilere gelip *ulufeli* ve *gulam* statüsündeki kişilere amir olabildikleri gibi, *ulufeli* bir amirin hizmetlisi de olabilirler. Bu durumda, kişinin emri altında çalışan birisinin ulufe alırken kendisinin almaması mümkün olmaz. Zaten *gulamların* belli bir ücret aldığına dair örnekler bulunmaktadır. Örneğin Bosna Sancakbeyinin adamları arasında kayıtlı olan kapıcı başı (*serbevvabin*) Celal, bir *gulam* olup emrinin altında 4 Hırvat *gulam* ve 6 Bosnalı kaydedilmiştir.⁵⁷ Aynı kişinin başka bir yerdeki kaydından Bosna’da 4.551 akçelik bir *timar* tasarruf ettiğini görüyoruz. Bu defa söz konusu Celal, hepsi de *gulam* olan 3 Hırvat *cebelünün* efendisi olarak kayıtlıdır.⁵⁸ Ancak bu husus, bütün *gulamların* dirlik aldığı gibi bir genellemeye götürülemez. Zira çok küçük bir dirliğe sahip bir kişinin *gulamının* dirlik tasarruf etmesi söz konusu olamaz. O halde *gulamların* bir kısmının gerçek anlamda köle olup ulufe ya da dirlik alamadıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sadece üst rütbelilere hizmet edebilen başarılı *gulamlar* bu türden düzenli gelirlere sahip olabilirlerdi. Yine de askeri sistemin mantığı gereği maaşsız kölelerin de düzensiz de olsa sahiplerinin dirlik gelirinden ya da ganimetlerden belli bir hisse ya da sahibinin gücü oranında harçlıklar aldığı varsaymak yanlış olmayacaktır. O halde, *gulam-ulufeli* tezatlığının esas nedeni bunların belli bir askeri statüye karşılık gelmesi

⁵³ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Erhan Afyoncu, trans. Nilüfer Epçeli, vol. 2 (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009). s. 297.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Jorga ordudaki disiplini anlatırken, sefere giderken koca ordudan “tek bir gürültü ve tek bir ses çıkmıyordu” der. Ibid. Bu ifade abartılı olsa da ordunun oldukça disiplinli hareket ettiği doğrudur. 40 bin kişilik bir düzensiz orduyla bunu sağlamak imkânsıza yakındır.

⁵⁶ Uzunçarşılı’ya göre 16. Yüzyılın başlarında en çok ulufe alanların gündeliği 5 akçeyi geçmezdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, vol. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988). s. 412.

⁵⁷ TS.MA.d. 4175, s. 10b.

⁵⁸ TS.MA.d. 5535, s. 4.

değil, belli türden ücretlere karşılık gelmesidir. Ama bu gerçeklik *gulamların* belli bir toplumsal konuma karşılık geldiği fikrini dışlamaz.

Defterde *gulam* olarak yazılanların *cebelü* kanununa göre dirlik sahiplerinin belli hallerde temin etmeleri gereken *gulamlar* ya da *oğlanlar* olduğu ilk etapta akla gelebilir. Ancak *sipahilerin* kanunen getirmeleri gereken *gulam/oğlanların* *cebelülerden* farklı olarak *hizmetkâr* adı altında kaydedildiği birçok örneğin olması, defterde kullanılan *gulam* (kul) teriminin sözü edilen kanundaki terimle alakalı olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵⁹ Defterde görüldüğu üzere hem *cebelüler* hem de *gulam/oğlanlar ulufeli* ya da *gulam* statüsünde olabilmektedir. O halde bu defterde *gulam* olarak kaydedilen kişilerin kimler olduğu sorusu hala yanıt bulunmuş değildir. Bu bağlamda kavramların istatistiksel bir analizini yapmak daha işe yarar olacaktır. Defterde kayıtlı *cebelülerin* %12,8'i *gulam* olarak kaydedilmişken, *ulufelilerin* oranı %2,5'tir. Yalnızca bu türden statüleri yazılı olanlar içindeki oranlarına bakıldığında ise *gulamların* oranının %83,8; *ulufelilerin* oranının ise %16,2 olduğu görülür.

Tablo 8. *Gulam ve Ulufelilerin Dağılımı*

Statü	Sayı	Toplam %	Statüsü belli olanlar içindeki %
<i>Gulam</i>	2.366	12,8	83,8
<i>Ulufeli</i>	431	2,3	15,2
<i>Nöker</i>	28 ⁶⁰	0,2	1,0
Belli olmayan	15.629	84,7	
Toplam	18.454	100,0	

Bu oranlara ne gibi bir anlam atfedeceğimizi belirlemek için bu verileri eldeki diğer bazılarıyla eşleştirmemiz gerekir. *Gulam* olarak kaydedilenlerin neredeyse yarısının etnik kimliğini biliyoruz. Etnik kimlikleri incelendiğinde, beklendiği gibi Müslüman halklar olan Cündiler,⁶¹ Kızılbaşlar, Kürtler, Tatarlar ve Türklerden bir kısmı *ulufeli* olmasına karşın hiçbiri *gulam* olarak kaydedilmemiştir. Daha da ötesi, İstanbul dâhil, Anadolu tarafındaki sancaklardan gelen hiç kimse *gulam* olarak kaydedilmemiş; bunların içinde statüsü belli olan 9 kişinin hepsi de *ulufeli* diye kaydedilmiştir. Böylelikle, *gulam* tabirinin Gayrimüslim kökene ya da devşirmeliğe işaret ettiğini daha rahat bir şekilde iddia edebiliriz.

Tablo 9. Etnik Kimliğe Göre *Gulam ve Cebelü* Oranları

Etnik Kimlik	<i>Gulam</i>	<i>Nöker</i>	<i>Ulufeli</i>	Boş	Toplam
Abaza	3			11	14
Arab	179		5	209	393
Arnavud	254		151	1.321	1.726
Boğdan				2	2

⁵⁹ Kayıtların birçoğunda *cebelüler* ve *gulam/oğlanlar* ayrı yazılmasa da Karlıli, Silistre, Yanya ve Avlonya sancaklarında *gulamlar* hizmetkâr altında ayrı yazılmışlardır. Özellikle Avlonya sancağındaki kayıtlar oldukça mühimdir.

⁶⁰ Kayıt tekrarı olan 5 kişi dâhil edilmemiştir.

⁶¹ Memlûklarda savaşıclara *cünd* denildiği bilinmektedir. Bu devlet 1517'de Osmanlılar tarafından yıkılınca birçok asker Osmanlı ordusunda istihdam edilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi Memlûk askerinin önemli bir kesiminin köle kökenli olması onların Müslüman olarak kabul edilmesinde bir engel değildir. Nitekim Çerkez isimlere sahip bu kişiler genelde dirlik sahibidir. Çok azı *cebelü* olan bu grubun içinde *gulam* olarak kaydedilen kimse yoktur.

Bosna	313		34	2.911	3.258
Bulgar	1			20	21
Cüendi				5	5
Çeh				3	3
Çerkes	46			97	143
Eflak	9			239	248
Ermeni	1			3	4
Frenk	15			22	37
Gürcü	2			3	5
Hırvat	393		5	84	482
Kızılbaş				1	1
Kürd				4	4
Macar	299			253	552
Nemçe	2			16	18
Rum	7		15	311	333
Rus	94		1	77	172
Serf	11			145	156
Tatar				6	6
Türk			3	36	39
Boş	737	28	217	9.850	10.832
Toplam	2.366	28	431	15.629	18.454

Tablodaki önemli bir detay *gulam* tabirinin en yoğun kullanıldığı etnik grubun Hırvatlar olmasıdır. Hırvatların durumunu daha iyi görmek için bu grubun en fazla (321 kişi) kayıtlı olduğu⁶² Bosna Livası'na yakından bakmak gerekir. Bosna, aynı zamanda en fazla Bosnalı *cebelinin* de (1.859 kişi) kayıtlı olduğu sancaktır. Bu iki etnik grubun kayıtlarında tam bir tezatlık vardır. Hırvatların tamamı *gulam* olarak kaydedilmişken, Bosnalılardan hiçbiri *gulam* olarak yazılmamıştı. Halbuki diğer sancaklarda Bosnalıların *gulam* olarak kaydedildiğini görebiliyoruz. Özellikle Tırhala, Agriboz, Cingane, Ohri, Paşa, Vize sancaklarında Bosnalı *gulamların* oranı sancaktaki nüfuslarının %50'sinin üzerindedir. O halde söz konusu tezatlık nasıl açıklanabilir?

Ele alınan dönemde önemli bir akıncı üssü olan Bosna, Hırvatların olduğu bölgelere akınların yapıldığı onların yoğun olarak köleleştirildiği bir nevi Hırvat köle pazarı konumundadır. Osmanlı'nın Balkanlar'daki genişlemesini kendi menfaatine gören etnik grupların başında gelen Bosnalılar Osmanlı askeri teşkilatını önemli ölçüde domine etmişlerdi. Zorunlu devşirme usulünün yanında Bosnalıların Askeri birliklere gönüllü katıldıkları aşıkardır. Bu yüzden Bosnalıların Bosna Sancağında *gulam* yazılmaması bir kayıt tekniğinden ziyade toplumsal bir olguya işaret etmektedir. Yoğun olarak yaşadıkları Hersek, İsvornik ve İskenderiye sancaklarında Bosnalıların bir kişi hariç *gulam* olarak yazılmamaları yine aynı toplumsal olguya işaret etmektedir.

Yoğun olarak *gulam* kaydedilen diğer etnik grupların sancak dağılımlarına bakıldığında, benzer bir manzarayı Vidin'de Ruslar ve Macarlar için, Tırhala'da ise Afrikalı siyahlar için görüyoruz. Bu tablonun benzer bir jeopolitik durumla alakalı olduğu muhakkaktır. Örneğin, Bosna gibi Vidin de önemli bir akıncı sancağıydı. Vidin'in

⁶² Defterdeki tüm Hırvatların %66'sı bu livada kaydedilmiştir. Hırvatların en çok kaydedildiği ikinci liva olan Semendire'de bu oran %5'tir.

özelliikle Rus (Ukraynalı) esirlerin toplandığı en önemli merkez olması bu anlamda şartıcı değildir. Vidin'deki popülasyona yakın sayıda Rus'un Silistre ve Niğbolu'da kaydedilmesi de tesadüf değildir.⁶³ Tuna nehrinin Bulgaristan kıyıları boyunca dizilen bu sancaklar Osmanlı'nın tarih boyunca önemli bir serhad bölgesi konumunda olagelmisti. Buradaki kayıtların söz konusu hattan Ukrayna'nın içlerine doğru yapılan akınların bir göstergesi olduğu muhakkaktır.

Vidin'deki diğer bir husus da Macarların neredeyse tamamının (48'den 47 kişi) *gulam* olarak kaydedilmesidir. Ama yine de Macarların esas köle pazarının Semendire olduğu anlaşılıyor. Zira en büyük Macar *cebelü* popülasyonu (119 kişi) Semendire'de bulunmaktadır. Semendire'de neredeyse hiçbir *gulam* olarak kaydedilmemesine karşın bunların *gulam* olduğuna şüphe yoktur. Çünkü Semendire kayıtları bu konuda diğer sancaklardan ayrılmaktadır. Semendire'de 276 kişi için kullanılan *gulam* tabiri %97 oranında etnik kökeni ya da memleketi belli olmayanlar için kullanılmıştır. Bu da en büyük Macar köle popülasyonun burada olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Ayrıca tüm defterdeki Eflakların yaklaşık %87'si (208 kişi) ile Nemçelilerin %50'si (8 kişi) yine Semendire'de kayıtlıdır. Zaten bu sancak yukarıda zikredilen Tuna serhaddinin batı ucunu teşkil etmektedir. Buradan Macaristan ve Eflak (Romanya) içlerine doğru sefer⁶⁴ ve akınların düzenlendiğini biliyoruz. 1532 yoklaması verileri hem bu harekâtları tescillemekte hem de söz konusu harekâtlar neticesinde birçok kişinin tutsak edilip köleleştirildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁵

Macarların yoğun olduğu diğer bir yer de Tırhala Sancağıdır. Sancaktaki 52 Macar *cebelünün* %86,5'i *gulam* olarak kaydedilmiştir. Tırhala muhtemelen kuzey-güney ve doğu-batı yönlü köle trafiğinin kesişim noktası konumundadır. Rumeli'deki en çok Afrikalı siyahi kölenin Tırhala'da olması bununla bağlantılı olsa gerek. Toplam Siyahilerin %21 kadarı bu sancakta olup bunların da %90'ı *gulam* olarak kaydedilmiştir. Bu yoğunluk, Kuzey Afrika'dan Akdeniz yoluyla sevk edilen kölelerin Osmanlı'daki ilk duraklarının Tırhala olabileceği izlenimini vermektedir. Öte yandan Agriboz, defterdeki sayıları çok olmasa da Frenk olarak kaydedilen güney Avrupalı (İtalya, Fransa gibi) kölelerin merkezi konumundadır. Bunlar, korsanlık veyahut deniz savaşlarından elde edilen köleler olmalıdır. Agriboz'un burada ön plana çıkmasının esas nedeni Mora livası kayıtlarının daha az özenli tutulmasıyla alakalı olabilir. Ne yazık ki Mora sancağında askerlerin ne etnik kimliği ne memleketi ne de baba adları doğru dürüst kaydedilmiştir. Mora gibi önemli bir sancağın kayıtlarının daha az özenli tutulmuş olması bu noktada ciddi bir eksiklidir. Halbuki Mora bu dönemde deniz seferlerinde stratejik bir konumdadır.⁶⁶ Kayıtların daha düzenli olması halinde en çok Frenk asıllı köleyi burada görmek içten değildir.

⁶³ Defterdeki toplam Rusların %40'ı bu üç sancakta kayıtlıdır.

⁶⁴ Osmanlı'nın Nemçe (Kutsal Roma İmparatorluğu) ile Macaristan üzerine giriştiği iktidar mücadelesinde Semendire sancağı stratejik bir konumdadır. Erdoğru, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi." s. 172.

⁶⁵ 1791 tarihli *Ziçtovi* anlaşmasıyla birlikte yaşanan bazı gelişmeler hem bu serhad bölgesinin neden daha çok *gulam* barındırdığını hem de daha genel anlamda savaş tutsaklarının köleleştirilmesi, din değiştirmesi ve orduda istihdam edilmeleri konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Bkz. Hava Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)," *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9, no. 4 (2014).

⁶⁶ Tam da incelenen dönemde Andrea Doria Osmanlı'nın elinde olan Koron adasını ele geçirmişti. Bunun üzerine de kuzey serhad bölgesinin en önemli sancağı olan Semendire sancakbeyi Yahya Paşazade Mehmed Bey Mora

Tablo 10. Osmanlı Tebaası Olmayan Bazı Grupların En Yoğun Kaydedildikleri Sancaklar

Sancak	Etnik	Gulam		Sancaktaki Toplam	Genel Toplam	Toplamdaki %
		Sayı	%			
Bosna	Hırvat	321	100,0	321	482	66,6
Vidin	Macar	47	97,9	48	552	8,7
Vidin	Rus	22	95,7	23	172	13,4
Tırhala	Arab	73	90,1	81	393	20,6
Agriboz	Frenk	6	66,7	9	37	24,3
Semendire	Macar	1	0,8	119	552	21,6
Semendire	Eflak	0	-	208	248	83,9

Öte yandan her ne kadar düşük bir yoğunlukta köle olarak kaydedilseler de Çerkes *cebelülerin* en fazla kayıtlı olduğu sancağın Niğbolu olması da üzerinde düşünölmeye değer bir mevzudur.⁶⁷ Bu, tutsak edilen ya da satın alınan Çerkeslerin Karadeniz veya Kırım üzerinden buraya sevk edildikleri anlamına gelebileceği gibi, burada yerleşik halde bulunan lokal bir Çerkes grubunun varlığına da işaret ediyor olabilir. Zira Bosnalılar gibi birçok Osmanlı tebaası etnik grup yerleşik oldukları bölgelerde daha fazla *cebelü* kaydedilmişlerdir. Örneğin, Arnavudların en çok (696 kişi) kaydedildiği yer Avlonya (Arnavutluk) iken, Rumlar (220 kişi) en çok Tırhala'da (Yunanistan), Sırlar (122 kişi) en çok Semendire'de (Sırbistan) kayıtlıdır. Bunların yanında, başta Bosnalılar olmak üzere, Semendireli, Hersekli, Vidinli, İskenderiyeli, İzvornikli *cebelüler* en fazla *gulam* yazılan gruplardır. Eğer burada memleket gerçek bir doğum yerine tekabül ediyorsa, bunların etnik olarak Bosnalı, Sırp, Bulgar ve Rum oldukları varsayılabilir.

Tablo 11. Cebelü Gulamların Etnik Köken ve Memlekete Göre Dağılımı

<i>Gulamların etnik/memleket bilgisi</i>	Sayı	%
Etnik kimliği bilinen	1.629	68,9
Memleketi bilinen	78	3,3
Etnik kimliği ve memleketi bilinmeyen	659	27,9
Toplam	2.366	100

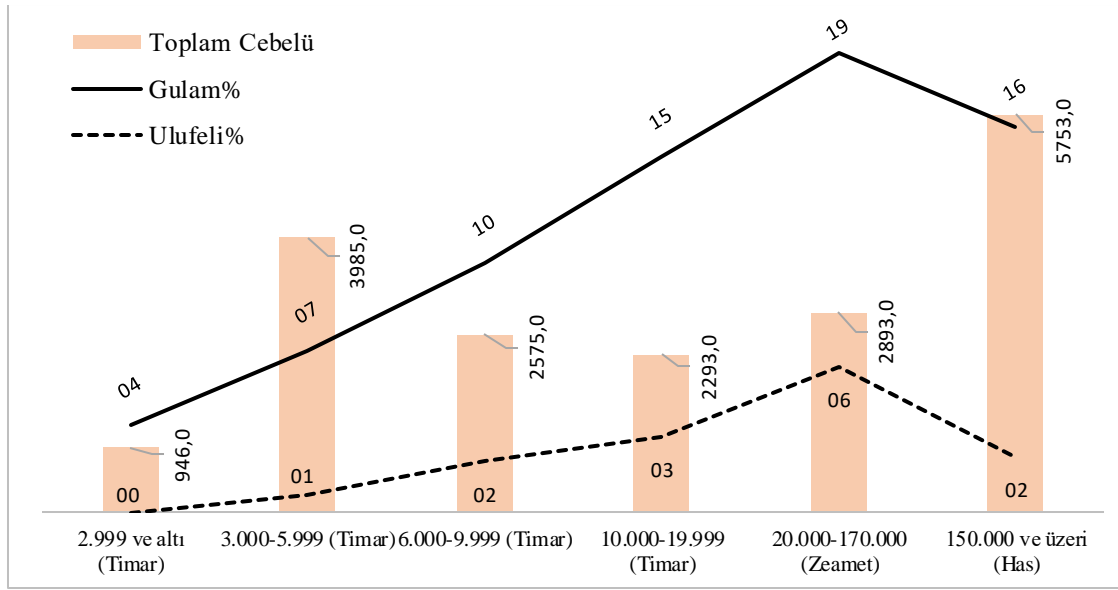
Nihayetinde *gulamların* %72 civarının etnik kimliği ya da memleketini bilebiliyoruz. Geri kalan %28'lik kesim de yine Osmanlı topraklarına tutsaklık ya da köle ticareti yoluyla getirilen köleler, onların çocukları ya da yerli Gayrimüslim topluluklardan sağlanan devşirmelerdir. Nitekim *gulam* statüsünden olup baba ismi belli olan 20 *cebelünün* 16'sının baba ismi Abdullah'tır. Bunlardan biri Macar olup diğerlerinin memleket ya da etnisite bilgisi yoktur. Müslüman baba isimleri olan diğer 4 kişi de muhtemelen babaları *gulam* olduğu için bu statüde olan insanlardır. Daha düşük bir ihtimal olsa da bunların Müslüman kökenli olup *gulam* statüsüne alınmış olmaları da olasılık dışı değildir.⁶⁸

sancağına atanmış ve Koron geri alınmıştı. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, vol. 2 (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971). s. 162.

⁶⁷ Niğbolu'daki 38 Çerkes, toplam Çerkes *cebelülerin* %30'una karşılık gelmektedir.

⁶⁸ Bu ihtimalin burada dillendirilmesinin nedeni her ne kadar Müslüman halkların köle statüsüne indirilmesi İslam'da çok meşru olmasa da pratikte devletin aşiretlerle giriştiği mücadelelerde insanların köle olarak satılabildiğinin örneklerinin olmasıdır. Muhsin Soyudoğan, "Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)" (Unpublished

Gulam ve *ulufeli* kavramları birbirine tezatsa ve *gulamlar* gerçek köle ya da devşirmelerse *ulufelilerin* de bu koşulda Türk/Müslüman kökenli olması beklenebilir. Fakat bunu iddia etmek çok da mümkün değildir. Yukarıda, statüsü belli olanların etnik dağılımlarını gösteren tabloda, *ulufelilerin* önemli bir kısmının Arnavut, Bosnalı ve Rum olduğunu, köle olarak getirilen Hırvatlar, Afrikalılar ve Rusların da *ulufeli* olabildiğini görebiliyoruz zaten. Bunun yanında, baba ismi belli olan *ulufelilerin* yarısının baba isminin Abdullah olduğunu da eklemek gerekir. O halde eğer Müslüman olmakla *ulufeli* olmak arasında bir bağ varsa, *ulufeli* olan Gayrimüslim kökenlilerin daha sonra azat edilmiş eski *gulamlar* olduğu söylenebilir belki. Bu olasılık, insanları özgür olanlarla köle olanlar olarak ikiye ayıran dönemin toplumsal kurgusunun bu pratikteki rolüne işaret etmektedir.

Şekil 3. Cebelülerin Dirlik Türüne Göre Dağılımı ve Bunlar İçindeki Ulufelilerle Gulamların Oranı

Bu grafiğin bize gösterdiği en önemli noktalardan biri, yüksek kademeli dirliklere doğru çıkıldıkça *cebelülerin* statülerinin daha fazla kaydedildiğidir. Bunun en muhtemel nedeni, daha önemli mevkilerde buldukları için daha yüksek gelirli askerlerin kayıtlarının daha düzgün tutulmasıdır. Bu grafiğin bize gösterdiği diğer bir önemli nokta ise her bir dirlik grubundaki *cebelü* sayısına bakılmaksızın hem *ulufelilerin* hem de *gulamların* oranıyla dirliğin büyüklüğü arasında pozitif korelasyon olduğudur. Bu her iki gösterge, haslar için geçerli değilmiş gibi görünse de bu olağandışı sapma sancakbeyi haslarının, kayıt mantığının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Sancakbeylerinin kayıtları diğer dirliklerin kayıtlarından iki noktada ayrılmaktadır. Birincisi, sancaklar arasında farklılıklar olsa da defterde sancakbeylerinin adamlarının *ulufeli* ya da *gulam* şeklindeki statüleri büyük oranda kaydedilmemiştir. Örneğin, birçok sancakbeyinin hiç *ulufeli* statüsünde adamı yokken, Köstendil ve İskenderiye sancakbeylerinin adamları arasında ne *ulufeli* ne de *gulam* statüsünde olan kişiler vardır. Niğbolu sancakbeyinin adamlarından ise sadece bir kişinin statüsü bellidir. İkinci olarak, yine sancaklar arasında farklılıklar olsa da sancakbeylerinin adamları genelde çeşitli birlikler altında

kaydedilmişlerdir. Niğbolu ve Semendire müstesna olmak üzere sancakbeylerinin adamları 2 ila 11 arasında değişen bölükler altında kaydedilmişlerdir.⁶⁹ Hatta beylerbeyinin adamları için bu sayı 25'e kadar çıkmaktadır. Bu şekilde ayrı bölükler halinde kayıtların olduğu sancakların ortak noktası ise mutlaka “*ulufeciyan*” ya da daha uzun adıyla “*ulufeciyan-ı müteferrika*” adlı bir grubun mevcudiyetidir. Bu bölükler altında kaydedilen adamların hiçbir surette *gulam* ya da *ulufeli* şeklinde kaydedilmemeleri bunların *ulufeli* olmasından kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Bunu en iyi Silistre ve Vize sancakbeylerinin adamlarının kayıtlarından anlıyoruz. Silistre’de statüsü *gulam* olarak kaydedilen 56 (%29) kişiden sonra, *ulufeciyan* bölümü altında 136 (%71) kişi kaydedilmiş; Vize’de ise *gulam* olarak kaydedilen 28 (%32) kişinin ardından, 47 (%54) kişi *cemaat-i ulufeciyan*, 12 (%14) kişi ise *cemaat-i şotorbanan* (Deveci) adı altında kaydedilmiştir. Statüsü *gulam* olan kişiler yazıldıktan sonra *ulufeciyan* bölüklerinin yazılıp bunların statülerinin kaydedilmeye gerek duyulmaması bu iki kavramın birbirini dışladığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle *ulufeci* kavramının *ulufeli*yle aynı anlama geldiğini göstermektedir. Bunların ötesinde statülerin yazılması konusunda en iyi referans olan Avlonya’nın kayıtlarında da benzer bir oran görüyoruz. Söz konusu sancakbeyinin adamları içinde *gulam*ların oranı %30’iken *ulufelilerin* oranı %40’tır. *Ulufeciyan* altında kayıtlı kişileri de *ulufeli* şeklinde kabul ettiğimizde ulufelerin oranı %56’ya çıkar. Bu da neredeyse Vize’deki oranın aynısıdır.

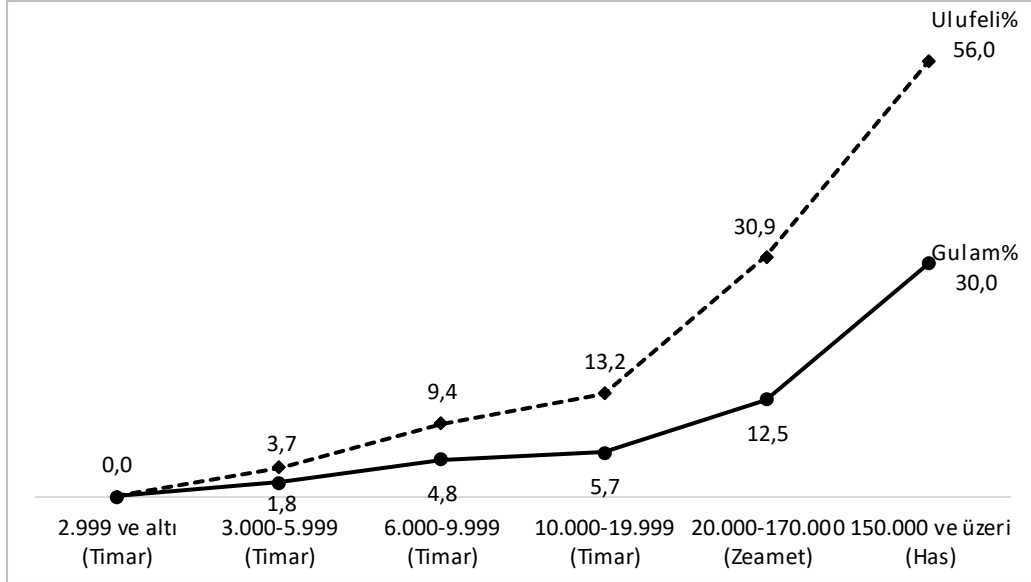
Avlonya kayıtlarından da anlaşılabilceği üzere *ulufeli* olanlar sadece *ulufeciyan* altında kayıtlı olanlardan ibaret değildi. Statüsü *ulufeli* olarak belirtilenlerin dışında özellikle bey ahırlarında çalışan birçok kişinin Anadolu lu olduğu görülmektedir. Bunların da *ulufeli* olduğuna şüphe yoktur. Sancakbeylerinin *gulam* statüsündeki adamlarının kayıtları daha fazla olsa da daha az sistemattir. Çok az sancakta *gulam* teriminin çoğulu olan *gulman* ve *gulaman* tabirleri bölük adı olarak kullanılmıştır. Sancakbeylerinin kayıtları belli bir standart takip etmediği için kavramın bu şeklinin kullanımında da bazı nüanslar ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde *gulaman* ve *gulman* kavramlarının biri geniş biri daha dar olmak üzere iki anlamda kullanıldığını görebiliyoruz. Örnek vermek gerekirse, normalde neredeyse tüm sancaklarda sancakbeyi adamları *merdüman* (adamlar) tabiri altında kayıt edilmişse de Niğbolu beyinin adamları ile yine aynı sancakta bir zemet sahibinin adamları *gulaman* tabiri altında kaydedilmiştir. Bu da sultanın kendi maiyetinde olduğu gibi sancakbeyinin adamlarının da genel anlamda *kul* ya da *gulam* olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ancak Vidin’de bu tabir sancakbeyine bağlı sadece bir bölük için kullanılmıştır. Vidin sancakbeyinin önce üst düzey adamları kaydedilmiş ardından “*cemaat-i gulaman*” altında daha düşük rütbeli bir grup kaydedilmişti.⁷⁰ Bunların özel bir grup olduğu bellidir. Ağrıboz ve İskenderiye sancakbeylerinin kayıtlarında ise bu özel grup “*gulman-ı enderun* (iç oğlanı)” şeklinde kaydedilmiştir. Buradan da *gulaman* ya da *gulman* kavramının daha dar anlamda beylerin kendi ev ve özel işlerinde çalışan

⁶⁹ Örneğin bu konuda en titiz kayıtların olduğu Avlonya’da sancakbeyinin adamları belli bir cemaat şeklinde tertip olmayan üst düzey adamlar hariç, şu cemaatler altında kaydedilmişlerdir: *cemaat-i havakin*, *cemaat-i kilari*, *cemaat-i mehteran-i hayme*, *cemaat-i mehteran-i alem*, *cemaat-i hayyatın ve tabbahin ve bevaban*, *cemaat-i ulufeciyan*, *cemaat-i ahtabin*, *cemaat-i harbendegân*, *cemaat-i şotobanan*, *cemaat-i hubbazin*.

⁷⁰ Bu adamların rütbelerinin yüksek ya da düşük olduğunu emrindeki hizmetlilerden anlıyoruz. Örneğin üst düzey bir kişinin emrinde 4 ila 25 arasında hizmetli (*merdüman*) bulunurken, *gulaman* olarak kaydedilen düşük rütbeli kişilerin en fazla iki hizmetlisi (*hizmetkâran*) bulunmaktadır.

hizmetliler için kullanıldığını öğreniyoruz.⁷¹ Bazılarının statülerinin *gulam* olarak kaydedilmesine karşın hiç kimsenin *ulufeli* olarak kaydedilmemesi, bu bölükleri teşkil eden kişilerin *gulam* statüsünde oldukları anlamına gelir. Bu hususu ayrıca, “*kılarciyan*” cemaatlerinde de görebiliyoruz. Zira beylerbeyi kayıtlarından *kilari* olarak kaydedilenlerin *gulman-ı enderun* bölüklerinin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Paşa sancağı dışında bir tek Avlonya ve Agriboz sancaklarında *kilari* olanlar ayrı birer cemaat şeklinde yazılmışlardır. Her iki sancakta da bu gruptaki tüm kişiler *gulam* şeklinde kaydedilmiştir.

Sonuç olarak, bu bilgiler ışığında sancakbeylerinin *gulam* ve *ulufeli* statüsündeki adamlarının oranının yukarıdaki grafiğe yansıyan rakamların çok üzerinde olduğunu ortaya koymakla kalmıyoruz aynı zamanda gerçekte *ulufelilerin* sayısının *gulamlardan* daha fazla olduğunu buluyoruz. Bunun, sancakbeylerine özgü bir durum mu olduğu yoksa yukarıdaki grafiğin tümünden yanlış mı olduğu sorusuna bir yanıt bulmak için statü kayıtlarının en titiz tutulduğu Avlonya Sancağını referans alabiliriz.

Şekil 4. Avlonya Sancağında Cebelüler Arasında Ulufeli veya Gulam Olarak Kaydedilenlerin Oranları

Avlonya sancağı kayıtları tüm dirlik grupları için *ulufeli* oranlarının daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun daha gerçekçi olduğunu defterlerde *ulufelilerin* daha az kaydedilme eğiliminden anlayabiliriz. Örneğin Bosna sancağında tüm Hırvatların *gulam* statüsünde yazılmasına karşın neredeyse hiçbir Bosnalının statüsünün belli olmaması⁷² gibi bir tezatlık Bosnalıların *ulufeli* olduğuna yorulabilir. Bu şekilde

⁷¹ Sancakbeylerinden farklı olarak beylerbeyinin *gulman* adı taşıyan bölükleri daha çeşitlidir. Bunlar, “*gulman-ı der*, *gulman-ı oda*, *gulman-ı hazine*, *gulman-ı kilar-i enderun*, *gulman-ı kilar-i birun*” şeklinde kaydedilmiştir. Bunların esasında sancakbeylerinin “*gulman-ı enderun*” adlı gruplarına tekabül ettikleri muhakkaktır. Çünkü sultanın iç oğlanlarının (*gulman-ı Enderun*) benzer bir şekilde örgütlendiğini biliyoruz. Karşılaştırmak için bkz. Pakalın “*Gilman-ı Enderun*” c.1, s. 665. Ancak beylerbeyinin adamlarından bir grubun “*cemaat-i ulufeciyan*, *an gilman-ı hazret-i serasker*” şeklinde kullanılması kafa karıştırıcıdır. Zira bu araştırmaya konu olan defterde sancakbeylerinin *ulufeciyan* ve *gulman* bölükleri tıpkı *ulufeliler* ve *gulamlar* arasındaki tezatlıkta olduğu gibi birbirini dışlayacak şekilde kullanılmaktadır. Buradaki karışıklığı *gulman* kavramının *merdüm* ya da hizmetkâr anlamına gelecek şekilde daha geniş anlamıyla kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

⁷² Bosnalı olarak kaydedilen 1859 kişiden sadece 9 kişi *ulufeli* kaydedilmişti. Genel anlamda da *ulufeli* kaydedilen sayısı sadece 23 kişi olup ve hepsi de sancakbeyi adamdır. Bu da Bosna defterinin kayıt tekniğinin bir parçası olarak *ulufelilerin* kaydedilmeye ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelir.

düşünüldüğünde Bosna'da %77 oranında *ulufeli*, %15 oranında *gulam* hesap edilir. Zaten Avlonya Sancağı kayıtlarının bize gösterdiği şey bütün dirlik gruplarında *ulufe-gulam* oranının birbirine yakın olup ortalama %68 *ulufeli* oranına karşın %32 *gulam* bulunduğudır. Bu oran daha önce de görüldüğü gibi diğer bazı sancakbeylerinin kayıtlarıyla da örtüşmektedir.

SONUÇ

Cebelülerin toplumsal arka planına dair olan tartışmadaki tüm faktörler bir arada düşünüldüğünde, *cebelülerin* %56 kadarının Gayrimüslim, %9'unun ise Müslüman kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır. Kökeni bilinmeyenleri de aynı oranda dağıttığımızda Gayrimüslim kökenlilerin %86, Müslüman kökenlilerinse %14 civarında olduğu bulunur. Bu sonuç, *cebelülerin* toplumsal kökenine dönük ortaya atılan her bir görüşün kısmi bir doğruluk payının olduğunu ortaya koymaktadır. Fodor'un iki örnek üzerinden Balkanlı Gayrimüslimleri *cebelü* olabilecekler listesine katmasına rağmen, hiç kimse Rumeli *timarlı* ordusunun belkemiğini, başta Bosnalılar ve Arnavutlar olmak üzere, Balkanlı halkların oluşturduğunu tahmin edememiştir. Uzunçarşılı ve takipçilerinin üzerinde durduğu parayla satın alınan köleler veyahut akınlarda ve savaşlarda tutsak edilip köleleştirilen asker ve siviller ise ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bu haliyle Rumeli'deki *cebelülüğün* büyük oranda ikinci bir devşirme sisteminin ürünü olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın kendi tebaası olan Balkan halklarının bu denli *cebelüleşmesi* devletin Gayrimüslim ailelerin çocuklarını merkezi ordu için tabi tuttuğu sistematik asimilasyonla aynı değildir elbette. Jorga'nın anlattığı birkaç akçelik yevmiye için orduya yazılmaya can atan büyük bir "ayaktakımı"nın varlığı kuşkusuz özellikle kırsal nüfusun içinde olduğu yoksulluğun bir tezahürüdür. Bu araştırmaya yansıyan %70 civarındaki *ulufeli cebelü* bunu teyit eder niteliktedir. Küçük ölçekli dirliklerde birçok Balkanlı *gulamın* kayıtlı olması da yine bununla ilişkilendirilebilir. Bu yoksulluğun nedeni belki nüfus artışı olabilir. Ama daha önemlisi ellerinde önemli bir servet biriktiren Müslüman bir elit sınıfın ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle sınıflar arası farkın açılmasıdır. Jorga Osmanlı'da o dönemde ortaya çıkan lüksü, zamanının (20. yüzyıl başları) Amerikalı milyarderlerinin lüks tüketimine benzetirken, buna karşın Müslüman köylü ve zanaatkârların daha mütevazî bir yaşam sürdürdüğünü, Rum ve Slav kökenli kırsal nüfusun ise sefalet içinde olduğunu vurgular.⁷³ Kırdaki Gayrimüslim yoğunluğa rağmen kentlerde Müslüman nüfusun hızla artması Jorga'yı haklı çıkarır cinstendir. Sosyal refahın daha fazla olduğu tüketim mekânları olan kentler tam da İbni Haldun'un bahsettiği "*hadari*"leşme (medenileşme) diğer bir deyişle elitleşmenin göstergesidir.⁷⁴ İbni Haldun, daha yoksul olan kırsal nüfusun bu refaktan faydalanmak için bu kent merkezlerine göç ettiklerini yazar.⁷⁵ Bu, Osmanlı köylüsü için öyle kolay değildir. Çünkü, Osmanlı'da Timar sisteminin getirmiş olduğu katı iş bölümü bu anlamda bir bariyer görevi görür. Bu nedenle de sıradan bir köylü için bu refaktan pay almasının en kolay, belki de tek yolu *cebelü* olmaıdır.

⁷³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2., s.365-8.

⁷⁴ İbn Haldun, *Mukaddime I* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997). ss.303-304.

⁷⁵ Ibid. s. 308.

Cebelüleşmenin ardında yatan ikinci bir faktör de devletin zamanla daha fazla bir şekilde İslami bir kimlikle bezenmesidir. II. Bayezid döneminde ivme kazanmış olan bu süreç Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde artık iyice olgunlaşmıştır. Bunun konumuz açısından önemi, devlet sisteminin sadece merkezi kadrolarda değil, yerel kadrolarda da İslami olmayı daha çok dışlamaya başlamasıdır. Diğer bir deyişle devlet üzerinden üretilen ekonomik değere erişmenin İslamlığı dayatmasıdır. Bu durum ister istemez Hristiyan sipahi sayısını düşürdü. Daha 70-80 öncesinde Balkan sancaklarında hiç de azımsanmayacak bir Hristiyan sipahi varlığı varken, 1630'lara gelindiğinde bu grup çoğu düşük *timar*larla yetinmek zorunda olan %2 gibi bir dilime inmişti. Kaba bir hesaplamayla 1450'lerden 1632'ye gelindiğinde Hristiyan siphahilerinin sayısındaki düşüşün ortalama %77 civarında olduğu görülebilir.⁷⁶ Bunun *cebelüler* üzerindeki yansması ise daha çok İslam'ın insanı köle ve özgür olarak ayıran toplumsal formasyonu düzenleme şekliyle alakalıdır. İslam hukuku *Darü'l-İslam*'da Gayrimüslimi hukuki olarak zimmi (fiili olarak köle) statüsünde kabul ettiğinden, bir Gayrimüslimin Müslüman bir köleye sahip olması pek mümkün değildir. Osmanlı'da *cebelülerin* gerçekte köle olup olmadığına bakılmaksızın son kertede kul statüsünde görüldükleri açıktır. Bunu, hem bazı sancakbeylerinin bütün adamlarının "gulaman" adı altında kaydedilmesinden hem de Hristiyan siphahilerin Müslüman *cebelülere* sahip olamamalarından anlayabiliyoruz.⁷⁷ Bu da Hristiyan sipahi sayısındaki bir düşüşün otomatikman Gayrimüslim *cebelü* sayısındaki bir düşüşe neden olacağı anlamına gelir. Tabii bu, Müslüman siphahilerin emirlerinde Gayrimüslim *cebelü* isteyip istemediğine bağlıdır ki, defterde buna örnek teşkil edebilecek çok az kişi vardır.⁷⁸

Balkanlardaki *cebelüleşmenin* altında üçüncü bir faktör olarak da sistemin yukarı yönlü bir hareketliliği mümkün kılması sayılabilir. 16. yüzyıl Osmanlısında sıradan yoksul bir Gayrimüslim için gıpta edilen bir lüks yaşama kavuşmanın en kolay ve olası yolu askeri sisteme kul olarak dâhil olmaktır. Bunun bir yolu devşirme sistemi üzerinden merkezi orduya dâhil olmaktır. İkinci yolu ise *cebelüleşerek* taşra ordusuna dâhil olmaktır. Taşra ordusundaki çoğu *cebelünün* kadrolu değil, kiralık statüsünde oldukları bir gerçek. Yine de kendilerini ortaya koydukları ölçüde yükselmeleri de pekâlâ mümkündü. Kişi yeterince şanslıysa *cebelüsü* olduğu kişi yüksek kademedeki birisi olurdu. Bir sancakbeyinin ya da beylerbeyinin adamının bu anlamda şansı çok daha fazladır. Örneğin Bosna sancakbeyinin en yüksek rütbeli adamı olan kethüdası Arnavut asıllı bir *gulam* olup, sancakbeyinin 103 adamının da amiriydi.⁷⁹ Öbür taraftan, bir serhat sancağında bey olanın yanında işe girmek de iç sancaklara göre hem yağmadan pay alma

⁷⁶ Bu karşılaştırma için İnalçık'ın Tırhala, Vulçitrin, Bosna, Breniçeva, Vidin için verdiği rakamlar 1632 verileriyle karşılatılmıştır. Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Siphahiler ve Menşeleri," in *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

⁷⁷ Bu çalışmada ele alınan defterde Hristiyan siphahilerin emrinde Müslüman ismi taşıyan *cebelülerin* varlığına dair bir-iki istisna örnek olsa da bunlar sosyo-onomastik bir tartışmayı gerektirdiği başka bir çalışmanın konusunu teşkil etmemektedirler. Bu noktada sadece her Müslüman ismi taşıyan kişinin illaki Müslüman olduğu anlamına gelmediğini hatırlatmakla yetineceğim. Bu konuda Yılmaz Kurt'un aynı konuyu ele alan iki makalesine bakılabilir: Yılmaz Kurt, "Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları," in *Anadolu'da Kişi Adları*, ed. Yılmaz Kurt (Ankara: Akçağ, 2020).

⁷⁸ Sahibi Müslüman bir isim taşıyan ancak kendisi Gayrimüslim bir isme sahip 22 kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerin ekseriyeti sancakbeyi adamı olup en çok Vidin ve Semendire sancaklarında kayıtlıdır. Bu durum söz konusu kişilerin tercüman, istihbarat gibi işler için istihdam edildiğini düşündürmektedir.

⁷⁹ TS.MA.d. 6807, s. 2b. Murad adlı bu kethüda çok büyük bir ihtimalle, emrinde sekiz Bosnalı *cebelünün* bulunduğu, 20.147 akçelik bir zemanetin sahibi olan Voyvoda Murad'la aynı kişidir. TS.MA.d. 4175, 15b

hem de yükselme açısından daha avantajlıdır. Bu nedenle Bosna, Vidin ve Semendire sancakbeyleri gelirlerine oranla sefere en fazla adam getiren beylerdir.

Tüm bunlar Rumlar, Bulgarlar ve Sırlarla karşılaştırıldığında neden Bosnalılar ve Arnavutların daha fazla cebelüleştirdiğini açıklamaz. Her şeyden önce, İslam'ın bu iki halk arasında daha yaygın olmasını bu sürecin bir nedeni değil bir sonucu olarak görmek lazım. Diğer bir ifadeyle, Bosnalılar ve Arnavutlar Müslümanlığı benimsedikleri için *cebelü* olmuyorlardı; *cebelü* oldukları için Müslüman oluyorlardı. Bu gruplar fiziksel ya da kültürel olarak askerliğe daha elverişli oldukları için tercih edilmiş olabilirler belki. Ancak bu iki grubun Osmanlı öncesine dayanan iktidar mücadelelerindeki rolüne bakmak daha anlamlıdır. Nitekim bazı tarihçiler Bosna'nın İslamlaşmasını, Bosna'nın Osmanlıların Balkanlara yayılması arifesinde Hristiyanlıkta "sapkın" bir mezhep olarak kabul edilen *Bogomilizm*'in merkezi olmasına bağlarlar.⁸⁰ Bu noktanın payı olduğu kuşkusuz kabul edilebilir. Ancak bunu, "insanlar kendi dini görüşleri yüzünden zulüm gördükleri için kendilerine zulüm edenlere karşı başka bir dine geçtiler" gibi basit bir süreç olarak algılamamak lazım. Ayrıca, mevzuyu Osmanlı'nın dahiyane siyasetinin bir sonucuna da indirgeyemeyiz. Bu süreci elitlerin (askeri-politik önderler) ittifakının bir neticesi olarak okumak daha anlamlı olacaktır.

Gerek bir grubun elitlerinin diğer bir grubun elitleriyle çatışması gerekse de kendi aralarındaki iç çekişmelerin fatihleri davet eden bir tarafı olmuştur hep.⁸¹ O yüzden neredeyse her fetih bir davetle başlar. Davetkârlar bazen o yerin tüm elitleri olabileceği gibi çoğu zaman sadece bir kısmından ibarettir. Nitekim Arnavut isyanından sonra bazı Arnavutların Trabzon'a sürülürken bazılarının kendi topraklarında dirlik sahibi olmalarını bu ilişkiler üzerinden okumak gerek.⁸² Aslında tasfiye olunmadıkları sürece her iki durumda da sonuç aynı kapıya açılır: Osmanlı'nın sistemine dâhil olmak. Devlet sadece toplumun savaşçı elitlerini değil devşirme yoluyla daha avam bir kitleyi de sisteme entegre ediyordu. Sisteme bu iki koldan yoğun entegrasyon, sistem içinde bir network oluşturmuştu. Bu sosyal ağların varlığı elbette yoksulluktan kurtulmak isteyen bir köylü için oldukça önemli bir fırsat kapısı aralıyordu. Nihayetinde *timar* sistemi bu ağlar (*iltimas*) üzerinden işleyen kollamacı bir mekanizmaya sahipti.

⁸⁰ Elbette Balkanların İslamlaşması konusu birçok kişi tarafından tartışılmış ve birçok yönünü vurgulayan birçok hipotez ortaya konmuştur. Buna dönük derli toplu bir historiografi tartışması için bkz. Antonina Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective," in *The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*, ed. Suraiya Faroqi and Halil İnalçık (Leiden: Brill, 2002).

⁸¹ Bir zamanlar Marksist literatürde çokça dillendirilen komprador burjuvazi, işbirlikçi gibi kavramlar aynı sosyolojik olgulara karşılık gelmektedir. Bu olgu çoğu zaman normatif okumalara konu olmuştur. Bakılan konuma göre olgu; işbirlikçilik, hizipçilik, dönmelik gibi olumsuzlayan veya ihtida, sadakat gibi olumlayan kavramlar üzerinden tartışıla gelmiştir.

⁸² Bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler."; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954).

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Kaynaklar

- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Mühimme Defterleri (ADV.N.MHM.d.): Nr. 1, 5.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Kâmil Kepeci Kataloğu Defterleri (KK.d.): Nr. 70.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri (TS.MA.d): Nr. 544, 734, 2204, 4175, 4195, 4199, 4431, 4755, 4927, 5531, 5532, 5535, 6807, 6811, 7506, 8303, 8533, 10645.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Topkapı Sarayı Arşivi Evrakları (TS.MA.e): Nr. 757-29.
- Arşiv Kaynakları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA), Tahrir Defterleri (TT.d): Nr. 108 (Tırhala), 135 (Semendire), 160 (Vidin), 171 (İzvornik), 420 (Agriboz).

Yayınlanmış Eserler

- Akdağ, M. (1945), Timar Rejiminin Bozuluşu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dergisi*, 3(4), 419-31.
- Akdağ, M. (2010), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1990), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1992), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1993), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı.
- Akgündüz, A. (1994), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aličić, A. S. (1976), Popis Bosanske Vojske Pred Bitku Na Mohaču 1526. Godine, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 25, 171-202.
- Barkan, Ö. L. (1980), Timar. *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 805-872.
- Barkan, Ö. L. (2000), Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*. (edt. Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 509-554.
- Barkan, Ö. L. (2000), H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*. (edt. Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 620-702.
- Çelebi, C. S. (2016), *Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman [Kanunî Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi (1532)]*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Danişmend, İ. H. (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Delilbaşı, M., ve Muzaffer A. (2001), *Hicri 859 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Emecen, F. M. (1993), Cebelü. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 188-189.
- Erdoğru, M. A. (2014), Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 167-87.
- Erkan, D. (2005), *Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-Nâmesi (1520-1537)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Fodor, P. (2009), Ottoman Warfare, 1300–1453. *The Cambridge History of Turkey, Vol 1: Byzantium to Turkey, 1071–1453*. (edt. Kate Fleet), Cambridge: Cambridge University Press, 192-226.
- Günel, Z. (2007), Nöker. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 216-217.
- Haldun, İ. (1997), *Mukaddime I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hammer, J. V. (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Üçdal Naşriyat-Sabah.
- İnalçık, H. (1991), Djebeli. *EI2*. Leiden: Brill, 528-529.
- İnalçık, H. (1954), *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalçık, H. (2014), Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 139-188.
- Jorga, N. (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Koç, Ü. (2002), XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 395-420.
- Koçi Bey (2007), *Koçi Bey Risaleleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kurt, Y. (2020), Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları. *Anadolu'da Kişi Adları*. (edt. Yılmaz Kurt), Ankara: Akçağ, 503-529.
- Ménage, V. L. (1965), Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II. *Documents from Islamic Chanceries*. (edt. Samuel M. Stern), Oxford: Bruno Cassirer, 81-118, 223-229.
- Ménage, V. L. (1965), Some Notes on the "Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29(1), 64-78.
- Nasuh, M. (2019), *Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*. İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Özcan, A. (1999), Osmanlı Askeri Teşkilatı. *Osmanlı*. (edt. Güler Eren), Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 551-557.
- Özcan, A. (1999), Pencik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 226-228.
- Peçevî, İ. (1968), *Peçevî Tarihi*. İstanbul: Son Telgraf Matbaası.
- Selçuk, H. (2014), Savaş Esirlerinin Din Değiştirilmesi (Nemçeli Esirler Örneği). *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 1005-1013.
- Soyudoğan, M. (2005), *Tribal Banditry in Ottoman Ayntab (1690-1730)*. (Unpublished Master's Thesis), İstanbul: Bilkent University.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011), *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zhelyazkova, A. (2002), Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective. *The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*. (edt. Suraiya Faroqhi ve Halil İnalçık), Leiden: Brill, 223-266.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

TOPLUMSAL BİR BAŞKALDIRI OLARAK BRİSTOL KENTİ MURALLARI

Murals of the City of Bristol as a Social Revolution

Alkan BAYRAKTAR^{1*} • Serkan İLDEN²

¹ Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye.

² Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü, Kastamonu, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 11.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.07.2021

Ö Z

Sokak sanatı, çağdaş sanatların bir türü kapsamında değerlendirilen ve farklı malzemelerle üretilen bir sanat anlayışıdır. Bu sanat anlayışı -adından da anlaşılacağı üzere- bir kentin sokaklarına uygulanır ve kullanılan ekipman türü üzerinden sınıflandırılması yapılmaktadır. Bu tekniklerden bazıları şablon (stencil), tebeşir (chalk), çıkartma (sticker), mozaik veya enstalasyon gibi uygulamaları kapsamaktadır. Ancak en yaygın olarak bilinen ve genelde spreyle uygulanan grafiti ile zaman zaman geleneksel boyaların tercih edildiği mural uygulamalar da sokak sanatları türü içerisinde dahil edilmektedir. Uygulamadaki teknik çeşitliliğin yanı sıra mural eserlerin büyük boyutlarda uygulanması nedeniyle daha uzun zamanlarda ortaya çıkarılması onu, diğer görsel sokak sanatlarından ayırmaktadır. Bu da dolaylı olarak grafiti ya da şablon tekniklerinin gizli ve hızlı uygulanmasına karşın sanatçı-eser, eser-izleyici ikilisi ya da sanatçı-izleyici-eser üçgeni bağlamında oluşan estetik merkezli empatinin daha sıkı kurulacağını göstermektedir. Dünya genelinde sokak sanatlarının legal olduğu ve onlara gerekli değerin verildiği önemli şehirlerden birisi olan Birleşik Krallık'a bağlı Bristol kenti ise bahsi geçen tüm görsel tekniklerin örneklerini bulabileceğiniz ender şehirlerden birisidir. Bu şehirde tüm görsel tekniklerin bulunmasına karşın muralların düzenlenen bazı festival ve etkinliklerle nitelik ve nicelik bağlamında daha çok öne çıkması araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, Bristol kentinde sanatçılar tarafından uygulanan eserlerin birçoğuna değinilerek sokak sanatlarına karşı şehrin yaklaşımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sokak Sanatı, Mural, Bristol, Kent.

ABSTRACT

Street art is an understanding of art that is considered as a type of contemporary arts and produced with different materials. This understanding of art -as is evident from its name- is applied to the streets of a city and classified according to the type of equipment used. Some of these techniques include stencils, chalk, stickers, mosaics or installations. However, graffiti, which is the most widely known and generally applied by spray, and mural applications, where traditional paints are sometimes preferred, are also included in the street arts genre. In addition to the technical diversity in the application, the fact that mural works are revealed in longer times due to their application in large sizes distinguishes it from other visual street arts. This indirectly shows that although graffiti or stencil techniques are applied secretly and quickly, aesthetically centered empathy in the context of artist-work, work-viewer duo or artist-viewer-work triangle will be established more tightly. The city of Bristol in the United Kingdom, one of the important cities where street arts are legal and valued, is one of the rare cities where you can find examples of all the visual techniques mentioned. Despite the presence of all visual techniques in this city, the focus of the research is that murals come to the fore in terms of quality and quantity with some festivals and events. Therefore, in this study, the approach of the city to street arts will be examined by mentioning some of the works applied by artists in Bristol city.

Keywords: Street Art, Mural, Bristol, City.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Bayraktar, A., İlden, S. (2021). Toplumsal Bir Başkaldırı Olarak Bristol Kenti Muralları. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 171-194. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.950958>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: abayraktar@kastamonu.edu.tr

GİRİŞ

Sokak sanatı, halka açık yerlerde yapılan birçok sanatsal aktiviteyi barındıran geniş bir terimdir. Bu sanatsal faaliyetler içerisinde performans sanatı, ses sanatları, spor aktiviteleri ve görsel sanatlar alanı gibi türleri içerisinde barındırmaktadır. Bu türler içerisinde kalıcılığı ile öne çıkan ve şehirleri renkli, parlak bir temaya dönüştürmesinden dolayı grafiti, mural (duvar resmi), şablon gibi görsel-sokak sanatları en fazla tercih edilen alanlar arasındadır. Bu sanatsal üretim biçiminin kökeni isyanların, ayaklanmaların veya siyasi sorunların eylemlenmiş bir başkaldırısı olduğu öne sürülmektedir. 1960'lı yıllarda New York mahalle ve trenlerinde başlayan grafiti sanatı, 1980'lerle birlikte dünyanın pek çok kentinde görünür olmaya başlamıştır. Politik ve siyasi değerlere tepki niteliğinde gelişen sokak sanatları görünürlüğünün ve tanınırlığının artması ile kentte yaşayanlar ve tanık olanlar tarafından da zaman içerisinde benimsenmiştir. Zıtlıklar bağlamında değerlendirildiğinde bir nevi sanat ve siyaset arasındaki enteresan uzlaşımı oluşturmuştur (Aral, 2021: 219). Buradan hareketle sokak sanatının doğumunda ona atfedilen olan bu “olumsuz etiket” günümüze doğru gri binaların ve kirli duvarların renklendirilme çabası sonucu saygı duyulması gereken bir üretim biçimi hâlini almıştır. Süzen'e göre; sokak sanatçıları da sanat yolundaki ifade çeşitliliği sayesinde yenilikler ve değişimler yaratarak şehre kalıcı izler bırakmak adına yola çıkmışlardır. Çağdaş sanatların ortak noktası olan anlatım biçimleri ve tekniklerinin birbirlerinden farklı olması sayesinde bu sanatçılar, başkaldırı veya karşı çıkışın bir ifadesini yaratma amacı gütmüşlerdir. Daha yumuşak bir ifade ile sanatçılar hissedilen duygusal tepkiyi dile getirme isteği ile sokaklara yönelmişlerdir (Süzen, 2017: 286).

Çağdaş sanatların kemikleşmiş yapısına rağmen özellikle grafiti ve mural sanatların gerçek anlamda özgür bir sanatsal yaklaşım olup olmadığı bugün dahi tartışılan sorunlardan birisidir. Bu tartışmalar göz ardı edildiğinde kamusal alanların sokak sanatçıları tarafından aidiyet ve koruma içgüdüsü ile sahiplenildiği gözlenmiştir (Nandrea, 1999). Ayrıca sanat eserleri ve tasarımların mekânlarda kişiler arası iletişimi ve etkileşimi olumlu yönde geliştirdiği hususunda önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Kamusal alanlarda sanat eserinin var oluşu ile bireylerin bu mekânları daha verimli kullanmalarının yanı sıra daha üretken ve mutlu olduğu saptanmıştır. (Parlakalay, 2020: 1158).

İngiltere'nin üç büyük kentinden biri olan Bristol ise dünya üzerinde mural eserlerin yoğun olarak çalışıldığı bir şehir olarak bilinmektedir. Bristol'un sokak sanatı türleri içerisinde dünyanın önde gelen şehirlerinden biri olarak konumu oldukça güçlüdür. Dolayısıyla şehrin merkezinden başlayarak her yerine yayılmış olan mural eserler sanatseverler tarafından ilgi ile karşılanmaktadır. Sokak sanatında mural eserlerin örneklerine çok sık rastladığımız Bristol kentinin bu çalışmalarla olan ilişkisi incelenmeli, sanatçılar ve yaratımları üzerinden değerlendirilmeleri gerekmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tarihte duvar resminin ilk örnekleri paleolitik çağlara (eski taş devri) kadar dayanmasına karşın yaygın örneklerine Mısır piramitlerinde ve Pompeii'de rastlanmaktadır (Akbulut, 2011). Ancak bunlar çok ilkel örnekler olması açısından gerçek duvar resimlerini Rönesans zamanlarına dayandırmak daha makuldür. “Fresk” (fresko) tekniğini sıklıkla kullanan sanatçılarla birlikte özellikle Leonardo Da Vinci ve

Michelangelo Buonarroti gibi ustaların bu teknikle üretilmiş eserleri günümüze kadar ulaşmıştır (Rona, 1997). Burada geleneksel tarzda oluşturulan fresk ve çağdaş sanat anlayışında uygulanan mural çalışmalarını birbirinden ayırmak gerekmektedir. Duvar resmi ifadesi, fresk ve muralların tümüne söylenebilecek bir terim olmasına karşın fresk yalnızca kapalı mekânlarda ve ıslak sıva üzerine yapılan bir resim türüdür. Mural ise her ne kadar duvara yapılan başka bir uygulama türü gibi gözükse de duvar resminin genel anlamından ayrılır. Murallar şehirlerin mutsuz boş bina cephelerine, ruhsuz sokak duvarlarına veya dev fabrika cephelerine yapılan heybetli eserler için söylenmiş bir tanımdır. Mural sözcüğü İngilizcede genel “duvar resmi” anlamı taşımasına karşın kelimenin kökeni, Latince “murus” yani salt duvar demektir. 1900’lü yıllarda Meksika’da sosyalist ve gerçek sanatın temsilcisi olarak duvar resmi yapan sanatçılara ise “muralista” denmeye başlanmış ve duvar resmi yapan sanatçılara ithaf edilen “muralist” sözcüğü buradan türemiştir (Kordic, 2021).

Muralist sözcüğünü türeten Meksikalılar bu tekniği 1920’li ve 1930’lu yıllarda yaşadıkları devrimden sonra fazlasıyla geliştirmişlerdir. Modern sanattaki yükselişin mimarları olarak bilinen Diego Rivera, Jose Clemente Orozco ve David Alfaro Siqueiros üçlüsü mural tekniğinde de Meksika sanatının gelişmesine önderlik etmiş sanatçıların başında gelmektedir (Aksoy & Elmas, 2020:398). Yine 1900’lü yılları, aydınların ve sanatçıların içinde yaşadıkları sosyal düzeni sorguladığı ve sanat öğrencilerinin klasik temelde eğitime karşı protestolar yaparak sanat eğitiminde daha modern bir yol izlemenin gerekli olduğunu savunduğu bir dönem olarak da tanımlamak mümkündür (Altınok, 2014: 306). 20 yy.dan bu yana radikal toplumsal hareketlerin odağında gelişen murallar, kamusal alanları kendine mal etmesiyle öne çıkmaktadır (Taş & Taş, 2015: 88). Bu toplumsal hareket ve eleştirel yaklaşımlar eskiden beri öne sürülen sokak sanatının kamu mallarına zarar verdiği görüşünü destekler niteliktedir. Ancak birçok sanatçı sokakta sanat eserini yaparken kamu veya özel mülklere zarar verdiğini düşünmediğini belirtmektedir. Burada toplum, bu sanatsal uygulamaların bir vandalizm örneği olmadığını öğrenmesi gerekmektedir (Hughes, 2009).

Görsel-sokak sanatları içerisinde birbirine en çok karıştırılan grafiti ve mural terimleridir. Bu iki kavram birbirlerinden sürekli faydalanarak gelişse de uygulama alanları ve ortaya çıkan çalışmalar incelendiğinde birbirinden farklı eserlerin oluştuğu görülmektedir. Resimli yazı olarak adlandırılan ve sokak sanatının muhalif kaynaklı anti-disipliner yaklaşımlarını tam anlamıyla yerine getiren, duvarlara kısa sürede yapılmış olan çalışmalara grafiti denmektedir. Grafitiler, çok farklı stillerle yapılabildiği gibi içeriğinde barındırdığı yazılar zaman zaman anlaşılabilir bir hâl alabilmektedir (Özen & Eken, 2017: 501). Kamu alanlarını, sokakları, bina yüzlerini bir tuval gibi kullanan mural sanatçıları ise grafiti sanatçılarına göre daha uzun bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Mural eserler uygulama süreci haricinde, tavanlar, çok katlı apartmanlar gibi büyük yüzeylere uygulanması noktasında da grafitiden ayrılmaktadır. Bu ölçütlerden dolayı sanatçıları eserlerini bitirebilmek için erişilmesi güç olan yerlere iskele kurmak zorunda kalabilmektedir. Muralların, son yıllarda gerek şehirlerde gerekse kamusal alanlarda en çok tercih edilen sokak sanatı türü olduğu gözlenmektedir. Grafiti gibi salt yazı kullanılmaması, sanatçının özgür ve özgün dünyasını yansıtmaya ve aynı zamanda bulunduğu şehirle bütünleşmesi mural eserlerin tercih edilmesinin en önemli sebepleri arasında sayılabilir (Toy & Görgünlü, 2018: 1153). Henüz tescillenmemiş bir sanat

anlayışı olarak öne sürülen grafiti; aynı zamanda bazı kesimlerce vandallık olarak nitelendirilmesine karşın günümüzde birçok felsefeci, sanat eleştirmeni ve akademisyen tarafından kabul gören bir yaklaşımdır. Bu noktada da mural sanatı, içinde biraz asilik barındıran ve cesur bir akım olan grafitiden ayrılmaktadır (Yıldırım, 2021). Ayrıca grafiti sanatçıları eserlerini kamusal alana yerleştirseler de eserlerinin toplum tarafından anlaşılmasıyla ilgilenmemektedir, onların asıl muhatabı diğer grafiti sanatçılarıdır. Mural eserler ise genel itibari ile birçok sivil tarafından anlaşılmaktadır. Ayrıca mural sanatçıları arasında eserlerinin herkes tarafından görülmesini ve onlara ilgi gösterilmesini de isteyenler bulunmaktadır. Sanatçılar, mural eserleriyle bir amaca hizmet etme ya da bir mesaj verme çabası içinde olabilirler. Dolayısıyla mural ile grafiti birbiriyle ilişkili modern sanat hareketleri olsalar da teknik, işlev ve amaç bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır (Weisberg, 2021) Stowers “Mural, grafitiyi sanata yakınlaştıran bir stil veya geleneksel bir resim sahnesi olarak tanımlanabilir” diyerek mural ile grafiti sanatları arasındaki farkı en yalın haliyle ifade etmeye çalışmıştır (Stowers, 2021).

Mural eserler günümüzde birçok teknik ile uygulanabilmektedir. Su bazı boyalar kullanılarak uygulanan teknik hem yüzey hem de kolaylık açısından en yaygın olanlarından biridir. Bazı muralistler boyama öncesinde kalemleri ile yüzeyde sınırları belirleyerek uygulama aşamasına geçerken bazıları ise doğaçlama bir eser üretebilmektedir. Doğrudan yüzeye çalışmayı tercih etmeyenler ise eserlerini en iyi forma ulaştırabilmek adına çok sayıda eskiz üretmektedir. Boyutu ne olursa olsun murallar, kent içerisinde halka açık yerlerde sergilendiklerinden bulunduğu sosyal çevrede özgür bir iletişim yolu oluşturmaktadır. Dolayısıyla kent içerisinde eser de sanatçı da özgür bir ifadeye bürünmüş durumdadır. Sanatçısıyla eşdeğer özgürlüğe sahip olan murallar, kurgularındaki ifade edinimleriyle birlikte kentte yaşayan tüm halkın estetik yaklaşımları üzerinden değerlendirmesine bırakılmıştır. İzleyiciler burada her sokak başında ansızın karşlarına çıkan eserlere dair heyecanını gizlemekte zorlanabilir. Bir duvarın yenilenmesinin göstergesi olarak canlı ve hızlı enerjisi ile devamlılığın sağlanabildiği bir sanatsal uygulama olarak değerlendirilen murallar sayesinde, şehirde yaşayan insanlar duygu değişimine uğramaktadır. Bu sanatsal yaklaşım renk ve biçim olgusuyla harmanlandığından kenti ziyaret eden turistlerde de estetik bir haz uyandırmaktadır.

Müzelerin mekânsal bağlamda kısırlaşmış tutumundan koparak; izleyicisini seçmeden, zaman zaman da estetik bağlamda kendini ön planda tutarak; günlük alışkanlıklara, yaşanan mekanlara ve sokaklara spontane bir şekilde yerleşmesi, muralların en önemli özelliklerindedir. Esas itibariyle murallarla birlikte tüm sokak sanatı türleri, yasadışı bir faaliyet olmaktan öte yaratma sürecini galerilerden halka indirgeyerek küresel sanat piyasasına ket vurmuştur. İfade biçiminin sonsuz varyasyonlarıyla sokak sanatları, günümüzde muralların yaratımı üzerinden saygınlığını evrim geçirmeye devam ederek geliştirmiş ve çağdaş sanat dünyasında hatırı sayılır bir yer edinmiştir (Özen Tanyıldızı, 2016: 79).

YÖNTEM

Bu çalışmanın çatısı literatür taramaya dayanırken Bristol kenti ve sanatı hakkında yazılan yazılardan ve sanatçıların ve kentin resmi internet sitelerinden yararlanılmıştır. Buradan hareketle sokak sanatının Bristol için önemi incelenmiş serbest veya şehir için yapılan etkinliklere katılmış sanatçıların duvarlara uyguladığı imajlara erişilmiştir. Bu

imajlar ışığında sanatçıların genel sanat anlayışları bağlamında Bristol'e bıraktığı eseri üzerinden yorumlamalara yer verilmiştir.

SOKAK SANATI VE BRİSTOL KENTİ

Demokratik yaklaşımların sergilendiği kent mekanları olarak bilinen kamusal alanların bütününe toplum için canlı bir meta olduğu bir gerçektir ve bu ortamlar zaman zaman kendini yenileme özelliğine sahiptir. Çünkü kentin ya da ülkenin iktidarının yaklaşımı ne olursa olsun toplum bunu değiştirmeye yönelik gücü her daim elinde tutmaktadır. Ancak bu durum kamusal mekanların sürekli bir güç tekelinde olabileceği anlamına gelmemelidir. Kamusal mekanların bu değiştirilebilir sistematiği, tarafların dinamik bir çekişmesine sahne olsa da şehir ortamının yine her kesime ait olduğunun da altı çizilmelidir. Holton'un ifade ettiği gibi "Malların ve fikirlerin özgürce değiş tokuş edildiği korunaklı toplumsal mekân olarak ifade edilen kentler, içinde herkesin yaşadığı bilinci ile gelişerek eşit, bağımsız ve özgürlükçü bir yaklaşımla yaşanır hâle gelebilmektedir." (Holton, 1999: 13 akt. Çakar, 2014: 38).

Özellikle 21. yy. kentlerinde bahsi geçen ve halka mal olan kamusal alanların çağdaş sanat yaklaşımlarıyla daha da etkileşime girdiği gözlenmektedir. Bu durum toplumun hem sanat algısında hem de şehir motivasyon dinamiğindeki gelişiminde önemli bir ivme oluşturmaktadır. Çünkü sanatın kitlelerle buluşturulması ve bu ortamda yaygınlaşması kent dokusunda gözlenen olumlu dönüşümlere olanak sağlarken ayrıca sosyal ilişkilerin yapısının da iyileşmesine imkân tanımaktadır (Osman & Eliri, 2012). Sosyal ilişkilerle birlikte sanatsal estetik yaklaşımların doruklarını yaşayan 615.000'den fazla nüfusu ile Bristol kenti ise İngiltere'nin güneybatısındaki en büyük şehir ve Birleşik Krallık'ın en kalabalık 11. kentsel bölgesi olarak bilinmektedir. 2015 yılında Yeşil Avrupa Başkenti ödülünü alan ilk Birleşik Krallık şehri olan Bristol kenti doğasıyla da adından söz ettirmektedir. Büyük ölçüde çağdaş takip etmesinin yanı sıra yaratıcılık temelleri üzerine inşa edilmiş bir şehir olan Bristol, her zaman şaşırtmaya ve güncelliğe açık olmasıyla diğer Birleşik Krallık kentlerinin bir adım ötesindedir. Bristol, özgür düşünce yaklaşımına oturttuğu sanatsal gelişimini orada bulunan herkese bir miras niteliğinde göstermektedir.

Bristol'de sokak sanatları üzerinden birçok festival düzenlenmektedir. Küçük ve büyük çapta birçok etkinliğin devlet desteği ile sağlandığı kentte en büyük festival 2008'den bu yana yapılan Upfest Sokak Sanatı Festivali'dir. Başlangıçta benzer düşünen 20 sanatçıdan oluşan grubu Bristol'de bir gün boyunca resim yapmak için bir araya getirerek tasarlanan festival, hızla genişleyerek dünya çapında bilinir hale gelmiştir. Artık festival mural ve diğer duvar işlerinin yapılması amacıyla düzenlenmiş devlet destekli bir festivale dönüşmüştür (Hayles, 2021). 2013 yılında, Avrupa'nın en büyük sokak sanatı unvanını almış olan Upfest, dünyanın dört bir yanından gelen 300 sanatçıya ve 30.000 ziyaretçiye ev sahipliği yapmıştır. Festival, bir yıl aradan sonra Ağustos 2015'te geri dönmüş ve bir kez daha uluslararası gözlemcilerin dikkatini olağanüstü renkli ve yaratıcı bir kent olan Bristol'e çekmiştir. 2015'ten bu yana kesintisiz olarak her yıl mayıs ayının son haftalarında yapılan Upfesti, 2020 yılında yaşanan ve tüm dünyayı saran COVID-19 salgını sebebiyle iptal edilmiş, 2021 yılında yeniden yapılması planlanmıştır. Her yıl başvuru öncesinde şehirde belirlenmiş bir alanda (ya da bina duvarında) uygulama yapacak olan sanatçılar, gün boyunca kendilerine tahsis edilen duvarlara resimlerini

yapmaktadır. Katılımı ücretsiz olan festivalde, etkinlik öncesi kayıt oluşturma zorunluluğu ve davetiye usulü ile sanatçılar şehre çağrılmaktadır. Hatta gelen sanatçılara imkânlar dahilinde sprey ve su bazlı boyalar tahsis edilirken sanatçılar ayrıca taşınabilir diğer eserlerini de burada satma imkânı bulabilmektedir.

Çeşitli festivaller kapsamında veya sponsorluklar ile gerçekleştirilebilen bu murallar, mağara resimlerinden veya bildiğimiz anlamda illegal olarak uygulanan sokak sanatı olgusundan farklı bir şekilde, herhangi bir sipariş veya bağlantı amacı olmadan, kendine has bir tarz ve kaygı çerçevesinde uygulanmaktadır. Bristol'de bu festival vesileleri ile buluşan sanatçılar gri apartman cephelerini, tamamen kendi eserleriyle kaplayarak duvarları bir tuval resmi gibi kullanmaktadır. Özgün sanatsal ifadenin tuval resminin dışına çıkarak devamlılığını sürdürmesi mural sanatçıların bina cephelerini de birer resim yüzeyi gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sanatçılar kendi irade ve kaygıları doğrultusunda hiçbir sisteme bağlı kalmadan özgün eserlerini duvarlar aracılığı ile oluşturma olanağına sahip olmaktadır. (Uğur, 2018)

BRİSTOL KENTİNDE BANKSY ETKİSİ

Demokratik yaklaşımların sergilendiği kent mekanları olarak bilinen kamusal alanların bütününe toplum için canlı bir meta olduğu bir gerçektir ve bu ortamlar zaman zaman kendini yenileme özelliğine sahiptir. Çünkü kentin ya da ülkenin iktidarının yaklaşımı ne olursa olsun toplum bunu değiştirmeye yönelik gücü her daim elinde tutmaktadır. Ancak bu durum kamusal mekanların sürekli bir güç tekelinde olabileceği anlamına gelmemelidir. Kamusal mekanların bu değiştirilebilir sistematiği, tarafların dinamik bir çekişmesine sahne olsa da şehir ortamının yine her kesime ait olduğunun da altı çizilmelidir. Holton'un ifade ettiği gibi "Malların ve fikirlerin özgürce değiş tokuş edildiği korunaklı toplumsal mekân olarak ifade edilen kentler, içinde herkesin yaşadığı bilinci ile gelişerek eşit, bağımsız ve özgürlükçü bir yaklaşımla yaşanır hâle gelebilmektedir." (Çakar, 2014: 38 akt. Holton, 1999: 13).

Özellikle 21. yy. kentlerinde bahsi geçen ve halka mal olan kamusal alanların çağdaş sanat yaklaşımlarıyla daha da etkileşime girdiği gözlenmektedir. Bu durum toplumun hem sanat algısında hem de şehir motivasyon dinamiğindeki gelişiminde önemli bir ivme oluşturmaktadır. Çünkü sanatın kitlelerle buluşturulması ve bu ortamda yaygınlaşması kent dokusunda gözlenen olumlu dönüşümlere olanak sağlarken ayrıca sosyal ilişkilerin yapısının da iyileşmesine imkân tanımaktadır (Osman & Eliri, 2012). Sosyal ilişkilerle birlikte sanatsal estetik yaklaşımların doruklarını yaşayan 615.000'den fazla nüfusu ile Bristol kenti ise İngiltere'nin güneybatısındaki en büyük şehir ve Birleşik Krallık'ın en kalabalık 11. kentsel bölgesi olarak bilinmektedir. 2015 yılında Yeşil Avrupa Başkenti ödülünü alan ilk Birleşik Krallık şehri olan Bristol kenti doğasıyla da adından söz ettirmektedir. Büyük ölçüde çağdaş takip etmesinin yanı sıra yaratıcılık temelleri üzerine inşa edilmiş bir şehir olan Bristol, her zaman şaşırtmaya ve güncelliğe açık olmasıyla diğer Birleşik Krallık kentlerinin bir adım ötesindedir. Bristol, özgür düşünce yaklaşımına oturttuğu sanatsal gelişimini orada bulunan herkese bir miras niteliğinde göstermektedir.

Bristol'de sokak sanatları üzerinden birçok festival düzenlenmektedir. Küçük ve büyük çapta birçok etkinliğin devlet desteği ile sağlandığı kentte en büyük festival 2008'den bu yana yapılan Upfest Sokak Sanatı Festivali'dir. Başlangıçta benzer düşünen

20 sanatçıdan oluşan grubu Bristol'de bir gün boyunca resim yapmak için bir araya getirerek tasarlanan festival, hızla genişleyerek dünya çapında bilinir hale gelmiştir. Artık festival mural ve diğer duvar işlerinin yapılması amacıyla düzenlenmiş devlet destekli bir festivale dönüşmüştür (Hayles, 2021). 2013 yılında, Avrupa'nın en büyük sokak sanatı unvanını almış olan Upfest, dünyanın dört bir yanından gelen 300 sanatçıya ve 30.000 ziyaretçiye ev sahipliği yapmıştır. Festival, bir yıl aradan sonra Ağustos 2015'te geri dönmüş ve bir kez daha uluslararası gözlemcilerin dikkatini olağanüstü renkli ve yaratıcı bir kent olan Bristol'e çekmiştir. 2015'ten bu yana kesintisiz olarak her yıl mayıs ayının son haftalarında yapılan Upfesti, 2020 yılında yaşanan ve tüm dünyayı saran COVID-19 salgını sebebiyle iptal edilmiş, 2021 yılında yeniden yapılması planlanmıştır. Her yıl başvuru öncesinde şehirde belirlenmiş bir alanda (ya da bina duvarında) uygulama yapacak olan sanatçılar, gün boyunca kendilerine tahsis edilen duvarlara resimlerini yapmaktadır. Katılımı ücretsiz olan festivalde, etkinlik öncesi kayıt oluşturma zorunluluğu ve davetiye usulü ile sanatçılar şehre çağrılmaktadır. Hatta gelen sanatçılara imkânlar dahilinde spreyci ve su bazlı boyalar tahsis edilirken sanatçılar ayrıca taşınabilir diğer eserlerini de burada satma imkânı bulabilmektedir.

Çeşitli festivaller kapsamında veya sponsorluklar ile gerçekleştirilebilen bu murallar, mağara resimlerinden veya bildiğimiz anlamda illegal olarak uygulanan sokak sanatı olgusundan farklı bir şekilde, herhangi bir sipariş veya bağlantı amacı olmadan, kendine has bir tarz ve kaygı çerçevesinde uygulanmaktadır. Bristol'de bu festival vesileleri ile buluşan sanatçılar gri apartman cephelerini, tamamen kendi eserleriyle kaplayarak duvarları bir taval resmi gibi kullanmaktadır. Özgün sanatsal ifadenin taval resminin dışına çıkarak devamlılığını sürdürmesi mural sanatçıların bina cephelerini de birer resim yüzeyi gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sanatçılar kendi irade ve kaygıları doğrultusunda hiçbir sisteme bağlı kalmadan özgün eserlerini duvarlar aracılığı ile oluşturma olanağına sahip olmaktadır. (Uğur, 2018)

Her şeyden öte Bristol'ün kentsel ve sanatsal topluluklarda edindiği büyük patlamaların ve bununla birlikte gelen güçlü desteklerin asıl sebebi tek bir sanatçıya; 1974 Bristol doğumlu Banksy'e atfedilebilir. Özellikle 1980'li yıllarda Bristol'ün ıssız ve renksiz bir şehir olduğu düşünüldüğünde Banksy'nin bu korku şehrinin renklenmeye ihtiyacı olduğunu düşündüğü söylenebilir (Grzymkowski, 2018). Banksy'nin bu şehre kattığı eserleri John Nation "Renksiz bir manzarada parıldayan bir fener" olarak nitelemiştir. Yapılan eserlerin çoğu da halk tarafından anlaşılır, yalın ve sade esprilerden oluştuğu düşünüldüğünde Bristol'de sokak sanatının gerçek maksadının Banksy tarafından ortaya konduğu söylenmektedir.

Ancak özellikle belirtilmelidir ki Banksy şablon (stencil) eserleri ile tüm dünyada tanınan, ünlü bir sanatçıdır. Mural eserlerin oluşum tekniği açısından yavaş, grafiti eserleri için ise hızlı olması gerektiğini bilen sanatçı bu tekniklerden uzak kalmıştır. Bu konuda Banksy "Yirmi bir yaşında işe yaramazın tekiydim, Grafiti çizmekte hem beceriksiz hem de yavaşım. Spreyci boyayla yaptıklarım çok kötü olduğundan şablona yöneldim çünkü şablonlar benim için dinamik, temiz ve etkiliydi ki bu da çok seksiydi." şeklinde yorum yapmıştır. Ancak sanatçının Bristol'de salt şablon eserleri bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. 1998 yılında gerçekleştirilen bir grafiti festivalinde şehir meclisinin onayıyla Inkie adlı başka bir sanatçı ile birlikte Bristol limanının inşaat alanındaki 400 metrelik panolarda 2 gün boyunca yeteneklerini sergilemişlerdir ve bu iki

sanatçı “Duvarlar Ateşe” adlı çalışmayı ortaya çıkarmışlardır. (Resim 1.) Büyük oranda elle çalışan sanatçılar eserde daha önce hiç görülmemiş şekilde karamsar bir grup doktorun ameliyat masasının etrafında toplandığı bir ân kompozisyon olarak tercih etmişlerdir. Resmin iki yanında Banksy’nin klasikleşen şablonlarından ekranlar bulunmaktadır. Ameliyat masasının üzeri düzenli grafiti harfleri ile oluşturulmuş ASTEK (ölen bir arkadaşı) yazısıyla kapanmıştır (Selvi & Koca, 2016: 281).

Resim 1. Banksy, Duvarlar Ateşe, 1998

Duvarlar Ateşe çalışması grafiti dünyası için çok önemliydi ama Banksy’nin birkaç ay sonra yaptığı bir işi onu Bristol’de daha büyük bir çevrede tanınır kılmıştı. Resim 2’de sanatçının “The Mild Mild West” adlı eseri, metruk bir binanın duvarına yaptığı dev bir çalışmadır. Bir oyuncak ayı elindeki molotof kokteyliyle kendisine doğru gelen üç polisin karşısında durmaktadır. Buradaki mesaj aslında açıktır. Oyuncak ayı iyi vatandaşları temsil etmesine karşın molotof atamayacak kadar sevimli insanları sembolize etmiştir ve karşısında zalim polisler bulunmaktadır. Çelişkileri de bu denli sadeleştirilmiş figürlerle işleyen sanatçı, bir tepkiyi veya bu durumda kalan insanların ne düşündüğüne ait belirsiz bir duyguyu zekice yakalama becerisini ortaya koymaktadır.

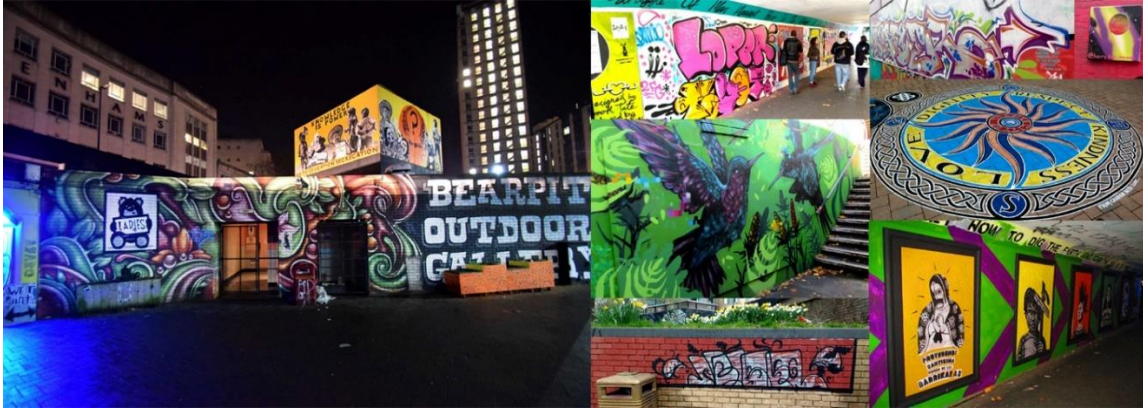

Resim 2. “The Mild Mild West”, Banksy, 1998

The Mild Mild West'in bir diğeri önemi ise Banksy'nin Londra'ya gitmeden önce Bristol'de yaptığı son işi olarak anılmasından gelmektedir. Eser ilk bakışta rahatlıkla şablon baskı ile oluştuğu düşünülse bile aslında bir muralettir ve yaklaşık 3 gün sürmüştür. Eser bittiğinde Banksy için bu durum büyük bir düş kırıklığı oluşturmuştur. Çünkü şehirde ne yetkili yöneticilerden ne polisten ne de grafiti karşıtlarından tepki almıştır. Sonraki zamanlarda ise bu çalışmaya karşı bir sempati beslemeye başlayan halk ile bu salaş bölgenin bohem bir sanat bölgesine dönmesi yolunda devam eden çalışmalarını fitilleyen ana parça haline gelmiştir. (Ellsworth-Jones, 2012)

BRİSTOL KENTİ MURALLARI

Bristol kentinin sokak sanatını kült haline dönüştüren Banksy olsa da kentin genel dokusunda püskürtülen teneke kutuların fıslaması veya sallandığı sırada gelen tiz metal tıkırtıları duymak her daim mümkündür. Bu genel ses ambiyansı, Bristol kenti ile özdeşleşmiş bir yansımadır. Çünkü kentin genelinde mural, grafiti ya da şablon eserleri görmek oldukça kolaydır. Resim 3'te Bearpit diye bilinen bir paten parkı sanatla kaplanarak şehrin görsel kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Grafitiler ve murallarla kaplı olan bu parkta bulunan alt geçitlerin de sokak sanatlarıyla bezendiği gözlenmektedir. Bölge bunların yanı sıra seramik, enstalasyonlar, yapıştırımlar ve şablon çalışmalarla sanatçıların gözdesi konumundadır.

Resim 3. Bear Pit Meydanı ve Alt Geçidindeki Karışık Tekniklerle Yapılmış Sokak Sanatları

Resim 4. Nick Walker ve SheOne ortak çalışması, See No Evil Etkinliği, 2012

Yine Bristol kentinde Nelson Street civarında bulunan ve “See No Evil” etkinliği birden fazla grafiti sanatçısının halka açık sanat eserleriyle oluşturduğu bir koleksiyondur. 2011’de oluşan bu koleksiyon, Bristol’ün İngiltere’nin kentsel sanat hareketindeki yüksek konumunu bir kez daha kanıtlaması açısından önem taşımaktadır. (<https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2012/aug/20/bristol-street-art-see-no-evil-pictures>)

Bristol doğumlu Nick Walker’ın yarattığı devasa karakter de bu koleksiyonun önemli parçalarındandır. Karakterin alt bölümünde ise Londralı SheOne takma adını kullanan James Choules’un soyut fısıltıları bulunmaktadır. (Resim 4.) İki farklı sanatçının oluşturduğu bu eşsiz eser, zamanında Birleşik Krallık’taki en büyük sokak sanatı duvar resmi olarak anılmıştır.

Resim 5. ROA, See No Evil Etkinliği, 2012

ROA takma adıyla bilinen Belçika asıllı sanatçı ise dünyadaki birçok şehirde hayvanları farklı açılar ve yapılarla kompozisyonuna dahil etmektedir. (Resim 5.) Bu resimler, dünyanın mural merkezi olarak bilinen Bristol’ün çılgın ve eşsiz gerilla sanatıyla nasıl çalkalandığının bir göstergesi durumunda olmasının yanı sıra uzmanlar tarafından bu durum 'Banksy etkisi' olarak adlandırılmaktadır (DeTurk, 2015: 22)

Resim 6. Pixel Pancho, See No Evil Etkinliği, 2012

Bir şehirde sokak sanatlarıyla her an karşılaşılabilir olunması ya da birkaç saatte değiştirilebilir olması gibi özellikler, bu sanatın diğer sanat tutumlarından farkını ortaya koymaktadır. Ayrıca şehirde yaşayan halkın veya turistlerin herhangi bir bedel ödemediği çalışmalara rahatlıkla erişmesi gibi mekânsal olanakları da kendi içerisinde barındırmaktadır. Zira sokak sanatı, içinde yer aldığı şehrin modern sanatla olan uğraşı ve ifade biçimidir. Bu aracı sanat yaklaşımı sanatçı ve izleyiciyi bir araya getirmeyi başarmış ve ruhsuz yapı duvarlarının renkli kompozisyonlarını halka mal etmiştir. Bu sanat anlayışının mülkiyet kavramına karşı olmasının yanı sıra şehrin her karesinin tüm insanlara ait olduğu anlamı çıkmaktadır (Karaaslan, 2008). Bu yüzden şehirde yaşamış tüm izleyiciler sokak sanatını ancak yaratıcılığın ve özgünlüğün sınırlarını kestirebildikleri kadarıyla tanımlayabilir. Özgünlük ve yaratıcılık dendiğinde ise yine See No Evil Etkinliklerinde Pixel Pancho takma adı ile bilinen İtalyan sanatçının robotumsu fantastik canavarı şehirde sürrealist bir yaklaşımla izleyicilerle buluşmaktadır. (Resim 6.)

Resim 7. Kashink, See No Evil Etkinliği, 2012

Fransız doğumlu kadın sanatçı ise günlük makyajının bir parçası olarak takma bir bıyık takarak çalışmalarını yapmakta, zaman zaman eseri önünde poz vererek fotoğraf çekmektedir. Çizgi romanlardan esinlenerek oluşturduğu yeni karakterleri genel olarak eserlerinde kullanan sanatçı buna karşın Resim 7’de görüldüğü üzere Bristol’e bu tarzından daha farklı bir çalışma yaparak çok renkli halusinatif ve folklorik bir etki ile dokusal bir oluşum meydana getirmiştir. (Zemler, 2021)

Resim 8. Painsmith Grubundan FXL ve Dones'un çalışması, 2016

Sanat eserlerinin üretim bağlamındaki geçmişleri incelendiğinde eser ve izleyici arasında estetik yaklaşımın önem arz ettiği bilinmektedir. Yakın geçmişi ele alındığında ise olağan yaklaşımların dışına çıkıp eleştirme, provoke etme, olumsuzlaştırma gibi birtakım misyonlar edindiği gözlenmiş ve bu durum temel sanat meselesi haline gelmiştir. Buna ek olarak, oluşan siyasi sorunlarla halkların isyanı veya sert eleştirel tutumları bu yaklaşımların alt yapısını oluşturan önemli etkenlerdir. Bu etkenlerin en uç noktasını yaşayan, eser ve izleyici etkisini doğrudan hissettiren yine sokak sanatları olduğundan Bristol caddelerinde bu politik göndermeleri ve karşıt duruşları sanatçılar murallarıyla ifade etmişlerdir. Resim 8'deki çalışma, daha önce bahsi geçen Upfest Sokak Sanatı Festivali'ne katılan ve uluslararası çalışmalara imza atan Painsmiths adlı bir grupta yer alan FLX ve Dones takma isimlerini kullanan sanatçılara aittir. Bedminster bölgesinde Carriageworks kemerlerinin birinin altına yapılmış olan eser daha sonra dünya çapında da viral olmuş, çevrim içi platformlarda 150 milyondan fazla kişi tarafından görüntülenmiştir. Çalışma, 2016 mayıs ayının üçüncü haftasında yani AB referandumundan yaklaşık bir ay önce yapılmıştır. Resmin altındaki metinde Trump ve İngiliz Başbakan Johnson'ın Brexit yanlısı (Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılması anlaşması) duruşuna karşı olan seçmenlerin yapılacak referandumda oy kullanmak için kayıt yaptırması gerektiğini ifade etmektedir. Başbakan Johnson, İngiltere'nin AB'den ayrılması için bir kampanya yürütmesi ve Trump'ın da İngiltere'nin Avrupa Birliği olmadan daha iyi durumda olacağını söylemesi üzerine eserin yapılmasındaki temel dayanak noktası oluşturulmuştur (Moran, 2021).

Resim 9. Eduardo Kobra, Upfest Sokak Sanatı Festivali, 2017

Brezilyalı sanatçı Eduardo Kobra Upfest 2017'de, festivalin en gözde yeri olarak bilinen tütün fabrikasında renkli bir moda yaklaşımı ile John Lennon'un muralını uygulamıştır. (Resim 9.) Beş kıtada ve yirmiden fazla ülkede eserleriyle dünyanın en popüler sokak sanatçılarından biri hâline gelen Kobra, gençken Sao Paulo'nun ara sokaklarında grafiti sanatçısı olarak çalışmaya başlamıştır. Yıllar geçtikçe, en önemli tarihi figürlerin renkli sunumlarını içeren kendi tarzını geliştirmeyi başarmış ve festivalin son gününde -daha sonra Harry Potter ile karıştırılacak olan- çarpıcı sanat eserine son rötuşlarını yapmıştır (Weatherby, 2021).

Her yıl kesintisiz geliştirilmeye çalışılan bahsi geçen festivalde, Bristol yetkilileri zaman zaman şehir içerisinde bazı muralları temizlemektedir. Bu temizlikten maalesef Kobra'nın eseri de nasibini almış ve yeni eserler üretilmesi adına üzeri gri boya ile kapanmıştır. Lennon hayranlarının bu muhteşem sanat eserinin kaybı sebebiyle uzun bir süre yas tuttuğu bilinmektedir. Çünkü çok uzaklardan görülebilen renkli, güzel detaylandırılmış bir sanat eseri yerine artık insanların gözlerini kapatarak geçip yürüdükleri dev gri bir boşluk görülmektedir. (Resim 10.)

Resim 10. Eduardo Kobra'nın Lennon çalışmasınının gri boya ile boyanan anı

Resim 11. Jody, Greta Thunberg Eseri, Upfest Sokak Sanatı Festivali, 2019

John Lennon muralı yerine yapılacak eser hakkında birçok spekülasyon dönmüş ve birçok insan, Simpsonlar'ın 10. yıl dönümü olması vesilesiyle Simpson ailesinin yapılacağı fikrine odaklanmıştır. Ancak Lennon'ın yerine Upfest'te dünya genelinde önemli politik yaklaşımlar sergileyen son yılların en önemli iklim aktivisti Greta Thunberg'in dev bir muralı Jody adlı bir sanatçı tarafından yapılmıştır. (Resim 11.) 15 metre yüksekliğe sahip bu dev muralın yapımı 8 gün sürerken yerel bir sanatçı olan Jody, Greta'yı "İklim değişikliğine karşı mücadelede yeni bir hareketin öncüsü" olarak tanımlamıştır (Howick & Hesson, 2021). Jody'nin Greta Thunberg'i tasvir etmesinin en önemli sebebi, henüz on altı yaşında olmasına rağmen global anlamda iklim değişikliği konusundaki tartışmaları çok farklı bir boyuta taşıyabilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla küresel iklim krizi konusunda farkındalık yaratan çalışmalarından ötürü onu bu dev duvarda tasvir ederek onurlandırmayı amaçlamıştır.

Bu muralda, okyanusun yarısında yarı açıkta duran dev bir Greta görülmektedir. Figür dikkatlice ve dümdüz karşıya bakmakta ve figür yarı su altında kalmasına rağmen kayıtsız bir ifade takınmaktadır. Sürekli görmeye alışkın olduğumuz yağmurluğu, uzun örgülerle sarkan saçları ve acımasız bakışlarıyla medya kanallarında gördüğümüz klasik duruşu ile Greta'nın resmedildiği görülmektedir. Etrafında da buzdağlarının parçaları ile bir kutup ayısı yüzerken iklim değişikliğinin vurgusu şiddetli bir şekilde verilmiştir. Ayrıca eserin artalanında görünen tehditkâr gökyüzüyle figürün bakışlarındaki sertlik arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ülkelerin iklim üzerine aldığı kararlara karşı aktivistin takındığı tavır, net bir şekilde ifade edilmiştir.

Resim 12. Andy Council, Batı Sokağı Atı, 2017

Andy Council, geleneksel animasyon ve çizim tekniklerinde eğitim almış Bristol merkezli bir illüstratördür. Bristol'ün eşsiz kent peyzajı, sokak sanatı tarihi ve şehir efsaneleriyle canavarlara olan hayranlığı onun çalışmalarının oluşumuna büyük bir etki etmiştir. Andy, tuhaf karmaşık yaratık koleksiyonları oluşturmak için çizim becerilerini ve detay sevgisini çalışmalarında sıklıkla kullanmıştır. Birbiriyle fiziksel ya da ruhsal olarak hiçbir şekilde bağdaştırılamayan birçok oluşumu tek bir potada eritmeyi başaran sanatçı tanklardan yapılmış tavşanlara, tarihi yapılardan oluşmuş dinozorlara kadar pek çok şeyi çalışmalarında kullanmıştır. Özellikle kent manzaraları ile yapı peyzajları, yarattığı mitolojik hayvanların gövde ve uzuv yapılarını oluşturmuştur. (Council, 2021)

Sanatçı birçok eserinde kullandığı fantastik birleşimleri resim 12'de de kullanmış, binalardan oluşturduğu sürreal bir atı Bristol sokaklarına işlemiştir. Detayları fazlasıyla seven sanatçının bu eseri yakından incelendiğinde ise baş kısmında concorde model bir uçak bulunmakta, gövdesi kısmen Clifton Asma Köprüsü'nden oluşan bu yaratıkta boyun tarafında tütün fabrikası yer alırken gövde ve bacak kısımlarında stadyum ve sıradan yapılara yer verilmiştir.

Resim 13. Aryz, See No Evil Etkinliği, 2011

Sokak sanatı eserleri, sadece özgünlük oluşturan veya ortama renk katan dekoratif bir öge olarak sergilenmemektedir aynı zamanda mekân oluşturma, bireyleri bir araya getirme yoluyla topluma fayda sağlayarak kültürel cazibe merkezlerini dolaylı yoldan desteklemiştir. Buradan yola çıkarak sokak sanatında kullanılan muralların hayal gücünü ve yaratıcılığı ateşleme yeteneğine sahip olduğu ifade edilebilir (Kızılkın & Ocakçı, 2020: 960).

Genç İspanyol sanatçı Aryz, Bristol'deki See No Evil Etkinliği'ne davet edildiğinde boyanmış 5 katlı bir binanın yan tarafını kaplayan çalışmasını yapmıştır. Aryz'in bu eserini sadece bir buçuk günde bitirdiği söylenmektedir. Sanatçının çalışmaları genelde tuhaf, duygusal karışimlarla düzenlenmiş devasa yaratıkları içermektedir. Sanatı, bilim-kurgu oluşumlarında bir karakter olarak kullanılabilen sanatçı fantastik figürleri, kendine has atmosferi içerisinde yaratmaktadır. Paletinde canlı ama soğuk renkleri kullanarak izleyicilerin dikkatini hemen hemen tüm çalışmalarında rahatlıkla çekebilmektedir. Resim 13'te görüldüğü üzere Aryz'm tarzı o kadar benzersizdir ki çoğu zaman uçuk renklerle kurgu karakterlerini mükemmel bir şekilde sentezleyebilmiştir (<https://www.streetartbio.com/artists/aryz/>).

Resim 14. Cosmo Sarson, Breakdans İsa, 2013

Sanatın toplumun bütün bireyleri için ulaşılabilir olması anlayışı neticesinde toplum tarafından sanata verilen değerin de buna oranla arttığı bilinirken bunun en iyi örneği yine sokak sanatlarında görülmektedir. Bugün klasik olarak değerlendirilen eserlerin, dönemlerinin sosyo-kültürel ve tarihsel değerlerini estetik anlayışlarını, güçlü bir şekilde yansıttıkları bilinen bir gerçektir. Çünkü sanatçı ve sanat eserlerinin çağın tanığı olduğu düşüncesiyle sanat tarihine bakmak gerekir. Yani sanatçı yaşadığı toplumun bir üyesi olarak eserlerini gerçekleştirirken içinde yaşadığı topluma yakın ve dikkatli bir bakış açısı ile bakmakta, toplumun o çağdaki aynası olmaktadır. Dolayısıyla sanata konu alınan tarihi figürler o günün şartlarına göre değerlendirilmektedir (Parlakkalay, 2020). 2013'te İngiliz sanatçı Cosmo Sarson tarafından boyanmış olan dev "Breakdans İsa" da adımdan da anlaşılacağı üzere klasik bir çarmıha gerilmiş İsa figüründen farklı bir dinamikle daha önce bahsi geçen Banksy'nin Mild Mild West eserinin karşısında yer almaktadır. (Resim 14.) Bristol'daki en ikonik duvar resimlerinden biri olan Breakdans İsa yapıldıktan sonra sadece şehirde değil, uluslararası anlamda da büyük bir üne sahip olmuştur. 2004'te Vatikan'da Papa II. John Paul için break dansçıların performans sergilediği bir olaydan esinlenen İngiliz sanatçı, bu muhteşem eseri tamamlamak için 1 kilodan fazla altın yıldız kullanmıştır (<https://streetartnews.net/2013/06/cosmo-sarson-new-mural-in-bristol-uk.html>).

Resim 15. Phlegm, Yağmur Bulutları, 2008. MM13 ve Phlegm, Tsunami, 2009

Sokak sanatçılarının eserleri dünyanın en ünlü galerileri tarafından dudak uçuklatan fiyatlara satılıyorken onlar hiçbir zaman şöhret ve para peşinde olmamışlardır (Örnek, 2021). Bununla birlikte sanat galerilerinde sergilenmeye ‘layık’ görülecek ‘çerçevelemiş’ düşüncelerin bir parçası da olmak istememişlerdir (Özen & Eken, 2017: 501). Melez biçimler, teknikler ve mesajlarla kent içerisindeki kamusal mekânların sanatçılar tarafından boyanması sanatçıların yegâne amaçlarından biridir. Ayrıca mural sanatçılar, kent içerisindeki bir sokağın sunduğu görsel biçemlerin tespitlerini iyi yapabilme yeteneğine sahiptirler. Bununla birlikte kent halkına da alışık olduklarının dışında farklı bir estetik doyum sağlamayı amaçlamaktadırlar (Taş & Taş, 2015). Resim 15’teki eseri Stokes Croft sakinleri büyük bir sevgiyle “Tsunami” olarak isimlendirmiştir. Bu çalışma aslında bir önceki sanatçının çalışmasının üzeri boyanarak oluşmuş bir eser olduğu belirtilmelidir. Phlegm takma ismini kullanan sanatçı ilk olarak 2008’de evin duvarına soldaki resmi yapmış ve buna “Yağmur Bulutları” adını koymuştur. Ancak 2009’da MM13 adlı bir ekip, çalışmanın üstünü parlak ve devasa kırmızı dalgayla kapladıktan sonra Phlegm, karakterlerini eklemek için Temmuz 2009’da geri dönmüştür. Kırmızı dalgaların üstüne kendine has figürlerinden bir kompozisyon kurgulayan sanatçı, tiplerleriyle bu büyük eseri tescilleme gereği duymuştur. (Doyle, 2021)

Resim 16. Michele Curtis, Audley Evans Portresi, 2019

Yerel sanatçı Michele Curtis “Aziz Paul’un Yedi Azizleri” projesinden biri olarak Ashley Road'daki bir evin dev bir cephesine Audley Evans’ın portesini yaparak onu ölümsüzleştirmiştir (Resim 16). 1991 yılında kanserden vefat eden Evans, Jamaika’da doğmuş ve daha sonra ailesi ile Bristol’e yerleşmiştir. Burada medeni haklar konusunda önemli projelere el atan Evans, yetkililerin siyahi veya Asyalı vatandaşların toplu taşıma hizmetlerinde istihdam edilmesini reddetmeleri yüzünden patlak veren Bristol Otobüs Boykotu’nda ırkçılığa karşı önemli bir rol oynamıştır. 1963’te yaşanan ve 4 yıl süren bu boykotu sonuna kadar destekleyen Evans için sanatçı “O Bristol’ün kara tarihini onurlandıran önemli figürlerden biri” ifadeleriyle tanımlamıştır (Cork, 2021). Tüm sanat yaklaşımlarının; toplumsal, siyasal, ekonomik, politik, teknolojik ve bilimsel gelişmelere duyarlı olduğu bilinmektedir. Bu ortak özelliklerin sokak sanatlarında daha baskın bir şekilde eserlere tema edildiğinin altı çizilmelidir. Tpkı genel sanat teorilerinde olduğu gibi sokak sanatlarında da görülen dönemler, akımlar, zaman zaman geçmişi eleştirerek veya yeniye özlem duyarak oluşturulmuştur. Sanatın karşı olma, değiştirme gücü, özgür ve özerk olma isteği onun devrimci ve yenilikçi olma özelliğindedir. Bu değişim ve dönüşümler hem eleştirel hem de estetik bağlamda ilerlemelere imkân tanımakta ve halk kültürüne katkı sağlamaktadır (Karadoğan, 2020: 87). Buradan mural sanatçılar da eserlerindeki alt metinlerini felsefe, siyaset, sosyoloji veya mizaha dayandırma ihtiyacı duydukları anlaşılmaktadır. Eleştirel bakış açısıyla hem tarihe hem de insanlığa olan duyarlılıklarını eserlerine aktardıkları görülmektedir. (Karaca, 2018: 179)

Resim 17. Dale Grimshaw, Papau Yeni Gine Halkından Portreler, Upfest Sokak Festivali, 2016 ve 2019

Dale Grimshaw, İngiltere’nin derin ve karanlık kuzeyi olarak bilinen Lancashire’da doğmuştur. Sanatçı son beş yıldır Resim 17’deki gibi Afrika halkının içinde bulunduğu yorgun durumu vurgulayarak eserler üretmektedir. Büyük ölçekli duygusal resimler yapan sanatçı kullandığı canlı renk paletleri ile bu halk üzerine daha duyarlı olunmasını amaçlamaktadır. Özellikle yerli halklara olan ilgisi, onu Papua Yeni Gine halkına odaklanmaya yöneltmiştir. Adanın batısında olup biten ve pek çok insanın bilmediği bazı siyasi olayların bilinmesi amacıyla resim yapan sanatçı, “İyi bir sokak sanatı eseri yaparsanız insanlar ona sahip çıkar. İnsanların 'Bu bizim duvar resmimiz, bizim için yapıldı.' demesi bile gerçekten çok güzel.” diyerek sokak sanatlarına dair

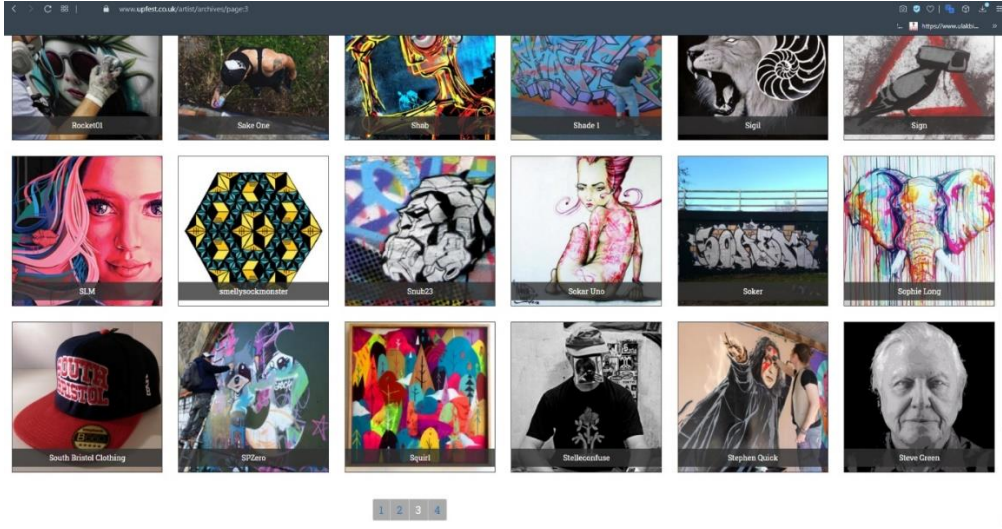
fikirlerini belirtmiştir. Murallar, genellikle çok renkli skalalara sahip olmasından dolayı sokakların bir nevi karanlık olduğu düşünülen arka planlarını ortadan kaldırmaya büyük oranda katkı sağlamaktadır. Bir çalışma günler hatta haftalar boyunca sürebilmektedir. Bu süre boyunca izleyicilerin eserin oluşumuna tanık olmalarının yanı sıra sanatçı ve izleyici arasında bir etkileşim ve paylaşım ortamı oluşmaktadır (Hughes, 2009).

Resim 18. El Mac, Güneşle Giyinik, See No Evil Sanat Etkinlikleri 2011

Resim 19. Dank, Hayalet Şehirler, Upfest Sokak Sanatı Festivali 2016

Sanatçıların eleştirel yaklaşımlarının yanı sıra zaman zaman tarihe ya da fütüristik geleceğe konu alan çalışmaları da sokaklara taşımışlardır. Buna en güzel örnek Resim 18 ve Resim 19'daki sanatçıların oluşturduğu eserler gösterilebilir. Resim 18'deki eser genel hatlarıyla incelendiğinde altı katlı bir binanın yan cephesinde oldukça renkli muralların aksine bir kadının ve bebeğin minimum renk kullanılarak resmedildiği görülmektedir. EL MAC takma adını kullanan sanatçı ile yapılan görüşmelerde bu fotoğrafın kız arkadaşı ve yeğeninin bir fotoğrafı olduğu bilgisine erişilirken esere "Güneşle Giyinik" ismi verilmiştir. Bir Rönesans tablosundan modernize edilmiş bir sahneyi canlandırmak istediğini belirten sanatçı, Da Vinci ya da Raphael tablolarındaki Bebek İsa ve Meryem figürleri gibi sakin ve görkemli bir imaj yapmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken benzersiz görsel estetiği ve tekrarlayan kontur desenlerini kullanarak sıra dışı bir stil geliştirmiştir (MacGregor, 2021). Tarihteki ustalara bir gönderme niteliği taşıyan EL MAC'ın çalışmasındaki renk sınırlamasına karşın Dan Kitchener (DANK) isimli sanatçı ise epik büyüklükteki eserlerinde canlı resim teknikleri ve ışık patlamalarıyla izleyicileri etkilemeyi başarmıştır. "Hayalet Şehirler" başlıklı çalışması, bir Tokyo manzarasına sahip olmasının yanında parlak ışıklı Klasik Japon kent kültüründeki siberpunk etkili dokularını çalışmasına yansıtmıştır (Resim 19.). DANK'ın kalabalık ama yalnız şehir manzaralarını dijital resim ve illüstrasyon uygulamalarıyla sıklıkla işlemesinden dolayı duvarlarda da benzer bir temayı kullanmasındaki en önemli faktör olduğu söylenebilir (Karaicic, 2021).

Resim 20. Upfest Resmi İnternet Sitesi, Festivalere Katılan Tüm Sanatçılar ve Eserleri, <https://www.upfest.co.uk>, 2021

Bristol kenti Birleşik Krallık'ın en büyük şehri olmasa da muralları nicelik bakımından sayılamayacak kadar fazladır. Bunun da ötesinde bu duvar resimleri sürekli olarak güncellendiğinden zaman zaman eskilerinin yerine yenileri almaktadır. Sanat özgürlüğünü uç seviyelerde yaşayan bu kent, çağdaş sanat eserleri sayesinde estetik kalitesini sürekli üst seviyede tutmuş bu sayede de halkını sosyolojik bağlamda mutlandırmıştır. Resim 20.'de ise daha önce bahsi geçen Upfest Sokak Sanatı Festivali için kurulan resmi bir internet sayfasının ekran görüntüsü bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere sitede katılım sağlamış tüm sanatçıların isimleri ve eserleri alfabetik sırayla bulunmaktadır. Bu da Bristol'un adeta dünya şehirlerinden çok farklı bir çizgiye sahip olduğunun bir diğer kanıtıdır. Ortaya çıkan eserlerle, görsel sanatsal ve sosyal kullanım bağlamları açısından kent yaşamı kendi söylem ve üsluplarını geliştirmeyi bilmiş halka sunmayı da başarmıştır.

SONUÇ

Sokak sanatları bağlamında ele alınabilecek tüm duvar resimleri ortaya çıktığı ilk zamanlar yetkililerin ve şehir halkının tepkisini toplasa da bir süre sonra bir eylem veya karşı çıkışın gücünü alarak şehir halkının desteğini kazanmıştır. Terimsel anlamıyla grafitiden ayrılan murallar ise tarih içerisinde sokak sanatlarının kalıcı ve önemli bir türünü oluşturmuştur. Murallar, günümüz çağdaş sokak sanatı teknikleri arasından en çok tercih edilenlerinden birisidir. En basit ifade ile, sergileme etkinliklerinin estetik bağlamları ve uygulama tekniklerinin kolaylıkları tercih edilmesindeki sebeplerin başında gelmektedir. Ayrıca bir şehirdeki muralların oluşturduğu rehabilite etkisine ek olarak fiziksel, kentsel veya sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunması bu anlayışın yaygınlaşmasını tetiklemiştir.

Dünya çapında muralların en iyi ve yoğun örneklerine adna festivaller düzenlenen Birleşik Krallık'taki Bristol kentinde rastlamak mümkündür. Sokak sanatı deyince akla gelen ilk isim olan Banksy'nin kentin sanat anlayışının gelişimine katkısı yadsınamaz büyüklüktedir. Banksy her ne kadar şablonlar üzerinden sanatını icra etse de kent insanları onu, dolaylı yoldan da sokak sanatı kültürüyle bütünleşen muralları, şehirlerinde görmeyi desteklemişlerdir. Buradan hareketle Bristol kenti yetkilileri her yıl

düzenli olarak Upfest adı altında bir sokak sanatı festivali düzenlemektedir. Dünyanın her yerinden farklı kültür ve stillere sahip birçok sokak sanatçısı, belirlenmiş duvarlara eserlerini yaparak bu festival sayesinde tarzını şehre armağan etmektedir.

Festivaller ve farklı mural etkinlikleri sayesinde Bristol şehrindeki sokak sanatı eserleri sayıca bir hayli fazlalaşmıştır. Bu anlayış neticesinde Bristol o kadar popüler bir cazibe merkezi haline almıştır ki, en ilginç parçaları nerede bulacağınızla ilgili bilgiler içeren çok sayıda web sitesi bulmak mümkündür. Ayrıca elektronik ortamda şehri gezmek isteyenleri birçok eserin kent içerisindeki konumunu ve imajını Google Street View (Google Sokak Görünümü) kullanarak inceleyebilir. Bu sayede hem şehrin sokaklarında dolaşma imkânı oluşurken, hem de yapılmış murallar ziyaret edilerek sanal bir sergi gezme olanağı sunulmaktadır. Dolayısıyla Bristol kentinde görsel-sokak sanatları türü içerisinde önemli bir yere sahip olan muralların, sürekli yenilenmesi ve güncellenmesi ile şehir, açık hava müzesi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D. (2011), *Sanatta Siyasal Söylem*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Aksoy, M., ve Elmas, H. (2020), Toplumlara Devrimi Anlatmada Resim Sanatının Yeri: Meksika, Rusya ve Türkiye Örnekleri, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 67, 395-413.
- Altınok, N. (2014), Latin Amerika Modern Sanatı Üzerine, *Art-Sanat*, 2, 307-318.
- Aral, H. (2021), Kültürel Bir Pratik Olarak Grafiti ve Sokak Sanatı: Atina Örneği, *Milli Folklor*, 17(129), 217-228.
- Cork, T. (2019), *American cries after seeing mural of her Bristol father, the Saint of St Paul*, <https://www.bristolpost.co.uk/news/bristol-news/bus-boycott-audley-evans-mural-3055367>, Erişim Tarihi: 03.03.2021.
- Council, A. (2019), *About / Contact*, <https://www.andycouncil.co.uk>, Erişim Tarihi: 01.05.2021.
- Çakar, N. (2014), Kent, Kamusal Alan ve Anıt Heykel İlişkisi, *Sanat Dergisi*, 0(26), 37-54.
- DeTurk, S. (2015), The “Banksy Effect” and Street Art in the Middle East, *Street Art & Urban Creativity Scientific Journal*, 1(2), 22-30.
- Doyle, S. (2015), *Art in Bristol, England, Moves Beyond Museum Walls*, <https://www.nytimes.com/2015/12/27/travel/bristol-england-street-art.html>, Erişim Tarihi: 01.05.2021.
- Ellsworth-Jones, W. (2012), *Banksy Duvarın Ardındaki Adam*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Grzymkowski, E. (2018), *Sanat 101*. İstanbul: Say Yayınları.
- Hayles, S. (2014), *An Introduction to Bristol Street Art and Graffiti*, <https://www.culturalweekly.com/bristol-street-art>, Erişim Tarihi: 29.04.2021.
- Holton, J. R. (1999), *Kapitalizm, Kentler ve Uygarlık*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Howick, A., ve Hesson, D. (2019), *Huge Greta Thunberg mural painted on Bristol wall*, <https://www.bbc.com/news/av/uk-england-bristol-48471558>, Erişim Tarihi: 12.03.2021.
- <https://streetartnews.net/2013/06/cosmo-sarson-new-mural-in-bristol-uk.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2021.
- <https://www.streetartbio.com/artists/aryz>, Erişim Tarihi: 05.04.2021.
- <https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2012/aug/20/bristol-street-art-see-no-evil-pictures>, Erişim Tarihi: 12.04.2021.
- Hughes, M. (2009), *Street Art & Graffiti Art: Developing an Understanding*. Atlanta: Georgia State University.
- Karaaslan, E. (2008), *Altkültürler ve Sokak Sanatı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karaca, A. (2018), Sokak Sanatı, Banksy ve Filistin, *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 171-196.
- Karadoğan, H. (2020), Sanatın Geleceği ve Geleceğin Sanatı, *Akademik Sanat*, 5(11), 85-100.
- Karaicic, N. (2014), *Dan Kitchener*, <https://www.widewalls.ch/artists/dank>, Erişim Tarihi: 18.04.2021.
- Kızıllıkan, G., ve Ocakçı, M. (2020), A Survey about the Effects of the Commissioned Street Art on Physical and Social Spaces, *İdeal Kent*, 11(30), 938-962.
- Kordic, A. (2015), *Mural - The History and The Meaning*, <https://www.widewalls.ch/magazine/what-is-a-mural-the-history-and-meaning>, Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- MacGregor, M. (2020), *About*, <https://elmac.net/about>, Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Moran, B. L. (2016), *Here's Another Street Art Mural That Donald Trump Is Really Going To Hate*, https://www.huffpost.com/entry/donald-trump-street-art-mural-bristol_n_57443147e4b045cc9a71d728, Erişim Tarihi: 12.04.2021.
- Nandrea, L. (1999), Graffiti Taught Me Everything I Know about Space: Urban Fronts and Borders, *Antipode*, 31(1), 110-116.
- Osman, A., ve Eliri, İ. (2012), Birey Toplum İlişkisinde Kent Kültürü, Kamusal Alan Ve Onda Şekillenen Sanat Olgusu, *İdil Dergisi*, 1(5), 61-74.
- Örnek, N. (2016), *Sokaktan saraylara: Street Art*, <https://www.tempomag.com.tr/detail/sokaktan-saraylara-street-art>, Erişim Tarihi: 04.05.2021.
- Özen Tanyıldızı, S. (2016), Mekana Özgü Sanatta Yeni Stratejiler: Berlin'deki Güncel Pratikler, *Yedi Dergisi*, 7(16), 75-85.
- Özen, B., ve Eken, G. (2017), Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy, *Art-Sanat Dergisi*, 8, 499-519.

- Parlakalay, D. Ö. (2020), Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1157-1172.
- Rona, Z. (1997), *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi I. Cilt*. İstanbul: YEM yaynevi.
- Selvi, Y., ve Koca, B. (2016), Banksy'yi Anlamak, *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 9(18), 278-306.
- Stowers, G. (1997), *Graffiti Art: An Essay Concerning The Recognition of Some Forms of Graffiti As Art*, <https://www.graffiti.org/faq/stowers.html>, Erişim Tarihi: 20.04.2021.
- Süzen, H. N. (2017), 20. Yüzyıl Sanat Akımları Nedenleri Niçinleri ve Etkileri. 2. *Uluslararası Felsefe Eğitim Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, s. 286.
- Taş, O., ve Taş, T. (2015), Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş, *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 85-114.
- Toy, E., ve Görgünlü, E. (2018), Kamusal Alanda Sanat Uygulamalarına Bir Örnek: Mural İstanbul, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 1150-1160.
- Uğur, S. (2018), *Bir Sosyal Sorumluluk Olarak Sokak Sanatı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Weatherby, B. (2017), *Bristol's Tobacco Factory mural of John Lennon is being mistaken for Harry Potter*, <https://www.bristolpost.co.uk/news/bristol-news/bristol-tobacco-factory-mural-john-326042>, Erişim Tarihi: 21.03.2021.
- Weisberg, J. (2018), *Sokak Sanatı ve Graffiti Arasındaki Fark*, <http://libidodergisi.com/sokak-sanati-ve-graffiti-arasindaki-fark>, Erişim Tarihi: 12.04.2021.
- Yıldırım, Ö. (2015), *Sokak Sanatının Kalbi: Mural Festivali*, <https://gaiadergi.com/sokak-sanatinin-kalbi-mural-festivali>, Erişim Tarihi: 05.04.2021.
- Zemler, E. (2015), *This Underground Street Artist Is Challenging Global Beauty Ideals*, <https://www.elle.com/culture/art-design/news/a28814/kashink-street-art-interview>, Erişim Tarihi 02.04.2021.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI VE TÜRK HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

Historical Geography of Erzincan and Its Entry into Turkish Domination

Ahmet TOKSOY*

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 31.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 29.11.2021

Ö Z

Erzincan Doğu Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimizdir. Erzurum ve Sivas gibi iki önemli kavşak noktasını birbirine bağlayan stratejik bölgedir. Erzincan'ın çevre illerle bağlantısını geçitler sağlamaktadır. Türkistan'dan gelerek Anadolu'ya yerleşen Türkler, yaylak ve kışlak hayatını burada da devam ettirdiler. Doğu Anadolu'da Aladağ, Köse Dağ, Samagar, Palandöken, Çimen, Munzur, Otlukbeli gibi yaylaklar Türklerin hayatında önemli yaylaklardan bir kaçıdır. Anadolu'da Pers hâkimiyetine son veren Romalılar, bu tarihten sonra Doğu Anadolu bölgesine dolayısıyla Erzincan'a hâkim olmuşlardır. Anadolu'yu Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinden alarak Oğuz yurdu yapan Oğuzlardır. Selçuk Bey'in ölümünü müteakip Türkmenler, Türk ananelerine uygun olarak Selçuklu ailesi efradı arasında bölüşülmüş ve idare ayrılığı yüzünden Selçuklularda bir kuvvet azalması belirmiştir. Çok zor durumda kalan Selçukluların yeni bir yurt arama ve yeni bir yurt edinme zorunluluğu duydukları anlaşılıyor. Fakat aranan bu yeni yurt neresi olabilirdi? Onlar için en müsait yer batıda bulunan Anadolu'ydu. Çünkü Selçukluların da vaktiyle soydaşlarının Bizans'la mücadelelerde buldukları Anadolu'yu ileride yurt edinmek amacıyla bir keşif seferi yapmaları hususunda karara varmış oldukları bilinmektedir. İbrahim Yinal tarafından kumanda edilen Türk ordusu, Bizans güçlerinin üzerine yöneldi. Bizans askeri kuvvetleri, Liparit'in kendilerine katılmasından sonra ovaya inebildi. Aslında onlar daha önce alınması çok güç olan çeşitli kalelere çekilmişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Oğuz, Anadolu, Türkmen, Doğu Roma, Selçuk Bey.

ABSTRACT

Erzincan is a province located in the Eastern Anatolian region. It is a strategic region that connects two important junction points such as Erzurum and Sivas. Passages provide the connection of Erzincan with the surrounding provinces. After coming from Turkistan and settling in Anatolia, the Turks continued their highland and winter quarters life here as well. Plateaus in Eastern Anatolia such as Aladağ, Köse Mountain, Samagar, Palandoken, Çimen, Munzur, Otlukbeli are some of the important plateaus in the life of Turks. The Romans, who put an end to the Persian domination in Anatolia, dominated the Eastern Anatolian region, hence Erzincan, after this date. It is the Oghuzs who took Anatolia from the hands of the Eastern Roman Empire and made the Oghuz homeland. Following the death of Selçuk Bey, the Turkmens were divided among the members of the Seljuk family in accordance with the Turkish traditions, and a decrease in power occurred in the Seljuks due to the separation of administration. It is understood that the Seljuks, who were in a very difficult situation, felt obliged to seek and to acquire a new home. But where could this new homeland sought be? The most suitable place for them was Anatolia in the west. Because it is known that the Seljuks also decided to make an expedition in order to make Anatolia a homeland in the future, where their cognates were struggling with Byzantium. The Turkish army, commanded by İbrahim Yinal, turned towards the Byzantine forces. Byzantine military forces were able to land on the plain after Liparit joined them. In fact, they were withdrawn to various fortresses that had previously been very difficult to take.

Keywords: Oghuz, Anatolia, Turkoman, Eastern Rome, Seljuk Bey.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Toksoy, A. (2021). Erzincan'ın Tarihi Coğrafyası ve Türk Hâkimiyetine Girişi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 195-217. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1016884>

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: ahmet.toksoy@adu.edu.tr

ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Erzincan, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan bir ilimizdir. Erzurum ve Sivas gibi iki önemli kavşak noktasını birbirine bağlayan stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Bir tarafında Kelkit vadisi, diğer tarafında Karasu vadisi yer almaktadır. Bu iki vadi arasında Refahiye Dağları doldurmaktadır. Bu dağlar Kızıl Dağ'dan itibaren Kıran Hanlara kadar uzanmaktadır. En yüksek noktaları arasında Refahiye'nin batısında Dumanlı Dağları ve doğusunda Danabeli dağı bulunmaktadır. Kemah boğazına hâkim olan dağların başında Kara Dağ gelmektedir. Bu dağın her üç tarafı dik yamaçla çevrili olmasına rağmen, yalnız kuzeybatı ciheti hafif meyillidir. Kara Dağın, Kemah boğazına bakan yüzü yer yer derin derelerle oyulmuştur. Kara Dağın en yüksek kısmına Köflan tepesi denilmektedir ki, burası 3030 m.dir (Saraçoğlu, 1989: 21-22).

Erzincan çevre illere önemli geçitlerle bağlanmaktadır. Bunlardan birisi, Refahiye'nin hemen güney doğusunda Kemah bölgesini yukarı Kelkit havzasına bağlayan Ziyaret Gediği (1950 m.), diğeri Çardaklı boğazının başında, Erzincan'ı Refahiye ve dolayısıyla Sivas'a bağlayan Kıran Hanlar gediğidir (2050 m.). Ayrıca Çilhoros Gediği de vardır ki bu gedik, Kemah ve çevre köylerini Divriği'ye bağlamaktadır (1600 m.). Refahiye dağlarının Kelkit tarafında başka bir manzara kendini göstermektedir ki buraya da Çimen Yaylası denilmektedir (Saraçoğlu, 1989: 23).

Kıran Hanlardan başlayıp Sipikör dağlarının doğu ucuna kadar devam eden Çimen yaylası yüksek bir rakıma sahip bulunmaktadır ki ortalama yüksekliği 2500 metreyi bulmaktadır. Kıran Hanların hemen üstünde Karadağ (2832 m.), biraz ileride asıl Çimen yaylası (2749 m.) yer almaktadır. Buradan sonra Cami yurdu, Küçük Çimen yaylası gibi yükseklikler doğuya doğru devam etmektedir. Çok bol yağmur ve özellikle de kar yağışı alan bu yayla oldukça sulak bir bölgedir. Bu sulak ve kalın topraklı yüksekliklerde bol miktarda ot ve çayır yetişir ki yaylak ve kışlak hayatı yaşayan Türkmenler için çok önemlidir. Erzincan'ın kuzeyinde bulunan Esence/Keşiş dağları kuzey batıdan güney doğuya doğru uzanmaktadır (Saraçoğlu, 1989: 23-24).

Erzurum ve Erzincan bölgesinde birçok müstahkem kaleler vardı. Bu kaleler Ortaçağ boyunca yapılan mücadelelerde çok büyük bir öneme sahiptiler. Fırat kenarında iki müstahkem kale göze çarpmaktadır. Bunlar Fırat'ın sol kıyısında Kemah ile sağ kıyıya pek uzak olmayan Melitene (Malatya) kaleleridir (Honigmann, 1970: 53). Erzincan ve çevresi tarih boyunca önemli gelişmelere sahne olmuş bir coğrafyadır. Zaman zaman komşu illerdeki tarihi gelişmeler de Erzincan'ın tarihi gelişimini etkilemiştir.

Erzincan ve havalisinde Ortaçağ boyunca önemini kaybetmeyen birçok tarihi ören yeri bulunmaktadır. Bunlar arasında Mama Hatun (Tercan), Kemah, Pekerç/Çadirkaya, Vican/Bican, Otlukbeli, Kötür önemli kaleler arasında yer almaktaydı. Tercan batıdan doğuya birbirini takip eden ovalar zincirinde Erzincan-Erzurum arasındaki bölümü meydana getirmektedir. Tercan, "can" son eki ile türetilen bölge ve yer adıdır. Bilindiği gibi Türkistan, Azerbaycan ve Türklerin uzun asırlar hâkimiyet kurmuş olduğu İran'da "can" eki ile biten insan, bölge ve yer isimlerine rastlanılmaktadır. Erzincan, Mer-can, Sin-can, Tok-can, Bi-can örneklerini vermek mümkündür. İlk ve orta çağda, Derxene, Derzene olarak kayıtlara geçmiştir. Türk hakimiyetinden sonra Der-can, Dir-can ve Tercan olarak söylenmiştir (Konukçu, 1998: 30). İlçe merkezi için kullanılan en yaygın isimlerden birisi de Mama Hatun'dur. Mama Hatun, Tercan yöresinin ticari bakımdan

göze çarpan önemli merkezidir. Tuzla Çayı'nın kıyısında sağ sahilde küçük bir dağ üzerinde kurulmuştur. Mama Hatun, Saltuklu Beyliği ile Mengücek Beyliği arasında bulunmaktaydı. Kurucusu, Saltuklu hükümdarı Mama Hatun'dur. Bu nedenle kervansaray, hamam, cami ve diğer yapılar kasabanın çekirdeğini teşkil etmiştir. Sivas, Erzincan, Erzurum ve Tebriz ticaret yolunun zincirini tamamliyordu. Kara ve Ak-Koyunlular zamanında da aynı önemini korumuştur. Ak-Koyunlu hâkimiyeti sırasında Ulus'un önde gelen şahsiyetleri de burada ikamet etmiştir (Konukçu, 1998b: 15).

Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra, yaylak ve kışlak hayatını eskisi gibi devam ettirdiler. Doğu Anadolu'da Aladağ, Köse Dağ, Samagar, Palandöken, Çimen, Munzur, Otlukbeli gibi yaylaklar Türklerin hayatında önemli olanlarından bir kaçıdır. Otlubeli ismini Otlukbeli köyünden almaktadır. Bu dağ zinciri Tercan ve Lori düzlüklerini birbirinden ayırmaktadır. Otlubeli, Bayburt- Erzincan ve Tercan üçgeni içindedir. Sarioğlan Dağlarının kuzeyindeki Karakulak, Tercan'dan kuzeye yönelen vadinin bitiş noktasıdır. Karakulak'tan batıya açılan vadi Hınzırı Komu, Taşlı Güney Sırtı kuzeyindeki Miskik'ten geçmektedir. Otlukbeli eskiden Karakulak adını taşıyordu. Karakulak, aynı taşıyan çaya yakın, tatlı bir yükseltinin yamaçlarında kurulmuştur (Konukçu, 1998b: 7-9). Otlukbeli, Ak-Koyunlu yaylarına yakın ve aynı derecede önemlidir. Tercan ovasının yine Ak-Koyunlular için önemli bir yerleşim birimi olan Pulur ile bağlantısını buradan sağlamaktadır.

Pekeriç (Çadirkaya Beldesi) Tercan-ı Ulya'da (Büyük Tercan) ilk ve orta çağda önemli kasaba ve kaledir. Karasu'nun güneyinde kalmaktadır. Kayalık yükseltisindeki kalesi günümüzde özelliğini kaybetmiş durumdadır. Mengücek ve Saltuklu arazisinin üzerinde sınır bölgesi idi. Kara ve Ak-Koyunlular devrinde aynı isimle anılmıştır. Pekeriç ve civarı tamamen Türkmenlerle doluydu (Konukçu, 1998b: 15-16). II. Basileios döneminde Bizans ordusu devlete başkaldıran isyancıları Pekeriç önlerinde yapılan savaşta mağlup etmişti (Grousset, 1947: 514).

Kötür, küçük bir tepe üzerinde Tercan ile Erzincan arasında bir kaledir. Höbek Dağı, buradaki Vank kilisesi, Abrank ve Edebük ve Vaktiyle Şah İsmail'in uğradığı Sarıkaya'ya hâkim noktadadır. Kaynağını Erzurum'dan alan Karasu ile Tuzla Çayı Kötür önünde birleşmektedir (Konukçu, 1998b: 14). Kalenin hemen yanı başında Türkiye Selçuklu hükümdarı Ala ed-Din Keykubad'ın yaptırdığı köprü de yer almaktadır. Ancak zamanla tahrip olan bu köprü, Osmanlı sultanı IV. Murad (1623-1640) tarafından yeniden yaptırılmıştır (Gündoğdu, 1998: 249-250). Kötür'ün güney-batısındaki ovada ismini Oğuzların bir boyundan alan Kargın bulunmaktadır. İbrahim Ynal'ın 1048'deki Anadolu akını sırasında Türk hâkimiyetine geçmiştir (Grousset, 1947: 588; Honigmann, 1970: 177-178).

Vican/Bican (Yollarüstü), bazen Bizana veya Tzumina olarak kaynaklarda yer almaktadır. Bican, eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, şimdi köy halindedir. 1048'de Anadolu akınına gönderilen İbrahim Ynal, Pasinler ovasında savaşmadan önce buraya kadar akınına devam ettirmiştir. Bu bölgeleri hâkimiyet altına aldıktan sonra geriye dönmüştür (Grousset, 1947: 588; Kırzioğlu, 1982: 21).

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada eski dönem yani tarihi anlamda birincil kaynaklarla günümüzde yapılmış çağdaş kaynaklar analiz edilecektir. Analiz yöntemi olarak satır içi okuma tercih edilmiştir. Satır okumaları yapılarak konuya ilişkin bilgi veren kaynaklar kronolojik olarak bir araya getirilip, konuya ilişkin yeni çıkarımlarda bulunulacaktır.

ESKİÇAĞ'DAN ORTAÇAĞ'A ERZİNCAN BÖLGESİ

Genel itibariyle Doğu Anadolu bölgesi, güneyde Irak, doğuda İran, kuzey doğuda Kafkasya, batıda da Orta Anadolu bozkırları arasında bir orta bölgeyi teşkil etmiştir. Bu sebeple Doğu Anadolu'nun yüksek yaylası, sözü edilen bölgeler arasında binlerce yıl önce parlayıp sönen eski medeniyetlerini bir kavşak yeri olduğu gibi, insanlık tarihinin de en eski çağlarından beri eşine az rastlanan medeniyetlere de sahne olmuştur (Erzen, 1992: 7).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazı ve yüzey araştırmaları neticesinde kuzeyde Kafkasya'dan batıda Elâzığ-Malatya Bölgesi'ne, güneyde kuzey Suriye ve doğuda da Urmiye Gölü'ne kadar uzanan çok geniş bir coğrafi alanlarda MÖ IV. binden itibaren çok zengin ve gelişkin bir kültür birliğinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kültür "Karaz" veya "Erken Hurri Kültürü" gibi isimler ile tanınmıştır.¹

M.Ö.I. bin yıllarında Doğu Anadolu yüksek yaylasını Trans-Kafkasya'yı, Kuzey-batı İran'ı ve güneyde de Urfa- Halfeti çevresini içine alan ve üç asır boyunca hâkimiyetini devam ettiren kuvvetli Urartu krallığının kurulmasını sağlamıştır (Erzen, 1992: 15-16). Bölgede ilk medeniyet izleri Urartulara aittir. Tunç çağının sonları ile demir çağının başlarında yaşamış olan ve yapılan araştırmalarla ülkenin sınırlarının nerelere kadar uzandığını görülebilmektedir. Urartular, Doğu Anadolu'nun olduğu gibi ve Erzincan bölgesinin de ilk sakinleridir. Uriatri/ Urartu adı, "Dağlık Ülke, Yukarı Ülke" ya da "engebeli topraklar" anlamına gelmektedir. Ancak onlar ülkelerine, Bia/ Biai, kendilerine de Biaini/Biainili demişlerdir. Urartuların merkezi Tuşpa (Van) idi. Tercan yakınlarındaki Şirin Kale ve Erzincan'daki Altıntepe Urartuların merkezlerinden idiler ((Bellı, 1977: 50,102; Sevin, 1989: 50 - 51; Çilingiroğlu, 1997: 4 - 8; Konukçu, 1998: 34; Sağlantı, 2001: lev. 42; Salvini, 2006: 24 - 25; Ceylan, 2008; Çevik, 2009; Köroğlu, 2011: 12; Yakar, 2011: 127; Çiğdem-Topaloğlu, 2018: 413-458; Topaloğlu 2019: 78).

Urartular önce Kafkasya'dan gelen Kimmer akınları, daha sonra da İskit akınlarıyla sarsılmıştır. Medler de bu bölgeyi ordularıyla çiğnemişler (Parmaksızoğlu-Çağlayan, 1976: 182-183) ve MÖ 590'da Medler Urartu hâkimiyetine kesin olarak son vermişlerdir (Topaloğlu-Uslu 2020: 311). Bir süre Med hâkimiyetinden sonra Doğu

¹ Khirbet Kerak-Beth Yerah, Karaz, Trialeti, Kura-Aras, Eski Transkafkasya Kültürü - Doğu Anadolu'nun Erken Bronz Çağı (Early Trans-Caucasian Culture - Eastern Anatolia Early Bronze Age), Erken Transkafkasya Kültürü (Early Trans-Caucasian Culture), Kırmızı-Siyah Açıklı Keramik Kültürü (Red-Black Burnished Ware), Yanık Kültürü, Transkafkasya'nın Eneolitik Kültürü ve Verimli Hilal Dışındaki Kültür gibi isimlerle anılan bu kültürün, günümüzde genellikle Karaz, Erken Transkafkasya, Khirbet Kerak ya da Kura-Aras Kültürü gibi isimlerle bilindiği görülür. Kültür hakkında geniş bilgi için bk. (Sukenik, 1922: 101 - 108; Albright, 1926: 27 - 31; Koşay, 1943: 165 - 169; Koşay-Turfan, 1959: 359; Kuftin, 1943: 92 - 123; Burney 1958: 165, 173; Burney - Lang, 1971: 43-44; Braidwood - Braidwood, 1960; Koşay- Vary, 1964: 25 vd; Dyson, 1973: 686 - 714; Piotrovskii, 1966; Buccellati, 1974: 5; Koşay, 1984: 42; Pehlivan, 1984: 35; Sagona 1999: 153 - 159; Sagona, 2000: 329 - 373; Sagona-Sagona, 2000: 56 - 127; Öztürk, 2004: 81 - 93; Yaylalı, 2007: 165 - 187; Frangipane, 2009: 24 - 41; Işıklı, 2011: 42 vd; Topaloğlu, 2016: 1200 - 1202; Çiğdem-Topaloğlu, 2018: 413-458, Topaloğlu 2019: 72; Çiğdem-Topaloğlu-Kılıç 2020: 15-17).

Anadolu, Perslerin eline geçmiştir. Pers hâkimiyetine son veren Romalılar bu tarihten sonra Doğu Anadolu bölgesine dolayısıyla Erzincan'a hâkim olmuşlardır (MÖ 60-MS 400). Bu süre içinde de Roma- Parth mücadelesi devam etmiştir. Bu savaşlar sonucunda sınırlar sık sık değişmiştir. İmparator Anastasios zamanında, İran harbinin daha başlangıcında, Diyarbakır'ın kaybedilmesi, hudut istihkâmlarının yetersizliğini belli etmiştir. Bu savaştan sonra da Theodosiopolis (Erzurum) müstahkem bir mevki hâline gelmiştir (Honigmann, 1970: 7-8; Kılıç-Topaloğlu, 2018: 853-855).

Bir yandan Roma- İran arasında savaşlar vuku bulurken, diğer yandan da Avrupa Hun İmparatorluğu da kavimler göçü ile Avrupa kıtasını sarsmaya başlamıştır. Hunlar, Roma İmparatoru Theodosios'un ölümünden (395) sonra bir yandan Balkanlar üzerinden Trakya'ya yürürken, diğer yandan da Kafkas Dağlarını aşarak Anadolu'ya akınlar yapmışlardır. Bu akın Hunların doğu bölümü tarafından yönetilmiştir. Basık ve Kursık komutasındaki iki başbuğun komutasındaki Hun kuvvetleri, Erzurum'dan hareketle Karasu ve Fırat havzalarından Malatya'ya inmişler ve daha sonra da bu kuvvetler Çukurova'yı istila ile Orta Doğu'nun en sağlam surlarına sahip Urfâ ve Antakya kalelerine başarısız kuşatmalarda bulunmuşlardır. Çok geçmeden Suriye'ye inen Türk kuvvetleri Kudüs ve yörelerini ağır bir şekilde akınlara uğratmışlardır. Bunu takiben Suriye'de daha fazla kalmayarak kuzeye yönelmişler ve Orta Anadolu bölgesinden geçerek Doğu Anadolu ve Azerbaycan yolu ile Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönmüşlerdir (Konukçu, 1993: 3; Sevim, 1993: 33-34; Ahmetbeyoğlu, 2001: 43).

Hunlara bağlı olarak İli Irmağı dolaylarında yaşayan Sabarlar 508 yılında hakimiyet alanlarını Doğu Avrupa yönünde genişleterek 515/516 yılında İtil, Don ve Kuban Irmakları arasında yerleşmişler ve bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bundan dolayı Bizans ve Sasani Devletleriyle de ilişkiye girmişler, ardından onlar Sasanilerle ittifak yaparak, Bizans'la mücadeleye başlamışlardır. Daha sonra Kayseri, Konya ve Ankara şehir ve yörelerine şiddetli akınlar yaparak ganimetler ele geçirmişlerdir (Sevim, 1993: 34-35).

MÜSLÜMAN ARAPLARIN BÖLGEYE YAPTIKLARI AKINLAR

Bu sıralarda Arabistan'da ortaya çıkan ve hızla gelişme gösteren İslamiyet, Sasani ve Bizans İmparatorlukları için tehlikeli bir hal almış, halifeler her iki tarafa gaza yapmak amacıyla kuvvetler göndermişlerdir. Erzurum ve yöresi için sürekli tehlike arz eden Sasani unsuru da böylece ortadan kalkmış ve Bizans, Doğu Anadolu'da kısa da olsa rahatlama devresine girmiştir. II. Theodosios zamanında inşa ettirilen ve kendi adını taşıyan Theodosiopolis yine hudut özelliğini korumaya devam etmiştir (Konukçu, 1993: 3).

Dört halifeden birisi olan Hz. Osman, halifelik makamına oturunca Muaviye'yi Şam valiliğine atamış ve Muaviye de Habib. b. Mesleme'yi Doğu Anadolu'nun fethiyle görevlendirmiştir. Habib b. Mesleme Sümeysad'ı fethettikten sonra Kemah üzerine yürüdü ise de başarılı olamadı. Ancak bir süre sonra İslam orduları Muattal es-Sülemi ve Umeyr b. el-Hubab komutasında tekrar harekete geçerek önemli bir stratejik bölge olan Kemah'ı fethettiler. Ne yazık ki İslam orduları burayı fazla elde tutamadılar. Kısa sürede toparlanan Bizans kuvvetleri Kemah'ı kurtarmayı başardılar. Ancak Müslümanların Kemah'ı hâkimiyet altına alma planları devam etti ve bir süre sonra El Abbas b.

Muhammed komutasındaki İslam ordusu, buranın üzerine tekrar hareket ederek şiddetli bir kuşatmadan sonra yeniden fethetti (Belazuri, 1987: 264-265; Honigmann, 1970: 54).

Kemah kuşatmasından sonra Habib b. Mesleme, 753 yılında İslam kaynaklarında Kalikala olarak geçen Erzurum üzerine yürüdü. Yapılan şiddetli savaşta Bizans ordusu mağlup oldu. Bizans ordusunun, İslam ordusu karşısında mağlup olduğunu gören halk kaleye sığındı. Yapılan şiddetli kuşatma sonucunda halkın şehri terk etmek veya cizye ödemek şartıyla aman dileyenlerin bağışlanacağı bildirildi. Bunun üzerine halkın bir kısmı şehri terk ederek Bizans'a sığındı, Habib ise şehre girerek burada birkaç ay dinlendi (Belazuri, 1987: 283; Turan, 1980: 29).

Asya ve Afrika'nın en önemli bölgelerini ellerine geçiren Emeviler, Anadolu'yu da hâkimiyet altına alabilmek için fâsılasız savaşlar yaptılar. Hemen her sene yaz ve kış gazaları yaptıktan başka çok defalar kalabalık ordularla Marmara ve Adalar Denizi sahillerine kadar ilerlediler. Hatta iki defa İstanbul'u kuşattılar. Abbasi hilafeti zamanında yine Anadolu gazalarına büyük bir ihtimam ile devam edildi. Sugur adı verilen ve Müslümanların elinde bulunan Anadolu şehirlerine bilhassa Horasan ordularından önemli bir kısım yerleştirildi. Halife Mehdi Fergana, İsficab, Belh, Harezm, Herat ve Semerkand gibi Türkistan şehirlerinden pek çok ahaliyi Anadolu'ya gönderdi. Gerek bu surette ve gerekse kendi isteği ile gelen bu Türkler Tarsus, Misis, Anazarba, Adana, Maraş, Hades (Göynük), Malatya, Diyarbakır, Meyyafarikin (Silvan), Ahlat, Malazgirt ve Erzurum şehirlerine yerleştirildiler. Bu suretle Anadolu'nun güney ve doğu tarafları Maveraünnehr Türkleri ile iskân olundu. Mehdi'nin halefleri zamanında ve bilhassa Harun, Me'mun ve Mu'tasım zamanlarında bu Türklerin miktarı artırıldı (Yinanç, 1944: 19-20).

İki asır boyunca Bizans İmparatorluğu ile mücadele eden ve hemen her sene Orta Anadolu'ya gazaya çıkan bu Türk başbuğlarının en meşhurları arasında Vasif et-Türkî, Karinoğlu Fazl, Ferec et-Türkî, Amaçur et-Türkî, Bilgeçur, Ferganalı Halef, Toganoğlu Ahmet, Ebu Sabit et-Türkî, Yazman, Busr Afşinî, Kayoğlu Ahmet, Burduoğlu Rüstem, Hakan gibi başbuğların adlarını sayılabilir. Çoğunluğu Tarsus'ta oturan ve bazen Abbasi halifelerinin, bazen de Mısır'da kurulan Türk devleti Tolunluların veya Suriye'deki Hamdan-oğullarının yüksek hâkimiyetini tanıyan bu başbuğlar hemen her sene gaza akımlarına çıkarlardı. Onların hâkimiyet kurmak istedikleri şehirler arasında Sivas, Komana, Niksar, Şarki Karahisar (Şebinkarahisar), Zamantı, Amasya, Kayseri, Ereğli, Konya, Ermenek, Yalvaç, Larende (Karaman), Eskişehir, Bergama, Ankara, Amorion, Çankırı ve Ulukışla şehirleri sayılabilir (Yinanç, 1944: 21). Bizanslılar da Müslüman ülkelerini yağma etmek ve huduttaki Türk başbuğları ile çarpışmak üzere aynı şekilde teşkilat oluşturuldu ve hatta Balkanlarda Türk milletine mensup fakat Hristiyan olmuş birçok boy, hudutlara yerleştirildi (Yinanç, 1944: 21-22). Böylece bir tarafta Müslüman Türkler diğer tarafta Hristiyan Türkler birbirleri ile asırlarca mücadele etmişlerdir.

Özellikle Makedonya sülalesinin Bizans tahtını ele geçirmesinden sonra Bizans bir toparlanma devrine girmiş ve İslam mücahitleri saldırıyı bırakıp savunmaya geçmek zorunda kaldılar. Böylece Türk Başbuğlarının X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da Bizans'a karşı sürdürdükleri gazalar sona ermiş oldu (Sevim, 1993: 37). Bizanslılar, bu yüzyılda doğuya doğru hareket ederek Diyarbakır'a doğru istilalarını genişleterek kuzeyde ise Erzincan'dan sonra Kalikala'yı işgal edip Azerbaycan'a kadar

dayandılar (Belazuri, 1987: 285). Bundan sonra Doğu Anadolu, Selçuklu Türklerinin gelişine kadar Bizans'ın elinde kaldı.

Anadolu'da hâkimiyetini tamamlayan Bizans yönetimi, ülkeyi thema denilen birçok idari bölgeye ayırdı. Themalar askeri bölge anlamına gelmekte ve yüksek rütbeli subaylar tarafından idare edilmekteydi. Bu themaların en önemlisi ise Theodosiopolis temasıydı. Esasen Theodosiopolis, Bizanslıların Kafkasya, Azerbaycan ve güney bölgelerindeki arazilerini gözetleme noktasıydı. Orada önemli miktarda asker bulundurulur ve mevsim şartlarının el verdiği ölçüde İberia ve Khaldia'daki tedip hareketlerine katılırlardı. Theodosiopolis'ten başka Kharsianon temasının kuzey doğusunda Sbastia (Sivas) ve daha ileride Koloneia themaları vardı. Kuzeyde ise Khaldia teması yer almıştı. Bu themalar oldukça düz bir hat üzerinde Güney-batıdan kuzey-doğuya doğru uzanıyorlardı (Konukçu, 1993b: 4; Honigmann, 1970: 49-51).

ANADOLU ÜZERİNE YAPILAN AKINLAR VE ERZİNCAN

Tarihte harpçi ve fatih millet olarak tanınan Türkler, hayatı başka hiçbir millette görülmeyen ölçüde hareket halinde geçmiş ve tarihi, dünyanın çeşitli bölgelerindeki savaşları ve mücadeleleri ortamında gelişmiştir. Türk milletinin bu karakter yapısı çeşitli tarzlarda tefsir edilmiştir. Hakikaten Türk savaşları, tesadüf, kan dökücülük, servete susamışlık gibi iptidai ve yüksek görünme, şan ve şeref arzusu gibi basit içgüdülerle değil, fakat doğrudan doğruya insanlıktan kaynak alan bir felsefi düşünceye dayanıyordu. Bu felsefenin temeli “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” dünyayı Türk idaresine almak ülküsü şeklinde özetlenebilir. Türk Tarihinin çeşitli bölge ve devirlerinde bütün sayılı başbuğ, hakan ve sultanlar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmasından tespit etmek mümkündür (Kafesoğlu, 1971: 3-4). Bu ülkeye Asya Hunlarından Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde tesadüf edilmektedir. Sayısız Türk savaşlarını manalandıran ve Türklerin “fatih millet” payesine yükselmesi sebebinin açıklayan bu düşünce elbette Selçuklu Türklüğünde de yaşıyordu.

Doğu Roma-Sasani mücadeleleri ile başlayıp ve aşağı yukarı 300 yıl boyunca Anadolu'da Bizans'a karşı girişilen yukarıda kısa olarak bahsettiğimiz gaza hareketleri, bu coğrafyadaki şehir ve kalelerin geniş çapta harap olmasına sebep olmuş ve dolayısıyla buradaki Bizans savunmasına ağır darbeler indirdi (Sevim, 1993: 37). Böylece Türk fütihat hareketinin Anadolu'yu vatanlaştırmaya yöneldiği sıralarda Anadolu, nüfusunu kaybetmiş ve harabeye dönmüş bir coğrafya durumundaydı. Yine bu sıralarda ancak şehirlerde yaşayabilmekte olan mahdut miktardaki nüfusun etnik durumu ise şöyle idi; Anadolu'nun doğusunda belirli şehirlerde Ermeniler, kuzey doğusunda ve İberia bölgesinde Bagratlılar ve Abhaz krallıkları, batısında ise Rumlarla meskundu.

Tarihte topluluklara yüzyıllar boyunca takip edecekleri istikametler çizmeye muvaffak olmuş büyük devirler vardır. XI-XIII yüzyıllarda Selçuklu Türklüğünün gerçekleştirdiği çağ işte bu büyük devirlerden birisidir. Selçuklu İmparatorluğu, Türklerin kurduğu dört büyük imparatorluktan üçüncüsüdür. Bu büyük imparatorluk, XI. yüzyılda Oğuz Türkleri tarafından kuruldu. Bilindiği üzere Oğuzlar, umumi hayat ve devlet kuruculuğu gelenekleri bakımından Gök-Türklere bağlıydılar.

Selçuk'un ailesi gerek tarihi kaynaklardan gerekse para ve damgalarından anlaşıldığı üzere Oğuzların Kınık boyuna mensuptu. Babası Dukak (Dokak), Oğuzlar

arasında Temir-Yalığ (demir yaylı) lakabı ile anılmaktaydı. Dukak Bey, şeametli, şeci, tedbir ve rey sahibi bir insandı (Hüseyini, 1933: 1; Esir, 1989: 361; Kafesoğlu, 1972: 4; Köymen, 1979: 6; Turan, 1996:55). O, Kımk boyunun başbuğu ve her zaman, her hususta fikir danışılan birisiydi. Onun sözlerine muhalefet etmez, emirlerine karşı çıkmazlardı. Kaynaklar, Dukak Bey'in bulunduğu yüksek makamı göstermek için şu hadiseyi anlatmaktadır, Oğuz Yabgu'su bir gün askerini toplayıp İslam ülkelerine veya Hazarlar karşı yürümek istediği halde Dukak ona mâni oldu. Bunun üzerine Yabgu ile münakaşa etti. Oğuz Yabgu'sunun ağır sözler söylemesi üzerine Dukak onu tokatladıktan başka gürzü ile başına vurarak yaraladı. Bunun üzerine Yabgu'nun adamları Dukak'ı yakalamak istemişlerse de Dukak'a bağlı emirlerin onu müdafaa etmesi üzerine tutulmadan dağıldılar. Bu arada Selçuk isminde bir oğlu dünyaya geldi (Esir, 1989: 361; Hüseyini, 1933: 1-2; Adim, 1989: 20; Turan, 1996: 65).

X. yüzyılın başlarında doğan Selçuk, babası öldüğü zaman muhtemelen 17-18 yaşında bulunuyordu. Esasen Selçuk büyüyünce onda var olan asalet ve liderlik vasıfları belirlediği için Oğuz Yabgu'su, onu kendi yanına alarak yetiştirdi. Yabgu tarafından önemli mevki olan emaret ül ceşş yani asker kumandanlığı demek olan subaşı görevine getirildi. Yabgu'nun hanımı, Selçuk'un yükseldiğini ve halkın ona itaat edip boyun eğdiğini görünce kocasını Selçuk'a karşı dikkatli olmağa çağırıldı ve ısrarla onu öldürmesi için kışkırttı. Bu konuşmayı işiten Selçuk Bey, bütün adamlarını ve kendine itaat edenleri yanına alarak Cend taraflarına geldi (Esir, 1989: 361; Hüseyini, 1933: 2). Hükümdarlığın ilahi menşeli olduğu inancına dayanan Türk geleneği icabı Türklerin tarih boyunca asıl hanedanlara karşı duydukları bağlılıktan dolayı, babası gibi kalabalık Oğuz kitlelerini elinde tutan Selçuk, Yabgu ile arasının açılmasında iktidar için gizli mücadelenin rol oynadığı görülmektedir. Bundan başka tarihte büyük Türk göçlerinin çoğunda olduğu gibi, burada da yer darlığı ve otlak yetersizliğinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 1971: 7-8).

Selçuk Bey'in, Yeni-kent'ten uzak olmayan ve Maveräünnehr'den göç etmiş olan Müslümanların oturduğu, Türkler ile İslam ülkeleri arasında bir sınır şehri olan Cend'e gelişi tarihte mühim bir çağın başlangıcı oldu. Ahalisinin bir kısmı Türk olan bu Müslüman bölgesinde yaşamak için zaruri, ayrıca siyasi imkânlar sağlamak bakımından da lüzumlu gördüğü İslamiyet'i kabulü düşünen Selçuk, Buhara ve Harezmi gibi civardaki İslam beldelerinden din adamları istedi ve kendisine bağlı olan Oğuzlar ile İslamiyet'i kabul etti (Turan, 1996: 67; Kafesoğlu, 1971: 8-9). Selçuk Bey'in burada mevki ve itibarı oldukça arttı. O, Cend taraflarında ikamet edip henüz İslam'ı kabul etmemiş olan Türkler üzerine cihada çıktı. Cend havalisi vergilerini Oğuz Yabgu'suna vermekteydiler. Bu sırada Selçuk Bey, vergi toplamak için gelen Yabgu'nun tahsildarlarını oradan uzaklaştırdı (Esir, 1989: 363).

Bu olaylar olurken Karahanlı hükümdarı Harun b. İlig Han, Samani topraklarından bir kısmını istila edince, Samani hükümdarı Selçuk'a haber gönderip yardım istemiş, Selçuk'ta askerlerini oğlu Arslan kumandasında ona, yardıma göndermiştir. Selçuklu kuvvetlerinin yardımı sayesinde Samani hükümdarı, Harun'a üstünlük sağladı ve daha önce işgal ettiği yerleri geri aldı. Bu yardıma karşılık Samani hükümdarı, Nur kasabası ve civarını Selçuklulara yurt olarak verdi. Böylece yeni kurulan bu beylik bölgedeki diğer devletler tarafından resmen tanınmış oldu. Uzun bir hayat sürdürdüğü anlaşılan Selçuk Bey, yüz yaşlarında Cend'de 1007 senesi civarında öldü

(Mahmud, 1977: 5; Esir, 1989: 362; Hüseyini, 1933: 2). Selçuk Bey'in dört oğlu vardı. Mikail, Arslan (İsrail), Yusuf, Musa. En büyük oğlu Mikail, babası hayatta iken bir savaşta ölmüş olduğu için onun iki oğlu Çağrı ve Tuğrul dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir. Selçuk Bey'den sonra ailenin başına Arslan, Yabgu unvanını alarak geçmiştir. Yusuf'a Yımal, Musa'ya da İnanç unvanını verilmiştir.

Selçuk Bey'in ölümünü müteakip Türkmenler, Türk ananelerine uygun olarak Selçuklu ailesi efradı arasında bölüşülmüş ve idare ayrılığı yüzünden Selçuklularda bir kuvvet azalması belirmiştir. Selçuklu ailesinin mensupları, Arslan Yabgu'nun yüksek hâkimiyetinde bulunmakla beraber, her biri kendine bağlı Türkmen kitlelerinin başında olarak Maverünnehr'e inmişlerdir. Bu havaliye geldiklerinde Samani Devleti ortadan kaldırılmış ve toprakları Karahanlı ve Gazneli Devletleri tarafından paylaşılmıştır. Dolayısıyla Selçuklu başbuğları burada Karahanlılarla karşı karşıya gelmişlerdir. Karahanlı Nasr Han, Selçuklulardan çekiniyor ve mümkün olursa kuvvetlerinden faydalanmak maksadıyla, onlarla anlaşmak istiyordu. Bununla beraber, karşılıklı güvensizlik havası yüzünden, aralarında mücadele başladı. Bu arada Tuğrul ve Çağrı Beyler, diğer Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a müracaata karar vererek, onun arzusu üzerine Talas havalisine gittilerse de Buğra Han bir süre sonra Tuğrul Bey'i tutukladı. Çağrı Bey, bunun üzerine baskın yaparak kardeşini kurtardı. Daha sonra da Buhara'da bir devlet kuran Ali Tegin'in muhalefetiyle karşılaşmışlardır (Kafesoğlu, 1972: 12-13). Sonunda Karahanlı hükümdarı harekete geçerek onları Maverünnehr'deki yurtlarından uzaklaştırdı (Kafesoğlu, 1953: 260-261).

İstiklale büyük bir azim ile sarılan Tuğrul ve Çağrı Beylerin emrindeki kalabalık Türkmen kitlelerinin beş- on sene gibi kısa bir süre zarfında ve her defasında yeni bir yurt, müsait şartlarda bir toprak parçası bulabilmek kaygısıyla çocukları, eşyaları, çadırları, at ve koyun sürüleriyle haftalarca devam eden uzun ve meşakkatli muhaceretlerden hem maddeten hem de manen ne kadar sarsıldıklarını tahmin etmek güç değildir. Buna bir de her an taarruz ve tecavüze uğramak korkusu ilave edilirse, Selçukluların içinde buldukları son derece vahim durum anlaşılmış olur. İşte bu bakımdan Selçukluların yeni bir yurt arama ve yeni bir yurt edinme zorunluluğu duydukları anlaşılıyor. Fakat aranan bu yeni yurt neresi olabilirdi? Onlar için en müsait yer batıda bulunan Anadolu'ydu. Çünkü Selçukluların da vaktiyle soydaşlarının Bizans'la mücadelelerde buldukları Anadolu'yu ileride yurt edinmek amacıyla bir keşif seferi yapmaları hususunda karara varmış oldukları bilinmektedir (Kafesoğlu, 1972: 262-263; Sevim, 1993: 39; Yımaç, 1944: 35; Köymen, 1979: 104).

Çağrı Bey Horasan'ı süratle geçerek Irak-ı Acem'e girdi. Selçuklu harekâtını gözden uzak tutmamakla beraber, Gazneli idarecileri bu geçiş zamanında haber alamamış, Tus'ta oturan Gazneli Devleti'nin Horasan valisi Arslan Cazib, Çağrı Bey'in geçişini duyunca onu yakalamaları için bir askeri kîta gönderdi ise de bu askeri kuvvet Selçuklu süvarilerini yakalayamadan geriye döndü. Bu sıralarda Hindistan'da gazalarda bulunan Gazneli sultanı Mahmud, Çağrı Bey'in rahat bir şekilde Horasan'ı geçmesi üzerine Horasan valisini azarladı. Çünkü o, Arslan Cazib'in, Çağrı Bey'e göz yummasından şüphe etmekteydi (Köymen, 1979: 107; Kafesoğlu, 1972: 263; Sevim, 1993: 39-40).

Çağrı Bey, vaktiyle Samanlı Devleti hükümdarlarından Emir Ahmed b. İsmail zamanında Horasan'ın bazı yerlerine yerleştirilen Türkmenlerden de aldığı kuvvetlerle birlikte Irak-ı Acem, Azerbaycan üzerinden batıya doğru ilerleyerek, o sıralarda Ermenilerin elinde bulunan topraklarda görüldü (Kafesoğlu, 1972: 263). Çağrı Bey'in bu akını sıralarında, Doğu Anadolu'daki siyasi durum oldukça karışıktı. Ermeni ve Gürcü prenslikleri birbirleriyle sürekli çatışmalarda buldukları gibi, bu bölgedeki Müslüman beyliklerle de işbirliği ve ittifak yapmaları sebebiyle vasal statülerine rağmen Bizans'la ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunuyorlardı. II. Basileios, doğu seferinde Gürcü prensliklerini kendisine bağlayıp kırk bin Ermeni'yi, Bizans'ın geleneksel siyaseti gereğince Orta Anadolu'ya göç ettirdi. Bundan dolayı Doğu Anadolu'da vasal da olsa artık ne Ermeni ve ne de Gürcü prenslikleri mevcut idi. Ancak bunların prensleri Bizans yöneticisi ve kumandanı olarak görev yapmaya devam ettiler (Sevim, 1993: 40). Çağrı Bey, emrindeki kuvvetlerle doğrudan doğruya Bizans yönetimindeki Doğu Anadolu sınırlarını aşarak Vaspurakan topraklarına girdi (Mateos, 1987: 48; Kafesoğlu, 1972: 267).

Bu durumu işiten David, ordusunu alarak, Türk ordusuna doğru harekete geçti. İki ordu korkunç bir savaşa tutuştu. Bu zamana kadar Türk askeri görmemiş olan Vaspurakan ordusu, Türk ordusu karşısında birçok zayıt verdi. Bu konu da Urfalı Mateos oldukça farklı bilgi vermektedir, "Ermeni askerleri, Türklerle karşılaşınca onların acayip şekilli, yaylı ve uzun saçlı olduklarını gördüler. Oklara karşı tedarikli davranmaya alışmamış olan Ermeni askerleri, kılıçlarla onların üzerine atıldılar. Türkler de Ermenilere ok ile karşılık veriyorlardı. Bu manzarayı gören General Şapuh, David'e çekilmelerini teklif etti. Çünkü askerlerin çoğu yaralanıyordu. David, tekrar savaşa girdiyse de Şapuh zorla onu geri çekti" (Mateos, 1987: 49).

Bu ilk zorlu savaştan zaferle çıkan Çağrı Bey, kendisine açılan Reştunik bölgesinde ciddi tedbirlerle karşılaşmaksızın uzun bir müddet dolaştı. Bu sırada eline bol ganimet geçti. Bölgenin birçok kalesini ele geçirerek Vaspurakan bölgesinin batı taraflarına hâkim oldu. Bilahare çeşitli kollar halinde kuzeye yönelip Gürcülerin oturdukları Nahcivan ve havalisine girdi. Burada Gürcü kumandan Liparit komutasında bir ordu Çağrı Bey'in karşısına çıktı ise de savaşa cesaret edememiş ve kaçmıştır. Böylece Çağrı Bey bütün havzaya hâkim olmuştur. Bundan sonra Selçuklu başbuğu, Divin/Dovin üzerinden daha kuzeyde bulunan Nik bölgesine geçerek bura ahalisinin çoğunu esir etti. Selçuklu ordusu burada da zorlu bir savaşa başladı (Honigmann, 1970: 175-176; Kafesoğlu, 1972: 268-269). Dilumnatz hükümdarı askerlerini alarak Nik bölgesinde Bıçni (Beçni) kalesinin yakınlıklarına geldi. Kalenin komutanı ve Ermeni generali Vasak bu sıralarda bir ziyafette bulunuyordu. Bu sırada bir haberci gelerek, bütün Nik eyaletinin esaret altına girdiğini bildirdi. Vasak zırhlarını giyinerek ordusuyla beraber Nik bölgesine doğru ilerlemeye başladı. Türk askerlerinin buraları ele geçirdiğini ve kiliseleri tahrip ettiklerini görünce hemen savaşa girdi (Mateos, 1987: 16-17). Baskına uğrayan Türkler, asıl orduya iltihak etmek üzere ricat ettiler. Vasak, Türklerin geriye döndüğünü görünce başarılı olacağı heyecanı iyice kamçılandı. Esasen bu Türk askerleri öncü müfreze idi. Az sonra Vasak, Çağrı Bey'in ordusu ile karşı karşıya kalınca gerçeği gördü, ordusunda savaştan kaçma eğilimleri başladıysa da o, hitabetiyle ordusunun maneviyatını kuvvetlendirdi. Yapılan savaşta Ermeniler adeta yok edildiler ve kaçabilenler ise etrafa dağıldı. Vasak ise kaçmış ve canını kurtarmış ise de kendisine yetişen Türk askerleri

tarafından öldürülmüştür (Mateos, 1987: 18; Kafesoğlu, 1972: 269-270; Sevim, 1993: 40-41; Yinanç, 1944: 36).

Çağrı Bey, buralarda bir müddet daha mücadelesine devam edip hayli ganimet topladı. Sonuç itibariyle Çağrı Bey, ileride yurt edinilmesi amacıyla başarıyla tamamladığı bu keşif seferi sonucunda yolu üzerinden aldığı takviyelerle birlikte ancak beş -altı bin atlıyı bulan ve o devir için dahi çok küçük sayılan bir Türk kuvvetini, Bizans'ın doğu Anadolu'daki kuvvetlerinin durduramayacak durumda olduğunu filen ve bizzat tespit etmiştir. Çağrı Bey dönmeye karar verdikten sonra kendisiyle iş birliği yapmış olan Türkmenlere vedalaştı. Tus valisi Arslan Cazip, Çağrı Bey'i yakalayıp Gazne'ye götürmeleri ayrıca yolların muhafazası ve emniyeti için uyanık ayrıca iş bilir kimseleri tayin etti. Fakat onun aldığı tedbirler yeterli gelmemiş, Çağrı Bey bu takipten mahirane bir şekilde sıyrılarak geldiği güzergâh ile Azerbaycan ve Horasan ile Maverâüneh'r'e geri döndü (Sevim, 1993: 41; Köymen, 1979: 11-12). Çağrı Bey, Tuğrul Bey'in yanına giderek, "Burada iki vali var. Bunlar Harezm Şah Harun ile Sebük Tigin'in torunu ve Sultan Mahmud'un oğlu Mesud. Biz yalnız başımıza bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı koyabilecek hiçbir kimse yoktur" dedi (Farac, 1987: 293).

DANDANAKAN ZAFERİNDEN SONRA ANADOLU'YA YAPILAN AKINLAR VE ERZİNCAN

Selçuklu Türkleri Maverüneh'r bölgesinde yaptıkları mücadelelerden sonra kuvvetle bir güç olarak devletlerarası mücadelelerde yer almaları, ayrıca bu sırada Karahanlı prensi olup Buhara'da bir devlet kurmuş olan Ali Tegin ile ittifak yapmaları sonucunda Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud Maverâüneh'r'i ele geçirmeyi karar verdi. Bahane olarak da Maverâüneh'r ahalisinin sık sık Ali Tegin'den şikâyet için Belh'e geldikleri ve aynı zamanda Ali Tegin'in Mahmud tarafından Türk hükümdarına yani Doğu Türkistan hükümdarlarına gönderdiği elçilerin geçmesine izin vermediği ileri sürülüyordu. Mahmud 1025 tarihinde zincirlerle birbirine bağlı kayıklardan meydana getirilen bir köprü vasıtasıyla Amu-Derya'yı (Ceyhun Nehri) geçti. Maverâüneh'r hükümdarlarından kendisine ilk katılan Saganiyan emiri oldu, bu Harezmşah Altuntaş takip etti. Mahmud kalabalık ordusu için bir ordugâh kurdurdu, kendisi içinde on bin kişilik bir orduyu içine alabilecek büyük bir çadır hazırlattı. Karahanlı hükümdarı Kadir Han'da Kaşgar tarafından harekete geçerek Semerkand'a vardı. Çadırlar kurulduktan sonra, Han gelişini haber verdirmek için Gazneli Mahmud'a elçiler gönderdi ve görüşmek arzusunda olduğunu belirtti (Barthold, 1990: 302).

Kadir Han'ın haberine cevap olarak Mahmud bir görüşme teklifinde bulundu. İki hükümdar bir kaç süvariyle ortaya geldiler. Birbirlerine hediye verdikten sonra ayrıldılar. Ertesi gün Sultan Mahmud muhteşem bir sofraya hazırlattı. İki Türk hükümdarı aynı sofraya oturdular, ardından da birbirlerine tekrar hediyeler takdim ettiler (Barthold, 1990: 303-304).

Bu mülakattan çıkarılacak siyasi sonuçlar ise şunlardır.

- 1- Ali Tegin'in kurduğu Buhara Devleti ortadan kaldırılacak. Bu işi Sultan Mahmud üzerine alıyordu.
- 2- İki müttefik arasında sınır değişmiyor, yine sınır eskisi gibi Amu Derya idi.

3- Bu mülakatta asıl müzakere konusu Selçuk oğulları teşkil etmiştir. Bu hususta ısrar eden Kadir Han'dır. Bunda da anlaşmaya varmışlardır. Daha doğrusu Kadir Han görüşünü Sultan Mahmud'a kabul ettirmiştir. Selçuklularda ortadan kaldırılacak ve bu işi de Gazneli sultanı yerine getirecektir.

4- İttifakın gerçekleşmesi için karşılıklı akrabalık münasebetlerine girişilmesi kararlaştırılmıştır (Köymen, 1979: 77-78).

Gazneli hükümdarı bu görüşme dolayısıyla Türkmen Başbuğu Arslan Yabgu'yu düzenlediği bir şölen sırasında yakalayıp Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsetti. Bundan sonra Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerden büyük bir kısmını Horasan'a yerleştirdi. Ancak Tus valisi Arslan Cazib, onları pek rahat bırakmadı. Türkmenlerde bunun üzerine valiyi yenilgiye uğrattılar. Sultan Mahmud'da Türkmenleri cezalandırdı ve pek çoğunu öldürttü (1028). Bundan sonra bazı zümreler savunması kolay olan dağlara çekilirken iki bin çadırılık başka bir kitle ise Azerbaycan'a gelip bura hükümdarı Vehsudan'ın hizmetine girdiler ve Anadolu üzerine sefer yapmaya başladılar (Sevim, 1993: 43). Arslan Yabgu'ya bağlı olduklarından dolayı kendilerine Yabgulu Türkmenleri adı verilen Türkmenler de Anadolu üzerine seferler yapmışlardır. Kızıl, Boğa ve Köktaş idaresindeki Türkmenlerden bir grup Vaspurakan bölgesine girerek Erzurum'a kadar olan sahada kartal gibi süratli at oynattılar. Bir kısmı da Diyarbakır bölgesine gelerek bu bölgede harekete geçmişlerdir.

Tuğrul ve Çağrı Beylerin idaresindeki Selçuklular 1040 yılına kadar Horasan bölgesinde Gazneli Devleti'ne karşı istiklal mücadelesinde bulunmuşlardır. Fakat bu devlete öldürücü darbeyi 1040 Mayıs'ında vurmuşlar ve bu zaferden sonra da istiklallerini ilan etmişlerdir (Turan, 1996: 103). Toplanan kurultayda Selçuklular ülkeleri paylaşmışlardır. Buna göre, Çağrı Bey, Merv merkez olmak üzere Horasan'ın büyük bir kısmını almıştır. Musa Yabgu ise, Bust, Herat, Sistan ve uzanabildiği kadar bölgeye tayin edilmiştir. Çağrı Bey'in oğlu Kavurd, Tabasayn vilayeti ile Kirman bölgesine gitmiştir. Tuğrul Bey ise Irak tarafına gitmiştir. Anne bir kardeşi İbrahim Yınal, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış onun yanında kalmışlardır. Rey şehri ele geçirilip başkent yapılıncaya İbrahim Yınal Hemedan'a, Yakuti Zengan ve Azerbaycan taraflarına, Kutalmış ise Gurgan ve Damgan'a gönderildi (Ravendi, 1957: 102-103). Dandanakan zaferini müteakip Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasından bir süre sonra kararlaştırılan fetih planları uyarınca batı yönünde gelişen fetihleri yürütmeye görevini bizzat üstlenen Tuğrul Bey, devletin başkentini Nişapur'dan Rey kentine nakletti (1043). Böylece Anadolu'da Selçuklu ordularının düzenli seferleri başlamıştır (Sevim-Merçil, 1995: 34).

Anadolu'nun fetih hareketini bizzat yeni başkent Rey yürütmeye başlayan Tuğrul Bey, amcası Yusuf Yınal'ın oğlu ve anne bir üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı Hemedan ve İsfahan il ve yörelerinin, diğer amcasının oğulları Kutalmış ve Resul Tegin'i Hazar Deniz'i bölgesinin, öteki amcası Musa İnanç Bey'in oğlu Hasan Bey'i ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi Azerbaycan'ın fethiyle görevlendirdi. Ayrıca bu Selçuklu prenslerinin buyrukları altına kalabalık Türkmen kuvvetleri de verildi (Yinanç, 1944: 44). İbrahim Yınal birkaç yıl içinde Hemedan ve İsfahan bölgelerini fethettikten sonra Dicle Irmağı kıyılarına kadar harekâtını başarıyla sürdürdü. Öte yandan Kutalmış da Ceylan ve Tarım bölgelerini ele geçirdikten sonra ileri harekâtına devamla Aras Irmağını geçerek

Erran ve Gürcistan'a girmeyi başardı. Bu arada Kutalmış, Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomakos'un Gürcü asıllı komutanı Liparit komutasında sevk ettiği ordunun Şeddadilerin başkenti Duvin'i (Divin) kuşatıp sıkıştırması sonucunda Şeddadileri savunmak amacıyla harekete geçerek Liparit'i Gence önlerinde kesin bir yenilgiye uğrattı ve geri çekilmek zorunda bıraktı. Öte yandan Hasan Bey'de 20.000 kişilik bir orduyla önce Eleşkirt'e geldi. Batıdaki Basean ovasını da geçerek Erzurum bölgesinde görüldü. 1048 yılında Hasan, Vaspurakan'a doğru yoluna devam etti (Konukçu, 1993: 9; Sevim, 1993: 50). Vaspurakan'ın Bizanslı valisi Aaron kalabalık Türk ordusu karşısında Gürcistan'ın Bizanslı valisi Kekavmenos'dan yardım sağladı. 1048 yılında Hasan Bey, Stranga denilen Yukarı Zap'da tuzağa düşürüldü. Askerlerinin bir kısmı kaçarak hayatlarını kurtarabildilerse de kendisi şehit edildi. Kaçabilen askerler Hoy'dan Sultan Tuğrul'a gönderdikleri haber ile beylerinin elim kaybını duyurdular (Brosset, 1849: 222; Grousset, 1947: 587; Konukçu, 1993: 9).

Sultan Tuğrul Bey, Hasan Bey ve mağlup olan ordusunun intikamını almak üzere o sırada Şehrzur taraflarını itaat altına almakla uğraşan İbrahim Ynal'a Azerbaycan valiliğini vererek Anadolu seferine memur ettiği gibi Erran kıtasının bir kısmını ele geçirmiş olan Kutalmış'ı da onunla birleşmeye ve birlikte Anadolu üzerine sefer yapmayla görevlendirdi. Bizans kuvvetlerinin mübalağa yaparak 100 000 kişi olarak gösterdikleri bu ordunun karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Vaspurakan ve İberia valileri Bizans imparatoruna haber göndererek yardım istediler (Yinanç, 1944: 9; Mateos, 1987: 85). Bu sırada Anadolu'da Selçuklu fetih hareketlerine karşı yeni Bizans hududunun dayanma noktaları Van Gölü kıyısındaki Vaspurakan kalesi, Malazgirt kalesi ve Taik bölgesindeki kaleler ve Anion (An) şehri kalesiydi (Grousset, 1947: 588).

1048/1049 tarihinde İbrahim Ynal komutasındaki çok daha ciddi bir Selçuklu akını cereyan ederken Bizans komutanlarından Kekaumenos ise kendi görüşüne göre karşı saldırılarla Müslüman topraklarına hücum edilmesini teklif etti. Buna karşı Aaron ise kalelerde savunma yapılmasını tercih etti. Bu durumda Bizans ordusu kuvvetle tahkim edilmiş olan Basean'a (Pasinler) düzenli bir şekilde çekilerek Erzurum'un doğusundaki Ordor köyünün bulunduğu ovada karargâh kurdu (Grousset, 1947: 588; Brosset, 1849: 222). Burada bulunan halkı kalelere yerleştirerek beklemeye koyuldular. Bizans imparatoruna gönderdikleri mektupta, Türk ordusunun durumu hakkında bilgi verdiler. Mektubu alan imparator, onlara yardımcı olarak Gürcü komutan Liparit'i gönderdi ve Liparit gelinceye kadar hiçbir harekette bulunmalarını bildirdi (Brosset, 1849: 222-223; Konukçu, 1993: 9-10).

Bu sırada İbrahim Ynal komutasındaki Türk ordusu Vaspurakan'ı geçip, Basean'a girmiş Valarchavan kasabasına kadar varmış ve kaynakların bildirdiğine göre yirmi bir ilçeyi ele geçirerek halkını esir etmiştir. Oradan Erzurum'a kadar ilerleyerek batıda Khaldia ülkesine, kuzeyde İspir'e, Taik kalelerine, doğuda Arşarunik'e, güneyde Taron, Haşteank ve Khorzean bölgesine kadar ilerlemiştir. Kuzey batıda ise Siuni'ye kadar gitmiştir. Batıdan dönen askerler de merkezi Vican (Bican) olan Manalı sancağına, ardından da Kötür'de bulunan Sembatai-berd denilen kaleye saldırdılar. Bölge halkı ise Vican'ın yüksek dağ ve vadilerine sığınma imkânını bulabileceklerine inanıyorlardı. Türkler yaptıkları saldırılar sonucunda bu bölgeyi ele geçirdiler (Grousset, 1947: 588; Honigmann, 1970: 177-178; Kırzioğlu, 1982: 21; Cahen, 1988: 12).

Buradan da Artze (Karaz, Kara-arz) şehrine saldırdılar. Grousset'e göre, birçok zenginliğe sahip olan şehir, tabyalardan mahrumdu. Bizanslı General, Artze/Karaz halkını Erzurum'un surlarının arkasına çekilmeye çağırdı. Kendi kahramanlıklarına güvenen halk bunu reddetti. Türk ordusu oraya varınca, onlara karşı koymak için ortaya çıktılar. Şehir halkı kendini kahramanca savundu ve korkunç bir savaş oldu (Grousset, 1947: 558; Brousset, 1849: 223). Urfalı Mateos ise bu savaş hakkında daha değişik bir şekilde yorum yapmaktadır. Ona göre, bu sırada Türkler, çok nüfuzlu meşhur şehre geldiler. Onlar şehrin surlardan mahrum bir vaziyette ve lakin sayısız erkek ile kadın ve hesapsız altın, gümüş ile dolu buldular. Şehir halkı Müslüman askerleri görünce ittifakla onlara karşı geldiler. Şehrin etrafında şiddetli bir muharebe vuku buldu. Muharebe hemen bütün bir gün sürdü, tarlalar kanla boyandı. Çünkü ne iltica edilebilecek bir yer ne de bir yardım ümidi vardı. Bu arada şehrin askerleri firar ettiler. Bunu gören Türk askerleri kılıçlarıyla şehre hücum ettiler ve burayı ele geçirdiler. Ganimet olarak alınan altın, gümüşü ve kıymetli kumaşları zikretmeye hacet yoktur. Çünkü bunların miktarını kalemle ifade etmek imkânsızdır (Mateos, 1987: 86-87).

İbrahim Yınal tarafından kumanda edilen Türk ordusu, Bizans güçlerinin üzerine yöneldi. Bizans askeri kuvvetleri, Liparit'in kendilerine katılmasından sonra ovaya ineildi. Aslında onlar daha önce alınması çok güç olan çeşitli kalelere çekilmişlerdi. Bundan sonra Bizans ordusu Kapetru (Kapetrud-Hasankale) kalesi yanına yığıldılar. Katakalon ve Aaron adlı iki Bizans generali birbirleriyle anlaşamıyorlardı. Çünkü Katakalon, Artze'yi müdafaa edenleri yardımcı önerirken, Aaron sarayın emri gereği buna itiraz ediyordu. Bu arada Türk ordusu da Kapetru önlerine geldi (Brosset, 1849: 223; Grousset, 1947: 589; Konukçu, 1993: 10). Bizanslı komutanlar, Türklerin düzensiz bir şekilde durduklarını gördüler. Bu komutanlardan Katakalon Kekaumenos hemen Türk ordusunun üzerine hücum etmek istedi. Fakat Gürcü komutan Liparit, günün cumartesi olduğu söyleyerek yapılan teklifi reddetti. Onların bu tereddütlerinden ümidi artan İbrahim Yınal, Türk ordusuna hücum emrini verdi. Bizans ordusunun savaş düzeni şöyle idi. Katakalon sağ kanatta, Aaron sol kanatta, Liparit' ise merkezde yer almıştı. Nihayet savaş akşama doğru başladı. Katakalon ve Aaron Türk birlikleriyle savaşırken, Liparit yeğeninini öldüğünü görünce o da savaşa girerek ölen yeğeninini öcünü almak için çarpışmaya başladı. Gürcü kaynağı, Liparit'in cesaretini kaybettiğini ve atının bir Türk askeri tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır (Brosset, 1849: 223).

Urfalı Mateos da bu savaşı farklı olarak anlatmaktadır. "Diğer taraftan Grek askerleri şarka geldikleri vakit, Gamen ile Aaron ve Vasak'ın oğlu Grigor'u, Gürcü prensi Liparit'i yanlarına çağırdılar. Onlar Arçavit denilen yerde Gabutru denilen kaleye geldiler. Onların ilerlediğinin haberini alan Türkler durdular. Romalılar ise Arçovit'te karargâh kurdular. Müslüman askerleri Liparit'in üzerine geldiler. Liparit, kız kardeşinin oğlu olan gece muhafızı cesur Çortuanel'i onlara karşı gönderdi. Müslümanlar geceleyin taarruza geçtiler. Gürültü esnasında, Liparit, "yetiş Müslüman askerleri bizi ihata ediyorlar" diye seslendiğini işitti. Bunun üzerine Liparit, "Bugün Cumartesi günü olup, Gürcülerin muharebeye alınma sırası değildir" diye cevap verdi. Bununla beraber Çortuanel geceleyin Müslümanların üzerine atıldı. Ağzına hedeflenerek atılan bir ok onun ölümüne sebep oldu. Liparit, yeğeninini öldüğünü haber alınca vahşi bir hayvan gibi savaşın içine atıldı. Liparit'in kahramanlığını gören Romalı (Bizanslı) askerler, kıskandıklarından dolayı onu terk ettiler. Bunu gören Müslüman askerler, Gürcülerle harp

etmek üzeri geri döndüler. Savaşın şiddetli bir anında arkasında bulunan bir Gürcü askeri, kılıcıyla onun atının ayaklarını kesti. Liparit yere düştü ve Liparit benim diye bağırdı. Müslümanlar, Gürcü askerlerinin birçoğunu kılıçtan geçirdiler, kalanlarını da kaçırmaya mecbur ettiler. Onlar, Liparit'i esir ederek Sultan Tuğrul Bey'in yanına götürdüler" (Mateos, 1987: 89-90).

İslam kaynaklarından İbnü'l Esir'de ise Pasinler savaşının nedeni ve gelişme daha değişik şekilde anlatılmaktadır. "Maveraünnehr'de bulunan Oğuzların büyük bir kısmı İbrahim Yınal'ın yanına gelmiş, bunun üzerine İbrahim Yınal onlara, sizin burada kalmanız ve ihtiyaçlarınızı buradan karşılamanızdan dolayı ülkem sıkıntı içine düştü. Bana kalırsa yapacağınız en doğru Rumlara karşı gazaya çıkıp Allah yolunda gaza etmenizdir. Böylece ganimet de elde edersiniz. Ben de sizin peşinizden gelip yapacağınız işlerde size yardımcı olacağım" demiş, onlar da bu sözleri kabul ederek Anadolu üzerine sefere çıkmışlardır.

Oğuzlar İbrahim Yınal'ın önünden ilerlediler ve İbrahim Yınal'da onları takip etti. Malazgirt'ten Erzeni-Rum (Erzurum)'a kadar ilerlediler. Trabzon'a ve o bölgedeki bütün şehir ve kasabalara kadar uzandılar. Bu sırada Rumlar (Bizanslılar) ve Abhazlardan müteşekkil elli bin kişilik bir orduyla karşılaşp savaşa tutuştular. Aralarında zorlu bir savaş cereyan etti. Vuku bulan birkaç savaşta bazen Rumlar, bazen de Türkler galip geldiler. Sonunda Türkler kesin bir zafer kazandılar. Çok sayıda patriği de esir ettiler. Abhaz kralı Liparit de esir edilenler arasındaydı. İstanbul'a on beş gün kalıncaya kadar o bölgedeki bütün şehir ve kasabalara akınlar yapıldı. Sayılamayacak kadar çok hayvan, katır, ganimet ve mal ele geçirildi. Ele geçirilen ganimetler on bin arabayla taşındı. Ganimetler arasında çok sayıda zırh da vardı" (Esir, 1989: 414-415).

İbrahim Yınal, Liparit'i esir etmesinden dolayı sevinçli bir halde beş günlük cebri yürüyüşten sonra Rey'e geldi. Gürcü generalin esir edilmesi ve kazandığı zaferini Sultan Tuğrul Bey'e bildirmek için haberciler gönderdi. Tuğrul Bey'de bu haberi öğrenince çok memnun oldu. Diğer taraftan Bizans imparatoru Liparit'in esir edildiğini öğrenince, serbest bırakılması için hemen girişimlerde bulundu (Brosset, 1849: 225). Bu arada Tuğrul Bey, başarısından dolayı İbrahim Yınal'ı kutlamış, hatta ona bu başarısından dolayı kırk bin altın başarı ödülü vermek istemişse de İbrahim Yınal, bunu kabul etmemiştir (Sevim, 1993: 52). Osman Turan ise, barış anlaşması konusunda; "İmparator Konstantinos, Balkanlar'da Tırak başbuğluğunda başlayan Peçenek hareketi dolayısıyla doğuda Selçuklular ile anlaşmak zorundaydı," demektedir (Turan, 1996: 82). Diğer taraftan Bizans imparatoru ise önceden Bizans tabiiyetinde bulunan ve şimdi Sultan Tuğrul Bey'in tabiiyetine girmiş bulunan Diyarbakır Mervani Emiri Nasru'd-Devle'nin tavassutu ile sulh teşebbüsünde bulundu.

Selçuklu sultanı kendisine çok değerli armağanlar getiren, Bizans elçisini şeyhülislam Ebu Abdullah ile birlikte huzura kabul etti. Bizans imparatorunun gönderdiği kurtuluş akçesini almayarak onu elçiye teslim etti. İmparatorun barış önerisini kabul eden sultan Tuğrul Bey, Bizans'la imzalanacak olan barış anlaşmasını konuşmak ve imzalamak için Şerif Ebu'l-Fazl Nasr'ın başkanlığındaki bir heyeti Bizans elçisiyle birlikte İstanbul'a gönderdi (1049/1050). Konstantinos ile Selçuklu elçilik heyeti arasında yapılan birçok müzakereler sonucunda anlaşmaya varılmıştır. Yapılan anlaşmanın şartları ise şunlardır:

- 1- Emeviler devrinde Mesleme b. Abdulmelik tarafından İstanbul'da yaptırılan cami ve medrese tamir edilecek.
- 2- Şii Fatımî halifelîği adına okunan hutbe, Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına değiştirilecekti.
- 3- Caminin mihrabına, eski Türk hâkimiyet alameti olan ve sultan Tuğrul Bey'in kullandığı "ok ve yay" işaretleri işlenecekti (Sevim, 1993: 52).

Gürcü komutan Liparit ise başkent Rey'den bir daha Türklerle savaşmamak üzere güzel anılanla geriye döndü. Bu savaş Selçuklu İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğunun yaptıkları ilk ciddi savaştır. Savaşın asıl önemli tarafı, Bizans'a karşı büyük çapta bir zaferin kazanılmış olmasıdır. Türk orduları bu savaşla Erzincan bölgesine kadar uzanmışlardır. Köymen'e göre; "Bu suretle Bizans İmparatorluğu'na karşı duyulan çekingenliğin ve Bizans ordusunun mağlup edilemeyeceği telakkisi böylece Selçukluların zihninden silindiği söylenebilir" demektedir (Köymen, 1979: 247).

SULTAN TUĞRUL BEY'İN ANADOLU AKINI VE ERZİNCAN

Tuğrul Bey'in Anadolu üzerine yapmayı düşündüğü akımdan önce, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış Bey de Aras'ın kuzeyinde Erran ve Kars bölgesine hâkim olarak, Anadolu'yu fethetmeyi düşünüyor ve bu fethin planlarını yapıyordu. Bu yüzden Şeddadlıların merkezi Gence'yi kuşatarak zapt etmek için, bir buçuk yıl uğraştıktan sonra geri çekilmeye mecbur olmuştu. Ancak denizden ve karadan gelen kervan yolları üzerinde bulunduğundan çok zengin olan ve refah içerisinde yaşayan Kars şehrini ele geçirdi (6-18 Ocak 1054).

Bu hadiseleri daha geniş bir şekilde anlatan Enisü'l-Kulûbe göre, "Ebu'l Fevaris lakabıyla anılan Selçuklu İsrail (Arslan) oğlu Kutalmış Bey başa geçerek, Horasan ve Irak ülkelerini yeniden fethetti. Sonrada Doğu Anadolu üzerine yürüdü. Kars ve Anion çevresine gelip, burada bulunan kâfirlerden, İslam dinine karşı olan kinlerinin öcünü aldı. O çevrenin güzel ve biricik muteber şehri sayılan Kars'ı aldı.

Kars'ı alıp, Sultan Tuğrul Bey'in ordusuyla Tebriz'e gelmekte olduğunun haberini aldığından daha ileri gitmeyip geriye döndüğü sırada bir belaya uğradı. Kutalmış, Anion'a yakın Merin (Miren Karabağ) adındaki büyük bir şehre çekilerek burada bir yolcu gibi konakladı. Bu şehrin reisi askerleri aldatarak, her birini bir eve konak verdi. Reisin gizli tertip ve tembihi üzerine her evde Türk askerlerine izzet, ikram ile yemek ve bolca şarap verildi. Gecenin geç vaktinde çan sesinin verdiği işaret üzerine altmış bin Türk askeri şehit edildi. Kutalmış Bey ise canını zor kurtararak kaçtı (Anevi, 1943: 502-503).

Sultan Tuğrul, başkenti Hemedan olmak üzere kendine ayrı bir hâkimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçen kardeşi İbrahim Ynal'ın isyanını bastırdıktan ve böylece devletin merkezietçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra Anadolu seferine girişti. Esasen Tuğrul Bey, bir taraftan gittikçe artan Türkmen nüfusu ve dolayısıyla Anadolu'yu yurt tutma zorunluluğu, diğer taraftan da Bizans İmparatoruyla yapılan barışta tam bir anlaşmanın olmaması sonucunda Bizans'ın fethi hareketine başlamak gereği ve zorunluluğu duymuştu. İşte bu nedenlerle Anadolu akımına başlayan Tuğrul Bey, 1054 yılında Anadolu'ya ayakbastı. O, Vaspurakan yolu üzerindeki Bergiri (Muradiye)'yi hücumla ele geçirdi. şehrin ileri gelenlerini esir aldı. Buradan Erciş (Arçeş) şehrine

hücum etti. Burayı da sekiz günlük bir muhasaradan sonra şehir halkı, Selçuklu sultanı ile anlaşmak zorunda kaldı ve Erciş ele geçirildi (Mateos, 1987: 100; Grousset, 1947: 596-597; Konukçu, 1993: 12; Sevim, 1993: 53). Sultan buradan Malazgirt üzerine hareket etti. Malazgirt önlerine gelerek karargâh kurmuş ve şehri kuşatmaya başladı.

Malazgirt valisi Vasil, hemen savunmaya geçti. Sultan bir an önce kalenin düşmesini sağlamak amacıyla bir yandan lağımlar kazdırırken, bir yandan da Bitlis'ten getirttiği büyük mancınığı kurdurup kaleyi dövmeye başladı. Şehrin valisi Vasil ise bütün imkânlarını kullanarak kaleyi tahkim ettirdi. Hatta şehir merkezinde kadın erkek ayrımı yapmadan herkesi silahaltına aldı. Selçuklu mancınığının kaleyi dövmeye başlamasıyla şehir halkını dehşetli bir korku içine soktu (Grousset, 1947: 597-598; Honigmann, 1979: 179, Mateos, 1987: 100). Türk ordusunun kurmuş olduğu savaş aleti mancınık bozulduğu için kuşatma tam olarak gerçekleşmedi. Ancak Türkler, mancınığı tekrar tamir ederek şehir ateşe tutuldu. Malazgirt valisi, bu korkunç silahı yok edecek olana büyük mükâfatlar vereceğini vaat edince bir frank askeri ileri atılıp mancınığı yok edebileceğini belirtip çok süratli koşan bir at istedi. Bu fedai koynuna üç şişe nefit yerleştirdikten sonra Türk karargâhına doğru ilerlemeye başladı. Türk askerinin dinlenmeye çekildiği bir sırada Frank fedaisi şişeleri koynundan çıkarıp mancınığın üzerine attı ve mancınığı ateş sardı. Türkler bu fedaiyi kovalamaya başladılarsa da o şehre girmeyi başardı. Bunun üzerine Selçuklu sultanı kuşatmayı yeniden şiddetlendirdiyse de bir müddet sonra kuşatmayı kaldırdı (Mateos, 1987: 1001-1002; Sevim-Merçil, 1995: 36).

Bu sırada Sultan Tuğrul Bey, Anadolu'nun içlerine üç koldan ordular sevk etti. Birinci kol; kuzeyde Abhaz kalelerine, Parhar dağlarından Kafkas dağlarının eteklerine kadar, batıda Canik ormanlarına, güneyde, Tercan, Hanzit ve Erzincan'a kadar akınlar yaptılar ve ganimetler ele geçirdiler. Tercan'ın kuzeyindeki vadiler de zorlanmış, bu arada Pulur, Sadak, Kelkit, Koloneia koridorunda önemli çatışmalar cereyan etmiştir. İkinci kol; Taik bölgesine girerek, Çoruh vadisine ulaşmış ve ardından da Khaldia vilayetine bir akın yapmışlardır. Bu akın sonucunda yüklü miktarda ganimetler ele geçirilmiştir. Bu kuvvetler geri dönerken Bayburt kalesi önünde kendilerine saldıran ücretli Frank askerleriyle karşılaştılar. Yapılan çarpışmalar sırasında Türk komutanı şehit edilmiştir. Üçüncü Selçuklu kolu ise, Kars yörelerine akınlar yapmış, Kars valisi Gagik Türk kuvvetlerine karşı koydularsa da yapılan savaşta Bizanslılar adeta yok edilmişlerdir (Grousset, 1947: 598-599; Konukçu, 1993: 12).

Öte yandan Malazgirt kuşatmasını kaldıran Tuğrul Bey ise Bingöl suyu (Murat Suyu) ve Yukarı Aras arasındaki Pasinler ovasının güneyindeki bölgede bulunan Tvaradzoï-Taph'e (Erzurum'un ilçeleri Hıms ve Karayazı) gitti (Konukçu, 1993: 12). Buradan Pasinler ovasına inerek ulaşılması zor bir sığınak yeri olan Avnik'e geldi. Buraya saldırmaktan vazgeçip başka tarafa geçerek Erzurum'un kuzey batısındaki Büyük Tuy köyünün yanından Pasinler'in kuzey batısına ulaştı. Tuğrul, Tuy'u geride bıraktıktan sonra Deve Boynu'ndan geçerek Erzurum ovasına hâkim bir tepeye tırmandı. Buradan Erzurum şehir ve kalesini seyretti. Kalenin ve şehrin ele geçirilmesinin uzun zaman alacağını düşünerek geri döndü (Esir, 1989: 454; Konukçu, 1993: 12). Bu bölgede Selçuklu sultanının karşısına hiçbir Bizans kuvveti çıkmadı. Çünkü Bizanslı generaller Abhaz ve Taik bölgesinin sınır kalelerine çekilmişlerdi (Grousset, 1947: 599).

Kuzey Doğu Anadolu'daki harekâtını tamamlayan Tuğrul Bey, güneye inerek yeniden Malazgirt kalesini kuşatmaya başladı. Şiddetle yapılan çarpışmalar sırasında dört yüz kişinin kullandığı Selçuklu mancınığının attığı iri taşlar ve kayaların surlarda açtığı gediklerden şehre saldıran Selçuklu askerleri başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Zaten sultan Tuğrul da kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle baharda yeniden gelip fetihlere devam etmek amacıyla kuşatmayı kaldırdı. Yolu üzerindeki Adilcevaz'ı da fethettikten sonra aldığı ganimetlerle Anadolu'dan ayrıldı (Esir, 1989: 454; Sevim, 1993: 54).

Sultan Tuğrul Bey, meşguliyetlerine rağmen yine de Anadolu işlerini ihmal etmemiş, bundan dolayı da Bizans imparatoriçesi Theodora'ya elçi ve mektup göndermiş, Bizanslıların vaktiyle Müslümanlardan aldıkları yerlerin (Erzurum-Toros dağlarının doğusu) iadesini ve günde bin dinar vergi ödemesini talep etmiştir. İmparatoriçe de 1055'de yani sultanın Bağdat seferine giriştiği sırada kendi elçisiyle birlikte mühim miktarda hediyeler ve para göndermek zorunda kalmış, sultan da elçiyi Bağdat'a kadar götürmüştür (Turan, 1995: 150).

İki hükümdar arasındaki bu münasebetlere rağmen Türkmen akınları durmuyor; bilakis muhaceretin kesafeti nispetinde şiddetlenmiştir. Sultanın gönderdiği Selçuklu şehzade, emir ve Türkmen beyleri Anadolu'da Bizans'a karşı askerî harekâtı idare etmekteydi. Bunlardan Çağrı Bey'in oğlu Yakuti, beraberinde kalabalık bir Türkmen kuvvetleriyle Azerbaycan ve Anadolu sınırlarına geldi ve Anadolu üzerine akınlara başladı. Yakuti'nin emrinde bulunan emir Sabuk (Saltuk veya Sunduk) 1057 yılında Doğu Anadolu'ya sürekli ve başarılı akınlarda bulundu. Bu Türk emirine karşı Bizans'ın Rumeli ve Makedonya orduları komutanlığına atanan General Nikephoros Bryennios'un çabaları da Sabuk'un harekâtını durdurmaya yetmedi ve Bryennios, Türk emiriyle yaptığı bütün savaşlarda mağlup olmaktan kurtulamadı. Bundan başka yine Yakuti'nin sevk ettiği diğer Türk kuvvetleri 1058 yılında Kars bölgesine akınlarda bulundular. Bu kuvvetler daha sonra Basean ovasına inerek bu bölgedeki birçok şehir ve kaleyi kuşattılar ve Ügumi (Okomi)'yi fethettiler (Honigmann, 1970: 181; Sevim-Merçil, 1995: 37).

Aynı yılda Yakuti'nin sevk ettiği diğer Selçuklu birliği, Anadolu sınırlarını aşttıktan sonra Mananali bölgesinde iki kola ayrılmış, birinci kol, Erzurum havalisine gelmiş Pulur'u ele geçirilmiştir. İkinci Selçuklu kolu, Hanzit ve Horzan'dan geçerek Fırat'ın sol kıyısındaki Harav şehrine varmışlardır. Buradan sonra da Erzincan'ı ele geçirmişler ve ardından da Kemah'ı fethetmişlerdir (Honigmann, 1970: 181-182). Başka bir Selçuklu kuvvetleri, Çoruh ve Kelkit vadisini ele geçirdikten sonra yoluna devam ederek Şark-i Karahisar'ı hâkimiyeti altına aldı (Sevim, 1993: 56).

1059 tarihinde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in emri üzerine yeniden Anadolu seferleri başladı. Şehzade Yakuti, beraberinde Salar-ı Horasan, Kepar ve Sabuk adlı Selçuklu emirleri olduğu halde ordusuyla Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu topraklarına girdi. Emir Sabuk'un idaresinde ileri harekâtına devam eden Türk birlikleri, Sivas üzerine yürümüşlerdir. Sivas önlerine gelen Selçuklu ordusu, şehrin kilise ve kulelerini Bizans ordusunun çadırları sandıklarından dolayı biraz duraklamışlardır. Ancak, şehrin Bizanslı komutanlarının Temmuz 1059'da Develi yöresine kaçmaları üzerine şehir ve kale hiç bir direnişle karşılaşmadan ele geçirildi (Sevim, 1993: 57). Bu fetihden sonra Türk kuvvetlerinin eline birçok tutsak ve ganimet ele geçirildi. Türkler,

1057'de Malatya, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Niksar, 1068'de Amorion (Amuriyye), 1069'da Honas ve daha birçok şehir ve kaleyi ele geçirmişlerdir (Kafalı, 1995: 24).

Anadolu'da Türk hâkimiyetinin gittikçe kuvvetlenmesi üzerine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, büyük bir ordu hazırlayarak karşı saldırıya geçmiştir. 1068 ve 1069 yıllarında doğuya doğru harekât düzenlemişse de fazla bir başarı elde edememiştir. 13 Mart 1071 yılında Türkleri Anadolu'dan sürmek ve arkasından da İran'a girerek Selçuklu başkentine ele geçirmek azmi ile yola koyuldu. Bunun üzerine ileri harekâtlarını durdurarak muharebeyi en uygun mahalde yapabilmek için çekilmişlerdir. O sıralarda Alp Arslan, Suriye seferine çıkmış bulunuyordu. Bizans İmparatoru'nun para ile tutulmuş ve birçok milletlerden meydana gelen 200 bin kişilik kalabalık ordusunu Selçuklu Sultanı Malazgirt ovasında karşıladı. Bizans ordusunda Uz, Peçenek Türklerinden meydana gelen 20 bin kişilik Türk birliği de vardı ki, bunlarında Selçuklu ordusuna katılmasıyla Büyük Türk başbuğu, Bizans ordusunu 26 Ağustos 1071'de mağlup etti (Kafalı, 1995: 25; Sevim, 1988: 1-73).

DEĞERLENDİRME

Zaferden sonra bir Türk müfrezesinin himayesinde ülkesine gönderilen Romanos Diogenes, yeni imparator Mikhael tarafından öldürülmesi üzerine sultan Alp Arslan Anadolu'nun fethi hakkındaki verdiği emir tatbik edilmiştir. Kutalmış Bey'in oğulları, Süleymanşah, Mansur, Alp-İlig, Dolat/Devlet maiyetlerindeki kuvvetler ile Artuk Bey, Mengücek Bey, Saltuk Bey, Danişmend Bey Bozan Bey, Kara-Tekin Bey ve Çubuk Bey gibi birçok Türkmen Beyleri Anadolu'nun fethinde görevler almışlardır. Adı geçen beyler ele geçirdikleri Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Türk hâkimiyetini kurarak Türkmenlerin siyasi teşekkülleri tesis etmişlerdir. Bu siyasi organizasyonların tarihleri aşağı yukarı bir asır sürmüştür. Bu beyliklerden Saltuklular ve Mengücekliler Türkiye Selçuklu Devleti tarafından Ahlatşahlar ise Eyyubiler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan Türk beylikleri Türkiye'nin yaratılmasında önemli rol oynamışlardır. Bıraktıkları Türk -İslam kültür eserleriyle adı geçen bölgelere Türk mührünü vurmuşlar ve bu bölgelerin tapularının Türklüğe ait olduğunu ortaya koymuşlardır. Mengücekliler Beyliği Kemah, Divriği ve Erzincan çevrelerinde Türklüğün temsilcisi olmuşlardır. Trabzon tarafından gelecek olan tehdide karşı Anadolu'nun kuzey sınırlarını korumuşlardır. Mengücekliler hâkimiyetine, Türkiye Selçuklu Sultanı Ala ed-Din Keykubad son vererek Erzincan ve çevresini Konya'ya bağlamıştır. Ayrıca Erzincan ve havalisi Türkiye tarihini etkileyen tarihi hadiseler de ev sahipliği yapmıştır. Erzincan'a bağlı Akşehir'de başlayarak Yassıçimen Ovasında devam eden ve adına Yassıçimen Savaşı dediğimiz savaş bunlardan birisi olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Fatih Sultan Mehmet ve Uzun Hasan gibi iki Türk hükümdarını karşı karşıya getiren savaş da yine bu havalide vuku bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abul-Farac, G. (1987), *Abul Farac Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Anevi, B. (1943), *Enisü'l-Kulûp*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Barthold, V. V. (1990), *Moğol İstilasına kadar Türkistan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Belazuri, D. (1987), *Fütuhu'l-Büldan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Belli, O. (1977), *Urartular Çağı'nda Van Bölgesi Yol Şebekesi*. İstanbul.
- Braidwood, R. J., ve Braidwood, L. S. (1960), *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages A-J*. Chicago: Oriental Institute Publications.
- Brosset, M. (1849), *Histoire de la Georgia*. St. Petersburg.
- Buccellati, K. M. (1974), *The Early Trans-Caucasian Culture Geographical and Chronological Interaction*. Chicago: University of Chicago.
- Burney, C. A. (1958), Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C. A., ve Lang, D. M. (1971), *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Cahen, C. (1988), *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ceylan, A. (2008), *Doğu Anadolu Araştırmaları-I*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Çevik, Ö. (2009), İskân Yeri Seçiminde Bilişsel Faktörlerin Olası Rolü: Rusa'nın Eiduru (Süphan) Dağı Önündeki Kent-Ayanis. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Deniz Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*. (edt. H. Sağlamtimur vd.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 195-202.
- Çiğdem, S. ve Topaloğlu, Y. (2020), Kemah'ın Tarihi Coğrafyası ve Tarihi. *Kemah Kalesi Kazıları*. (edt. M. L. Kindigili), Erzincan, 1-76.
- Çiğdem, S., Topaloğlu, Y., ve Kılıç, M. (2018), Eski Çağ'da Doğu Anadolu'nun İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Anadolu'nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*. (edt. L. G. Gökçek, E. Yıldırım ve O. Pekşen), İstanbul: Değişim Press, 413-458.
- Çilingiroğlu, A. (1997), *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Dyson, (1973), The Archaeological Evidence of the Second Millennium B.C. on the Persian Plateau. *The Cambridge Ancient History*. (I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond ve E. Sollberger), England: Cambridge.
- Erzen, A. (1992), *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Frangipane, M. (2009), Rise and Collapse of the Late Uruk Centres in Upper Mesopotamia and Eastern Anatolia, *Scienze Dell'Antichita*, 15, 25-41.
- Grousset, R. (1947), *Histoire de L'Armenia*. Paris: Payot.
- Gündoğdu, H. (1998), Tarihi Kalıntılar. *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*. Ankara: Tercan Kaymakamlığı.
- Honigmann, E. (1970), *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hüseyini, A. (1933), *Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

- Işıklı, M. (2011), *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- İbn ül-Adim. (1989), *Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbnü'l- Esir. (1989), *El- Kâmil Fi't- Tarih*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafalı, M. (1995), Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, *Tarih Boyunca Anadolu'da Türk Nüfus ve Kültür Yapısı Sempozyumu*. Ankara: Türk Ocakları Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1953), *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015-1021)*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Kafesoğlu, İ. (1971), Türk Fütühat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi, *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2, 1-16.
- Kafesoğlu, İ. (1972), *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, M., ve Topaloğlu. Y. (2018), Antik Kaynaklara Göre Doğu Anadolu Mimarisi. *Kurtuluşunun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu*. Erzurum, 842-874.
- Kırzioğlu, F. (1982), *Anı Şehri Tarihi*. Ankara: San Matbaası.
- Konukçu, E. (1993), *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1998), *Otlukbeli Meydan Savaşı*. Ankara: Erzincan Belediye Başkanlığı Yayınları.
- Konukçu, E. (1998), Tercan Tarihi, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*. Ankara: Tercan Kaymakamlığı.
- Koşay, H. Z. (1943), Karaz Sondajı. *III. Türk Tarih Kongresi*. Ankara, 165-169.
- Koşay, H. Z. (1984), *Erzurum ve Çevresi Dip Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Koşay, H. Z., ve Turfan, K. (1959), Erzurum Karaz Kazısı Raporu, *Belleten*, 23(91), 349-413.
- Koşay, H. Z., ve Vary, H. (1964), *Pulur Kazısı 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Köroğlu, K. (2011), Urartu Krallık ve Aşiretler. *Urartu: Doğuda Değişim*. (edt. K. Köroğlu ve E. Konyar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köymen, M. A. (1979), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Yayınları.
- Kuftin, B. A. (1943), *Urartskij Kolumbarij u podosvy Ararata i Kuro-Araksskij eneolit / An Urartian columbarium on the slopes of Ararat and the Copper Age of the Kuro-Araxes basin*. Vestnik Gosudarstvennogo muzeja Gruzii.
- Mahmud, A. B. (1977), *Selçuk-name*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Mateos. (1987), *Vekayiname ve Papaz Grigor'un Zeyli*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Öztürk, N. (2004), Anadolu'nun Karaz Seramiğine Ait Eski ile Yeni Görüşleri ve Yerleşim Yerleri. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(32), 81-93.
- Parmaksızoğlu, İ., ve Çağlayan, Y. (1976), *Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*. Ankara: Funda Yayınları.
- Pehlivan, M. (1984), *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Piotrovskii, B. B. (1966), *Il Regno Di Van Urartu*. İtalya: Roma.
- Ravendi, M. (1957), *Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sagona, A. (1999), The Bronze Age-The Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Höyük, *Anatolian Studies*, 49, 153-157.
- Sagona, A. (2000), Sos Höyük and The Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia, *Publications de l'Institut Français d'Études Anatoliennes*. 11, 329-373.
- Sagona, A., ve Sagona, C. (2000), Excavations at Sos Höyük 1998-2000 Fifth Preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, 37(2000), 56-127.
- Sağlamtimur, A. H. (2001), *Urartu Krallığı'nın Ekonomik Yapısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Salvini, M. (2006), *Urartu Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Saraçoğlu, H. (1989), *Doğu Anadolu Bölgesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sevim, A. (1993), *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevin, V. (1989), Urartulara Ait Dünyanın En Eski Karayolu. *Anadolu Araştırmaları*, 0(11), 47-63.
- Sukenik, Y. (1974), On the Technique of Khirbet Kerak Ware. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 106, 9-17.
- Sümer, F., ve Sevim, A. (1988), *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Topaloğlu, Y. (2016), Erzurum ve Çevresi Tunç Çağı Yerleşmeleri. *Turkish Studies*, 11(2), 1193-1230.
- Topaloğlu, Y. (2019), Doğu Anadolu'nun Tarihsel Çerçevesi. *Alaybeyi Höyük*. (edt. G. Altunkaynak), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 65-100.
- Topaloğlu, Y., ve Uslu, S. (2020), Asur Devleti'nin Yıkılışı ve Medler. *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*. (edt. L. G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen), İstanbul: Değişim Yayınları, 291-319.
- Turan, O. (1980), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Nakış Yayınevi.
- Turan, O. (1996), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.

- Yakar, J. (2011), *Etno Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı Urartu: Doğuda Değişim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaylalı, S. (2007), Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü. *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı Kitabı*. (edt. B. Can ve M. Işıklı), İstanbul: Atatürk Üniversitesi, 165-187.
- Yinanç, M. H. (1944), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

DERLEME MAKALE

REVIEW ARTICLE

BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE DİN SOSYOLOJİSİ İLİŞKİSİ

Relationship Between Sociology of Knowledge and Sociology of Religion

İrfan AKPINAR*

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 03.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 23.11.2021

ÖZ

Bilgi, insanın kendini tanımak, hayatı anlamlandırmak ve çevresini kontrolü altına almak üzere giriştiği zihinsel faaliyet ve toplumsal etkileşimlerinin bir ürünü olarak insanoğlunun hayatının her evresinde var olagelmıştır. Bu anlamda insan için bilgi hem bir ihtiyaç hem de bir merakın sonucudur. İnsanoğlunun bu ihtiyaç ve merakını gidermek için muhtemelen ilk başvurduğu bilgi türü de dini bilgi olmuştur. Nitekim insanın doğa olayları karşısındaki çaresizliği ve korkusu, onu, tüm korkularından kurtaracak ve güven telkin edecek bir yüce varlığa inanmaya, dolayısıyla dine yöneltmiştir. Bu makalede bilgi ve din arasındaki ilişki tarihsel süreç içerisinde sosyolojik olarak incelenecek ve Peter L. Berger ve T. Luckmann'ın bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi yaklaşımları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Din, Bilgi Sosyolojisi, Din Sosyolojisi.

ABSTRACT

Knowledge has existed at every stage of human life as a product of the mental activities and social interactions that human beings attempt to know themselves, to make sense of life and to control the environment. In this sense, knowledge is the result of both a need and a curiosity. Religious knowledge is probably the first kind of information that human beings resorted to in order to satisfy this need and curiosity. In fact, man's helplessness and fear in the face of natural events led him to believe in a supreme being that would free him from all his fears and instill confidence. In this article, the relationship between knowledge and religion will be examined sociologically in the historical process and the approaches of sociology of knowledge and sociology of religion by Peter L. Berger and T. Luckmann will be analyzed.

Keywords: Knowledge, Religion, Sociology of Knowledge, Sociology of Religion.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Akpınar, İ. (2021). Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi İlişkisi. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 219-232.
<https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.990804>

GİRİŞ

İnsanlığın var oluşundan yani ilk sosyal ilişkilerini kurmaya başlamalarından itibaren dini bilgi her alanı kuşatırken, zaman içinde bilgi türleri birbirinden ayrılmış ve felsefi bilgi, teknik bilgi, sanatsal bilgi, politik bilgi ve bilimsel bilgi gibi alanlara ayrılmış; kutsala ilişkin bilgi türü ise dini bilgi alanına kalmıştır. Durkheim da insanların dünyayı ve çevresini açıklamak için geliştirdikleri ilk tasvir sistemlerinin dini kökenli olduğunu belirtmiştir. Ona göre tüm dinlerin kozmoloji ve ilahi varlıklar hakkında bir düşüncesi vardır. Esasında din, felsefe ve bilimin yerini tutan genel bir bilgi biçimi olarak anaç bir yapıya sahiptir. Zamanla din sadece kendi dışındaki bazı alanları doldurmakla kalmamış, bizzat insan zihnini yönlendirmeye çalışmıştır. Yani insanlar, hem ilk bilgilerinin büyük bir kısmını hem de bu bilgilerin düzenini dinden almıştır (Durkheim, 1998:140). Bu anlamda bilgi ile dinin çok köklü ve derin ilişkileri bulunmaktadır.

İnsanlığın en temel ve en eski sorunlarından biri olan bilgi, eski çağlardan beri din ve felsefe çevrelerince süje (özne) ile obje (nesne) arasındaki ilişki olarak ele alınmış; bilgi sorunu da bu ilişkinin sorunu olarak görülmüştür. Bu bakış açısı ise çoğu kez bireysel olduğundan, bilginin toplumsal boyutuna çok fazla dikkat edilmemiştir. Ne var ki toplumsal şartlardan, toplumun değer ve inanç sistemlerinden ayrıştırılmış bir öznenin ve toplumsal bağlamından koparılmış bir objenin sadece gerçekçi olmayan bir ortamda, kağıt üzerinde olabileceği pek önemsenmemiştir (Aydın, 2016).

Bilgi, özetle yaşantıdan geriye kalan zihni bir olgudur. Ancak bilginin zihinden koparak nesnelleşmesi, başkalarınca alınarak yeniden üretilebilmesi ve son olarak biriktirilip aktarılabilmesi gibi özellikleriyle bilgi, bireysel alandan çıkarak toplumsal bir özellik kazanmakta ve bu yönleriyle de felsefe ve psikolojiden ayrılarak sosyolojinin alanına girmektedir (Aydın, 2016).

Bilgi, zihinsel bir süreç olduğuna göre, bilinci de şüphesiz bilgi oluşturacaktır. Bu anlamda bireydeki bilinç hali, bilginin eseridir. Bireysel bilinçlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal bilinç de sonuçta bilginin bir eseridir. Bireysel ve toplumsal bilincin temel unsurlarını oluşturan anlam ve değerler ise bir bakıma din ile yakından ilişkilidir. O halde bilgi ve dinin bireysel bilinç düzeyinde başlayan bu kesişmesi toplumsal bilinç düzeyinde de devam etmektedir. Bununla birlikte bilginin üretilmesi, aktarılması ve ifade edilmesi gibi safhaları ise dil aracılığıyla olmaktadır. Bilginin temelini oluşturan düşünce, esas itibarıyla dil vasıtasıyla oluşmaktadır. Bu bakımdan toplumun geçmişinden getirmiş olduğu manevi birikimi ve sonrasında yeniden ürettiği değerleri ifade etmek ve gelecek nesillere aktarabilmek için bilginin bir dil ve din sosyolojisine ihtiyacı vardır. Bu makalede sadece bilgi ile din arasındaki ilişki sosyolojik yönleriyle ele alınacak, bilgi ile dil arasındaki ilişkinin detaylarına yer verilmeyecektir.

Bilgi Sosyolojisinin Konusu

Bilgi sosyolojisinin konusunu esas olarak bilgi ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bilgi sosyolojisi bir taraftan bilginin toplumdaki rolü ve etkisini kendisine konu edinirken, diğer taraftan da toplumsal ilişkilerin ortaya çıkarmış olduğu bilgi ve bilinç durumlarıyla da ilgilenmektedir. Aydın'a (2016) göre ise bilgi sosyolojisi, bilgi ile toplumsal yapı bileşkesinde ortaya çıkan bir bilimdir.

Dolayısıyla bilgi sosyolojisinin konusunu bireysel düzeydeki bilgiyi aşarak toplumsal ilişkilendirilebilen bilgi anlayışı oluşturmaktadır.

Bilgi sosyolojisi çok genç bir sosyoloji disiplini olmakla birlikte yaklaşık iki yüz yılı aşkın bir süredir bilginin toplumsal yönüne pek çok düşünür ve toplumbilimci tarafından değinilmiştir. 18. Yüzyılda Condorcet gibi düşünürlerle belirginleşmeye başlayan bilgi sosyolojisi, A. Comte, E. Durkheim, M. Weber gibi klasik sosyologlar tarafından geliştirilmiş, 20. Yüzyılın ortalarında K.Mannheim, A.P. Sorokin ve Gurvitch gibi düşünürlerle alanı, amacı ve yöntemi belli bir bilim halini almıştır (Aydın, 2016). Burada Nietzsche ve Marx'ın bilgi sosyolojisine katkılarından da bahsetmemiz gerekir. Nitekim Nietzsche'nin demokratik ve aristokratik kültürlerle göre düşüncelerin şekillendiğini (Nietzsche, 2007: 41) söylemesi ve Marx'ın bilginin sınıf bilinci yoluyla oluştuğunu belirterek insanın kendine ve dünyaya ilişkin tasavvurunun üretim ilişkileriyle gerçekleştiği yönündeki düşünceleri bu katkılar arasında sayılabilir.

Bilgi sosyolojisi kavramı ilk olarak Max Scheler tarafından kullanılmıştır. Scheler, bilgi sosyolojisini, kendi dünya görüşünü Marx'ın tarihi materyalizminden ayırmak amacıyla kullanmış; bilginin, sınıfsal ve ekonomik temelden ziyade fenomenolojik köklerini esas almıştır. Bilginin düşüncenin ürünü olmasının yanında onun tarihsel toplumsal ve dirimsel dayanaklarını da gündeme getirmiştir. Fakat Scheler, bilgi sosyolojisini yeni bir disiplin oluşturmak amacıyla kullanmamıştır. Onun amacı kendi kuracağı felsefi sistemin bilgilerini bilgi sosyolojisinin verileri yoluyla kuvvetlendirmek olmuştur (Mannheim, 2002:316-317).

Berger ve Luckmann (2008:13) Scheler'in bilgi sosyolojisi yaklaşımı için, toplumun düşüncelerin doğasını değil, buradalığını belirlediğini, buna göre onun bilgi sosyolojisinin tarihsel ve sosyal nedensellikten bağımsız düşünsel içeriklere sahip olduğunu ve sosyolojik çözümlere imkan tanımadığını ifade etmişlerdir. Çünkü Scheler'e göre sosyal yaşam, bilginin varlığına değil, belli bir düzen içinde sıralanarak öznelere bir form düzeyinde ilişkilendirilmesinde etkili olabilirdi.

Karl Mannheim, toplumsal ilişkileri, bilginin içeriğini belirleyen temel belirleyiciler olarak görür. Ona göre bilgi sosyolojisi, varlıklar arasındaki ilişkiyi bir doktrin olarak ortaya koyup geliştirmeyi amaçlayan; tarihsel ve sosyolojik bir araştırma dalı olarak ise geçmişin ve bugünün bu varlıklar arasındaki bilgiyle ilgili çeşitli içeriksel değerlerini vurgulayan henüz yeni oluşan bir sosyoloji dalıdır (Mannheim, 2002:283). Dolayısıyla Mannheim, bilgi sosyolojisini hem düşüncenin varoluş sebebini incelemek hem de bir teori olarak kullanmıştır.

Mannheim'a göre bilgi hem toplumsal kökenle hem de eylemle sıkı sıkıya bağlıdır. Onun bilgi sosyolojisinde, bilginin şekil ve içeriği toplum tarafından belirlenir. Bilgi, bir taraftan tarihsel ve toplumsal bir kökenle diğer taraftan da eylemle koparılamaz bir ilişki içindedir. Tıpkı bilgi ve düşünce gibi eylem de toplumsal bir şemaya sahiptir ve dahası sosyolojinin esas meselesini sosyal eylem teşkil etmektedir (Mannheim, 1992: 81).

Mannheim'ın, bilgi sosyolojisi kapsamında en çok altını çizdiği hususlar; bilgi, teori ve düşüncelerin kaçınılmaz olarak politik olduğu ve politik olanın ise tarihsel, toplumsal ve eylemsel olduğudur. Mannheim, bilginin toplumsal kökenlerini ve eylemle olan ayrılmaz ilişkisinin önemini vurgulamıştır. Mannheim'a göre bilgilerimiz ve

düşüncelerimiz rastlantısal olarak oluşmaz; çünkü onlar belirli bir zaman ve mekana kök salmıştır. Bu nedenle bilginin modern zamanlarda bir sorun olarak karşımıza çıkması tesadüfi değildir. Bilgi sosyolojisinin bize tam olarak söylediği ise, bir sorunun herhangi bir zamanda değil, tam aksine belirli bir zamanda ortaya çıktığıdır. Ona göre bilgi sorununun yaygınlaşması; ancak içinde bulunduğumuz çağdaki gibi uyumsuzluğun uyumdan daha çok belirginleştiği bir devirde mümkün olabilirdi. Düşüncenin bir kriz içinde olduğu çağımızda, Mannheim'ın bilgi sosyolojisinden beklediği şey, kutuplaşan dünya görüşleri arasında bir sentezi olanaklı kılmasıdır. Bilgi sosyolojisi bizi, bilgi ile eylemin sentezini yapmaya davet eder. Bu birliktelik ise ancak bilginin varoluşsal bağının, toplumsallığının ve tarihselliğinin gerektiği gibi hakkını vermekle mümkün olabilir (Mannheim, 2002). Buna göre Mannheim için bilgi sosyolojisi, bilgi, düşünce ve teorinin varoluşu sebebini araştırmada kullanılan bir yöntemdir.

Sorokin, insanlığın sırasıyla teolojik-sezgisel, akılcı ve duyumcu aşamalardan geçen bir hayat yaşadıklarını belirtir. Bununla birlikte sosyal gerçekliğin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Sorokin, sosyal varlık ile kültürel varlığın aynı şey olarak görür. Sorokin'in kültürel incelemelerinden elde ettiği sonuçlar, sosyolojiden ziyade bir kültürel antropoloji niteliği taşımaktadır. Fakat bu çalışmalarında bilginin toplumsallığını ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Ona göre her kültürel sistem kendine özgü sembollere sahiptir. Bu semboller kendilerini felsefe, din, bilim, toplum, ahlak, edebiyat, müzik, politika, ekonomi ve toplum gibi örgütlenmelerde gösterir. Bir kültürel sistemden bir başka sisteme geçen tüm ögeler değişir, geçtiği kültürel sistem onu kendine göre şekillendirir. Sadece ahlaki unsurlar değil, teknik araçların bile toplumlar açısından farklı anlamları vardır. Yani ona göre her uygarlığın kendine özgü bir kimyası vardır (Sorokin, 1971).

G. Gurvitch, toplumsal yapıyı makro ve mikro sosyolojik düzeylere ayırmıştır. Makro sosyolojik düzey, her türlü sosyal unsuru bünyesinde taşıyan (kabile, ulus, krallık, site, imparatorluk gibi) yapıdır. Bu düzeyin en temel özelliği her türlü sosyolojik süreçleri kapsamış olmasıdır. Bazı sosyal bilimciler buna toplum (societal) demektedir. Mikro sosyolojik yapılar ise "social" denen alt toplumsal oluşumlardır. Bunlar toplumsal görünüm (kitleler, topluluklar, birlikler) ve gerçek toplumsal yapılar (aile, devlet, sosyal sınıflar) olmak üzere ikiye ayrılır. Gurvitch'e göre bütün bu toplumsal oluşumlar bilgi sistemi ile yakından ilgilidir. Fakat bazıları bazı bilgi türleriyle daha yakından ilgilidir. Örneğin sınıf, her türlü bilgi ile yakından ilişkili olmasının yanında sınıf olgusu kendine has bir bilince dayandığından politik bilgiyi oluşturabilmektedir (Aydın, 2016:95-98). G. Gurvitch, bilgi sosyolojisini sosyal gruplarla bilgi çeşitleri arasındaki ilişkiyi çözümlen bir sosyoloji disiplini olarak ele almış ve bu yönleriyle bilgi sosyolojisinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

C. Wright Mills de bilgi sosyolojisinin meseleleriyle ilgilenmiştir. Mills, belli ideolojilerle belli düşünce şekilleri arasındaki tarihsel ilişkilerin nasıl geliştiği sorusundan yola çıkarak bir dizi formülasyon geliştirmeye çalışmıştır. Mannheim'ın bilgi üzerindeki toplumsal tesirin irrasyonel olduğuna gönderme yapan "kolektif bilinçdışı" kavramından yola çıkan Mills, bilgiyi toplumsal bir kurgu olarak formüle eder. Ona göre bilgi üzerinde daha genel mahiyette bir toplumsal etki söz konusudur. Ayrıca Mead'ın sosyal bir grubun davranış tarzlarının içselleştirilmesini ifade eden "genelleştirilmiş öteki" kavramını kullanan Mills, bilginin toplumsal bir süreçte ortaya çıktığı sonucuna ulaşır. Bilginin

toplumsal olarak inşa edilme sürecinin aynası ise dildir. Mills'e göre toplumsal değişim dil üzerinden takip edilebilir. Bilgi sosyolojisi çalışmalarında Mannheim'ın düşüncelerinden yola çıkan Mills, bu düşünceleri önemli ölçüde dönüştürmüştür. Mannheim, bilgi sosyolojisini epistemolojik bir sonuca ulaşmak için kullanırken; Mills için bilgi sosyolojisi yönteme ilişkin bir araçtır. Diğer bir deyişle, Mills'e göre bilgi sosyolojisi bilginin doğruluğunu ölçmek için değil, nasıl inşa edildiğini anlamak içindir. (Mills, 2005).

Foucault bilgiyi, iktidarla ilişkisi üzerinden ele alır. Ona göre bilgi ve iktidar ilişkileri ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır (Foucault, 2012:204). "Bilginin Arkeolojisi" adlı eserinde bilgiyi, bir bilimin kuruluşu için gerekli olan elamanların toplamı olarak tarif eden Foucault, bilgi konusunu merkezi bir konuma yerleştirir; bilginin tarihsel dönüşümünün ilkelerini, bilginin söylemsel oluşumlarını, bilginin nasıl bir söylem ve ifade pratiği haline dönüştüğünü ve bilginin özne, bilinç ve söylemlerin kökeni ile kurduğu ilişkiyi arkeolojik çözümleme yoluyla irdeler (Foucault, 2019).

Netice itibarıyla bilginin, bireysel bir bilinç faaliyetinden, toplumsal eylemlerden ve bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal rolünü araştırmak neredeyse tüm sosyoloji disiplinlerinin ortak konusudur. Bu, sosyal, siyasi ve ekonomik olguların yapısal çözümlemelerinde olduğu gibi küçük gruplarda ve büyük kurumsal komplekslerde de geçerlidir. Bu türden yapılar üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerde görev almak bilgi sosyolojisinin amacını oluşturmaktadır. Bu araştırmalar sonucunda ulaşılan verilerin sosyoloji kuramlarıyla bütünleştirilmesi de bilgi sosyolojisinin amaçları arasındadır. Araştırma bulgularının sosyoloji teorileriyle bütünleştirilmesi aynı zamanda yapısal gerçekler ile insanlığın geçmişten günümüze geçeceği bulma yolundaki girişimleri arasındaki diyalektik ilişkiyi sistemleştirmeyi de sağlar. Bu nedenle bilgi sosyolojisinde "bilgi" ve "gerçeklik" kavramlarını toplumsal yapı ve gerçeklerde arama ve bazen de tarihsel olma mecburiyeti hissedilmektedir (Merton, 1965).

Son dönemlerde birçok sosyolog, bilgi sosyolojisini, toplumsal gerçeklik, ferdi ve toplumsal bilinç gibi kavramlar üzerinden ele almaktadır. Bu anlamda Alfred Schutz ve onun öğrencileri olan Peter L. Berger ve Thomas Luckmann önde gelen isimler arasında sayılabilir.

Schutz'a göre toplumsal gerçeklik, bu gerçekliğin bizzat içinde olan kişiler açısından bir anlam taşıdığı ölçüde vardır. Bu nedenle toplumsal gerçeklik bir anlam inşası şeklinde kavranmalıdır. Her çeşit bilgi, sosyal ilişkiler içinde oluşturulan bir inşadır ve bu bilgilerin sistematik yapısı, bahsedilen bu temel toplumsal gerçekliğe uygun olarak üretilmektedir. Buna göre, bilgiyi toplumsal gerçeklikten bağımsız bir şeye irca etme yolundaki çabalar, isabetsizdir ve çarpıttır. Bilhassa, toplumla ilgili araştırmanın hatalı bir şekilde doğa bilimsel yapıya oturtulması, bireylerin bilinciyle kurulmuş ve onların öznel-arasılığı ile anlamlandırılmış olan toplumsal gerçekliğin hakiki manasını kavrayabilmenin tüm imkanlarını yok eder (Hamilton, 1974: 120).

Schutz açısından sosyal bilimler yalnızca ontolojik sayılırları açısından değil, aynı zamanda metodolojik sayılırları açısından da hatalıdır. Zira toplumsal gerçeklik fertlerin bilinci ile inşa edilmiş ise, o zaman bu gerçekliğin doğası yalnızca düşünümsel olarak, yani fenomenolojik indirgemeye ele alınabilir. Doğa bilimlerinin uygulamış olduğu

maddi/deneyimlenebilen ya da nesnel araştırma yöntemlerini toplumsal gerçekliğe uygulamaya yönelik her girişim bu anlamda temelden hatalıdır. Schutz'un "hermeneutik"e dönüştürdüğü fenomenolojik çözümleme yöntemi, fenomenolojik sosyolojiye uyarlanmıştır. Öyleyse, açık bir şekilde fenomenolojik yönelimli bilgi sosyolojisinin aslında en temel konusunu metodoloji oluşturmaktadır. Bununla birlikte bilgi sosyolojisini fenomenolojik sosyolojiden izole ederek tartışmak olanaksızdır. Çünkü doğal ve toplumsal gerçekliğe dair bilgimiz esasında bu gerçekliğin bizatihi kendisidir. Bilgimiz değiştiği zaman bu bilgiye bağlı olarak inşa edilen gerçeklik de o oranda değişmektedir (Hamilton, 1974: 120).

Berger ve Luckmann, Schutz'un fenomenolojik yaklaşımından hareket etmekle birlikte, toplumsal yapının bilgiyi, bilginin de toplumsal yapıyı belirlediği şeklindeki formüleştirmelerine Durkheim, Weber ve Marx'ı da eklemeleri açısından seçmecidirler. Bununla birlikte onlar, sembolik etkileşimci modelde bilginin kişide toplumsallaşma süreciyle içselleştirildiği görüşünü temel alan sosyal davranışçılığın kavram ve söylemlerini kendi yapısal kuramlarına uygun olacak şekilde yeniden düzenleyerek kullanırlar. Sonuçta bu, bilginin toplumsal temelleri ve gerçekliğin toplumsal inşasıyla ilgili çok katmanlı bir kuramdır. Berger ve Luckmann bu çoklu bakış açısından yola çıkarak bilgi sosyolojisini yeniden tarif etmeye çalışırlar. Onlara göre bilgi sosyolojisi, gerçekliğin toplumsal inşasının analizi olmalıdır ve "bilgi" olarak toplumda kabul gören her şeyle ilgilenmelidir (Berger ve Luckmann, 1967:15-26).

Bilgi ve gerçeklik kavramlarına verilen manalar, farklı kişiler, toplumlar ve kültürler arasında değişiklikler gösterdiği gibi aynı toplumda ve kültürde yer alan kesimlerde ve altkültürlerde de değişiklikler gösterir. Bu kavramlar, belirli özel içeriklere bağlı olarak mana ve önemiyet kazanırlar. Bu nedenle bilgi sosyolojisi, bilginin sadece deneysel şekillenmeleriyle değil, bir bilgi öbeğinin toplumsal açıdan gerçeklik olarak nasıl yerleştiği veya kurumlaştığı ve kurumlaşırken hangi süreç ve işlemlerden geçtiği meseleleriyle de ilgilenir. O zaman bilgi sosyolojisinin bir toplumdaki bilgi adına geçen her şeyle ilgilenmesi gerekir. Bu ilgilenme esnasında bilgi sosyolojisi, bu bilginin gerçekliğine veya gerçeksizliğine bakmaz. Beşeriyetin sahip olduğu tüm bilgiler, geliştiği, toplumsal yapılara aktararak devam ettiği ve korunduğu müddetçe, bilgi sosyolojisinin düşünülmeden olduğu gibi kabul gören bir gerçeklik kavramının sıradan bir insanı etkileyecek şekilde hangi işlemlerden geçtiğini anlaması ve incelemesi lazımdır. Yani bilgi sosyolojisi gerçeğin toplumsal yapısının analiziyle ilgilenmektedir (Berger, Berger ve Kellner, 2000: 3).

Bir toplumdaki bireyler, belirli rolleri yerine getirmek suretiyle toplumsal hayata katıldıklarından; bilgi sosyolojisi, bu çeşitli rol tiyolojileri ile de ilgilenmektedir. Bireyin topluma katılımının yani sosyalleşmesinin en belirgin özelliği, toplumsal yaşamda rol üstlenmesidir. Zira her bir bireyin toplumda rol alması, aynı zamanda tüm toplumun bilgi rezervinin özel bir kesitine kapı aralamak daha doğrusu giriş yapmasıdır. Bir rolün ifasını öğrenmek, sadece o rolün gerektirdiği beceri ve hareketleri icra etmeyi öğrenmek anlamını taşımaz. Bununla birlikte birey, bu rolle direkt ya da dolaylı olarak bağlantılı olan bilgi kümelerini de öğrenmelidir. Bu, bilginin sosyal yönden dağılımı anlamına gelir. Bir toplumun bilgi birikiminin anlaşılması, bu birikimi taşıyan rollerin incelenmesi ve anlaşılması ile olanaklı hale gelir. Sosyal roller ile bilgi arasındaki ilişki, rollerin kurumların temsilcisi ya da aracısı olması bakımından ve çeşitli rollerin kendisiyle

beraber sosyal açıdan sınırlandırılmış ilave bir bilgi taşınması yönleri ile kurumlar arası düzen ve muhtelif roller bakımından iki şekilde analiz edilebilir. Bilgi sosyolojisi açısından rollerin analizinin, çok özel bir anlamı vardır. Çünkü bu analizler, geçmişten günümüze bir toplumda varlığını devam ettiren anlam dünyalarının vasıta ve araçlarını ortaya çıkarır. İnsanlar bu anlam dünyalarının dışı yansıyan yönleri aracılığı ile özünü kavrama olanağını yakalar (Berger vd., 2000:77-80).

Bilgi sosyolojisinin birinci vazifesi bilinci oluşturan ölçütlerin sistemli bir tasviri olmalıdır. Fenomenoloji burada oldukça faydalı bazı özellikleri bizim kullanımımıza sunmaktadır. Gerçi bilinç sübjektif yaşamın tabii vakası olsa bile sosyolojik yönden önemli unsurları başkaları tarafından devamlı olarak paylaşıldığı için objektif olarak tasvir edilebilir. O zaman özel bir duruma yaklaşırken bilgi sosyolojisi, şunu soracaktır: Bu durum için bilincin bu duruma mahsus öbür durumlardakinden farklı unsurları nelerdir? Bunlar, diğer durumlarda bulunan bilinçten nasıl fark edilir? Düşünmeden uzak olmama manasında bilincin hangi unsurları asli ya da gerçektir? Bu anlayış açısından bilinç öznel bir durum sergilemektedir. Ama onu sergileyen ögeler devamlı olarak kullanıldığından nesnel bir inceleme konusu yapılabilir. Bilgi sosyolojisinin buradaki vazifesi, duruma bağlı olarak oluşan bilincin kendine has özelliklerini araştırmak, düşünceye bağlı olarak belirginleşen bilincin ise hangi ögelerinin daha etkin olduğunu tespit etmektir. Bu konuya ilişkin bilgi sosyolojisinin başka bir vazifesi de bilinç yapılaşmasıyla belirli oluşum süreçleri arasındaki bağlantıyı kurabilmektir. Bunu başarabilmenin aracı ise kuruluşların analizi yöntemini kullanmaktır. Başka bir ifadeyle, belirli sosyal kuruluşları ve bu kuruluşlara ilişkin süreçleri, bilincin belli şekilleri için ana kriter olarak ele almaktır (Berger vd., 2000:25-28).

Gerçekliğin Toplumsal İnşası

Berger ve Luckmann sergiledikleri bilgi sosyolojisi yaklaşımında herhangi bir bilgi ögesinin toplumsal açıdan “gerçeklik” sıfatıyla kabul edilmesi süreçlerine yoğunlaşmışlardır. Gerçekliğin inşasından, bireylerin etkileşimler ve eylemler aracılığıyla objektif olarak hadiseler dayanan ve sübjektif olarak da anlamlı olarak tecrübe edilen ve paylaşılan bir gerçekliğin sürekli şekilde oluşturulmasını kastetmişlerdir. Günlük gerçeklik onlar için toplumsal olarak kurulmuş bir sistemdir, bu sistemde insanlar günlük hadiseler belli bir düzen atfetmektedirler ve bu hem öznel hem de nesnel ögeleri olan bir gerçekliktir. Öznelden, gerçekliğin insana şahsi olarak anlamlı oluşu, nesnelden ise, insanın bir ürünü olarak kabul ettikleri toplumsal düzeni ya da kurumsal dünyayı kastetmektedirler (Wallace ve Wolf, 2004).

Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisi kuramında, topluma yaklaşımlarının temeli, dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme olarak kullandıkları üç anahtar kavramın aşamalarından oluşan diyalektik süreçten oluşmaktadır.

Dışsallaştırma: Gerçekliğin toplumsal inşasında dışsallaştırma, diyalektik sürecin ilk durumudur. Dışsallaştırmada, insanlar kendi faaliyetleriyle kendi toplumsal dünyalarını kurarlar. Toplumsal düzen, “geçmiş insan etkinliğinin sonucudur” ve “insan etkinliği onu üretmeye devam ettiği sürece vardır” (Berger ve Luckmann: 2008: 52). Bu nedenle dışsallaştırma iki boyuta sahiptir. Bir tarafta insanların yeni bir arkadaşlık kurmak ya da yeni bir işe başlamak gibi, yeni bir toplumsal gerçekliği inşa edebilecekleri anlamına gelir. Diğer taraftan insanların eski dostluklarını korumak veya vergilerini

ödemek gibi toplumsal kurumları devamlı olarak dışsallaştırarak tekrar kurabilecekleri anlamına gelmektedir (Wallace ve Wolf, 2004).

Yeni bir arkadaşlık kurma örneğinde, iyi anlaşılan veya etkileşimlerini çift taraflı olarak memnuniyet verici olarak gören iki insan, arkadaş olurlar. Kurulan bu yeni arkadaşlık toplumsal bir gerçekliktir. Ortaya çıkan yeni “bizlik” önceden olmayan yeni bir toplumsal gerçekliği ifade eder. Arkadaşlar, faal bir şekilde ve kendi rızalarıyla bu yeni toplumsal varlığı birlikte üretmiştir. Bu arkadaşların her etkileşiminde yeniden üretecekleri manasında, süregiden insani bir üretimdir. Buna göre arkadaşlık, insanların ürettiği ve onların dışında var olan bir kurum olmuştur. Yeni bir iş kurmak, evlenmek ve yeni uğraşı edinmek gibi faaliyetlerin yaratılması ve korunması, dışsallaştırmaya verilebilecek diğer örneklerdir. O halde dışsallaştırma, diyalektik sürecin üretim durumudur. Berger ve Luckmann’a göre dışsallaştırma aşamasında bireyler, çevrelerini etkileme kabiliyetine sahip yaratıcı varlıklardır. Özetle dışsallaştırma bireylerin toplumu yaratmasıdır (Wallace ve Wolf, 2004).

Nesnelleştirme: İnsanların gündelik yaşamı, önceden düzenlenmiş, düzenli, kendini insanlara kabul ettiren, fakat görünüşte insanlardan bağımsız bir gerçeklik şeklinde algılama sürecidir. Çünkü Berger ve Luckmann’a göre, insana, gündelik yaşamın gerçekliği önceden nesnelleşmiş gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle, günlük hayatın gerçekliği, biz sahneye çıkmadan önce, nesnelere tarafından belirlenmiş olan bir nesnelere düzeninden oluşmuştur. Nesnelere belirleyen vasıta ise dildir. Gündelik yaşamın müşterek nesnelendirilmesi esasen dile ait anlamlarla muhafaza edilir. Gündelik yaşam ise insanlarla birlikte olduğumuz ve sürdürdüğümüz hayattır. Bu nedenle günlük hayat gerçekliğinin herhangi bir anlayışını kavramak için dili anlamak zaruridir. Dilin müşterek nesnelendirmeleri korumadaki rolü, dilde değişiklik yapılmasına karşı çıkılacağını da gösterir (Berger ve Luckmann: 2008: 22-37).

Arkadaşlık örneğinde olduğu gibi, arkadaşların yeni oluşan bu toplumsal gerçeklikten “biz” diye bahsetmeleri, kabul ettikleri bu nesnel gerçekliğin dille ifadesidir. Bu insanların arkadaş olduğunu duyan başkaları, bu ilişkinin ne olduğunu bu sayede anlarlar (Wallace ve Wolf, 2004). Böylece fert fert yapılan anlamlandırmalar neticesinde anlam yapıları kurulur ve bu şekilde toplumsal/kültürel bir “anlam dünyası” inşa edilmiş olur ki buna da “sembolik evren” denilir (Çiftçi, 2009: 51). Kısaca nesnelendirme, toplumun, kendi yaratıcısı olan insanlar üzerinde etkileri olan bir nesnel gerçeklik demektir (Wallace ve Wolf, 2004).

İçselleştirme: Bu evre, toplumun inşasındaki diyalektik sürecin üçüncü aşaması olan, kuramsal düzenin meşrulaştırıldığı bir nevi toplumsallaştırma olan içselleştirme sürecidir. Berger’e göre başarılı örgütlenme, hem öznel ve nesnel gerçeklik hem de öznel ve nesnel kimlik arasında üst düzeyde bir ahengin var olması anlamına gelmektedir. Halbuki nesnelendirme, bu örgütlenme içinde yaşayan insanların dışında gerçek bir dünyanın üretilmesidir (Berger, 2005: 83). Berger’in içselleştirme, Parsons’ın toplumsallaştırma dediği, insanların nesnelendirilmiş toplumsal gerçekliği benimsedikleri, içselleştirerek “herkesin olduğu gibi kabul ettiği” toplumsallaştırma dır. Burada, herkes herkesin ve kendinin kim olduğunu bildiği için kimlik sorunu yoktur (Berger ve Luckmann: 2008:164).

Berger, toplumsallaştırmayı birincil ve ikincil toplumsallaştırma olmak üzere ikiye ayırır. Buna göre birincil toplumsallaştırma, insanların çocukken duygusal olarak özdeşim kurdukları önemli başkalarıyla karşılaştıkları esnada yaşadıklarıdır. Çocuk, bu önemli başka kişilerin anlamlı rol ve tavırlarını alarak içselleştirir yani kendine ait yapar. İkincil toplumsallaştırmaysa toplumsallaştırılan ferdi, ait olduğu toplumun nesnel dünyasının yeni alanlarına sokan sonraki herhangi bir süreci ifade eder. Esasen bu toplumsallaştırma, bilgi edinmedeki daha ileriki bir aşamadır ve bireyin kendine özgü rollerini ilgilendirir. Çağdaş eğitim kurumlarında olduğu gibi daha ihtisaslaşmış araçların korumasında gerçekleşir (Berger ve Luckmann, 2008: 130-132).

Gerçekliğin toplumsal inşası kuramı, insanların içselleştirme yaptıkları durumlarda, var olan toplumsal kurumların beklentilerine riayet ettiklerini ve aynı anda toplumsal kurumları yeniden inşa ettiklerini söylemektedir. Dışsallaştırma evresi yeni bir kurumun inşa edildiği durumdur, bir kez dışsallaştırıldığında nesnelleşir ve nesnelleştirildiği zaman da içselleştirilmiş bir varlık olarak fert üzerinde etkisini gösterir. Özetle, “Toplum bir insan ürünüdür” (dışsallaştırma), “toplum nesnel bir gerçekliktir” (nesnelleştirme) ve “insan toplumsal bir üründür” (içselleştirme) (Berger ve Luckmann, 2008: 92).

İçselleştirmeye ilgili bir problem olarak Berger ve Luckmann, *somutlaştırma* dedikleri bir oluşumdan bahsederler. Buna göre insan etkinliklerinin ürününün insani ürün olmaktan çıkarak farklı bir şey oldukları (ilahi iradenin tecellileri, evrensel yasaların sonuçları, doğa gerçekleri gibi) anlayışdır. Somutlaştırmada, insanın, kendi dünyasının yaratıcısı olduğunu unutması, sonrasında da üretici insanla ürünleri arasındaki diyalektiğin bilincinde olmaktan uzaklaşmasıdır. Buna göre somutlaştırılan dünya insansal olmaktan çıkmıştır (Berger ve Luckmann, 2008: 89).

Somutlaştırmada birey, artık etkin olmaktan çıkmış edilgen bir hal almıştır. Diyalektiğin kaybolduğu bu durumda birey bundan böyle özgür değil, kendi kaderine mahkumdur. Bu süreçte dinin rolünü tartışan Berger: Dinsel deneyimlerde karşılaştığımız kutsalın en bariz özelliğinin, başkalık olduğunu söyler. Ona göre bu, sıradan insan hayatıyla karşılaştırıldığında tamamen başkadır. İnsan ürünlerinin üstün veya insani olmayan gerçekliklere dönüştürülmesi, dinsel meşrulaştırmanın temel reçetesidir. İnsanın bir ürünü olan dünya, bunun insana ait bir ürün olduğunun reddedilmesiyle izah edilmektedir (Berger, 2005: 86-89). Berger’e göre din de toplumsal bir kurumdur ve öteki kurumların yaşadığı sürece tabidir. Başka bir ifadeyle din de insani olarak inşa edilmiştir, nesnel bir gerçeklik olarak geliştirilmiştir ve çağdaş dünyada insanlar üzerinde etkileri bulunmakta ve onlardan etkilenmeye devam etmektedir (Poloma, 1993: 268).

Berger ve Luckmann, geliştirmiş oldukları bilgi sosyolojisi kuramını din sosyolojisine uygulamaya çalışmışlardır. Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisinin ödevinin bilginin toplumsal formlarının, insanların bu bilgiyi edinim süreçlerinin ve sonuçta bilginin kurumsal örgütlenmesi ve toplumsal dağılımının analizi olduğunu ifade ederler. Burada açıkça bilgi sosyolojisine şu ana kadar yüklenenden daha kapsamlı bir anlam verdiklerini belirten Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisini, özellikle toplumsal yapı ve bilincin bağlantı alanıyla tamamen ilgilenme olarak görmüşlerdir. Din sosyolojisi onlara göre bilgi sosyolojisinin tamamlayıcı hatta odak noktasıdır. Din sosyolojisinin en mühim yükümlülüğü, kendisi ile toplumsal olarak inşa edilmiş bir evreni (evrene dair

bilgiyi) meşrulaştıran kavramsal ve kuralcı mekanizmaları analiz etmektir. Tamamen doğal olarak bu yükümlülük bu mekanizmaların hem kurumlaşmış hem de kurumlaşmamış görünümünün analizini kapsayacaktır. Bu Batı medeniyetinde din araştırmalarındaki din sosyolojisini içine alacaktır. Ancak bununla birlikte din sosyolojisi, insanın ister dini olarak isterse pozitivism, komünizm, psikolojizm, bilimcilik gibi laikleşmiş bir toplumda giderek önemli hale gelen sözde dini diye adlandırmak istesin, başka sistemlerle de ilgilenmesi gerekir (Berger ve Luckmann, 1988: 381-382).

Berger ve Luckmann'a göre bir kurumsal düzenin yeni kuşaklara aktarılması sırasında meşrulaştırma sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yeni nesiller için kurumsal düzenin apaçık orada olma özelliği yoktur. Bu yüzden kurumsal düzenin yeni nesillere açıklanması ve haklılaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda Berger, meşrulaştırmayı, kurumsal düzenin nesnelleştirilmiş manalarına bilişsel bir geçerlik atfederek bu düzeni açıklar. Meşrulaştırma, kurumsal düzenin uygulamalı emirlerine hüküm koyucu bir saygınlık kazandırmak suretiyle bu düzeni haklılaştırır. Meşrulaştırmada normatif unsurların bilişsel unsurlar da bulunur. Yani meşrulaştırma, sadece değerlerle ilgili bir konu değildir, o aynı zamanda bilgiyi de içermektedir. Meşrulaştırma, kişiye yalnızca niçin bir davranışı yapması ya da bir başkasını yapmaması gerektiğini söylemekle yetinmez, bununla birlikte şeylerin niçin o şekilde şeyler olduğunu da ifade eder. Başka bir ifadeyle bilgi, kurumların meşrulaştırılmasında değerleri önceler, yani onlardan önce gelir (Berger ve Luckmann, 2008: 136-137).

Kurumsal düzen, kişinin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrulaştırma. Böylece, "kuşatıcı bir anlam evreni", yani bir "sembolik evren" yaratır. Bu, kurumsal düzenin, kapsamı içinde günlük hayatı en genel başvuru çerçevesi içine yerleştirecek biçimde konumlandığı bir evrendir. Şayet herhangi bir şeyi Berger ve Luckmann'ın eserinin merkezi teması olarak isimlendirmek gerekirse bu, onların kullandığı "sembolik evren" kavramı olurdu. Çünkü bu kavram, onların toplumsal düzenle bilginin birbiriyle kenetli olduğuna ilişkin iddialarının da temelini teşkil etmektedir. Bu sembolik evren, kişiye kendi ölümlülüğünü güvenli bir kaynağa bağlama, topluma ise kendini tarihsel bir süreklilik içerisinde kavrama olanağı tanır (Berger ve Luckmann, 1967: 113-114).

Berger'e göre din, en etkili ve en yaygın olan meşrulaştırma vasıtasıdır. Tüm meşrulaştırmalar aynı zamanda toplumsal gerçeklik durumunun da devamını sağlar. Burada din de toplumun narin gerçeklik inşalarını nihai gerçeklikle ilişkilendirmesi nedeniyle bu kadar etkili bir meşrulaştırma aracıdır; çünkü kırılğan olan gerçeklikleri kutsal gerçekliğe yerleştirir. Yani din, toplumsal kurumları ve eylemleri kutsala atıf çerçevesine oturtarak meşru kılar (Berger, 2002: 132).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bilgi, insanın yaşamının her aşamasında var olagelen bir sorun olmuştur. Eski çağlardan beri din ve felsefenin konusu olmuş, felsefe çevrelerinde süje ile obje arasındaki ilişki olarak ele alınmıştır. Ancak bilginin bu ilişkisinde bilgiyi nesneden objeye aktaran bağlar (akt) bulunmaktadır ki genel olarak tartışmanın odağında bu aktlar yer almıştır. Bu aktların en önemlileri olan algı, düşünme, anlama ve açıklama aktlarından, sansüalizm, ampirizm, rasyonalizm, sezgicilik ve pozitivism gibi yaklaşımlar doğmuştur. Ancak bu bağlardan olan vahy ve sezgi ise hak ettiği yeri alamamıştır.

Bilginin nasıl oluştuğuna dair bu yaklaşımlarla birlikte tarihsel süreç içerisinde bilginin toplumsallığı da gündeme gelmeye başlamış ve belli başlı düşünürler, bilginin bu yönüne değinmişlerdir. İbni Haldun toplumsal koşulların bilgi birikimi üstündeki etkileri üzerinde durmuş, Condorcet ve S.Simon, bilgi-toplum ilişkisine dikkat çekmiş, Marx, hâkim sınıfın kendini meşrulaştırmak için kullanmış olduğu ideoloji açıklamalarını sınıf – bilinç arasındaki ilişkide kullanmış, A. Comte üç hal yasasıyla toplumların ileriye doğru evrilmesini açıklamış, M. Scheler ve Mannheim gibi düşünürler bilginin toplumsallığını vurgulamışlardır. Din, hukuk gibi çoğu sosyolojik alt birimin kurucuları arasında sayılan Durkheim da tüm insani oluşumlar gibi bilgiyi de toplumun bir ürünü olarak görmüştür. Sorokin, sosyal varlık ile kültürel varlığı aynı olarak görmüş bilginin toplumsallığını vurgulamıştır. Gurvitch, sosyal gruplarla bilgi türleri arasındaki ilişkiyi ele almış, Schutz'a (2018) göre ise, her türlü bilgi, sosyal ilişkileri içinde inşa edilmiştir. Nihayet Berger ve Luckmann bilginin bilişsel bir süreçte başladığını, toplum içinde inşa edilerek kurumlaştığını ve özümseğini, kurumlar aracılığıyla yeni nesillere aktararak yeniden üretildiğini ifade eden bir bilgi kuramı oluşturmuşlardır.

Bilgi sosyolojisi, süje ile obje arasında yeni bir bağ teorisi kurmaya çalışan; ancak bunu yaparken bilginin doğruluk problemini değil, bilginin toplumsal rolünü ve işlevini kendisine konu edinen, toplumsal kurumları ise bu kapsamda inceleyen bir disiplin olarak değerlendirilebilir. Bilgi sosyolojisinin konusunu toplumda inşa edilen bilgi ile sosyal yapı arasındaki ilişki oluşturur. Dolayısıyla bilgi sosyolojisi için bilgi ve gerçeklik kavramları, sosyal gerçeklikte ve sosyal yapı içinde aranmalıdır.

Bilgi, diğer taraftan algılama, düşünme, tanıma, kavrama gibi zihinsel süreçlerle de yakından ilişkilidir ve bireysel bilincin oluşumunda etkilidir. Bireysel bilinçlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal bilinç de yine bireylerin ortak yaşam şekilleri üzerinde yükselen düşünme ve davranış kodlarıdır. Bireyler arasındaki tüm bu ilişki ağları ve oluşturulan sosyal kurumlar ise toplumsal gerçekliği oluşturur. Sonuçta toplumsal gerçeklik, yaşantı yoluyla bireyler tarafından inşa edilir. Eylemlerin rutinleşmesi ve kurumsallaşmasının ardından toplumsallaşma yoluyla nesnelleşerek bir sosyal dünya üretilir. Bu sosyal dünya da yine bireylerin zihniyet, vicdan ve ahlak gibi anlam dünyaları üzerinde belirleyici olurlar. Yani bireyler hem toplumsal gerçekliği üreten hem de toplumsal gerçeklik tarafından üretilen varlıklardır.

Bilgi, bilinç ve sosyal kurumlar bu noktada bilgi sosyolojinin görev alanına girmektedir. Bilginin bilinçte yapılaşması ile kurumların üretim süreçleri arasındaki ilişkinin analizi ise bilincin toplumsal yansımalarını göstermesi açısından bilgi sosyolojisinin görevidir. Diğer bir deyişle, birey ile toplum içerisinde sistemleşmiş olan deneyim ve eylem kalıplarının nasıl kurumlaştığını bize bilgi sosyolojisi gösterir. Kurumsallaşan bilgi, nesilden nesile aktarılan bir bilgi stoku oluşturur. Schutz'un (2018) da belirttiği gibi bilgi stoku, bireyin doğumundan itibaren kendisine aktarılan daha öncesinden üretilmiş hazır gündelik yaşam bilgisidir. Öyleyse dini bilgi üreten kurumların analizi bize, dini bilgi olarak bildiğimiz bir bilgi stokunun hangi süreçlerden geçerek kurumlaştığını, sosyal bir gerçeklik halini nasıl aldığını gösterir. Berger ve Luckmann da geliştirmiş oldukları bilgi sosyolojisi kuramlarında toplumun nasıl mümkün olduğunu açıklamak için kurumların analizini bir araç kullanmıştır.

Din ile bilgi arasındaki ilişki konusunda Aydın (2016) bilgi ve dinin, bilişsel dünyanın temel öğelerinden bilgi ve insan unsurlarını taşıdığını ve burada birbirlerine değdiği belirtmektedir. Berger ve Luckmann'ın bilgi kuramlarında da benzer bir yaklaşımı görmek mümkündür. Berger, dinin de diğer toplumsal kurumlar gibi insan ürünü olduğunu söylemekle birlikte, kurduğu bilgi kuramı ile ilahi dinlerin vahy kaynaklı olmasını ve sezgisel bilgiye dayanması gibi sorunları aşmaya çalışmıştır. Berger'in üçlü diyalektiğinde din ile bireyin irtibata geçtiği dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamalarıyla din, bilinç düzeyinden toplumsal düzene geçmekte, kurumsallaşmakta ve kurduğu sembolik evrenle dünyevi olmayan, çözülemeyen, kırılğan alanlara ve nasıl, niçin gibi öze yönelik sorulara, kutsala dair yaptığı atıflar çerçevesinde anlam kazandırmaktadır.

Gerçekten din, "dini bilgi" diye bildiğimiz bir çeşit bilgi vermektedir. Bu bilgi dinin patentini taşır. Ayrıca din, herhangi bir bilginin oluşması, üretilmesi, önemsenmesi, sürdürülmesi gibi farklı aşamalarında bir inanış, bir niyet veya yaklaşım tarzı olarak etkisini hissettirir (Aydın, 2016). Dinin bu özellikleri aynı zamanda yaşadığımız dünyaya bir anlam verme işlevini de yerine getirir.

Berger ve Luckmann (2015) modern dönemlerin getirdiği çoğulculuğun anlam krizlerine yol açtığını ve bu krizin bariz bir şekilde din örneğinde ortaya çıktığını tespit ederler. Onlara göre din, eski çağlardan beri insanların karşılaştıkları olaylara benzer anlamlar yüklemesini sağlayan en temel payda olmuş; bir anlam dünyası ve toplumsal bilgi rezervi inşa etmiştir. Ancak bu, modern dünyanın çoğulculuğu altında artık tehdit altındadır ve bu tehdit, bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde tüm alanları ilgilendirmektedir. Bu tehditten en çok etkilenen ise din olmuştur. Modernleşme ile birlikte, dinin kurumlar ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi giderek azalmaya başlamıştır. Dinin bu inhisari etkisini kaybetmesi, kurumların dinin etki alanından sıyrılarak kendi özel alanlarını oluşturmalarına ve özerkliklerini ilan etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu özerklik aynı zamanda farklılaşmayı ve çoğulculuğu da beraberinde getirmiştir. Şüphesiz kurumlar düzeyinde ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen bu değişim, bireysel alanda da kendini zihniyet düzeyinde göstermiştir. İnsanlar, modern çoğulculuğun olduğu bu ortamda artık gündelik hayatın rutin eylemlerine aynı anlamları yüklememekte, modern çoğulculuk içerisinde farklı yorumları ihtiva eden farklı anlam kalıpları ile olaylara yaklaşmaktadır.

Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisi çalışmalarıyla bilincin yapısı ile belli kurumlar ve bu kurumların kuruluş süreçleri arasındaki ilişkiyi inşa etmeye çalışmıştır. Onlar, çoğulcu koşullarda dini öğretilerin ve aidiyetlerin nitelik kaybına uğradığını vurgulamış, dini kurumların analizi aracılığı ile toplumsal düzenin, modern öncesi dönemlerde olduğu gibi herkes tarafından sorgulanmaksızın kabul edilen anlam dünyasının olanak ve olanaksızlıklarını sorgulamışlardır.

Berger ve Luckmann, din sosyolojisine, kurmuş oldukları bilgi sosyolojisi kuramının yaklaşımını kullanarak, dinin olumlu işlevlerini yeniden kazandırmaya çalışmışlardır. Eklektik ve tamamen teorik sayılabilecek bu kuramın sayılıları oldukça soyut olmasına rağmen dinin ve bilginin öncelikle bilinçte oluştuğunu söylemesi açısından etkileyici bir kuramdır. Bilginin bilinçte oluşması ve değerlerden önce gelmesi, değerlerin de insani olduğunu göstermektedir. Bu anlamda kuram kaderci ve teslimiyetçi

bir anlayışın yerine tevekkülü koymaktadır. Zira insan eylemlerinde pasif değil, bizzat toplumsal gerçekliğin yaratıcısı olarak aktif bir role sahiptir.

İlahi ya da kaynağı her ne olursa olsun aşkın bir güce ve kutsala dayanan din, yaşantısal süreçte nihayetinde insanidir ve sürekli olarak tekrar edilmesiyle bir toplumsal gerçeklik oluşturur. Bu toplumsal gerçeklikte, herkesin aynı şeyi anladığı anlam ve eylem kalıpları ve bir bilgi rezervi insani olarak üretilir. Dolayısıyla bilginin ve dinin kesiştiği bu nokta, bilinç ürünü (bireysel), yaşantısal ve yeniden üretilebilir (toplumsal) ve hayata anlam katan (dinsel) ortak bir alandır. Bu bağlamda, bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi arasındaki ilişki, bilinçten başlayarak hayatın tüm formlarına kadar anlam kapılarını aralayan bir birlikteliktir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2016), *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Berger, P. L. (2002), *Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Berger, P. L. (2005), *Kutsal Şemsiye*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berger, P. L., Berger, B., ve Kellner, H. (2000), *Modernleşme ve Bilinç*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (1967), *The Social Construction of Reality*. London: SCR.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (1988), Bilgi Sosyolojisi ve Din Sosyolojisi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 375-385.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2015), *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi –Modern İnsanın Yönelimi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Çiftçi, A. (2009), *Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları-Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Durkheim, E. (1998), Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi. *Din Sosyolojisi*. (edt. Yasin Aktay, Memik Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Foucault, M. (2012), *Bilme istenci*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019), *Bilginin arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hamilton, P. (1974), *Knowledge and Social Structure*. London: Routledge Kegan Paul.
- Mannheim, K. (1992), Towards The Sociology of The Mind: An Introduction. *Essays on The Sociology of Culture*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Mannheim, K. (2002), *İdeoloji ve Ütopya*. Ankara: Epos Yayınları.
- Merton, K. R. (1965), *The Structure of Social Theory*. New York: The Free Press.
- Mills, C. W. (2005), *Bilgi, Sosyoloji ve Bilgi Sosyolojisi Üzerine*. Ankara: Paragraf Yayın.
- Nietzsche, F. (2007), *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*. İstanbul: Say Yayınları.
- Poloma, M. M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Schutz, A. (2018), *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Sorokin, P. A. (1971), *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Wallace, A. R., ve Wolf, A. (2004), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi*. İzmir: Punto Yayınları.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

VAKA TAKDİMİ

CASE REPORT

1967 YILI PERŞEMBE ÖĞRETMEN OKULU MEZUNU ÖĞRETMEN HASAN TOPUZ'UN ÖĞRETMEN OKULU ANILARI VE İLK MESLEK DENEYİMLERİ

Teacher School Memories and First Professional Experiences of Teacher Hasan Topuz Who Graduated Perşembe Teacher School in 1967

Esin YÜZBAŞI*

Uncalı, Konyaaltı, Antalya, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 03.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 16.09.2021

Ö Z

1956'da eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Perşembe Öğretmen Okulu mezunu Emekli Öğretmen Hasan Topuz, bu okulda 1964-1967 yılları arasında öğrenim görmüştür. İlk öğretmenlik deneyimini 1967'de Antalya'nın Kaş ilçesinin Sütleğen kasabasında Sütleğen İlkokulu'nda yaşayan Hasan Topuz burada 1 yıl görev yapmıştır. Ardından 1968 yılında Zonguldak'ın Karabük ilçesine bağlı olan Yortan kasabasında Çengeller İlkokulu'na tayin olmuştur. Hasan Topuz, Çengeller İlkokulu'nda 3 yıl görev yaptıktan sonra 1970 yılında memleketi Samsun'a tayini çıkmıştır. Hasan Topuz, Samsun'da 4 farklı okulda görev yapmıştır. En son görev yaptığı okul Samsun Çarşamba'da Kocatepe İlkokulu olmuş ve bu okuldan 1996 yılında emekli olmuştur. Bu çalışma ile 1948 yılı Çarşamba Kocakavak (Cıbacalı) köyünde dünyaya gelen Perşembe Öğretmen Okulu mezunu olan öğretmen Hasan Topuz'un öğretmen okulu ve ilk meslek anıları ortaya çıkarılarak bir öğrenci gözüyle öğretmen okullarına ve bir öğretmen gözüyle öğretmenlik mesleğine bakılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Okulu, Perşembe Öğretmen Okulu, Sütleğen İlkokulu, Çengeller İlkokulu, Hasan Topuz.

ABSTRACT

Retired Teacher Hasan Topuz, a graduate of the Perşembe Teachers School, who started his education activities in 1956, studied at this school between 1964-1967. Hasan Topuz, who had his first teaching experience in 1967 in Sütleğen Primary School in the town of Kaş district of Antalya, worked there for 1 year. Then, in 1968, he was appointed to Çengeller Primary School in Yortan town of Karabük district of Zonguldak. After working at Hasan Topuz Çengeller Primary School for 3 years, he was appointed to his hometown Samsun in 1970. Hasan Topuz worked in 4 different schools in Samsun. The last school he worked at was Kocatepe Primary School in Samsun Çarşamba and he retired from this school in 1996. With this study, the memories of teacher school and his first profession of teacher Hasan Topuz, who was born in the village of Çarşamba Kocakavak (Cıbacalı) in 1948, is a graduate of the Perşembe Teachers' School were revealed, and thus it was tried to look at teacher schools from the eyes of a student and the teaching profession from the perspective of a teacher.

Keywords: Teacher School, Perşembe Teacher School, Sütleğen Elementary School, Çengeller Elementary School, Hasan Topuz.

Please cite this paper as follows/Atf için:

Yüzbaşı, E. (2021). 1967 Yılı Perşembe Öğretmen Okulu Mezunu Öğretmen Hasan Topuz'un Öğretmen Okulu Anıları ve İlk Meslek Deneyimleri. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 233-250.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de nüfusun büyük çoğunluğunu (%80’ini) oluşturan köylerde okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olması sebebiyle eğitim sorununu çözmek için çalışmalar yapılmıştır (Şimşir, 2006: 18-21). 1928 yılında Latin harflerinden oluşturulan Türkçe alfabenin kabul edilmesi ve “*Millet Mektepleri*” açılmasıyla birlikte ülkede okuma yazma seferberliği başlamıştır. Yeni alfabe ile halkın okur-yazarlık seviyesinin yükseltilmesi ve yurttaşlık bilincinin artırılması amaçlanmıştır (Güven, 2018: 235). 1927 yılında halkın %10,7’si okuma yazma bilirken 1935’e gelindiğinde bu oran %19,5’e yükselmiştir (Akyüz, 2020: 405). 1930’dan itibaren köylerdeki yetişkin bireylere okuma yazma öğretmek amacıyla “*Halk Okuma Odaları*” açılmıştır (Akyüz, 2020: 405). Köylerdeki eğitim sorununu çözmek amacıyla eğitim kursları açılmasına karar verilmiş ve ilk eğitim kursu Eskişehir Çifteler’de 6 Temmuz 1936 tarihinde açılmıştır (Şanal & Alaca: 118). Daha sonra eğitim kursları 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile köy enstitülerine dönüştürülmüştür (*T.C. Resmî Gazete*, 22 Nisan 1940, sayı:4491). Köy öğretmeni yetiştirmek amacıyla ziraat yapmaya elverişli topraklarda kurulan köy enstitülerinin öğrenim süresi 5 yıl olmuştur. Köy ilkokullarından mezun olan kız ve erkek öğrencileri kabul eden bu okullara köyde büyümüş, köy hayatını bilen öğrenciler (Şanal & Alaca: 2020: 120) sınav ile alınmışlardır. Bu köy enstitülerinde öğrenciler, genel ve öğretmenlik derslerinin yanı sıra teknik ve ziraat dersleri de almışlardır (Akyüz, 2020: 394). Köy enstitüleri 1954’te 6234 Sayılı Kanun ile öğretmen okulları ile birleştirilmiş olup öğretmen okullarında da köy enstitüleri gibi öğretmen yetiştirilmiştir. İlköğretmen okullarının süresi ilkokul mezunu olarak başlayanlar için 6 yıl, ortaokul mezunu olarak başlayanlar için 3 yıl olmuştur (*T.C. Resmî Gazete*, 4 Şubat 1954, Sayı:8625). 1971-1972 eğitim-öğretim yılından başlayarak ilköğretmen okullarının süresi 1’er yıl artmış olup ilkokul mezunu olarak başlayanların süresi 7 yıla, ortaokul mezunu olarak başlayanların süresi ise 4 yıla çıkarılmıştır (D.İ.E., 1977: 4-7).

YÖNTEM

Bu çalışmada öğretmen okulu mezunu olan bir öğretmenin öğretmen okulu anıları ve meslek deneyimlerinden yola çıkarak Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olan öğretmen okullarına bir öğrenci gözü ile bakılmanın yanı sıra bir öğretmen gözü ile ilköğretim yaşamı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Resmî Gazete, Türkiye İstatistik Kurumu ve bilimsel kitaplardan yararlanarak Türkiye’de Cumhuriyet döneminde öğretmen okulları açılmadan önceki eğitim durumu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra 1967 yılı Perşembe Öğretmen Okulu mezunu Öğretmen Hasan Topuz ile yapılan röportaja yer verilmiştir.

RÖPORTAJ

Fotoğraf 1. Öğretmen Hasan Topuz

E. YÜZBAŞI: Benim adım Esin YÜZBAŞI. İlk olarak bugün (02.06.2021 Çarşamba) bu röportajın yapılmasına, kayıt altına alınmasına ve yayınlanmasına izin verdiğiniz için teşekkür ederim.

H. TOPUZ: Rica ederim. Bu vesile ile bana anılarımı hatırlattığınız için ben teşekkür ederim.

E. YÜZBAŞI: Kendinizi kısaca tanıtabilir misiniz?

H. TOPUZ: Adım Hasan Topuz nüfus cüzdanında 12.03.1948 yazmasına rağmen babamın demesine göre 1945 doğumlu olup Samsun'un Çarşamba ilçesi Kocakavak (Cıbacalı) köyündenim.

E. YÜZBAŞI: Hangi okulları bitirdiniz? Biraz bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Köyümüzde okul yoktu. Ben 8 yaşında iken köyümüze 5-6 km uzaklıktaki Kızılot İlkokulu'na 10 arkadaş ile birlikte 1954 yılında başladım. 4 yıl orada okudum. 1959'da köyümüz Kocakavak'a ilkokul yapıldı ve ben 5.sınıfı orada okudum. Başarılı bir öğrenciydim ve öğretmenlerim okumam gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunuyorlardı. Ancak köylü çocuğuyum imkanlar kısıtlı, nerede ve nasıl okuyacağım derken; Samsun'da yaşayan ve itfaiye memuru olan amcamın yanına gittim ve 1960-1963 yılları arasında Samsun Mithatpaşa Ortaokulu'nda öğrenim gördüm. Ortaokulda da başarılı bir öğrenci olarak 16 arkadaşım ile birlikte ortaokulu tamamladım. Liseye gitmem imkansızdı. Çünkü köylü çocuğuydum ve kalacak yer sorunum vardı. Ancak yatılı okullara gidebilirdim. Astsubay, sağlık ve öğretmen okulları sınavlarına başvurduğum ve hepsini de kazandım. O zamanlarda öğretmen okullarına gitmek bir ayrıcalık idi. Öğretmen okulları bugünkü fen liseleri gibiydi ve 50-60 öğrenci seçimi için binlerce müracaat olurdu. Perşembe Öğretmen Okulu'nda öğrenim görmek için Ordu, Samsun ve Giresun'dan binlerce öğrenci başvurusu yapılırdı. Benim dönemimde test sınavları yeni çıkmıştı ve 1964'te Perşembe Öğretmen Okulu test sınavı ve mülakatını kazandım. Bu

okulda 3 yıl eğitim-öğretim gördükten sonra 1967 yılında öğretmen okulundan mezun oldum.

E. YÜZBAŞI: Öğrenciliğiniz döneminde başarılı bir öğrenci miydiniz?

H. TOPUZ: Başarılı bir öğrenciydim ve hiç sınıf tekrarı yapmadan okullarımı bitirdim. Derslerimde yüksek puanlar alırdım, seminer derslerini genellikle ben anlatırdım.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okuluna gitmeye nasıl karar verdiniz?

H. TOPUZ: O zamanlarda revaçta olan en iyi okul öğretmen okullarıydı. Öğretmen olmak çok büyük hayaldi biz çocuklar için. Öğretmen olmak çocukluğumdan beri hayalimdi. 1967'de öğretmen okulundan mezun oldum ve köyümüzde okuyup öğretmen olan ilk 2 öğretmenden birisiydim.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda kaç yıl eğitim verilirdi? Hangi yıllar arasında öğretmen okulunda eğitim aldınız?

H. TOPUZ: Öğretmen okulları 1954 yılında açıldı. Daha önce ise köy enstitüleri vardı. Köy enstitüleri öğretmen okullarına dönüştürülünce öğretmen okullarının sayısı daha da arttırdı. 3 yıllık eğitim veren bu okullardan biri olan Perşembe Öğretmen Okulu'nda eğitim-öğretim 1956 yılında başlamış olup ben bu okulda 1964-1967 yılları arasında öğrenim gördüm.

E. YÜZBAŞI: Kaç kardeşiniz? Varsa onların eğitim düzeyleri nedir?

H. TOPUZ: 3 kardeşiz. Ağabeyim ve kız kardeşim ilkokul mezunu olup, benim gibi eğitimlerini sürdürmediler.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulu yatılı mıydı? Yatılıysa yurdun fiziki koşulları ve size sunulan hizmetlerden bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Okulumuz yanlarında yemekhanesi ve yatakhaneleri olan ortada ise dersliklerin bulunduğu bağımsız köy gibi bir aile ocağıydı. Yüksek bir tepede yer alan okulumuzdan sahil görünüyordu. Ayakkabılarımızdan tutunda her türlü kılık-kıyafetimizi devlet karşılıyordu. Yani; devlet bütün imkanları ile yanımızdaydı. Müdürümüzde çok ilgiliydi. Hasta olan öğrenci var mı diye her gece bizi kontrol ederdi. Ayrıca mutlaka geceleri bir nöbetçi öğretmen olur ve öğrencilerin her türlü ihtiyacı karşılanırdı.

E. YÜZBAŞI: Okulun yemeklerinden bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Yemeklerimiz bizim için çok lükstü. Evimizde bile yemediğimiz yemekleri okulda yerdik. Okulda çıkan yemekler arasında sadece kapuska yemeğinden öğrencilerin hoşlanmama durumu oluyordu ancak genel olarak yemekler iyiydi.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda aldığınız derslerden bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Birinci sınıfta normal lise derslerinin yanı sıra meslek dersi olarak pedagoji dersi de gördük. İkinci sınıfta yine temel dersler vardı, 3. sınıfta ise fen ve matematik dersleri olmayıp çocuk edebiyatı, edebiyat, psikoloji, pedagoji ve metot gibi uygulama dersleri vardı. Son sınıf olan 3. sınıfta 2 ay boyunca haftada 1 gün staj için köy okullarına giderdik. O zamanlar şimdiki gibi ders dokümanları yoktu. Biz de sayfalarca ders notlarımızı elimizle yazar ve staj dosyalarımızı hazırlayarak staj öğretmenimize dosyalarımızı sunar onlardan puanlar alırdık. Okulumuzda müzik ve beden dersleri çok

önemliydi. Özellikle müzik dersi. Bir enstrüman çalmayan eksik öğretmendir derdi öğretmenimiz. Mandolin, saz ve flüt çalardık. Ben mandolin ile 40-50 kadar parça çalabiliydim. Müzik dersi o kadar önemliydi ki bu dersten kalan öğrenciler dahi olurdu. Gelelim beden eğitimi dersine; beden eğitimi öğretmenimiz “*bir öğretmen sportmen olmalı*” derdi ve biz öğrencilere sporun önemini anlatırdı. Ben o zamanlar voleybol ve futbol oynardım ama daha çok voleybol ile ilgiliydim.

E. YÜZBAŞI: En çok sevdiğiniz ders hangisiydi? Neden?

H. TOPUZ: Ben edebiyatçıyım. Şiire, edebiyata çok ilgim vardı. Hala da öyledir. Benim de duygu ve düşüncelerimi aktardığım notlarım ve şiirlerim vardı.

E. YÜZBAŞI: Kendinize idol aldığınız bir öğretmeniniz var mıydı? Biraz bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Vardı. Şu anda hala görüştüğüm Hacettepe Üniversitesi’nden emekli Felsefe Profesörü Süleyman Hayri BOLAY bizim din dersi hocamızdı. Her bayramda görüşürüm ve gittiğimde elini öperim.

E. YÜZBAŞI: Okulunuzda ziraat için uygulama dersleriniz olur muydu?

H. TOPUZ: Hayır olmazdı. Çünkü bizim öğretmen okulumuz köy enstitüsünden dönüştürülmüş bir öğretmen okulu değildi. Bu nedenle okulumuzun ziraat için ayrı bir alanı yoktu. Ancak Antalya’daki Aksu Öğretmen Okulu gibi köy enstitüsünden öğretmen okuluna dönüştürülen okullarda ziraat uygulama dersleri olurdu.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda sınıflar ortalama kaç kişiydi?

H. TOPUZ: 40 kadar öğrenci vardı.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda verilen eğitimden memnun muydunuz?

H. TOPUZ: Tabi ki evet. O zamanlar öğretmen okulunda verilen eğitim hiçbir yerde verilmiyordu. 24 saat ordasın ve 24 saat öğretmenliği düşünüyorsun. Bizler böyle yetiştirildik.

E. YÜZBAŞI: Aldığınız dersler arasında zorlandığınız bir ders oldu mu?

H. TOPUZ: Benim yoktu. Ama arkadaşlarım genellikle müzik dersinde zorlanıyorlardı. Çünkü müzik kulağı olmayan biri nasıl müzikte başarılı olabilir ki?

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda dersler ve tenffüsler kaç dakika olurdu?

H. TOPUZ: Dersler 40 dakika, tenffüsler de 10’ar dakika olurdu.

E. YÜZBAŞI: Bir günde kaç ders olurdu?

H. TOPUZ: 5 ders olurdu. Etütler hariç tabi ki. Sabah 1 etüt ve akşam 2 etütümüz olurdu.

E. YÜZBAŞI: Bir öğrenci gözüyle öğretmen okullarında öğrencilerin bir günü nasıl geçerd? (Sabah uyandıgınızdan akşam yatıncaya kadar)

H. TOPUZ: Sabah 06.00’da kalkar, 07.00’de mütalaa dediğimiz 1 saat etütümüz olurdu. Saat 08.00-08.30 arası kahvaltı yapılırdı ve ardından dersimiz başlar ve bir günde etütler hariç 5 ders yapardık. Akşam yemeğinden sonra yine bir öğretmen eşliğinde 2 saat etüt yapardık. Akşam saat 10.00’da da yatmaya giderdik.

E. YÜZBAŞI: Okulda öğrenciler genellikle hangi spor dallarıyla ilgileniyordu?

H. TOPUZ: Futbol, basketbol ve voleybol.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda ilgilendiğiniz spor dalı var mıydı?

H. TOPUZ: Ben daha çok voleybol ile ilgilenirdim.

E. YÜZBAŞI: Okulda bu spor dallarının okul takımları var mıydı? Varsa herhangi birinde yer aldınız mı?

H. TOPUZ: Evet vardı. Biz Ordu'da okullar arası düzenlenen futbol turnuvasında şampiyon olduk.

E. YÜZBAŞI: Okulunuzda atölye ve kütüphane var mıydı? Varsa bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: Resim atölyemiz vardı. Atölyede ışıklı, pıl ile çalışan harita yapardık. Bize lazım olan okul araç-gereçlerini kendimiz yapardık. Ayrıca kütüphanemiz çok zengindi. Ben bir edebiyat sever olarak günün edebiyatçıları ve şairlerini hep takip ederdim.

E. YÜZBAŞI: Perşembe Öğretmen Okulu hayal ettiğiniz gibi bir okul muydu? Sizin isteklerinizi karşıladı mı?

H. TOPUZ: Evet öğrenmen okulunda okumak hayalimdi. 1964'te Perşembe Öğretmen Okulu'nu kazanarak bu hayalimi gerçekleştirdim. 3 yıl okuduğum bu okul yılları hayatımın en güzel yıllarıydı. Gerek eğitim-öğretim olsun gerek arkadaşlık olsun bana çok güzel anılar kattı diyebilirim. Âdeta benim asrısaaadetim idi. Devlet bütün imkanlarını bu okullar ile bize sunuyordu. 1964'de başladığım bu okulu 1967'de bitirdim.

E. YÜZBAŞI: Genel olarak Perşembe Öğretmen Okulu'ndaki öğrenciler nasıl bir aileden geliyorlardı? Ailelerinin eğitim seviyeleri nasıldı?

H. TOPUZ: Orta halli ve fakir ailelerin çocukları için öğretmen okulları veli nimetti. Çünkü bu okullardan eğitim aldıktan sonra öğretmenlik garantiydi. Ekonomik durumu iyi olanlar ise genellikle öğretmen okulu yerine doktor, avukatlık gibi meslekler için eğitimlerini sürdürürlerdi.

E. YÜZBAŞI: Siz öğrenci iken diğer öğretmen okullarında okuyan arkadaşınız var mıydı? Bu okullar ile ortak etkinlikler yapılırdı mıydı?

H. TOPUZ: Vardı. Benim zamanımda yaklaşık 80 tane öğretmen okulu vardı. Bize yakın olan Giresun Öğretmen Okulu ile iletişim halindeydik. Ayrıca Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü'nden öğrenciler her yaz 2 aylığına okulumuza gelerek burada kamp yaparlardı. Sınıfı doğrudan geçen başarılı öğrenciler için okulumuzda ağustos ayında kamp olurdu. Ben de bu kamplarda bulunurdum. Bu kampta diğer okullardan gelen öğrenciler ile kaynaşırdık. O zamanlar öğretmen okullarının ortak yayınlandığı dergiler de çıkar, bu dergilerde öğrencilerin yazılarına yer verilirdi.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda milli bayramlar nasıl kutlanırdı?

H. TOPUZ: Okulumuzda milli bayramlar coşkuyla kutlanırdı. Törene çevre halkı katılım sağlar ve törende öğrencilerin okuduğu şiirlerin yanı sıra tiyatro vb. etkinlikler yapılırdı.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulunda mezuniyet töreni yapılır mıydı?

H. TOPUZ: Evet yapılırdı. Mezun olan her öğrenciye Nutuk hediye edilirdi. Hala bana ait Nutuk evimdeki kütüphanemde durmaktadır. Törende mezun olan öğrenciler arasında 1., 2. ve 3. olanlar açıklanarak dereceye girenler ödüllendirilirdi.

E. YÜZBAŞI: Mezun olduğunuzda öğretmenlik mesleğine hemen başlayabildiniz mi?

H. TOPUZ: Evet başlayabildim. Öğretmen okulundan 1967 yılı haziran ayında mezun oldum ve aynı yıl temmuz ayında öğretmenlik atamam yapılarak mesleğime başladım.

E. YÜZBAŞI: İlk öğretmenlik mesleğine kaç yılında, nerede ve hangi okulda başladınız?

H. TOPUZ: İlk atama yerim 1967 yılında Antalya'nın Kaş ilçesine bağlı Sütleğen kasabasının Sütleğen İlkokulu oldu.

E. YÜZBAŞI: İlk öğretmenlik yaptığınız yeri siz mi tercih ettiniz? Gittiğinizde neler hissettiniz? Duygularınızı paylaşabilir misiniz?

H. TOPUZ: Atamam oluncaya kadar daha önce memleketim olan Karadeniz'den dışarı hiç çıkmamıştım. Ta ki Sütleğen'e gelene kadar. Birinci tercih olarak Antalya'yı tercih etmiştim ve tayinim oraya çıktı. Samsun'dan Ankara aktarmalı Antalya'ya gittim. Antalya'ya ilk gelişimdi ve öyle bir sıcak vardı ki hiç daha önce öyle bir sıcak görmemişim. Çünkü ben Karadeniz çocuğuydum. Antalya'da Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gittim ve görev yerimin Sütleğen İlkokulu olduğunu öğrendikten sonra kayıkla Kaş'a geldim. Kaş, o zamanlar küçük bir yer. Oradan Akdağ'ın üzerinden Sütleğen kasabasına gittim ki orası yayla. Öyle bir sevdim ki orayı memleketime benzettim. Sütleğen tam bir yayla köyüydü.

E. YÜZBAŞI: İlk öğretmenlik yaptığınız yerde bir öğretmen olarak nasıl karşılandınız?

H. TOPUZ: Sütleğen halkı biz öğretmenlere karşı çok ilgiliydi. Her türlü ihtiyacımızda da bize yardımcı olurlardı.

E. YÜZBAŞI: Okulda kaç öğretmen ile görev yaptınız?

H. TOPUZ: 3 öğretmen ile birlikte görev yaptık.

E. YÜZBAŞI: Okulun binası ve fiziki durumu nasıldı?

H. TOPUZ: Okulumuz 1930 yılı yapımı büyük bir okuldu. Fiziki durumu iyiydi.

E. YÜZBAŞI: Okulda kaç sınıf vardı? Birleştirilmiş sınıfta mı ders yapıyordunuz? Öğrenci mevcudu hakkında bilgi verebilir misiniz?

H. TOPUZ: 3 sınıf vardı. Ben 35 öğrencisi olan 3. sınıfı okuttum. 1. ve 2. Sınıfları okul müdürü okutuyordu. Diğer öğretmen ise 4. ve 5. sınıfları okutuyordu.

E. YÜZBAŞI: Okulda kız ve erkek öğrenci sayıları nasıldı? Herhangi bir ayırım var mıydı?

H. TOPUZ: Okulda kız ve erkek öğrenci sayısı hemen hemen aynı olup kız çocuk okutmama gibi bir durum söz konusu değildi.

E. YÜZBAŞI: Milli Bayramlara yöre halkı ilgi gösterir miydi?

H. TOPUZ: Evet gösterirdi. Milli bayramlarda düzenlenen törenlere halk yoğun katılım sağlardı.

E. YÜZBAŞI: Okulun lojmanı var mıydı?

H. TOPUZ: Hayır yoktu. Evde kalyordum.

E. YÜZBAŞI: Öğretmenlik yaptığımız bu yörede halkın eğitim seviyesi nasıldı?

H. TOPUZ: İyiydi. Yaklaşık halkın %50-60 kadarı okuma-yazma biliyordu.

E. YÜZBAŞI: İlk görev yaptığımız yerde hangi yıllar arasında bulundunuz?

H. TOPUZ: 1967-1968 yılları arasında 1 yıl kadar bulundum.

E. YÜZBAŞI: Öğrencilerinizin derslere ilgileri nasıldı? Parlak gördüğünüz öğrenciler var mıydı?

H. TOPUZ: Öğrenciler genel olarak derslerle ilgiliydi. Parlak öğrenciler de vardı.

E. YÜZBAŞI: Öğrencileriniz ile daha sonraki yaşamınızda görüşme imkânınız oldu mu?

H. TOPUZ: Evet görüşüyorum. Hala bana telefon açanlar var.

E. YÜZBAŞI: İlk görev yerinize sizin katkılarınız elbette çok olmuştur. Bu yöredeki öğretmenlik deneyimi size neler kazandırdı?

H. TOPUZ: Antalya çok güzel cennet gibi bir şehir. Sütleğen, Kaş'a bağlı olmasına rağmen biz Elmalı'ya daha yakındık. Sütleğen harika bir yayla köyüydü. Orada öğretmenlik mesleğimin ilk yılını yaşadığım için bende ki yeri ayırır ancak burada fazla kalamadığım için benim için Sütleğen'den sonraki görev yerim olan o zamanlarda Zonguldak iline bağlı Karabük ilçesinin Yortan kasabesindeki Çengeller İlkokulu bende daha çok iz bırakmıştır. Çengeller İlkokulu'nda unutamadığım güzel zamanlar yaşadım.

E. YÜZBAŞI: Çengeller İlkokulu'na gidişinizden ve bu okul hakkındaki ilk izleniminizden bahsedebilir misiniz?

H. TOPUZ: 1968 yılında Çengeller İlkokulu'na tayinim çıktığında okulun bulunduğu kasabaya ulaşımın şu şekilde olmuştur; Karabük'ten bu kasabanın 5-6 km yakını olan Kelemen'e kadar tren aracılığıyla vardıkdan sonra trenden inip 1-1,5 saat yürüdüktan sonra okulun bulunduğu Yortan kasabasına vardım. Çengeller İlkokulu'nda 2 öğretmenlik. Burası çok büyük bir köydü. 160 öğrencisi vardı ancak bunlardan sadece 4'ü kız idi. Okul çok eski bir okuldu ve 2.ve 3. sınıfa gelip hala okuma yazma bilmeyenler ve hatta evli olduğunu öğrendiğim öğrencilerim vardı.

E. YÜZBAŞI: Çengeller İlkokulu'nda kız öğrenci sayısının sadece 4 olduğunu söylediniz. Bunun sebebi neydi? Daha sonraları bu sayı da değişim oldu mu?

H. TOPUZ: Evet sadece 4 kız öğrenci vardı. Gider gitmez burada yapacak çok işimin olduğuna kanaat getirdim. Sonra diğer öğretmen arkadaş ile beraber kolları sıvadık. İlk önce okuldaki eksiklikleri tamir ettik. Daha sonra kız öğrencileri okumaya

teşvik etmek için aileleriyle görüştük. Ancak işimiz çok zordu. Köydeki kanaat kız çocuklarının okutulmaması gerektiği yönündeydi. Neymiş efendim “Okurlarsa hemen evlenir koca bulurlar” imiş. Ancak biz yine de yılmadık aldık elimize öğrenci kayıt defterini, kapı kapı kasabayı dolaştık ve okula öğrenci kaydetmek için aileleri ikna etmeye çalıştık. Bizi gören kız öğrenciler sanki öcü görmüşçesine kaçtıkları için sokaklarda çocukları göremedik. O gün 50 kız öğrenci kaydetmemize rağmen hiç okula gelen giden olmamıştı. Ancak biz yine de yılmadık. Karakola gittik ve yardım istedik. Komutan siz listeyi bana verin gerisine karışmayın dedi. Aynen de öyle de oldu. Diğer gün Kezbanlar Satılar ve Pembeler siyah önlükleriyle okula geldiler ve biz 50 kız öğrencinin okula gelmesini sağladığımız için çok sevindik. Böylece okulun mevcudu 200’ü aştı ve bize 100’ü aşkın öğrenci düştü.

E. YÜZBAŞI: Yöre halkından ve yetkililerden okulun öğrenci sayısını arttırma ve okulun fiziki şartlarını iyileştirme gibi herhangi bir destekte bulunuldu mu?

H. TOPUZ: Kasabanın birkaç ileri geleni dışında genel olarak yöre halkı kız öğrencilerin okutulmasına karşı çıksa da okulun fiziki şartlarının iyileştirilmesi konusunda yardımcı olmuşlardı.

E. YÜZBAŞI: Yortan Çengeller İlkokulunda hangi yıllar arasında görev yaptınız?

H. TOPUZ: 1968-1970 yılları arasında görev yaptım.

E. YÜZBAŞI: Çengeller İlkokulu’nun lojmanı var mıydı?

H. TOPUZ: Evet vardı.

E. YÜZBAŞI: Yortan’da halkın okuma seviyesi nasıldı?

H. TOPUZ: Buradaki halkın okuma seviyesi çok düşük olup %10 kadardı. Okulun neredeyse yarısı okuma-yazma bilmiyordu.

E. YÜZBAŞI: Çengeller İlkokulu’nda 2.3. sınıfta bile okuma yazma bilmeyenler olduğunu söylediniz. Burada bu eksiklikleri gidermek adına bir şeyler yaptınız mı?

H. TOPUZ: Tabi ki yaptık. Biz Yortan’da 2 genç idealist öğretmen, tatillerde öğrencilere parasız kurs verirdik. Okulun akan çatısını tamir edip, sıra ve masaları onarırdık.

E. YÜZBAŞI: Çengeller İlkokulu’ndaki öğrencileriniz ile hala görüşüyor musunuz?

H. TOPUZ: Evet görüşüyoruz. Hala beni telefon ve başka iletişim yolları ile beni ararlar.

E. YÜZBAŞI: Bu okuldaki son hangi yıllarda nerelerde görev yaptınız?

H. TOPUZ: O zamanlar öğretmen sayısındaki azlıktan dolayı istediğimiz yere tayinimiz çıkabildiği için Karabük’ten sonra Samsun Çarşamba Akçatarla’ya tayin oldum. 1970’den 1977 yılına kadar orada görev yaptım. 1977’den itibaren 1980 ihtilaline kadar Kocakavak (Cıbacalı) köyünde görev yaptım. 1987’den sonra Çarşamba merkezde Gaziosmanpaşa İlkokulu’na tayin oldum. 1992’ye kadar burada çalıştım ve daha sonra Çarşamba’da Kocatepe İlkokulu’na tayin oldum. 1996 yılında emekli oluncaya kadar bu

okulda çalıştım. Kocatepe İlkokulu'nda okuttuğum 26 öğrencinin 15'i üniversiteyi kazandı ve içlerinden doktor, öğretmen, hemşire ve subay olanlar oldu.

E. YÜZBAŞI: Bu okullar içinde en çok katkıda bulunduğum okul şu oldu dediğiniz okul hangisiydi?

H. TOPUZ: Tabi ki Çengeller İlkokulu. Çünkü hem okulun fiziki durumu hem de öğrenci durumu bakımından çok vasat bir okuldu. Biz burada güzel işlere imza attık. Öğrencilerin neredeyse yarısının okuma, yazma bilmediği ve bir elin 5 parmağını bile geçmeyecek sayıda kız öğrencisi bulunan okulda biz, kız öğrenci sayısını 50'nin üzerine çıkarmayı başardık. Bir nevi halkın kız öğrencilere bakışını değiştirdik.

E. YÜZBAŞI: Öğretmen okulu yıllarınıza hiç özlem duyduunuz mu? O günler aklınıza geliyor mu?

H. TOPUZ: Tabi o yılları unutamam. Her daim aklımdadır. Hatta öğretmen okuluma hasretimi, özlemimi dile getiren şiirler bile yazdım. Yani o yıllar o kadar unutulmayacak şekilde hafızamda. Size burada Perşembe Öğretmen Okulu'na olan hasretimi dile getirdiğim 25.08.2018 tarihinde yazdığım bir şiirimi paylaşmak isterim;

Ö Z L E Y İ Ş

Sabah, gönlüm düştü bizim obaya!

Kuş oldum, uçtum, Orduya, Vona'ya!

Sahile, Kışla önüne, Aktaş'a

Hayranlıkla gözledim, boydan boya!

Depreşen, kıpır, kıpır, kıpırdayan

Nükseden, gençlik duyguları var ya!

İkinci kez yaşadım, doya, doya!

Uçuverdim, toz pembe dünyalara.

Gök masmavi, dağlar zümrüt yeşili,

Ufuk çizgisi, erguvan çiçeği,

Dalmışım seherin aydınlığına.

Yok olan, yıldızları saya saya

Deniz hırçın, kükreyen aslan gibi.

Martılar uçar, üçerli, beşerli,

Selam verdim balıkçı takasma

Geçti gitti, denizin ortasına?

Elli yıl önce, on sekizindeydim

Seherde, denizi seyretmekteyim
Tüm sınıf, arkadaşlarım yanımda,
Sanki, yıl dokuz yüz altmış altıda!

Yeşil, mavi, Karadeniz sahili
Şurası, Akman aile bahçesi.
Ah işte, salkım söğüt, lokantası,
Sisten görünmez, Vona iskelesi.

Yürüyelim yokuştan obamıza!
Şu, yemekhane, o yatakhane,
Dönüverdim, elli yıl öncesine.
Mâni olamadım, gözyaşlarıma...

Kimler, geldi, geçti o, mekânlardan!
Ünlü, yokuşundan, sınıflarından
Sıcacık, anılar geçer, zihnimden.
Ses etmeden, iç çekerim, gizliden

Bahçemizi adım adım yürüdüm,
Mahzun, hüznü, boynu bükük gördüm!
Gurbetten köyüme dönmüş gibiydim!
Sanki, Babamın ocağındaydım!

Elli yıldır düşlerimi süsleyen,
Ayrılık meltemleri estiren,
Hasretliğin ahlârını çektiren.,
Velinimetim, mürşidim okulum.

Dokuz yüz elli altından, seksene,
İlim irfan verdin, canım ülkeme,
Sınavları kazandım, Altmış dörtte.
Sevinçle karşılandım memlekette.

Perşembe öğretmen okulundayım,
Hamdolsun, öğretmenlik yolundayım!

Aşım, giysim, sıcak yuvam devletten,
Yaşadığım, rüya değil, gerçekten!

Öğretmenlik, büyük ülkümüz idi,
Şimdiki gençler anlayamazlar ki,
Elektrik yok, yoksulluk diz boyu,
İçtiğimiz, kurbağalı kuyu suyu.

Aydınlık az, cehalet dağ gibiydi,
Gençtik lakin, aşkımız kor gibiydi,
Atatürk'ün öğretmenleriydik
Cehle karşı, ant içmiş askerlerdik!

Elli üç yıl, dün yaşadım der gibi,
Hatıralar, sımsıcak, dipdiri,
Püfür, püfür gençlik heyecanlarım,
Velinimetim, mürşidim, okulum!

Derin bir saygı duyuyorum sana,
Vefat eden, anam gibisin bana,
Seninle büyüdüm, ana kucağım
Velinimetim, mürşidim okulum!

E. YÜZBAŞI: Hasan hocam, şiiriniz çok güzel olmuş. Emeginize sağlık. Şiir devamlı yazar mısınız?

H. TOPUZ: Teşekkür ederim. Şiir yazmaya öğretmen okulu yıllarımda başladım. Okul duvar gazetelerinde şiirlerim çıkardı. Daha öncede söylediğim gibi o yıllarda edebiyata ilgim vardı. Öğretmen okulu yıllarımda meşhur olan “Hisar” ve “Varlık” dergilerini takip ederdim.

E. YÜZBAŞI: Yeni nesil öğrencilere ve öğretmenlere tavsiyeleriniz nelerdir?

H. TOPUZ: Edindiğim tecrübelerden söyleyebilirim ki; Bir öğretmen ve bir öğrenci ilk önce mutlaka vatanını ve milletini sevmesi gerekir. Yaptığı her işi bunu gözeterek yapar ise başarılar geleceği muhakkaktır. Bu duygular olmazsa olmaz ve tabii ki çalışma olmadan da olmaz. Benim öğrencilere tavsiyem vatan ve millet aşkıyla dolup taşınlar, çalışmayı da asla unutmalarını.

E. YÜZBAŞI: Saygı değer öğretmenim tekrardan vermiş olduğunuz röportaj için teşekkür ederim.

H. TOPUZ: Rica ederim. Ben teşekkür ederim.

Açıklamalar:

E. YÜZBAŞI: Esin YÜZBAŞI

H. TOPUZ: Hasan TOPUZ

Röportaj Tarihi: 02.06.2021

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2020), *Türk Eğitim Tarihi-MÖ 1000-MS 2020*. Ankara: Pegem Akademi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü [D.İ.E.]. (1977), *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki ve Teknik Öğretim 1967-1973*. Ankara.
- Güven, İ. (2018), *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Şanal, M., ve Alaca, E. (2020), *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze*. Ankara: Pegem Akademi.
- Şimşir, B. N. (2006), *Türk Harf Devrimi Üzerinde İncelemeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- T.C. Resmî Gazete, Sayı:4491, 22 Nisan 1940.
- T.C. Resmî Gazete, Sayı:8625, 4 Şubat 1954.

EKLER

*Perşembe Öğretmen Okulu'nda Hasan Topuz'un Mezuniyet Yılı olan 1967 Yılına ait Fotoğraf
(Oradaki Hasan Topuz) (Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)*

1968 Yılında Hasnan Topuz'un Antalya'da Sütleğen İlkokulu Öğrencileri ile Bayram Kutlamasına Ait Fotoğraf (Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)

Öğretmen Hasnan Topuz'un Objektifi ile 1968'de Yortan Kasabasının Merkezi ve Çengeller İlkokulu'nun Görünümü (Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)

1970 Yılında Çengeller İlkokulu 'nda düzenlenen 23 Nisan Bayramında Yapılan Güreşler
(Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)

1970 Yılında Çengeller İlkokulu'nda Öğretmen Hasan Topuz'un Öğrencileri İle Fotoğrafları
(Topuz, *Kişisel İletişim*, 02.06.2021)

Öğretmen Hasan Topuz'un 1968 Yılı Mayıs Ayında Çengeller İlkokulu Kız Öğrencileri ile Birlikte Fotoğrafi (Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)

1970 Yılında Çengeller İlkokulu 'nda Öğretmen Hasan Topuz'un Erkek Öğrenciler İle Fotoğrafi (Topuz, Kişisel İletişim, 02.06.2021)

KİTABIYAT

BOOK REVIEW

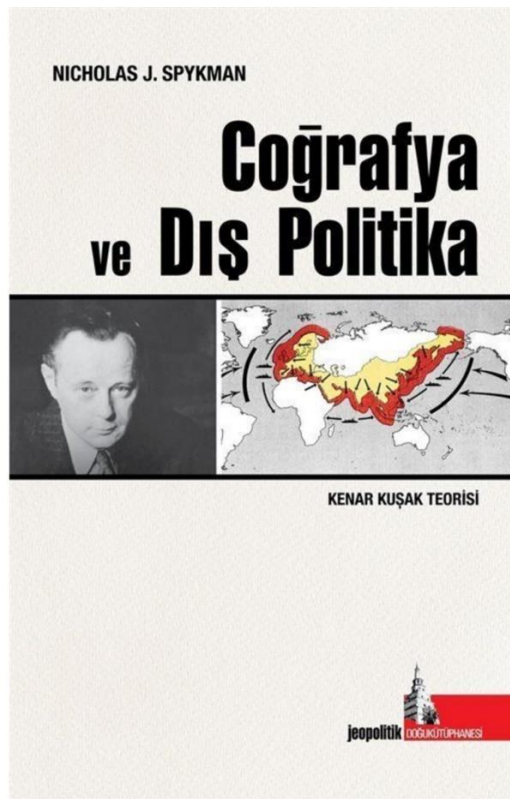
Nicholas J. Spykman, Coğrafya ve Dış Politika - Kenar Kuşak Teorisi, Çeviren: Alperen Kürşad Zengin, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020, 282 Sayfa, ISBN: 9786052127599

Esra ÜÇTEPE*

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kastamonu, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 01.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.06.2021

Please cite this paper as follows/Atf için:

Üçtepe, E. (2021). Kitabiyat: Nicholas J. Spykman, Coğrafya ve Dış Politika - Kenar Kuşak Teorisi, Çeviren: Alperen Kürşad Zengin, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020, 282 Sayfa, ISBN: 9786052127599. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 251-254.

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: esrauctepe98@gmail.com

Devletlerin kendi sınırları dâhilinde uluslararası sistemdeki politik davranışları güvenlik gereksiniminin anlaşılması ile geleceğe yönelik tahminlerde bulunma ihtiyacının coğrafi unsurlar aracılığıyla açıklanmaya çalışılması Jeopolitik dediğimiz kavramı ortaya çıkarmıştır. 20. Yüzyılın ilk yarısında bilimsel anlamda temelleri atılan ve araştırma ilkeleri belirlenen bu kavram günümüze kadar varlığını ve etkisini sürdürerek devletlerarası ilişkilerde önemli yer edinmeye devam etmektedir. Jeopolitik, güç mücadelesini ve uluslararası sistemi etkileyen bir bilim dalı olmakla birlikte devletlerin stratejik alanlar üzerine denetim kurması ve genişlemesi için gerekli olan coğrafi nedenler üzerine odaklanmıştır. Dış politika ve güvenlik gibi alanlarda coğrafyanın da etkisiyle farklı jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Rudolf Kjellen, Halford Mackinder, Alfred Mahan, Karl Haushofer, Friedrich Ratzel gibi önemli teorisyenler arasında anılan Nicholas J. Spykman, ABD merkezli jeopolitik çerçevede bir dünya düzeni oluşturmak için “Kenar Kuşak”¹ teorisini kurmuştur.

Spykman, Delft Teknik Üniversitesi ve Kahire Üniversitesinde eğitim aldıktan sonra 1913-1920 yılları arasında gazetecilik yapmış ve ABD dış politikasının önemli isimlerinden olan Spykman 1928’de profesör olmuştur. 1935 yılında ise Yale Üniversitesinde Uluslararası Araştırmalar Enstitüsünün (International Research Institute) ilk yöneticisi olmuştur. 1943 yılında vefat etmesinin ardından bazı önemli makalelerinin, haritalarının, not ve yazışmalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan Coğrafya ve Dış Politika adlı eser, coğrafyanın dış politikada ki belirleyiciliğini bilimsel açıdan ele alarak haritalama yöntemiyle dış politika ve coğrafya alanında ki çalışmalar için oldukça etkili ve ilham verici bir kaynak niteliği taşımaktadır. ABD merkezli bakış açısı ile devletlerin dış politika ve güvenlik stratejileri incelenmiş, Sovyetler Birliğine yönelik gerçekleştirilen çevreleme politikası ele alınmış ve Kenar Kuşak teorisi bağlamında özellikle Mackinder’in “Kalpgah”² teorisi ile birlikte diğer teorisyenlerinde yaklaşımlarını eleştiriye tabii tutarak Mackinder’in Kalpgah teorisine karşı “Kenar Kuşak (rimland) ” teorisini bu kitapta ortaya koymuştur.

Eser ayrıntılı şekilde incelendiğinde; asıl amacın Jeopolitik kavramının dış politika, coğrafya ve güvenlik kavramlarından yola çıkarak kapsamlı bir analiz yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaca yönelik kitap, Spykman’ın Dünyası (Francis Sempa), Barışın Coğrafyası, Coğrafya ve Dış Politika 1, Coğrafya ve Dış Politika 2, Dış Politikada Coğrafi Unsurlar 1, Dış Politikada Coğrafi Unsurlar 2, Sınırlar Güvenlik ve Uluslararası Kurumlar, Asya’daki Milliyetçiliğin Arka Planı olmak üzere 8 bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünde oldukça güzel değerlendirmelerin yer aldığı Spyman’ın Dünyası başlığı altında Francis P. Sempa ve Frederick S. Dunnee’nin Spykman ile ilgili düşünce ve görüşlerine yer verilmiş, coğrafyanın dış politika ile ilişkisi üzerine yazdığı makalelerin detaylı tahlili yapılmıştır. Makalelerinden edinilen bilgiler paylaşarak Spykman sözleri ile de bu bilgiler desteklenmiştir. İki dünya savaşı arasında Spykman,

¹ Nicholas J. Spykman Kenar Kuşak teorisi, dünyayeski ve yeni dünya olarak iki kısma ayırmakta ve rimland bölgesi eski dünyada yer almaktadır. Spykman, ABD’nin yeni dünya üzerinde ki mutlak hegemonyasına değinmektedir. Ancak eski dünyayı yeni dünyaya göre nüfus ve doğal kaynaklar bakımından üstün olarak görmektedir.

² İngiliz Coğrafyacı Mackinder’in 1900’lü yılların başında ortaya attığı Kalpgâh (heartland) teorisi; “Kim Avrasya’ya (kalpgâh) hükmederse dünyaya hükmeder.” görüşünü savunuyordu. Mackinder’e göre; Almanya ve Rusya arasında mutlaka bir tampon devlet ya da devletler oluşturulmalıydı.

Mahan ve Mackinder'in dile getirdiği fikir ve teorilerin öneminin teyit edilmesi ile birlikte jeopolitik kavramı üzerine tahlillerin daha da arttığı ifade edilerek bu kavram üzerine hazırlanan eserlere de yer verilmiştir. Spykman'ın önen attığı Trans Atlantik ve Trans Pasifik bölgelerinde ki güç değerlendirmesi ele alınarak kitabın ikinci bölümü olan Barışın Coğrafyası hakkında da ön bilgilere yer verilmiştir.

Barışın Coğrafyası adlı ikinci bölümde ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın jeopolitik yapısına odaklanılmıştır. Amerika merkezli bir coğrafi bakış açısıyla Amerikan jeopolitiğinin unsurlarını belirleyen Spykman, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyada ki konumunu görselleştirmiş ve bu bağlamda 51 haritayı okuyucuya sunmuştur. Bu bölümde ki en can alıcı kısım ise Spykman'ın, Housfer yaklaşımlarına ve Mackinder'in teorisine yönelik tahlil ve tenkididir. Spykman, Kenar Kuşak Teorisi (rimland) çerçevesinde Housfer'in yaklaşımlarını bilimsellikten uzak olarak tanımlarken Mackinder'in, Avrasya'nın kuzey merkez çekirdeği olarak tanımladığı "Kalpgah" teorisini hatalı ve süresini doldurmuş bir yaklaşım olarak eleştirmiştir. Bu bağlamda Mackinder'in, "Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse Kalpgah'a hâkim olur, kim Kalpgah'a hâkim olursa dünya adasına hükmeder, kim dünya adasına hükmederse dünyaya hâkim olur." Sözü yanlış olduğu anlaşılır. Eski dünyanın güç politikaları için eğer bir slogan kullanılacaksa, bu slogan şöyle olmalıdır; "Rimland'a hükmeden Avrasya'ya hâkim olur ve Avrasya'ya hükmeden dünyanın kaderini kontrol eder." ³ Sözleriyle Spykman, Mackinder'in teorisine eleştirisini dile getirir.

Eserde üç ve dördüncü bölüm olan Coğrafya ve Dış Politika 1, Coğrafya ve Dış Politika 2 kısmında; Coğrafyanın dış politikayı etkileyen önemli bir unsur olması sebebiyle dış politikaya dayattığı şartlar ele alınmıştır. Devlet açısından en ideal coğrafya şekli tanımlanırken bazı devletlerinde coğrafi yapıları, topoğrafyası yorumlanmıştır. Coğrafi konum unsuruna değinilerek bu unsurun güç merkezlerinin değişmesine, teknolojik gelişmelere, ulaşım ve haberleşme yollarında ki değişmelere bağlı olarak konunun önemi örneklerle de desteklenerek detaylandırılmaya çalışılmıştır. Topoğrafya ve iklimin bir ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin yönünü ve temel noktalarını belirleğinde ki öneme vurgu yaparak konuya ilişkin verilen örneklerle bu unsurlar üzerinde okuyucuyu düşündürmüştür.

Dış Politikada Coğrafi Unsurlar 1, Dış Politikada Coğrafi Unsurlar 2 olan 5. ve 6. bölümde ise coğrafi hedef olarak adlandırılabilir dış politikada stratejik öneme sahip etkenlerin üzerinde durulmuş, devletlerin tarih boyunca genişleme eğilimi göstermeleri sebebiyle bu konuyu derinlemesine incelemek için genişleme/yayıma başlığı altında bazı detaylara yer verilmiştir. Devletlerin coğrafi bir arzusu ve hedefi olan genişlemenin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Devletin genişleme üzerine politikasına yönelik ideal bir sınır hattı tanımı yapılmış, sınırların savunma ve taarruz amaçlarına yönelik politikalarından bahsedilmiştir. Dış Politikada Coğrafi Unsurlar bölümü 2'de ise birinci bölümün devamı niteliğinde ilk bölümle ilişkili olarak konunun detaylarına inilmiştir. Nehir eksenli genişleme türleri anlatılarak Mısır, Bolivya, Paraguay, Kolombiya, Almanya, Hollanda gibi önemli ülkelerden verilen örneklerle de konu desteklenmiştir.

³ Nicholas J. Spykman, Coğrafya ve Dış Politika, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020, s.95

Kitabın son bölümlerine geldiğimizde; Sınırlar, Güvenlik ve Uluslararası Kurumlar bölümünde Spykman'ın 2. Dünya savaşı sonucu ile ilgili tahminleri ve kurulacak “Yeni Dünya Düzeni “ hakkında bazı çıkarımları yer almakla birlikte bölgesel savunma ve sınır hattı savunmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Devletlerin güvenlik anlayışı gereği Milletler Cemiyeti'nden beklenen işlevin yerine gelmemesi sebebiyle güç dengesizliğini nötralize edebilecek, saldırganlığa karşı caydırıcı olabilecek ve hızlı adımlar atabilecek ortak bir güvenlik konseptinin detaylarına yer verilmiştir. Aynı zamanda devletlerin güç tahlilini yapabilmek için coğrafyadan da yararlanılarak güç potansiyeli analizi yapılmıştır.

Asya'daki Milliyetçiliğin Arka Planı olan kitabın son bölümünde ise; dergi ve kitaplarda yer alan Asya'da ki milliyetçilik hakkında yazılan yazılar değerlendirilmiş, Asya'da ki başkaldırının önemine dikkat çekilerek bu konu hakkında karşılaştırmalı tarih metodolojisi uygulanmış ve karşılaştırmalı analizde Hindistan ve Java ele alınmıştır. Bölgede ki milliyetçi hareketlerin karakteristik özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Güneydoğu Asya'da meydana gelen kültürel değişime yönelik sosyal ve siyasal anlamda Spykman tarafından yorumlar yapılmıştır. Bölümün sonuna doğru ise emperyalizm keskin bir gözle değerlendirilirken milliyetçilik ve emperyalizmin genel problemlerine ışık tutulmuştur.

Eserde ki başlıkların kitap içeriğine oldukça uygun olması ile birlikte her bölüm başlığının detaylandırılıp alt başlıklara ayrılması ve bu başlıklar altında ele alınan konuların ayrıntılarıyla incelenmesi kitabın akışını daha anlaşılır kılmıştır. Çalışma da coğrafya, güvenlik ve dış politika ilişkisi derinlemesine incelenmiş, jeopolitik açıdan yorumlar haritalar ile desteklenmiştir. İçerdiği eleştiriler sayesinde okurken düşündürmüş ve okuyucuya teorik yaklaşımlar sunmuştur. Savunulan ve eleştirilen teoriler ise görselleştirme yöntemine dayanarak; “ Mackinder'e göre Dünya”, “Rimland'ın İç Çatışma Alanları”, “Kalpgah Rimland'a Karşı” gibi haritalar aracılığıyla da ele alınan yaklaşımlar anlamlı ve kalıcı hale getirilmiştir. Temel alınan Kenar Kuşak teorisi ile coğrafyanın dış politika üzerindeki etkisi net bir şekilde ortaya konmuş ve eser amacına ulaştırılmıştır. Genel olarak anlatımının açık ve anlaşılır olmasının yanında belirli bölümlerde coğrafi terimlere sıkça yer verilmesi bu alanda bilgili olmayan taraf için eserin anlaşılabilirliğini güç kılmıştır. Diğer taraftan dipnot kullanımının az olması eserde önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Eser, bazı terimsel açıklamalar ve bu çerçevede bilgi veren dipnotlarla daha da zenginleştirilebilirdi.

Coğrafya ve Dış Politika adlı bu eser coğrafyanın dış politika ile ilişkisine dair eserlerin az olması ve Spykman'ın jeopolitik ekolünün öncüsü olması sebebi ile alanında oldukça değerli bir eserdir. Kitapta sunulan her tahlil, değerlendirme ve örnekler ile birlikte tüm özellikleriyle uluslararası ilişkilerde coğrafyayı bir gerçek olarak kabul ettiriyor. Okurken oldukça keyif veren analizleri, sizleri şaşırtacak ve etkileyecek Spykman ön görüşleri, özellikle coğrafyacıların dikkatini çekeceği haritalama metodolojisiyle, dış politika, güvenlik ,güç dengesi, coğrafya gibi argümanlar ışığında yapılan değerlendirmeler ile birlikte bütün beklentilerin karşılığı veriliyor. Bu bağlamda Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, jeopolitik ve Strateji gibi alanlarda ki araştırmacılar, akademisyenler, öğrenciler için başucu eseri niteliği taşıyor.

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

KİTABIYAT

BOOK REVIEW

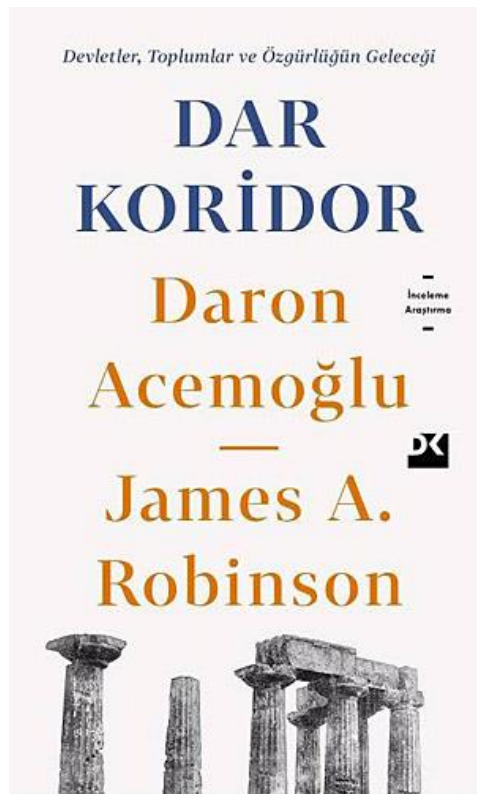
Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği, Çeviren: Yüksel Taşkın, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, 629 sayfa, ISBN: 9786050969009

Oğuzhan GÜRSOY*

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received Date: 30.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 08.07.2021

Please cite this paper as follows/Atf için:

Gürsoy, O. (2021). Kitabiyat: Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği, Çeviren: Yüksel Taşkın, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, 629 sayfa, ISBN: 9786050969009. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 255-260.

* Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: oguzhan_grsy@hotmail.com

Klasik büyüme ve kalkınma teorilerine farklı bir perspektifle yaklaşma geleneklerini sürdüren iktisat profesörü Daron Acemoğlu ve siyaset bilimi profesörü James A. Robinson tarafından müşterek şekilde ortaya konulan bu eserde tarihi olayların anlatısı, söylem ve görüntü analizi, nicel ve nitel kıyaslamalar gibi metotlar kullanılmıştır. Kitap hem işlediği konu hem de onu işleme biçimi açısından sosyal bilimler camiasının tamamı için incelemeye değer niteliktedir. Son yıllarda özellikle siyasal ekonomi, ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme alanyazınına üretkenlikleri ile damga vuran yazarlar bu didaktik eseri usta ve akıcı anlatım tarzlarıyla merak uyandırıcı bir hale getirmeyi başarmışlardır.

Yazarlar, yine birlikte kaleme aldıkları “Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri” başlıklı kitapta demokrasinin pekiştirilebilmesi için gerekli olan süreçleri tarihsel ve ekonomik analizler ile incelemişler ve bu süreçlerin çözümlenmesinde kapsayıcı kurumları ön plana çıkarmışlardır. İkinci kitapları olan “Ulusların Düşüşü” başlıklı kitapta ise bir ulusun refahının coğrafya ya da kültür gibi öğelerden ziyade ekonomik ve politik kurumlara bağlı olduğu iddiasını işlemişlerdir. Bu doğrultuda ise artık klasikleşen tabirle neden bazı ülkeler daha zenginken, bazıları daha yoksuldur sorusuna yanıt aramışlardır. Bu nedenle “Dar Koridor” başlıklı kitabım, ilk iki kitabın entelektüel birikimi üzerine inşa edildiği söylenebilir. Dolaylı bir devam kitabı olan bu kitapta daha önceki kitaplarda satır aralarında geçen özgürlük sözcüğü temel alınarak yeni bir kuram ortaya konulmuştur. Daha önceki çalışmalarda kapsayıcı iktisadi kurumlar için siyasi kurumların en yüksek seviyeye erişmesi gerektiği ifade edilirken bu kitabın odak noktası olan “kıvılcık etkisi” ıskalanmıştır. Özellikle ikinci kitapta Yeni Kurumsal İktisat yaklaşımı çerçevesinde analizlerinin odağına kurumları yerleştiren yazarlar, son kitaplarında toplumun, devlet ve seçkinlerle başa çıkabilme kapasitesinin ve normlar kafesinin gevşetilmesinin iktisadi büyüme açısından önemini kuramsal bir çerçevede ifade etmişlerdir.

Çok genel bir tabirle, toplum ve devlet arasındaki güç ilişkisi neyi ifade etmektedir, nasıl olmalıdır ve nasıl korunmalıdır sorularına cevap aranan bu kitabın özgünlüğü, devlet ile toplum arasındaki rekabetin daha fazla devlet kapasitesi oluşturacağına ispat arayışından ileri gelmektedir. Ekonomi, toplum, siyaset ve devlet arasındaki ilişkiler ağı yıllardan beri işlenmektedir fakat Acemoğlu ve Robinson bu ilişkiler ağını Uruk'un kralı Gilgamesh ile Enkidu'nun hikâyesinden başlatarak farklı coğrafyalardan ve zaman dilimlerinden örnekler vererek tek bir kitapta bir araya getirmişlerdir. Bunu yaparken nadiren gerçek olmayan ya da doğrulamadıkları hikâyeler anlatıp sonrasında bunların doğru bilgiler olmadığını belirterek okuyucuyu tarihsel anlatılarına karşı dinç tutmayı amaçlamışlardır.

15 bölümden oluşan kitap en temelde “özgürlük hakkında” diye tanımlanmıştır. Önsöz kısmında John Locke ile aynı özgürlük tanımına sahip olduklarını beyan eden yazarların temel savı ise özgürlüğün oluşması ve yeşer(ebil)mesi için hem devletin hem de toplumun birlikte güçlü olması gerektiğidir. Bunun için kitaba adını verdikleri “dar koridor”u hem matematiksel olarak ifade eden hem de betimleyen grafiği çeyrek bir düzlem üzerinde kurgulamışlardır. Yatay eksene “toplumun gücü”nü yerleştiren yazarlar, dikey eksene ise “devletin gücü”nü yerleştirerek hem devletin hem de toplumun birlikte güçlü olmasının sebep ve sonuçları ile ikisinden birisinin ağır basmasındaki koşulları ve sonuçları incelemişlerdir.

“Tarih Nasıl Sona Erer?” başlıklı ilk bölümde, Gılgamış Destanının anlatımı ile perdeyi açan yazarlar Gılgamış ve Enkidu arasındaki denge ve denetim mekanizmasının birbirleri ile iş birliği yapmaları sonucunda nasıl bozulduğuna ilişkin mitolojik deliller sunduktan sonra Thomas Hobbes’dan alıntılardıkları leviathan kavramını onun tezini belli noktalarda eleştirerek namevcut, despotik ve prangalanmış olarak üçlü bir şekilde sınıflandırmışlardır (son bölümlerde kâğıttan leviathan kavramını da bu sınıflandırmaya eklemişlerdir).

Yaklaşık 40 yıl kadar önce biyolog Van Valen tarafından türlerin, gelişen düşmanları karşısında hayatta kalabilmek için sürekli olarak adapte olmaları, evrimleşmeleri ve çoğalmaları gerektiği savını ifade etmek için kullanılan “kızıl kraliçe” kavramı sonraki yıllarda inovasyon, taklit ve rekabet açısından işletme ve ekonomi disiplinlerine aktarılmıştır (Papkou vd., 2018: 923; Derfus vd., 2008: 61). “Kızıl Kraliçe” başlıklı ikinci bölümde, Acemoğlu ve Robinson bu kavrama yeni bir yön çizerek onu leviathanın prangalanması ya da prangalanmış leviathanın prangalarının korunabilmesi için toplumun sürekli koşmaya devam etmesi gerekliliği ile alegorik bir şekilde ifade etmiştir. Bu bölümde en güçlü ve en derin devlet kapasitesini geliştiren leviathan türünün prangalanmış leviathan olduğu savı üzerinde durulmuştur.

“Güç İstenci” başlıklı takip eden bölümde, namevcut leviathan toplumlarının istikrarsızlığa düşme sebepleri irdelenmiştir. “Koridorun Dışındaki Ekonomi” başlıklı dördüncü bölümde, namevcut leviathan ve despotik leviathanın yurttaşların iktisadi ve toplumsal yaşamları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bölümde prangaları bulunmayan iki leviathan çeşidinin iktisadi eleştirisi yapılırken devamındaki “İyi Yönetim İçin Alegori” başlıklı bölümde prangalanmış leviathanın sunduğu iktisadi teşviklere ve fırsatlara değinilmiştir.

Roma geleneği ve Germen kabileleri örnekleri ile daha katılımcı toplumlar yaratmayı başaran Avrupa toplumlarının hem yetkin hem de sınırlandırılmış devletlere sahip olmalarının nedenleri “Avrupa Makasları” başlıklı altıncı bölümde açıklanmıştır. Yazarların güçlü ve merkeziyetçi devlet kurumları ile devlete ve seçkinlere karşı kendisini koruyabilecek yetideki toplum arasındaki dengeyi makasın iki bıçağı olarak ifade etmesi, birisi olmadan diğersinin güçlü olmasının anlamsızlığı fikrini somutlaştırması açısından kıymetlidir.

“Cennetten Gelen Yetki” başlıklı yedinci bölümde, despotik leviathan ile eşleştirilen ve kitap genelinde bu yönüyle kritize edilen Çin’deki tarihsel gelişime yer verilmiştir. Bu gelişim sürecinde diğer bölümlerde incelenen ülkelerden farklı olarak sırasıyla Konfüçyüs, Shang Yang, Gaozu ve Marx gibi düşünürlerin felsefi çizgilerindeki farklılaşma ile Çin’deki despotik yönetim kültürünün nasıl oluştuğu ele alınmıştır. Bu bölüm, günümüzde toplumsal kredi sistemi gibi uygulamalarıyla eleştirilerin odağında olan Çin’in yönetim kültürüne ilişkin felsefi arka planı öğrenmek, legalist ve despotik düzenin toplumu tarih boyunca hep daha fazla nasıl baskıladığını anlamak açısından özgün bir dayanak olmuştur.

Aynı klandan olmalarına rağmen evlenme kararı alarak milattan önce gelen kurallar silsilesini ihlal eden iki gencin hikâyesi üzerinden normlar kafesi olarak ifade edilen kast sisteminin Hindistan’da sebep olduklarının incelendiği “Bozuk Kızıl Kraliçe” başlıklı sekizinci bölümde, yazarlar, kendi kuramları açısından ciddi bir çıkarım olarak

kast sisteminin toplumda sebep olduğu bölünme ve parçalanma neticesinde örgütlenemeyen toplumun devleti denetim altına alamadığı sonucuna ulaşmıştır.

“Ayrıntılardaki Şeytan” başlıklı dokuzuncu bölümde, ikinci bölümde ilk kez kullanılan ve devletin gücü ile toplumun gücü arasındaki optimal denge alanlarını kapsayan dar koridor grafiğinde devletin gücünün artması sonucunda koridordan çıkaran, koridora girilmesine aracılık eden ve koridora yaklaştıran üç tür hareket, grafik üzerinde oklar ile tasvir edilmiş ve sırasıyla Prusya, İsviçre ve Karadağ özelindeki tarihsel örnekler ile somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bölümü okurken hemen eksikliğini fark ettiğim devletin gücünün azal(tıl)ması sonucunda oluşabilecek koridordan çıkaran, koridora girilmesine aracılık eden ve koridora yaklaştıran üç tür hareket ise aynı bölümün son kısmında Sovyetler sonrası dönemde sırasıyla Tacikistan, Polonya ve Rusya’da yaşanan deneyimler ile ifade edilmiştir. Çalışmanın başında belirtildiği üzere tarihi olayların anlatısı, söylem ve görüntü analizi, nicel ve nitel kıyaslamalar gibi metotların kullanıldığı bu detaylı kitapta kafanızda oluşan bir soru işaretinin ya da ıskalandığını düşündüğünüz bir meselenin çok geçmeden karşınıza çıktığını göreceksiniz.

“Ferguson’da Sorun Ne?” başlıklı onuncu bölümde, Amerikan leviathanının kuruluş aşamasındaki prangalarının Faustçu pazarlık yöntemiyle ortaya çıkmasından ötürü “kanlı” olduğu analizinde bulunulmuştur. Yürütme ve yasama arasındaki güçler ayrılığı, denge ve kontrol mekanizmaları gibi argümanlarla örnek niteliğinde olan Amerikan leviathanının prangalarının -kuruluş aşamasında-demokratik kaygılar ile değil de güneydeki kölelik sisteminin devamını sağlamak gibi kaygılarla oluşturulduğu saptaması cesur sıfatını hak etmektedir. Bu kanlı prangaların ABD’yi süreç içerisinde nasıl koridor içerisinde tuttuğu anlatısı ise Amerikan leviathanının paradoksal niteliğini gözler önüne sermektedir.

Daha önce belirtilen üç tür leviathan tanımlamalarına uymayan çoğu eski sömürge olan Arjantin, Kolombiya ve Gana gibi gelişmekte olan ülkelerdeki potansiyel despotik leviathanlar “Kağıttan Leviathan” başlıklı on birinci bölümde irdelenmiştir. Ayrıca sömürgeci güçlerin olumsuz miraslarının ekonomik ve sosyolojik tahlili kitabın kuramını destekleyecek şekilde yapılmıştır. Bu teşrih esnasında kullanılan Liberya’da 2013 yılında üniversite giriş sınavına giren tüm öğrencilerin başarısız olması gibi örnekler koridordan uzaklaşılınca karşılaşılan durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

“Vehhab’ın Çocukları” başlıklı on ikinci bölüm, okuyucular açısından denetimsiz despotizm ve sıkı normlar hiyerarşisinin Ortadoğu’daki pek çok rejim için neden cazip olduğuna ilişkin bilgiler içermektedir. Bu bölümde, Suudi Arabistan’da İslam’ın kurumsal yapısının yönetici ailenin elinde nasıl araçsallaştırıldığı ve genel eğilimin aksine normlar kafesinin bu dönemde nasıl kuvvetlendiği irdelenmiştir. Kitabın yayımlandığı dönemde Veliht Prensi Muhammed bin Selman tarafından gerçekleştirilen “yenilikler” bu manada kitabın olası ikinci baskısında normlar kafesinin gevşetilmesi ile incelenmeye değerdir.

“Kızıl Kraliçe Kontrolden Çıkarsa” başlıklı on üçüncü bölümün ilk kısmında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin dönemsel koşulların etkisiyle nasıl “memnuniyetsizlerin gökkuşağı koalisyonu” haline geldiği çarpıcı ve uyarıcı bir dille aktarılmıştır. Sonrasında ise Şili’de seçkinlerin desteğiyle sosyalizme geçiş için gerçekleşen askeri darbenin detaylarına yer verilmiştir. Başlangıçta koridorda bulunan bu

iki diktatörlüğün zamanla nasıl koridordan uzaklaştığı günümüzde pek çok topluma uyarı niteliğindedir. Yazarlar, Amerika ve Avrupa güçlerinin Almanya'da demokrasiyi inşa etme çabasından yola çıkarak satır aralarında koridora dönüş için uluslararası ikna ve teşvik çalışmalarını önemini vurgulamışlardır. Yazarlar bu bölümde ayrıca Weimar Cumhuriyetinde yaşananları hatırlatarak güçler ayrılığı, demokrasi ve bireysel özgürlüklerin var olduğu ülkelere de -özellikle ABD için- kızıl kraliçe etkisi hususunda uyarılarda bulunmuştur.

Acemoğlu'nun Türkiye ile ilgili söylemlerini merak eden Türk okuyucuların merakları "Koridora Giriş" başlıklı on dördüncü bölümde giderilmektedir. Kitabı okuyanların siyasi görüşlerine göre hemen pozisyon alabileceği bu bölümde, Tanzimat'tan bu yana olan siyasi ve sosyal gelişmeler okuyucuya aktarılarak bu bölümdeki iddialara dayanak oluşturulmaya çalışılmıştır. Kitap genelinde ABD'deki "kanlı" prangalar ya da Güney Afrika'daki "kötü niyetli" koalisyon bir şekilde rasyonelleştirilmeye çalışılırken ya da Lagos'taki çöp kamyonu sayısının artması koridora yönelmeye örnek olarak verilirken Türkiye için "koridora girme fırsatını kaçırmıştır" iddiası olumsuz duygularla bağlantılı bir varsayım değerlendirilebilir. Öyle ki, kitapta Çin'den sonra en ciddi eleştiri Türkiye özelinde gerçekleştirilmiştir.

"Leviathan'la Yaşamak" başlıklı on beşinci ve son bölümde ise koridordaki ulusların karşılaştıkları zorluklar nelerdir sorusuna yanıt aranmıştır. Dünyanın değişmesine koşut olarak devletler ve sorumlulukları da değişmektedir. Böyle bir ortamda yetkin ve uyanık olmayan, yeni koalisyonlar geliştiremeyen toplumların kendilerini koridorun dışında bulacağı ifade edilmiş ve İsveç'ten çıkarılan dersler ile ABD'ye koridorun içine girmeye oranla daha meşakkatli bir iş olan koridorun içinde kalınması meselesi doğrultusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.

Acemoğlu ve Robinson'un 629 sayfada ilmek ilmek işledikleri kuramın ana argümanlarına göre despotik leviathanın yol açtığı korku ve baskı ortamı ile devletin yokluğu sonucunda ortaya çıkan şiddet ve kanunsuzluk ortamı arasında sıkışmak, özgürlüğe giden dar bir koridordur. Bu dar koridor, devletin hem kurumsal anlamda güçlü olduğu hem de toplum tarafından denetlenebilir ve kontrol edilebilir (prangalanmış leviathan) olduğu ideal duruma karşılık gelmektedir. Yazarlar bu metafor aracılığıyla devlet ile toplum arasında rekabet olmasının zamanla daha fazla iktisadi gelişmeye ve devlet kapasitesinin oluşmasına aracılık edeceğine dair yeni bir tez ortaya atmışlardır. Bu teze göre, prangalanmış leviathan doğal olarak namevcut leviathana ve sürdürülebilir olmamasından ötürü despotik leviathana oranla daha yüksek düzeyde devlet kapasitesi ve iktisadi gelişme sunmaktadır.

Dar Koridor, yalnızca iyi yönetimin sınırlarını ya da ideal devletin sınırlarını arayan kamu yöneticileri için değil aynı zamanda demokratik ve aktif vatandaşlık arayışında olan halk kitleleri için tarihsel kanıtlar ile öneriler sunmaktadır. Dolayısıyla siyaset bilimi ve uluslararası politik ekonomi çalışmaları başta olmak üzere sosyal bilimlerin genelinde yararlanılabilecek bir kapsama sahiptir. Daha önce belirtildiği üzere, Acemoğlu ve Robinson kitaplarında kullandıkları "kızıl kraliçe etkisi" kavramı ile toplumun, devlet ve seçkinlerle başa çıkabilme kapasitesinin ve normlar kafesinin gevşetilmesinin iktisadi büyüme açısından önemini tarihsel bulgularla ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

- Derfus, P. J., Maggitti, P. G., Grimm, C. M., ve Smith, K. G. (2008), The Red Queen Effect: Competitive Actions and Firm Performance, *Academy of Management Journal*, 51(1), 61–80.
- Papkou, A., Guzella, T., Yang, W., Koepper, S., Pees, B., Schalkowski, R., Barg, M. C., Rosenstiel, P. C., Teotonio, H., ve Schulenburg, H. (2019), The Genomic Basis of Red Queen Dynamics During Rapid Reciprocal Host-Pathogen Coevolution, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 116(3), 923-928.

YAZIM KURALLARI

1. Yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 12 punto olarak yazılmalıdır.
2. Başlık, 14 punto, bold ve büyük harf olmalıdır. Ortadan hizalı olmalıdır. Hemen altında öz yer almalıdır. Öz 9 punto olmalıdır ve paragraf girintisi olmamalıdır. Sonrasında İngilizce başlık 14 punto, bold ve sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Hemen altında abstract 9 punto olarak paragraf girintisi olmadan yer almalıdır. Öz 150-200 kelime arasında olmalıdır. Anahtar kelimeler 9 punto ve ilk harfleri büyük olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar 12 punto, büyük harf ve koyu olarak ortalanmış; ara başlıklar 12 punto, ilk harfleri büyük olacak şekilde küçük yazılmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında (önce ve sonra) 6 nk aralık bırakılmalıdır. Metnin tamamı tek satır aralığında olmalıdır.
3. Yazar adı ve soyadı, ana başlığın (Türkçe) hemen altında 6 nk boşluk bırakıldıktan sonra 12 punto, bold ve sağa yaslı olarak yazılmalıdır. Yazar isminin sonunda vereceği sembol dipnotla bilgilerini girmelidir. Burada hiyerarşik olarak üniversite/fakülte/bölüm, şehir ve ülke sıralamasına riayet etmeli ve ayrıca unvan kullanılmamalıdır.
4. Metin, 12 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Paragraf aralığı önce ve sonra 6 nk, satır arası tek olmalıdır.
5. Kaynağa yapılan gönderiler, metin içerisinde gösterilmelidir. (Yazar Soyadı, Eser Yılı; Eser Sayfası) şeklinde olmalıdır.
6. Her yazının sonuç ve değerlendirme kısmından sonra yazar, makale yazımında kullandığı eserleri kaynakça oluşturarak belirtmelidir. Kaynakça yazımında, yazar soyadına göre ve alfabetik olarak verilmesi erişilebilirlik açısından daha uygundur.
7. Yazarlar dergimizin makale yazım şablonunu [buradan](#) indirerek makalelerini düzenleyebilirler.
8. Kaynakça APA (6.0) sistemine göre yapılmalıdır. Aşağıda bir örneği bulunmaktadır. Ayrıca linkte detaylı bilgiler yer almaktadır. <https://apastyle.apa.org/>

KAYNAKÇA GÖSTERİMİ

Tek yazarlı kitap: Soyadı, A. (Yıl), Kitabın Adı (İtalik). Şehir: Yayınevi.

Örnek: Borton, H. (1970), *Japan's Modern Century*. New York: The Ronald Press Company.

Metin içi: (Soyadı, yılı, sayfa sayısı) (Borton, 1970; p. 25)

Birden çok yazarlı kitap: Soyadı, A., Soyadı, A., ve Soyadı, A. (Yıl), Kitabın Adı (İtalik). Şehir: Yayınevi.

Örnek: Nivision, D., Wright, A., and Bary, W. (1959), *Confucianism in Action*. Stanford: Stanford University Press.

Metin içi: (Soyadı, Soyadı, yılı, sayfa sayısı) (Nivision, Wright and Bary, 1959; p. 25)

Kitap bölümü: Soyadı, A. (Yıl), Bölüm Başlığı. Kitabın Adı (İtalik). (Hazırlayan), Şehir: Yayınevi, sayfa aralığı.

Örnek: Watson, J.(1998), *Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission, The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*. (edt. Reccie Poppy), Surrey: Japan Library, 103-125.

Metin içi: (Soyadı, yılı, sayfa sayısı) (Watson, 1998; p. 113)

Dergi makalesi: Soyadı, A. (Yıl), Makalenin başlığı, Derginin adı (İtalik), Cilt(Sayı), syf.

Örnek: Holmes, S. (2004), An Extraordinary Odyssey: The Iwakura Embassy Translated, *London Review Journal*, 59(1), 83-119.

Metin içi: (Soyadı, yılı, sayfa sayısı) (Holmes, 2004; p. 90)

İnternet Alıntısı: Soyadı, A. (Yıl), Başlık (İtalik), internet adresi, erişim tarihi.

Örnek: Narangoa, L. (2000), *Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 1873*, www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com, Erişim Tarihi: 23.05.2019

Metin içi: (Soyadı, yılı) (Narangoa, 2000)

Anonim İnternet Kaynağı: Web Adresi, Erişim Tarihi.

Örnek: www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com, Erişim Tarihi: 25.04.2009.

Metin İçi: (Web Adresi) (www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com)

Arşiv Kaynağı: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, Dosya No: 25, Gömlek No: 3885.

Metin İi: (BOA, HR.SYS., 25/3885)

WRITING RULES

1. Manuscripts should be typed in Times New Roman font 12 point in MS Word compatible program in A4 custom size page structures.
2. The title must be 14 pt, bold and uppercase. It must be aligned. It should take place directly underneath. The abstract must be 9 pt and should not be a paragraph indent. Afterwards the English title should be 14 pt, bold and only capitalized. It should be placed immediately below the abstract 9 pt without paragraph indentation. The abstract should be between 150-200 words. Keywords should be 9 pt, bold. Main and intermediate headings can be used. Main titles are centered in 12 pt, capital letters and bold; intermediate titles should be 12 pt, lower case and centered. Between headings and paragraphs (before and after) 6 nk intervals should be left. The entire text should be in single line range.
3. Author name and surname must be written in bold and on the right side with bold font after leaving 6 nk blank space under heading (English). A footnote should be given below the page with a special footnote sign, and the title, work address and e-mail information should be written.
4. The text should be 12 pt and justified. Paragraph spacing must be between 6 nk, before and after the line.
5. Submissions to the source must be shown in the text. (Author's Last Name, Year, Page Number).
6. After each article's outcome and evaluation section, the author should indicate the works he/she use in writing the article by creating a references.
7. Authors can arrange the article after download writing example from [this](#).
8. Bibliography should be prepared according to APA 6th Edition. You may find an example below. You can click on the link for the format. <https://apastyle.apa.org/>

BIBLIOGRAPHY NOTATION

Book with a single author: Family name, N. (Year), Book title (Italic). City: Publisher.
Example: Borton, H. (1970), *Japan's Modern Century*. New York: The Ronald Press Company.

In text: (Family name, year, number of pages) (Borton, 1970; p. 25)

Book with more than 1 author: Family name, N., Family name, N., and Family name, N. (Year), Book title (Italic). City: Publisher.

Example: Nivision, D., Wright, A., and Bary, W. (1959), *Confucianism in Action*. Stanford: Stanford University Press.

In text: (Family name, Family name and Family name, year, number of pages) (Nivision, Wright and Bary, 1959; p. 25)

Chapter: Family name, N. (Year), Chapter Title. Book title (Italic). (Editor), City: Publisher, pages.

Example: Watson, J. (1998), Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission, *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*. (edt. Reccie Poppy), Surrey: Japan Library, 103-125.

In text: (Family name, year, number of pages) (Watson, 1998; p. 113)

Journal article: Family name, N. (Year), Article title, Journal name (Italic), Volume(Issue), pages.

Example: Holmes, S. (2004), An Extraordinary Odyssey: The Iwakura Embassy Translated, *London Review Journal*, 59(1), 83-119.

In text: (Family name, Year, number of pages) (Holmes, 2004; p. 90)

Internet source: Family name, N. (Year), Title (Italic), Web address, Date accessed.

Example: Narangoa, L. (2000), *Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 1873*, www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com, Date Accessed: 23.05.2019.

In text: (Family name, Year) (Narangoa, 2000)

Internet source with anonymous author: Web address, Date accessed.

Example: www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com, Date Accessed: 25.04.2009.

In text: (Web Address) (www.alinterisosyalbilimlerdergisi.com)

Archival sources: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı, Dosya No: 25, Gömlek No: 3885.

In text: (BOA, HR.SYS., 25/3885)

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'ndeki yayın süreci, nitelikli bilginin tarafsız, etkili ve saygın bir şekilde gelişmesine ve okuyucularına dağıtılmasına yardımcı olmaktadır. Bu amaçla yürütülen süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların yapmış oldukları çalışmalara doğrudan etki etmektedir. Hakemli çalışmalar, bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu yüzden süreç içinde yer alan her unsurun (yazar, okuyucu, araştırmacı, yayıncı, hakem ve editör) etik ilkelere uyması ve etik sorumluluğu üzerlerinde hakkıyla taşıması çok önemli olmaktadır. Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi yayın etiği kapsamında yukarıda saydığımız unsurların aşağıdaki etik sorumluluklara azami ölçüde dikkat etmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki etik görev ve sorumluluklar, Yayın Etiği Komitesi (COPE) tarafından hazırlanan kılavuz ve politikalar ışığında yazılmıştır.

Yazarların Etik Sorumlulukları

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne çalışma gönderen yazarların aşağıdaki etik şartlara uyması beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen çalışmaların özgün olması gerekmektedir.
- Yazarların başka çalışmalardan yararlanmaları veya başka çalışmaları kullanmaları durumunda eksiksiz ve doğru bir biçimde atıfta bulunmaları ve/veya alıntı yapmaları gerekmektedir.
- Çalışma oluşturulurken çalışmanın içeriğine entelektüel anlamda katkı sağlamayan kişiler yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yazarlar kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır.
- Yazarların yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Başka bir dergide yayınlanmış bir çalışma Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilemez.
- Yazarlar, çalışmalarını aynı anda birden fazla dergiye gönderemez. Önceki başvuru sona ermeden yeni bir başvuru yapılamaz.
- Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi yazar sorumluluklarının değiştirilmesi teklif edilemez.

Editörlerin Etik Sorumlulukları

Editörler, Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan her makaleden sorumludur. Editörler, bu sorumluluk bağlamında aşağıdaki etik sorumluluklara uymak zorundadırlar.

- Yazarların ve okuyucuların bilgiye olan ihtiyaçlarını gidermeye çabalamak
- Sürekli olarak derginin gelişimine katkı sağlamak
- Dergide yayınlanan çalışmaların kalitesinin nasıl daha iyi olabileceği üzerine kafa yormak
- Düşünce özgürlüğünü desteklemek ve düşünce özgürlüğüne sınır getirmemek
- Akademik açıdan bütünlüğü sağlamak
- Fikri mülkiyet hakları ve etik standartlardan taviz vermeden iş süreçlerini devam ettirmek
- Düzeltilme, açıklama gerektiren konularda yayın açısından açıklık ve şeffaflık göstermek

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınların nesnel ve bağımsız olarak değerlendirilmesini ve yayın kalitesini doğrudan etkileyen kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazarlara iletilir. Bu bağlamda Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi için çalışma değerlendiren hakemlerin aşağıdaki etik sorumluluklara sahip olması beklenmektedir.

- Sadece uzmanlık alanlarına uygun olan çalışmaların hakemliğini almak
- Değerlendirmelerini tarafsızlık ve gizlilik içerisinde yürütmek

- Değerlendirme sürecinde çıkar çatışması ile karşı karşıya olduğunu düşünürse, çalışmayı incelemeyi reddederek, dergi editörünü bilgilendirmek
- Gizlilik ilkesi dolayısıyla inceledikleri çalışmalarını değerlendirdikten sonra imha etmek ve inceledikleri çalışmaların sadece nihai biçimlerini çalışmalar yayınlandıktan sonra kullanmak
- Değerlendirmeyi nesnel bir şekilde sadece çalışmanın içeriği ile ilgili olarak yapmak ve milliyet, cinsiyet, dini inançlar, siyasi inançlar ve ticari kaygıların değerlendirmeye etki etmesine izin vermemek
- Değerlendirmeyi nazik ve yapıcı bir üslupla yapmak; düşmanlık, hakaret, iftira içeren öznel yorumlardan sakınmak
- Değerlendirmeyi kabul ettikleri çalışmayı zamanında ve yukarıdaki etik sorumlulukları baz alarak gerçekleştirmek

Yayıncının Etik Sorumlulukları

Kar amacı gütmeyen bir dergi olan Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, bu alanda yayınladığı çalışmalarla bilim dünyasına katkılar sunmak ve okuyucuların nitelikli yayınlarla buluşmasına olanak sağlamak amacıyla çıkartılmaktadır. Bu bağlamda, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi aşağıdaki etik sorumlulukların bilinciyle hareket etmektedir.

-Editörler, Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen çalışmaların tüm süreçlerinden sorumludur. Bu çerçevede ekonomik ya da politik kazançlar göz önüne alınmaksızın karar verici kişiler editörlerdir.

-Dergi, bağımsız editör kararı oluşturulmasını taahhüt eder.

- Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmış her makalenin mülkiyet ve telif hakkını korur ve yayınlanmış her kopyanın kaydını saklama yükümlüğünü üstlenir.

-Dergi, editörlere ilişkin her türlü bilimsel suistimal, atıf çeteciliği ve intihalle ilgili önlemleri alma sorumluluğuna sahiptir.

Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi'nde yukarıda bahsedilen etik sorumluluklar ve dışında etik olmayan bir davranış veya içerikle karşılaşırsanız lütfen alinterisosyalbilimler@gmail.com adresine e-posta yoluyla bildiriniz.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

The publication process at Alinteri Journal of Social Sciences is the basis of the improvement and dissemination of information objectively and respectfully. Therefore, the procedures in this process improves the quality of the studies. Peer-reviewed studies are the ones that support and materialize the scientific method. At this point, it is of utmost importance that all parties included in the publication process (authors, readers and researchers, publisher, reviewers and editors) comply with the standards of ethical considerations. Alinteri Journal of Social Sciences expects all parties to hold the following ethical responsibilities.

The following ethical duties and responsibilities are written in the light of the guide and policies made by Committee on Publication Ethics (COPE).

Ethical Responsibilities of Authors

The authors who submit their manuscripts to Alinteri Journal of Social Sciences are expected to comply with the following ethical responsibilities:

- Author(s) must submit original studies to the journal. If they utilize or use other studies, they must make the in-text and end-text references accurately and completely.
- People who have not contributed to the study at the intellectual level should not be indicated as author.

If the manuscripts submitted to be published are subject of conflicting interests or relations, these must be explained.

-During the review process of their manuscripts, author(s) may be asked to supply raw data. In such a case, author(s) should be ready to submit such data and information to the editorial and scientific boards.

-Author(s) should document that they have the participants' consent and the necessary permissions related with the sharing and research/analysis of the data that are used.

-Author(s) bears the responsibility to inform the editor of the journal or publisher if they happen to notice a mistake in their study which is in early release or publication process and to cooperate with the editors during the correction or withdrawal process.

-Authors cannot submit their studies to multiple journals simultaneously. Each submission can be made only after the previous one is completed. A study published in another journal cannot be submitted to Alinteri Journal of Social Sciences.

-Author responsibilities given in a study (e.g.: adding an author, reordering of author names) whose review process has begun cannot be changed.

Ethical Responsibilities of Editors

Editors are responsible for every article published in Alinteri Journal of Social Sciences . Editors must abide by the following ethical responsibilities in the context of this responsibility.

- Striving to meet the information needs of authors and readers

-To contribute to the development of the journal continuously

-Reflecting on how the quality of the studies published in the journal can be better

-Supporting freedom of thought and not limiting freedom of thought

-To ensure academic integrity

-Continue business processes without compromising intellectual property rights and ethical standards

-To show clarity and transparency in terms of publication in matters that require correction and explanation

Ethical Responsibilities of Reviewers

The fact that all manuscripts are reviewed through "Blind Review" has a direct influence on the publication quality. This process ensures confidentiality by objective and independent review. The review process at Alinteri Journal of Social Sciences is carried out on the principle of double blind review. Reviewers do not contact the authors directly, and the reviews and comments are conveyed through the journal management system. In this process, the reviewer views on the evaluation forms and full texts are assigned to the author(s) by the editor. Therefore, the reviewers doing review work for Alinteri Journal of Social Sciences are supposed to bear the following ethical responsibilities:

Reviewers must

-Agree to review only in their subject of expertise.

-Review in an unbiased and confidential manner.

-Inform the editor of the journal if they think that they encounter conflict of interests and decline to review the manuscript during the review process.

-Dispose the manuscripts they have reviewed in accordance with the principle of confidentiality after the review process. Reviewers can use the final versions of the manuscripts they have reviewed only after publication.

-Review the manuscript objectively and only in terms of its content and ensure that nationality, gender, religious and political beliefs, and economic apprehension do not influence the review.

-Review the manuscript in a constructive and kind tone, avoid making personal comments including hostility, slander and insult.

-Review the manuscript they have agreed to review on time and in accordance with the ethical rules stated above.

Ethical Responsibilities of the Publisher

Alinteri Journal of Social Sciences , which is a non-profit journal, is published in order to contribute to the world of science with the studies it publishes in this field and to enable readers to meet with qualified publications. In this context, the Alinteri Journal of Social Sciences acts with the awareness of the following ethical responsibilities.

Editors are responsible for all processes of the work submitted to the Alinteri Journal of Social Sciences. In this context, the decision makers are editors, regardless of economic or political gains.

The journal undertakes to make an independent editorial decision.

-The publisher protects the property and copyright of every article published in the Alinteri Journal of Social Sciences and undertakes the obligation to keep a record of each published copy.

-The journal has the responsibility to take all kinds of scientific misconduct, citation fraud and plagiarism related to editors.

If you encounter any unethical behavior or content other than the above-mentioned ethical responsibilities and other unethical behavior or content in the Alinteri Journal of Social Sciences, please report it to alinterisosyalbilimler@gmail.com

